Enzo Traverso

Ateş ve Kan

Avrupa İç Savaşı: 1914-1945

Türkçe Söyleyen: Onur Gayretli

HERETİK

ATEŞ ve KAN
Avrupa İç Savaşı: 1914-1945
Enzo Traverso
A f eu et à sang: De la guerre civile européenne 1914–1945

Heretik Yayınları: 93
Tarih Serisi: 7
ISBN: 978-605-9436-59-5

1. Baskı: Mart 2021, Ankara

Türkçe Söyleyen: Onur Gayretli
Redaksiyon: Eren Kırmızıaltın
Sayfa Düzeni ve Kapak: Ali İmren

Heretik Basın Yayın
Kültür Mahallesi, Yüksel Cad., 41/2, Kızılay, Çankaya, Ankara
Tel: +90 (312) 418 52 00 • Faks: +90 (312) 418 50 00
Sertifika No: 41952
İnternet Sitesi: heretik.com.tr
Twitter: twitter.com/heretikyayin
Facebook: facebook.com/heretikyayin
E-mail: info@heretik.com.tr

Bizim Büro Basım Evi Yayın ve Dağ. Hiz. San. ve Tic. Ltd. Şti.
Zübeyde Hanım Mah. Sedef Cad. 6/A Altındağ/Ankara
Sertifika No: 42488

Enzo Traverso

ATEŞ ve KAN

Avrupa İç Savaşı: 1914-1945

Türkçe Söyleyen
Onur Gayretli

HERETİK

Anneme…

Kurtuluş günü geldiğinde

yirmi yaşındaydı…

İçindekiler

Teşekkür

Her şeyden önce Avrupa İç Savaşı'na ilişkin ilk değerlendirmelerimi yaptığım –ve 2005 yılının Mart ayında Toulouse Üniversitesi'nde konuyu derinleştirmeme fırsat veren– *Le XXe Siècle des guerres* (Paris, Éditions de l'Atelier, 2004) kitabının editörleri François Guedj ve Valeria Galimi'ye çok teşekkür etmek istiyorum. Birazdan okuyacağınız çalışmanın birkaç bölümü, geçtiğimiz üç yıl boyunca pek çok konferansta, kolokyumda, seminerde sunulmanın yanı sıra Birleşik Devletler'de, Latin Amerika'da, hatta Avrupa'da misafir öğretim üyesi olarak bulunduğum üniversitelerde verdiğim derslerde de tartışılmıştır. Konuyla ilgili tartışmalarımızda bana katkıda bulunan meslektaşlarıma ve arkadaşlarıma, ayrıca Picardie Üniversitesi'nde siyaset bilimi yüksek lisans programındaki öğrencilerime ve bu tartışmalara iştirak eden araştırmacılara müteşekkirim. Takdir edersiniz ki böylesine çetrefil bir konunun işlenmesi sırasında bana destek olan herkesi burada tek tek zikretmem mümkün değil lâkin anmadan geçemeyeceğim bazı isimleri sizinle paylaşmak istiyorum: İtalya'da, Macerata ve Pisa üniversitelerinden Angelo Ventrone ve Luca Baldissara'ya; İspanya'da, Valencia Üniversitesi'nden Nicolás Sánchez Durá ve Ismael Saz'ın yanı sıra Baeza UNIA'dan Francisco Cobo Remero'ya; Berlin'de, Marc-Bloch Centre'daki yoğun mesaisine rağmen desteğini esirgemeyen Gilbert Achcar ve Jour

Fixe konferanslarının organizatörü Elfi Müller'e; New York, Ithaca'da, Cornell Üniversitesi'nden Federico Finchelstein, Tim Campbell ve Dominick LaCapra'ya; New York Üniversitesi'nden Ruth Ben-Ghiat'a; Arjantin'de La Plata Devlet Üniversitesi'nden Patricia Flier ve José Sazbon'a ve Meksiko'da UNAM'dan Esther Cohen'e ne kadar teşekkür etsem azdır. Elinizdeki çalışmanın, verdiğim seminerlerin ve katıldığım konferansların ötesinde, Marina Cattaruzza, Dan Diner, Marcello Flores ve Simon Levis Sullam ile birkaç yıldır yürüttüğümüz, çağdaş dünyada karşılaştırmalı şiddet ile ilgili düşünsel yolculuğuma çok şey borçlu olduğunu da ayrıca söylemek isterim. Son olarak metnin el yazmalarını didik didik edip eleştirel bir dille yorumlayan Nicole Lapierre'ye, Stock Yayınevi ile yaptıkları değerli dizilerinde kitabıma da yer verdikleri için teşekkürü bir borç bilirim.

Paris, Ekim 2006

Giriş

Yirminci yüzyıla dair bazı imgelerin birer görsel referans, daha açıkçası dönemin ruhunu özetleyen ve ona yeniden lezzet kazandıran geçmişin ikonları olarak hafızalarımıza kazındığına şüphe yoktur. Misal Andy Warhol'un Coca-Cola şişelerini, Ay'a ayak basan Neil Armstrong'un gölgesini ve Marilyn Monroe'nun gülüşündeki yapay mutluluğu herkes bilir. Gelgelelim Birinci Dünya Savaşı'ndan İkinci Dünya Savaşı'na uzanan yılları düşündüğümüzde, bir kasvet çöker her şeyin üzerine. Artık siperleri, Auschwitz-Birkenau toplama kampının önünde uzun Polonya kışının karlarıyla kaplı tren rayları ve Hiroşima'dan yükselen mantar bulutu görürüz. Aşırılıklar çağı, kendi korku imgesini üretmiştir. İşte bu kitabın amacı, ardında acılarla dolu bir dünyanın yanı sıra toplumsal tecrübeleri, ortak kültürel ögeleri, fikirleri ve mücadeleleri de gizleyen bu korku imgesini, bir "Avrupa İç Savaşı" fikri bağlamında ele almaktır. Aslında yalnızca Ernst Nolte sistematik olarak –ve oldukça tartışmalı bir şekilde– detaylandırsa da bu ifade, iki savaş arası dönemden[1] itibaren pek çok eleştirmen ve yorumcu tarafından kullanılmaktadır. Ben bu terimi yeniden ele alarak savaşlar ve devrimler

1 Türkçe Söyleyen Notu (T.S.N): "L'entre-deux-guerres"; "iki savaş arası dönem" ya da "dünya savaşları arası dönem" anlamına gelen kavram, Birinci Dünya Savaşı'nın sonu ile İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcı arasındaki döneme (1919-1939) gönderme yapmaktadır.

çağının anlamını; başka bir deyişle bu çağın yarattığı kültür, politika ve şiddet arasında gidip gelen ortak yaşamın, kendi aktörlerinin düşünüş tarzlarını, fikirlerini, temsillerini ve pratiklerini nasıl derinlemesine biçimlendirdiğini kavramak istiyorum.

Elinizdeki çalışma; faşizmin, komünizmin ve Direniş hareketinin nasıl yorumlanması gerektiğine yönelik son birkaç yıldır süregelen bazı tarih yazımı tartışmalarını yeniden değerlendirme ya da aşma ihtiyacına cevap vermektedir; bu minvalde söz konusu tartışmalarda irdelenen bağlamlar arasındaki ilişkiyi yeniden kurup onlara daha geniş bir bakış açısı kazandırmayı amaçlamaktadır. Yine bu kitap, anakronizme karşı bir kez daha tarihsel bir perspektif geliştirmeyi arzulamaktadır zira anakronizm bugün öylesine yayılmıştır ki iki savaş arası dönemin Avrupa'sını, liberal demokrasimizin kategorilerini, bunlar ebedi normlar ve değerlermiş gibi yansıtmaktadır. Aslında bu eğilim; savaşlar, devrimler ve karşı devrimler çağını, totalitarizmin yarattığı dehşete hoyratça indirgemekten başka bir şey yapmaz. Söz konusu indirgeme iç savaşa göre daha da risklidir çünkü iç savaş, tam da bu değerlerin hükümsüz hale geldiği bir uğraktır. İç savaşın kendi mantığı olduğu gibi muhariplere, daha açık bir şekilde söylemem gerekirse faşizme karşı savaşmak, demokrasiyi savunmak ya da iyileştirmek için silahlarına sarılanlar da dâhil olmak üzere tüm muhariplere dayattığı nev-i şahsına münhasır "yasalar"ı vardır. Bu bağlamda Ernst Jünger ile Antonio Gramsci'yi, Carl Schmitt ile Lev Troçki'yi üreten bir çağı, Jürgen Habermas'ın ya da John Rawls'ın gözlükleriyle analiz etmeye çalışmak, yanlış bir bakış açısı ortaya koymaktır. Demokrasiyi sırf normlar dizisi olarak değil tarihsel bir ürün olarak da düşünmeye

başladığımızda, onu iç savaş çağına bağlayan genetik bağı da kavrayabiliriz.

Tarihçi Annette Wieviorka, "tanık çağı"nda yaşadığımızı söyleyerek geçmişin aktörlerinin ve özellikle belirli bir kategorideki aktörlerin, başka bir deyişle şimdinin kelime dağarcığında tanıklarla eş anlamlı hale gelen *kurbanlar*ın hikâyelerine bugün daha çok önem verildiğine vurgu yapmıştır.[2] Bir zamanlar kahramanlara gösterilen dikkatin şimdi kurbanlara yönelmesi, yirminci yüzyılın şiddet çağı olduğu yönündeki yeni tarihsel bilinçle uyuşmaktadır. Bu yönelim, tarih yazımı bağlamında düşündüğümüzde eski pozitivist paradigmalara dönük geliştirici bir sorgulamayla da örtüşmüş, böylece yazılı arşivleri münhasır olmasa da ayrıcalıklı bir araştırma kaynağı haline getiren pozitivist paradigmalar yeniden ele alınmış ve sözlü kaynaklara, "madunlar"ın yaşamı ile onların öznelliğine dikkat gösteren yeni yaklaşımları ortaya çıkmıştı. Vaktiyle göz ardı edilen bu tanıklar, bugün araştırmacıların odak noktasıdır. Bana sorarsanız bu ani değişim, araştırmanın ufkunu genişletmesi bakımından yararlıdır da. Ancak tarih ile bellek arasındaki etkileşim, çağdaş dünya tarihçileri için daha kapsamlı sorunlar doğurur. Üstelik bu sorunlar yalnızca tanıkların statüsü ve öznelliğiyle ilgili de değildir. Raul Hilberg'in ortaya koyduğu gibi şayet kitlesel şiddet, –ortasında, konumu itibariyle bir çatışmanın sona ermesinde belirleyici olan "gri alan"ı ile birlikte icracılar, kurbanlar ve *bystanders*[3] (tanıklar)'dan oluşan– bir üçgenin sonucuysa, kurbanların belleğine özel olarak odaklanmak, bir olayın yeniden inşa edilmesine zarar vereceği

2 Annette Wieviorka, *L'Ère du témoin*, Paris: Plon, 1998.

3 Raul Hilberg, *Exécuteurs, victimes, témoins. La catastrophe juive 1933-1945*, Paris: Gallimard, 1994.

gibi yeniden okunmasının da önüne geçme riski taşır. Bu bağlamda iki tuzaktan kaçınmak gerekir: Öncelikle icracılarla "empati" kurmak -zor olduğunu biliyorum ama icracıların zihin dünyasına nüfuz ederek motivasyonlarını kavramak için çok önemli olan bu durum- özür mekanizmasını harekete geçirebilir (1980'lerdeki Alman *Historikerstreit*[4], bu açıdan üzerine düşünülmeye değer bir örnektir);[5] öte yandan kurbanlarla tek taraflı empati kurmak da, tarihçi için gerekli olan eleştirel mesafeyi ortadan kaldırarak onu, analiz eden ve anlayan bir entelektüel olmaktan çıkarıp "acıyı paylaşan" bir bellek destekçisine dönüştürebilir.

Bu kitap, dünya savaşları boyunca sivillerin çektiği acılara vakfettiği bir bölümüyle kurbanları görmezden gelmemekle birlikte öncelikle şiddetin yazarlarına, onu uygulayanlara ve şiddete maruz kaldıklarında bunu kendi seçimlerinin öngörülebilir sonucu olarak görenlere odaklanıyor. Diğer bir deyişle bu satırların amacı, savaşların ve devrimlerin aktörlerini (mağlupları kadar galiplerini de) yeniden görünür hale getirerek bahse konu tarihsel bakış açısını yeniden dengelemektir. Totalitarizm dönemi ve soykırımlar çağı olarak görülen yirminci yüzyıla ilişkin –paradigmasının birçok açıdan Holokost'un "sivil dini" üzerine oluştuğu–[6] bir kamusal belleğinin gölgesinde kalan bu aktörler, bir önce-

4 T.S.N: *Tarihçiler kavgası*: Nazi Almanya'sı döneminde, özellikle Ernst Nolte'un Holokost'un temelde Stalin'in katliamlarından etkilendiğini ortaya atmasının ardından tarihçiler arasında vuku bulan tartışma.

5 Bakınız *Historikerstreit. Die Dokumentation der Kontroverse über die Einzigartigkeit der nationalsozialistischen Judenvernichtung*, Münih: Piper, 1987.

6 Bakınız Peter Novick, *The Holocaust in American Life*, Boston: Houghton Mifflin, 1999: s. 199.

ki yüzyılın anlaşılabilirliğine yönelik bazı kilit noktaları da beraberinde getiren bir tutulma yaşadılar. Bu iddianın, "Bilgiye yönelik tarihsel kazanımlar, uzun vadede mağlup olanlardan elde edilir." diyen Reinhart Koselleck'in bu önemli metodolojik yorumuyla örtüştüğünü söylemeliyim.[7] Avrupa İç Savaşı, bütün tarafların kaybettiği bir savaştır: Rosa Luxemburg, Antonio Gramsci, Manuel Azaña, Lev Troçki, Walter Benjamin kadar Ernst Jünger ve Carl Schmitt de yenilmiştir. Bu yazarların fikirlerinin, eleştirel düşünce ve analiz nesnesi olarak elinizdeki çalışmanın önemli bir bölümünü kapsamasının nedeni, beni bazılarına yaklaştırırken bazılarından uzaklaştıran sempati ve antipati duygusundan çok, bu mağlubiyettir.

Cesare Pavese, 1948 yılında yazdığı ve İtalyan Direnişi'ni konu alan *Tepedeki Ev* romanını, şu sözlerle bitirir: "Tüm bunların sona erebileceğine inanmıyorum. Şimdi savaşın, iç savaşın ne olduğunu gördükten sonra biliyorum ki şayet savaş bir gün biterse, herkes şu soruyu sormalıdır kendisine: 'Peki, ya ölenleri ne yapacağız? Neden öldüler?' Ben bu soruya ne cevap vereceğimi bilemezdim. En azından şu durumda bilemiyorum. Başkalarının da bildiğini sanmıyorum. Yalnızca ölüler bilebilir belki çünkü savaş, yalnızca onlar için gerçekten bitti."[8] Bu acı sonucu Pavese'nin, daha açık bir ifadeyle silahlı işgale karşı ahlaki suskunluğunun üstesinden gelmeyi başaramayıp Alman işgaline ve Salò rejimi-

7 Reinhart Koselleck, "Mutation de l'expérience et changement de méthode. Esquisse historico-anthropologique", *L'Expérience de l'histoire, Hautes Études*, Paris: Gallimard/Seuil, 1997: s. 239.

8 Cesare Pavese, "La maison sur les collines", 1948, *Avant que le coq chante*, Paris: Gallimard, 1953: s. 330 (Cesare Pavese, *Tepedeki Ev*, çev: Eren Cendey, Can Yayınları, 1995).

ne karşı mücadele şiddetlendiğinde Piedmont kırsalına kaçmayı tercih eden inanmış bir antifaşistin, savaş yıllarındaki derin huzursuzluğunun yansımaları olarak okuyabiliriz. "Tepedeki Ev Sendromu"ndan bahseden bazı eleştirmenlere göre bu sözler, daha genel bir eğilimin simgesel ifadesidir. Pavese romanında, iç savaş boyunca korkuya kapılıp taraf seçemeyen, şiddeti reddeden ya da oportünist davranarak seçmek istemeyenlerden –kendilerini zulümden korumak için değil toplumu parçalayıp topluluklarını bölen bir çatışmadan kaçmak için geri çekilip saklananlardan– oluşan geniş ama silik bir grubun yer aldığı "gri bölge"yi dile getirir.[9] Bazıları hangi tarafa katılması gerektiğini bilmiyordu; bazılarıysa antifaşist hareketin meşruluğunu kabul ederken bu hareketin peşinden gitmeye cesaret edemediğinden, silahlı mücadeleye dâhil olmamıştı. Bu pasif tavırlarından dolayı kendilerini suçlu ve korkak hissediyorlardı. Lâkin bu duygu, daha önce hiçbir değerin ya da ideolojinin gerekçelendiremediği şiddetin ve kitlesel ölümlerin yarattığı korkunç manzaranın gölgesinde kalmıştı.

Edebiyatın uyarıcı bir etkisi olduğu sık sık dile getirilir. Pavese'nin romanı kavramları sistemleştirerek savaşa, Direniş hareketine ve antifaşizme dair bir kanıyı aktarır; bu bağlamda Pavese, İkinci Dünya Savaşı sonunda Avrupa kültürüne egemen olan ruh halinden ve fikirlerden ziyade yirmi birinci yüzyılın erken dönemlerinde ortaya çıkan görüşleri ve hassasiyeti yansıtır. Bu ateş ve kan çağının, İkinci Dünya Savaşı'nın ilk yarısında yaşanan ve kanımca bugün de hafızalarımızdan çıkarmamamız gereken tek hatırası, insafsız bir şiddet patlamasının masum kurbanlarının belleğidir. Bu

9 Bakınız Raffaele Liucci, *La tentazione della "casa in collina". Il disimpegno degli intellettuali nella guerra civile italiana (1943-1945)*, Milano: Unicopli, 1999.

bellek karşısında muhariplerin belleği, olumsuz bir örneğinki olmadığı sürece tüm ibretlik boyutunu kaybetmiştir. Faşistler ile antifaşistler, Avrupa'nın (komünist ya da Nazi) totalitarizm(in)e battığı eski bir dönemin temsilcileri olarak seyyanen ıskartaya çıkarılır. Post-totaliter bilgeliğin vadettiği bağlılığı hak eden yegâne neden, siyasi değil insanidir. Oskar Schindler, tam da burada Misak Manukyan'ı[10] tahtından indirir. Bugün unutulmaması gereken biricik örnek, Fransa'da Komünist Parti'ye bağlı bir hareket içinde Nazizme karşı savaşan (Yahudilerden ve Ermenilerden, İtalyanlardan ve İspanyalılardan oluşan) göçmenler değil Yahudi çalışanlarını kurtaran (Nazi Partisi üyesi) girişimcidir. Muhariplere gelirsek; yanıldıklarının, savaşma nedenlerinin çağdaşlarımız için bugün pek bir anlam taşımadığının ve artık eski düşmanlarıyla uzlaşmaları gerektiğinin altını çizmek gerekiyor. İşte bu yüzden İtalya'da antifaşistler ve her biri kendi çapında vatansever olan "Salò'nun yiğitleri", bugünlerde birlikte anılmaktadır.[11] Dahası İspanya'da eski cumhuriyetçi muharipler, ateist komünizmle mücadelede Wehrmacht'da katılmak için 1941 yılında oluşturulan Mavi Tümen'in gönüllüleriyle birlikte geçit töreni yapmak zorundadır.[12]

---

10 T.S.N: Adıyaman doğumlu Ermeni kökenli Fransız şair Misak Manukyan, Nazilere karşı göçmen işçilerden oluşan Göçmen İş Gücü (Main-d'œuvre immigrée, MOI) isimli silahlı örgütün Ermeni kolunun askeri önderiydi. 21 Şubat 1944 tarihinde Naziler tarafından kurşuna dizilerek öldürüldü.

11 Luciano Violante, "Sui ragazzi di Salò" (1996), edit: Filippo Focardi, içinde *La guerra della memoria. La Resistenza nel dibattito politico italiano dal 1945 a oggi*, Roma-Bari: Laterza, 2005: s. 285-286. İtalyan Parlamentosu Başkanı'nın açılış konuşmasına atıfta bulunulmaktadır.

12 Bakınız Josep Ramoneda, "Poco más que un desfile", *El Pais,* 14 Ekim 2004.

"Gri bölge"nin bu *a posteriori* değerlenmesi, pek çok partizanın ilgisini çekmiştir.[13] Partizanlar, bu bölgeyi ütopya ve ideolojilerinin yarattığı hayallerden mahfuz bir ahlaki erdem alanı olarak kamuoyunun dikkatine sunmuş ve bu anlamda bağlılığın zaruretlerinin, tarihin aktörlerini –kendi yurttaşlarına karşı bireysel sorumluluklarını unutturarak– yanlış yönlendirebileceğinin altını çizmiştir. Partizanlar, Max Weber'in "inanç etiği" ile "sorumluluk etiği"[14] arasında kurduğu klasik ayrımı yeniden ele alarak, (kendi yazarlarının niyetlerine rağmen) kötülüğe yol açanları bertaraf etmek için her eylemin yalnızca sonuçlarını göz önünde bulunduran "sorumluluk etiği"ne karşı "inanç etiği"ni konumlandıran bir görüş ortaya koyar. Bu görüşe göre direnenler, onları bir dava uğruna kendilerini feda etmeye hazır kahramanlar ya da bir ideoloji uğruna günah keçilerini kurban etseler de iyi bir şey yaptıklarını düşünerek öldüren fanatikler haline getiren bir adanmışlık ahlakının savunuculuğunu yapıyorlardı. Koşullar ne olursa olsun kahramanlar ve cellâtlar üreten bu berbat ahlak yerine, –Yeni İnsan'a ilişkin totaliteryan ütopya olarak– ideal bir topluluk inşa etmeyi amaçlamayan ama gerçek insan için kaygılanan apolitik bir ahlakı tercih ediyorlar. Temsilcileri insan ırkını özgürleştirme arzusuyla değil, sadece masum kurbanların yaratılmasından kaçınmak ya da onlara yardım etmek için hareket ediyor. Birincisi totalitarizmlere zemin hazırlarken ikincisi, hümaniteryenizmin daha mütevazı ama kıyaslanamaz derecede daha asil erdemlerini somutlaştırıyor.

---

13 Örnek için bakınız Tzvetan Todorov, *Une tragédie française. Été 1944: scènes de guerre civile,* Paris: Seuil, 1994.

14 Max Weber, *Le Savant et le Politique*, Paris: La Découverte, 2003: s. 188-193.

Öte yandan iç savaşın gerçekliği dikkate alındığında, aktörlerinin davranışlarında görülen muazzam çeşitliliği Weber'in bu iki ideal tipine dâhil etmeye çalışmak zorlama olacaktır. İnanç etiği ile sorumluluk etiği, hiçbir zaman tamamen ayrılmadığı gibi bilakis çeşitli biçimlerde iç içe geçmiştir. Direnişçiler, –aralarındaki anlaşmazlıkların da ortaya koyduğu gibi– eylemlerinin sonuçlarını ciddi bir şekilde sorgularken hümaniteryenler, tersine, kendilerini daima politik inançların dışında tutmuştur. 1942 yılının Mayıs ayında Prag'da gerçekleşen Heydrich suikastının faillerini, hemen akabinde vuku bulan Lidice Katliamı'ndan ötürü suçlayabilir miyiz? Roma'da 1944 yılı Mart ayında meydana gelen ve Direniş hareketinin otuz iki Alman askerini öldürdüğü Rasella Caddesi saldırısından kaçınılmalı mıydı? Nazilerin misilleme olarak üç yüz otuz beş sivili kurşuna dizerek katlettiği Ardeatine Mağarası Katliamı'nın sorumluluğunu Rasella Caddesi'ndeki saldırıda arayanlar için manzara buydu. Avrupa'da herkes benzer soruları sormaya başlamıştı. Alman işgaline, direnmeksizin öylece teslim olmak zorunda mı kalınmıştı? Kurtuluş'un yarattığı kurumlar, bundan nasıl bir meşruiyet elde edebilirdi? Bana kalırsa bu ikilemler, dönemin aktörlerinin içini kemiriyordu. 1943 yılı Nisan ayında, Yahudi Direnişi sırasında inanç etiğinin sorumluluk etiğini geçersiz kılması üzerine yapılan şiddetli bir tartışma, Varşova Gettosu Ayaklanması'nın önüne geçmişti. Güç dengesine yönelik basit bir değerlendirme yapıldığında, Yahudi muhariplerin kazanma şansları olmadığı gibi yaptıkları seçimin intihar gibi görünebileceği de söylenmelidir. Geriye dönüp bakıldığında bu isyancıların ortaya koyduğu fedakârlık ahlakının, Yahudi konseylerinin[15] liderlerinin ta-

15T.S.N: *Les Conseils juifs*; "Judenrat" olarak da bilinen Yahudi kon-

şıdıkları sorumluluk duygusundan daha değerli olduğunu kabul etmek zor değildir; zira konsey liderleri, iş birliği yaparken her zaman oportünist ya da (bir *habitus* veya içselleştirilmiş bir norm olarak otoriteye boyun eğip) konformist davranmamış, hatta çoğu zaman insanların hayatlarını kurtarma kaygısıyla seçimlerinin sonuçlarına yönelik yanlış bir hesabın peşinden gitmişti. 1943 yılında Varşova Gettosu Yahudi Konseyi Başkanı Adam Czerniaków'un intiharı, bunun dramatik bir örneğidir.[16] Aralık 1941'de Yahudilerin Amsterdam'dan sınır dışı edilmelerine karşı genel grev düzenleyen Hollanda sendikalarının ve sol partilerinin ideolojisi, binlerce ton bombayla Alman şehirlerini viraneye çeviren Sör Arthur Harris'in sorumluluk etiğinden ya da Hiroşima ve Nagasaki'nin atom bombası kullanılarak imha edilmesini, Japonya'nın gerçekleştireceği bir işgal durumunda çok sayıda Amerikalının zayi olacağının altını çizerek sorumlu bir devlet adamı sıfatıyla meşrulaştıran Harry Truman'ın sorumluluk etiğinden daha değerliydi.

Yirminci yüzyılın ilk yarısının, bilhassa bu dönemi yaşamamış olanların bağımsız bir bakış açısı geliştirebileceği kadar uzak olduğunu kabul edersek, ilerleyen sayfaların, bu dönemin insani bir felakete ya da ideolojilerin kötücül iktidarının korkutucu bir örneğine indirgenmesini reddedeceğini söylemek isterim. Okuyacağınız satırlar, tüm iç savaşların trajedi olarak kabul edilmesi durumunda bazılarının uğruna mücadele etmeyi hak ettiği nosyonunu başlangıç

---

seyleri, Nazi Almanya'sı tarafından İkinci Dünya Savaşı sırasında Polonya işgal topraklarında ve daha sonra Sovyetler Birliği'nin işgali altındaki topraklarda kurduğu yönetim organları.

16 Bakınız Adam Czerniakow, *Carnets du ghetto de Varsovie (6 septembre 1939-23 juillet 1942)*, Paris: La Découverte, 1996.

noktası yapmaktadır.[17] Bu satırlarda demokratik Avrupa yurttaşları olarak, onu inşa etmek için savaşanlara karşı borçlu olduğumuzun altı çizilmektedir. Bu satırlar, hafızasını kaybetmiş bir demokrasinin, özellikle de faşizmin birçok türünü deneyimlemiş bir kıtada zorunlu olarak kırılgan olacağının bilincindedir. Son olarak birazdan okuyacaklarınız; bağlılığın apolitik bir tavırla reddedilmesine, şiddetin kınanmasına ve ideolojilerin damgalanmasına yönelik bir duruşun, zamandan bağımsız bir bilgelik biçimiyle karıştırılmaması gerektiğini fısıldayacaktır. Amacımız hümaniteryenizmin sivil erdemlerini yadsımak değil elbet; bizim meselemiz, post-totaliter hassasiyetlerimizin bizi etik ve politik bir kategoriyi tarihsel bir kategoriye dönüştürmeye yönelttiği yönündeki iddiayı reddetmektir zira buradaki temel varsayım şiddete yönelik ahlaki bir mahkûmiyetin, şiddetin analizinin ve yorumlanmasının yerini alabileceğidir. Aslına bakarsanız hümaniteryenizmi, ideolojilere karşı bağışıklık geliştiren ve bir asırlık nefretin küllerinden doğan liberalizmin doğal sonucu olarak sunan da bu muhafazakâr dönemin ruhudur. Bu eğilime karşı, okunması ve üzerine daha fazla düşünülmesi gereken muazzam kitabı *The Furies*'de Amerikalı tarihçi Arno J. Mayer; Machiavelli, Hobbes ve Marx'ın izinden giderek şiddetin Tarihin "ebesi" olduğunu, dolayısıyla onun rotasını ve hareketinin ritmini belirlediğini anımsatmaktadır.[18] Mayer bunu yaparken ne felsefi ya da antropolojik[19] bir iddia öne sürmüş ne de projakoben veya

17 Konuyla ilgili daha aydınlatıcı yorumlar için bakınız Sergio Luzzatto, *La crisi dell'antifascismo*, Torino: Einaudi, 2004.

18 Bakınız Arno J. Mayer, *Les Furies. Violence, vengeance, terreur au temps de la Révolution française et de la révolution russe*, Paris: Fayard, 2002.

19 Wolfgang Sofsky'nin yersiz ve saf bir gönül rahatlığıyla yaptığı

probolşevik bir savunma yapmıştı; yalnızca yirminci yüzyılı tarihte konumlandırmaya yönelik herhangi bir ciddi çabanın nereden başlaması gerektiğini göstermişti.

Böylesi bir yaklaşımın, şiddete yönelik bugün hâkim olan tarih yazımı ile pek de ilgisi olmadığını söylemeye gerek yok sanırım. Fransız Devrimi tarihçisi Patrice Gueniffey'ye göre Terör Dönemi, " bir değişim kipi olarak görülen her devrimin (...) kaderidir."[20] Gueniffey, bu düşünceden hareket ederek Jakobenizmin öneminin, onun arketip niteliğindeki karakterinden ileri geldiği yargısına varmıştı; tıpkı Auguste Cochin'nın, Terör Dönemi Yıl II'yi[21] tahlil ederken farkında olmadan "Bolşevizmin otopsisi"ne katkıda bulunduğunda anladığı gibi.[22] Gueniffey'ye göre devrimleri tanımlayan iki ortak özellik vardır: "iki yüzyıl boyunca sürekli tekrarlanan" bir senaryo olarak "sınırsız şiddet" ve "kurbanların art arda suikaste uğraması".[23] Velhasıl Jakobenler, imha politikaları konusunda Bolşeviklere bir model olacaktı. Nolte, Bolşeviklerin "sınıf soykırımı"nın, –bir tür örnek tepki olarak Nazi şiddetini de doğuran– "mantıksal ve olgusal *öncel*" teşkil ettiğini zaten açıklamıştı.[24] Artık çember tamamlanmıştır: Totalitarizmin mahkûmiyeti, devrimci şiddetin yargılanmasında ifadesini bulur. Yine de sosyalizmin totaliter bir ka-

---

öneriler için bakınız *Traité de la violence*, Paris: Gallimard, 1998.

20 Patrice Gueniffey, *La Politique de la Terreur. Essai sur la violence révolutionnaire 1789-1794*, Paris: Fayard, 2000: s. 226.

21 T.S.N: 1793-1794.

22 *A.g.e.*, s. 234.

23 *A.g.e.*, s. 338-339.

24 Ernst Nolte, "Vergangenheit, die nicht vergehen will. Eine Rede, die geschrieben, aber nicht gehalten werden konnte", *Historikerstreit*, s. 45.

rabasana dönüştürüldüğü ama ideolojinin güçlü bir şekilde korunduğu "Sovyetler Birliği Komünist Partisi Tarihinin Kısa Kursu"nun antikomünist versiyonlarına sahip olduğumuz yaklaşık yirmi yıllık bir tarih yazımsal gerilemenin ardından, zamanı gelmiştir; evet artık Rus Devrimi'ni, hem evrensel kavrama gücünün özgürleştirici eylemi hem de kısa bir süre totaliterleşecek bir despotik rejimin kökeni olarak gören Isaac Deutscher'ın, yansıttığı acıları ve çelişkileriyle tarihin nefesinde taşınan duru nesrini yeniden keşfetmeliyiz.[25]

Yirminci yüzyılın tarihini, Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından yeniden okumaya karar verirseniz, antifaşist geleneği görmezden gelemezsiniz. Faşizm ile antifaşizm arasındaki karşıtlık, Avrupa'nın karşı karşıya kaldığı dramatik bir alternatif biçim alarak 1930'ların ve 1940'ların siyasi kültürüne egemen olmuştu. Antifaşizm, Direniş'i deneyimleyen pek çok demokratik rejim için savaştan sonra bir tür "sivil din"e dönüşmüştü. Gel gör ki o günler geride kalmış görünüyor. Geçtiğimiz on yıl boyunca önemini yitiren antifaşizm, bugün eleştirel bir yeniden okumanın nesnesi haline gelmiştir. İtalya'da medya bu durumu, "Birinci Cumhuriyet"in yıkıcı sapmalarının sorumlusu olarak göstermektedir. Önde gelen Mussolini biyografisi yazarı Renzo De Felice, savaş sonrası tarih yazımının en büyük başarısızlığı olarak gördüğü "antifaşist paradigma"nın hükümranlığını sona erdirmek için mücadele etmiş ve bu konuda pek çok tarihçiyi de peşinden sürüklemiştir.[26] Almanya'da, yeniden

25 Bilhassa bakınız Isaac Deutscher, *La Révolution inachevée*, Paris: Robert Laffont, 1967. Tarihyazımıyla ilgili en yeni yararlı yenilikler için bakınız Michel Dreyfus, Bruno Groppo ve diğerleri (ed), *Le Siècle des communismes*, Paris: Éditions de l'Atelier, 2000.

26 Bakınız Renzo De Felice, *Rosso e Nero*, Milano: Baldini & Castoldi, 1995.

birleşmeden bu yana antifaşizm hoş karşılanmıyor. Antifaşizm düşüncesi, eski Alman Demokratik Cumhuriyeti'nin dogmalarıyla birlikte terk edildi terk edilmesine de, onun yok olması bir devlet ideolojisinin çok ötesine geçen –Hitler rejiminin aforoz ettiği ve rejime karşı mücadele eden– kamusal hafızayı da beraberinde götürdü. Kimi gözlemciler için antifaşizm, aslında "mit"ten başka bir şey değildi ve tek partinin, devlet güdümlü bir ekonominin ve hiyerarşik bir toplum düzeninin prensiplerine dayanan totaliter ideolojiyi gizleyen bir dizi sembol ve ritüelde ifadesini bulmuştu.[27]

Fransa'da antifaşizme karşı mücadele, birkaç yıl önce Annie Kriegel'in *Commentaire* dergisinde yayımlanan bir makalesiyle başlamıştı.[28] Bu mücadele, en vasat anını Jean Moulin'ı Sovyet ajanı[29] olarak tasvir eden bir broşürün yayımlanmasıyla; en yoğun anını ise, daha yüksek bir kültürel düzeyde, François Furet'nin, antifaşizmi Sovyet totalitarizminin Batı kültürü üzerindeki etkisini genişletmesini sağlayacak bir propaganda girişimi olarak gösteren *Le Passé d'une illusion* adlı kitabıyla yaşamıştı. Antifaşizm üzerinden diyordu Furet "komünistler, temel inançlarından feragat etmek-

---

27 Bakınız örneğin Antonia Grunenberg, *Antifaschismus. Ein deutscher Mythos*, Hambourg: Rowohlt, 1993: s. 12. Konuyla ilgili bir değerlendirme için ayrıca bakınız Enzo Traverso, *Le Passé : modes d'emploi. Histoire, mémoire, politique*, Paris: La fabrique, 2005, Bölüm V ("Les dilemmes des historiens allemands").

28 Annie Kriegel, "Sur l'antifascisme", *Commentaire*, no 50, 1990. Bakınız Maurice Agulhon, "Faut-il réviser l'histoire de l'antifascisme?", *Le Monde diplomatique*, Haziran 1994: s. 17.

29 Thierry Wolton, *Le Grand Recrutement*, Paris: Grasset, 1993. Bu çalışma, hiçbir şey yapmadıysa Pierre Vidal-Naquet'yi bir yanıt vermeye kışkırtmıştır; *Le Trait empoisonné. Réflexions sur l'affaire Jean Moulin*, Paris: La Découverte, 1993.

sizin demokrasi küfelerini yeniden doldurdular. Bolşevizm, Büyük Temizlik sırasında fabrika ayarlarına dönerek kendini özgürlük olarak yeniden keşfetti."[30] Başka bir deyişle antifaşizm kendisini, politik etkisini genişletmeye çalışırken totaliter doğasını gizlemeye de çalışan komünizm için bir demokrasi kılıfı olarak kabul ettirmişti. Furet'nin yargısında gerçeklik payı olsa da bu tek taraflı ve indirgemeci bir yargıdır zira farklı ideolojik duyarlılıkları ve yönelimleri ortak bir paydada buluşturan antifaşist olgunun çokluğunu dikkate almadığı gibi bu olgunun entelektüel ve toplumsal anlamda kapsamını ve derinliğini de hesaba katmıyor. Antifaşizm ile Stalinizm arasındaki ilişkinin karmaşasının çözülmesi, antifaşizmi bir yaratık ve Stalinizmin bir ürünü olarak gören bir yaklaşımı *a priori* kabul etmekle mümkündür. Antifaşizmden kurtulmamızın, 1922 ile 1945 arasında İtalya'nın, 1933 ile 1945 arasında Almanya'nın, 1940 ile 1944 arasında Fransa'nın ve neredeyse kırk yıllık bir dönemde İspanya ve Portekiz'in sunabileceği tek iyi örneği yok etme riskini de içinde barındırdığını ileri sürebilirsiniz. Belki haklısınız ama bu tek başına yeterli değildir. Antifaşizmi, tüm karmaşıklığı ve çelişkileriyle kavramak için eleştirel tarih okuması yapmak elzemdir. Tahmin edebileceğiniz gibi iş tam da burada giderek zorlaşmaya başlıyor zira mevcut tarih yazımı tartışması, serinkanlı ve bağımsız bir tarihselleştirme için doğru zamanın gelmediğini çok net bir şekilde gösteriyor. Antifaşizme yönelik tarihsel bir kavrayış, tarih kavramının kamusal kullanımından ve bu kullanımın doğuracağı siyasi risklerden bağımsız olmayan bir iş olarak kalır. Öte yandan eleştirel tarih okuması geliştirmek, ideolojik damgalama ve

30 François Furet, *Le Passé d'une illusion. Essai sur l'idée communiste au XXe siècle*, Paris: Robert Laffont/Calmann-Lévy, 1995: s. 266.

körlemesine savunu gibi iki karşıt klişenin ötesine geçmeyi de gerektirir. Bu anlamda elinizdeki çalışmada antifaşizm, her şeyden önce entelektüellerin radikalleşme ve siyasallaşma alanı olarak incelenecektir. Bu alan, entelektüellerin birbirleriyle girdikleri çatışmanın yansımasında, iki savaş arası yıllarda ve sonrasında Direniş döneminde, muazzam bir çekim gücü yaratmanın yanı sıra iç çelişkilerini de ortaya koymuştur.

Bu çalışma, herhangi bir tarih çalışmasında olduğu gibi savaşın şiddetinin yarattığı *belleğe* vakfedilmediğinden, kaçınılmaz olarak sorularıma ve düşüncelerime yön veren kişisel belleğin bir bölümünü içermektedir. Takdir edersiniz ki burada bir "tanık"ın –deneyimlenmiş bir geçmişin anılarına dayanan– belleğinden değil, söz konusu dönem benim yaşamadığım bir dönem olduğu için Marianne Hirsch'in tanımladığı şekliyle bir "postbellek"ten –başka bir deyişle çocukluğumdan itibaren aldığım notlardan oluşan ve yıllar içinde şekillenip bazen çelişkilerle süslenmiş ya da efsane biçimini almış unsurlar içeren kolektif bellekten– söz ediyorum.[31] Antifaşist bir aile içinde aktarıldığından, *genel olarak* egemen kamusal söylemle uyumluydu belki ama sınıf arkadaşlarımın söylemiyle değil.

Yaklaşık üç bin kişinin yaşadığı küçük bir Piedmont kasabası olan Gavi'de doğdum. Bir nehir ile bir kale arasına sıkışmış ve tepelerle çevrili bu kasabanın, Piedmont ile Ligurya sırtlarındaki diğer yerleşimler gibi bir cazibesi yoktur. Beyaz şarabı, özgün pastaları ve mantılarıyla tanınan bu kasaba, en azından ben bildim bileli müreffeh ve huzurlu

31 Marianne Hirsch, *Family Frames. Photography, Narrative and Postmemory*, Cambridge: Harvard University Press, 1997.

bir yaşam sürmektedir. Gelgelelim bölgenin Alman işgaline doğrudan maruz kaldığı ve buna karşı silahlı Direniş hareketinin geliştiği İkinci Dünya Savaşı sırasında durum böyle değildi. Bu kale –bu yaşlı Orta Çağ kalesi, Birinci Dünya Savaşı sırasında bir istihkâma dönüştürülmüştü– (ekseriyetle gardiyanlardan daha iyi beslenen) Britanyalı ve Amerikalı subaylar için bir hapishane haline gelmişti. Faşizmin çöküşünden sonra, 8 Eylül 1943 tarihinde Almanlar binaya el koyup İtalyan savaş esirlerini buraya kapattılar. Gavi'yi çevreleyen bu vadi, 1943 yılı sonundan 1945 yılı baharına kadar süren iki korkunç yıl boyunca yarımadayı ama daha genelde Avrupa'yı kırıp geçiren iç savaşın bir mikro kozmosu olmuştu. 1944 yılı Nisan ayında vuku bulan bir katliam, tüm kasabayı yasa boğmuştu ve bu, aynı yıl gerçekleşen ve tüm ülkenin hafızasından silinmeyen pek çok kıyımdan yalnızca biriydi. Partizanlar, Mussolini'nin "İtalya Sosyal Cumhuriyeti" ordusuna katılmayı reddeden çok sayıda genç erkeği de yanlarına alarak dağlarda örgütlenmeye başlamıştı. Ligurya'da bir Müttefik ilerleyişinden korkan Alman kuvvetleri, Anglo-Amerikan birliklerinin Po Ovası'na ulaşmasının Almanya yolunun hızla açılması anlamına geleceğini düşündüklerinden bu stratejik bölgede büyük bir "temizlik" (*bonifica*) operasyonu yapmaya karar verdiler. Bunun için denizi ovadan ayıran dağları denetim altında tutmak gerekiyordu. Almanlar, 6 Nisan'da ağır silahları yoğun bir şekilde konuşlandırarak partizanların tuttuğu dağı bombalamaya ve ardından lav silahıyla yakmaya başladı. Benedicta adı verilen eski bir manastırda yer alan üslerinde yakalanan doksan yedi direnişçi, ertesi gün orada idam edildi. Bununla birlikte insan avı, sonraki günlerde de sürdü. Fiilen bir hafta süren bu katliamlar, ele geçirilen muha-

riplerin yanı sıra onlara yardım ve koruma sağladığından şüphelenilen köylülere de sirayet etti. Bu operasyonlar iki bin kişilik bir Wehrmacht birimi tarafından gerçekleştirilse de infazlar, İtalyan askerlerinden oluşan bir mangaya (*bersaglieri*) tevdi edildi. Altı gün içinde, savaşta ölenler hariç yüz kırk yedi partizan bu şekilde öldürüldü. Birkaç gün sonra dört yüz genç erkek Mauthausen'e sürüldü ve yarısından fazlası geri dönmedi.[32] Partizanların askeri olarak hazırlıksızlığı –Direniş hareketi aylar sonra gücünü toplayabilmişti–, rütbelilerin arasında hainlerin bulunması ve yerel bir rahibin, başka bir deyişle kimilerine göre bir yerlerde gizlenmeye devam eden gençleri kurtarmak, kimilerine göreyse bu gençlerin tutuklanmalarını kolaylaştırmak için teslim olma çağrısı yapan bölge rahiplerinden birinin bu süreçte oynadığı rol gibi konularda yoğun tartışmalar sürmektedir. Bu ve buna benzer hikâyeleri birçok kez dinledim. Katliam alanında inşa edilen anıtta bugün de görebileceğiniz resmi hikâyede, genç kahramanların yabancı istilacıya karşı sürdürdükleri mücadele sırasında kendilerini feda ettikleri bir şehitlik betimlenmekteydi. (Hatıra plaketlerinde "Naziler" kelimesine hemen hemen hiç rastlanmazdı zira bilhassa "Almanlar"a atıf yapılıyordu.) Ne var ki bölgede yaygın olan söylentilerde dillendirilmeyenler, bu söylentilerin imaları ve yarattıkları şüphe, bu Alman katliamlarının hikâyesinin, *aynı zamanda* İtalyanlar arasında vuku bulan bir iç savaş hikâyesi olduğunu da ortaya koymaktaydı. Çarpışma ova-

---

32 Bu konuda detaylı bilgiler içeren kolektif bir çalışma için bakınız *Benedicta. L'evento, la memoria*, Gênes: Le Mani, 2004. Daha genel bir bakış açısı için bakınız Lutz Klinkhammer, *L'occupazione tedesca in Italia (1943-1945)*, Torino: Bollati Boringhieri, 1993 ve Benedicta katliamı üzerine aynı yazarın *Le stragi naziste in Italia*, Rome: Donzelli, 2006,

da devam ediyordu. Partizan gruplar, bir yıl sonra 25 Nisan 1945'te, Alman birliklerinin bölgeyi terk etmelerinden hemen sonra Gavi'ye girdiler. Bir kurtuluş kutlamasından ziyade hesaplaşma niyetindeydiler. Faşist yetkililer kaçmıştı lâkin *podestà* –Mussolini rejiminin atadığı belediye başkanı– gibi kalan az sayıda kişi, kasabada çalışan ve işgalcilerin sık sık tercüman olarak kullandığı Alman diş hekimi Bay Zimmermann ile birlikte infaz edilmişti. Savaştan sonra kasabanın komünist belediye başkanı olan babam, *podestà*nın "iyi bir adam" olduğunu, faşist olmasına rağmen kesinlikle işkencesi olmadığını ve bu nedenle böyle ölmeyi hak etmediğini söylerdi. Bay Zimmermann'a gelince, annem, onun idamının bir korku filmi sahnesi gibi belleğine kazındığını söylemişti. Hemen hemen herkes, Bay Zimmermann'ın sırf Alman olduğu için öldürüldüğünü düşünüyordu. Annem, partizanların kasabada saklanmalarını sağlayan dayanışma ağından da bahsetmişti bana: Mesela bir baskın haberi alındığında, askerler gelmeden partizanların kaçmalarına yardımcı olmak için hızlı bir haberleşme ağı oluşturmuşlardı. Bu hikâyeleri dinlerken, Direniş hareketine verilen bu desteğin, savaş zamanlarında olağan zamanlardan çok daha güçlü bir yardımlaşmanın ve topluluk dayanışmasının parçası olduğu izlenimine kapılırdım çoğu zaman çünkü bu destek, her zaman ideolojik bir kaynaktan beslenmediği gibi çoğu zaman da bazı şiddet biçimlerine karşı ihtiyatlı bir tutum takınmak ve hatta bu şiddet biçimlerini kınamak anlamına gelebilirdi. Daha yeniyetme bir çocukken, partizanlarla ve yaptıklarıyla ilgili epik hikâyeler dinlerdim: Tüm gençliğimiz boyunca partizanların otoyolda virajlara nasıl pusu kurduklarına, nasıl kurşuna dizerek infaz ettiklerine dair hikâyeleri duyar, marşlarını dinler, muhariplerin mah-

laslarını ezberlerdik. Ne var ki birçok tanığın partizanların Kurtuluş gününde kasabaya gelişleriyle ilgili anlattıkları, onlarla ilgili yaratılan mitle uyuşmuyordu. Partizanlar, muzaffer bir ordunun askerleri olarak değil de, avlanmış hayvanlar gibi görünüyordu.

Çevredeki kırsal bölgede birkaç Yahudi saklanıyordu. Bazıları 1938 yılına kadar faşistti: Irkçı yasalar, onlara karşı ayrımcılık yapmıştı lâkin zulüm, resmen 1943 yılında başlamıştı. Kimileri Direniş hareketine katılmıştı; bazıları da İtalyan polisi tarafından tutuklanıp sürgün edilmişti. Gelgelelim ne çocukluğum boyunca ne de ergenlik dönemimde Yahudilerin sürgün edildiğini duydum. Cehaletten miydi, uygulanan baskıda mıydı yoksa kayıtsızlıktan mıydı? Yoksa üçü birden miydi? Yanıtlaması zor bir soruydu bu. Gavi'de hiç Yahudi yoktu. Ama başka yerlerde de insanlar bu konu hakkında tek kelime etmiyordu. Öte yandan kütüphanemde; 1942 yılının sonların Londra'da Müttefiklerarası Bilgilendirme Komitesi tarafından İtalyanca olarak kaleme alınan ve muhtelif Avrupa ülkelerinden sürgün edilen Yahudilerin kaydını tutan *Lo sterminio degli ebrei* (*Yahudilerin İmha Edilmesi*) başlıklı bir broşürün fotokopisi var. Broşür Auschwitz'den bahsetmiyor belki ama Yahudilerin "elektrik verilerek ve zehirli gaz kullanılarak" kitleler halinde infaz edildiği ve Polonyalıların "yalnızca Polonya'dan değil tüm Avrupa'dan getirilen Yahudilerin toplu olarak katledildiği" bir mezbaha olarak adlandırdığı Chełmno ve Bełżec toplama kamplarındaki "işkence yerleri"ne atıfta bulunarak gettolardaki yaşamı anlatıyor.[33] Bu broşür, o dönem Gavi

33 *Lo sterminio degli ebrei. Relazioni del comitato d'informazione interalleato in Londra, Presso la stamperia reale*, Londra, tarihsiz, s. 36 (Önsöz, komitenin geçici başkanı Georges Schommer tarafından

Ovası'nda faal olan bir partizana aitti. Bu partizan ölmüştür. Broşürün ona nasıl ulaştığını, *resistenti* (direnişçilerin) Yahudilerin sürgün edilmesi hakkında ne düşündüğünü kendisine soramadım. Ne olursa olsun bu broşür, bilginin yayıldığını doğruluyor.

Baba tarafından dedemin, sokağa çıkma yasağına rağmen –Birinci Dünya Savaşı boyunca tutsak olduğu Avustralya kampında öğrendiği mesleği– berber olduğu için kasabanın ileri gelenlerinin saçlarını kesmek için gece dışarı çıkmasına izin veren bir geçiş kâğıdı vardı. Bu onun seçimi değil bir tür sorumluluk, dönemin en mütevazı mesleklerinden biri olarak kabul edilen bu zanaatın teamüllerinden biriydi. Şehrin bahse konu ileri gelenlerinin tamamı, 1944 yılına kadar faşist yetkililer ve işgalci güçlerle mükemmel ilişkiler sürdürdüler ancak bu tarihten itibaren Direniş hareketinin talep ettiği fidyeleri ödemeye başladılar. Bu süre zarfında da hiçbiri Kurtuluş'tan raharısz olmamıştı. Bazıları ihtiyatlı davranarak bir süre ortadan kayboldu. Doğruluğu hakkında net bir bilgim olmasa da Müttefik uçakların köylülerin at arabalarını bombardımana tuttuğuna yönelik hikâyeler duyardım. İnsanlar, "yolda kımıldayan her şeye ateş açtılar" diyordu. Müttefik devletlerin bu bombardımanlarının, demiryolu yazıhanelerinin bulunduğu ve Gavi'ye birkaç kilometre uzaklıktaki Villalvernia'da çok daha trajik sonuçları olmuştu. Villalvernia, 1 Aralık 1944 tarihinde Amerikan bombardıman uçakları tarafından yerle bir edildi; iki yüz otuz dört kişinin yaralandığı bu bombardıman sırasında yüz on dört sivil öldü. Bölgenin nüfusu hâlihazırda sekiz yüz yerlinin dışında üç yüz elli mülteciden oluşuyordu. Belediye binası, okul ve kilise yerle yeksan olmuştu.

---

18 Aralık 1942 tarihinde yazılmıştır).

Köyde ne bir askeri üs ne de bir sanayi merkezi olduğundan kimse böyle bir bombardıman beklemiyordu; öyle ki uyarı bile yapılmamıştı. Bu ve bunun gibi hikâyelerdeki bazı benzerlikler karşısında nutkum tutulurdu. Benedicta Katliamı, şüphesiz İtalyan infaz mangasından bahsetmeksizin Almanlara atfedilmişti; bu gerçek, zorlama bir itiraf misali yarım ağızla kabul edildi. Müttefik Devletler'in bu bombardımanı ise, hiçbir zaman, söz gelimi, "Amerikan vahşeti" olarak sunulmadı, aksine daima bir tür savaş kazası, daha doğru bir ifadeyle çatışmanın sonunda uygulanan bir gelenek olarak gösterildi. Hatıra plaketi bu olayı, "savaşın gazabının, Villalvernia'nın barışçıl sakinleri üzerinde kopardığı korkunç bir ateş fırtınası" şeklinde kaydetmişti.

Böylece topyekûn savaş ile iç savaşın tüm bileşenleri, bir vadide yoğunlaşmıştı: Alman katliamları ve İtalyan suç ortakları; karmaşık iş birliği ağı; zorunlu intibak ile isyan arasında bölünen siviller; şehitleri, kahramanları ve vahşeti ile Direniş hareketi, Müttefik Devletler'in körlemesine bombardımanından bahsetmiyorum bile. Bugün çok huzurlu olan bu mekân, Eski Dünya'da oynanan dram tiyatrosunun minyatür bir sahnesiydi.

1970'lerde bazı partizanların mitsel bir aurası vardı ve bu durum giderek tahammül edilemez bir hal alıyordu zira İtalyan Komünist Partisi'ni eleştiren "aşırı solcuları" susturmak gerektiğinde sistematik olarak kullanılıyordu. Babamın, liseyi okuduğum Novi kasabasında yaşayan arkadaşı eski partizan Andrea Scano ile karşılaşmamızı hatırlıyorum. Bir lise kolektifi adına konuşma yaptığım bir politik toplantı sırasında –Komünist Parti'nin tavrını kınayarak– onu haddinden fazla sinirlendirmeyi başarmıştım. O zamanlar

Scano hakkında hemen hemen hiçbir şey bilmiyordum. Oysa Andrea Scano, Avrupa İç Savaşı'nın yaşayan belleğiydi. İspanya'da Uluslararası Tugaylar'la birlikte savaşmış, faşist hapishaneleri tanımış ve sonra da Direniş hareketine katılmıştı. 1945 yılında silah bırakmayı reddedince hakkında kovuşturma açılmış ve Soğuk Savaş patlak verip hükümette komünist kalmayınca da ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştı. Yugoslavya'ya sığınmış; 1948 yılında Ortodoks bir Stalinist olarak Tito'ya karşı bir direniş örgütlemiş ve tutuklanarak bir çalışma kampına gönderilmişti. 1950'lerin ortalarında İtalya'ya geri döndükten sonra, küçük bir taşra kasabasında ketum bir emeklilik yaşadı.[34] Artık "tarihsel uzlaşma"ya yönelen bir Komünist Parti'sinde Scano hantal bir figürdü lâkin militanlar arasında kazandığı ahlaki otorite, onları Direniş hareketine ve iç savaş yıllarına bağlayan bu güçlü bağın kanıtıydı.

Novi'de antifaşist mücadelenin kahramanları, ekseriyetle Komünist Parti üyeleriydi ve radikal sol, Direniş hareketiyle zayıf ilişkiler kurmuştu. Direniş hareketinin mirasına bir anlamda Komünist Parti el koymuştu; bu anlamda bizim "postbelleğimiz", aslında bir bellek kırılmasıdır. Bizim için söz konusu olan bilmem kaçıncı "ihanete uğramış devrim"-di ve saflarımızdaki hiç kimsenin ya da hemen hemen hiç kimsenin bunda bir payı yoktu. Bu durum, şüphesiz Ekim Devrimi'yle yeniden ilişki kurma arayışımızdaki ya da örneklerimizi başka yerlerde, bilhassa Latin Amerika'da aramamızdaki ısrarı açıklıyor. Bunun birlikte İkinci Dünya Savaşı yılları, bu "geleneğin icadı" sürecinin yanında bir tür

34 Andre Scano'nun oldukça romantikleştirilmiş bir tasviri için bakınız Gianpaolo Pansa, *Prigionieri del silenzio*, Milan, Sperling & Kupfer, 2004.

bilinçaltı hikâyesi olarak yayılmaya devam ediyordu. Tüm bunlar, bize kayıp geçmişimizi hatırlatıyordu. O yılların radikal solu, sürekliliği değil kırılmayı temsil ediyordu. Bu onun gücü olduğu kadar zayıflığıydı.

1973 yılında, "devrimci" bir politik örgüte katıldığımda on altı yaşındaydım; yani anlayacağınız "Ekim Devrimi'nin son nesli"nin,[35] 1970'lerin politik militanlığını simgeleyen bir neslin son temsilcilerinden biriydim. Çok genç bir militan olarak Avrupa İç Savaşı'na kadar giden –parti, kitleler, taktik, strateji, isyan, güç dengesi gibi– bir dizi politik kategori ve söz dağarcığı miras almıştım. Bir milis gücü olmadığından askeri bir tutum takınarak miğferlerimizi sallıyorduk. Şarkılarımızda savaş tınıları vardı; nağmelere silahı çağırıyordu ve zaman zaman tıpkı *Potere operaio*'da olduğu gibi "iç savaş"ı haber veriyordu. Şiddetle yüzleşmek için bu tecrübeye, hatta bu askeri boyuta olan bağlılığımızın anlamını indirgeyebileceğimize inanmıyorum lâkin şiddet yaşanmıştır ve bunu reddetmek hata olur. Aslına bakarsanız özellikle İtalya ve Almanya'da yaşayan kimileri için söz konusu olan terörizmin bir zevahiridir ve bu, trajik sonuçlar doğurmuştur. Elinizdeki çalışmada zaman zaman bir parodi biçiminde yaşansa da benimkiler de dâhil bir dilin ve bir zihinsel habitusun kökenlerini kavramaya çalışacağım. Bu anlamda 1970'lerin toplumsal ve politik çatışmalarını, bu deneyimin teorik, pratik ve hatta estetik yenilenmesinin gerçek boyutlarını göz ardı eden herkesin bildiği bir piyesin tekrar eden farsına indirgemek niyetinde değilim. Ben yalnızca bu deneyimin bize bıraktığı mirası, başka bir deyişle çok da uzak olmadığı gibi çağdaşlarımızın ruhlarında var-

---

35 Bakınız Benjamin Stora, *La Dernière Génération d'Octobre*, Paris, Stock, 2003.

lığını koruyan sabık bir çağın birikmiş tortusunu anlamaya çalışıyorum.

Şayet kendisini bir "öncü" olarak görmekten hoşlanan bütün bir nesli etkisi altına alan bu isyan ruhu 1960'lı yılların sonuna hâkim olsaydı, sonraki on yılın en politikleşmiş çeperi içinde zaman zaman iç savaşa yönelik yöntemsel bir hazırlık biçimini alan devrimci bir proje geliştirilirdi. Dünyanın 1989 yılında karşı karşıya kaldığı dönüm noktası, bu stratejik tartışmaları artık mazide kalmış bir yüzyılın ideolojik cephaneliğine hapsetmişti. Dünyayı değiştirmek –bir proje olmazdan önce– bir zorunluluk olarak duruyorsa, bunun nasıl başarılacağı, derinlemesine yeniden ele alınmalıdır. Takdir edersiniz ki böylesi bir deneyim, nostalji ve hınç gibi duygulardan arınmış bir şekilde düşünülmelidir.

Tarih kitabı yazmak, geçmişin kamusal kullanımı için gerekli olan hammaddeyi sağlamak anlamına gelir. Bu durum tarihçiyi ulusal bir mirasın bekçisi yapmaz –gelin bu tutkuyu başkalarına bırakalım–, çünkü tarihçinin görevi, kimlik inşası ya da ulusal uzlaşma süreçlerini teşvik etmek değil, geçmişi yorumlamaktan ibarettir. Bir sınıfla, bir azınlıkla, bir grupla veya bir partiyle "organik" bağı olan bir entelektüel –dolayısıyla bir tarihçi–, mesleği için zorunlu olan eleştirel özerkliği unutma riskiyle karşı karşıyadır. Bunu söylüyorum ama tarihçinin, bilhassa da günümüz tarihçisinin, *super partes*[36] bir gözlemci şeklinde tanımlanmasına da karşıyım. Tarihçi, mesleğini icra etmek için belirli bir kritik mesafeyi koruyabilmelidir elbette, lâkin kendisini araştırma nesnesine neyin bağladığını da iyi bilmelidir; başka

36T.S.N: Tarafsız, bağlantısız, yansız anlamlarına gelen Latince ifade.

bir deyişle tarihçi araştırma nesnesinin daima –Saul Friedländer'in derin bir tefekkürle ele aldığı bir sorun–[37] "aktarılabilir" bir parçayı barındırdığını, bu anlamda geçmişte yaşananları bir prizma misali kırıp yansıtarak bakış açısını yönlendiren öznelliği içerdiğini unutmamalıdır.

Bugün bazı detaylara girmek şüphesiz yararlı olacaktır. İspanyol Cumhuriyetçilerin zulmünden bahsettiğimde bu onları Frankocularla eş tuttuğum anlamına gelmiyor. Mussolinin'nin linç edilip cesedinin asılmasının ya da Kızıl Ordu askerlerinin, 1945 yılının Mayıs ayında Berlin'e ilerleyişleri sırasında Alman kadınlara toplu tecavüz etmesinin yarattığı korkunç manzaradan söz ettiğimde, bu, iş birlikçileri ve direnişçileri birbirinin yerine geçebilecek bir şiddetin yandaşları olarak göstermek olmadığı gibi Sovyet savaşını Nazilerinkiyle eş tutmak da değildir. Çünkü dünyada hiçbir şeyin meşrulaştıramayacağı bu korkunç eylemler, bir açıklama talep ediyor. Böylesi bir açıklama bulduğumu iddia etmiyorum; hatta var mı onu bile bilmiyorum. En azından aramaktan vazgeçmedim.

---

37 Saul Friedländer, "History, Memory, and the Historian. Dilemmas and Responsibilities", *New German Critique* 80, 2000: s. 3-15.

KISIM BİR

Eyleme Giden Yollar

Sınıf mücadelesinin en yüksek biçimi olan iç savaş, düşman sınıflar arasındaki tüm ahlaki bağları şiddetle ortadan kaldırır.

Lev Troçki, *Their Morals and Ours* (1938)

İç savaş, her iki tarafın bir iusta causaya sahip olup yine her iki tarafın in-iustus hostise karşı savaştığı bir bellumdur.

Carl Schmitt, *Glossarium* (1947)

1

Başlangıç

Yorumlar

Avrupa, yirminci yüzyılın ilk yarısı boyunca devam eden çatışmaların yarattığı olağanüstü bir karmaşa dönemini deneyimlemişti: Devletler arasında meydana gelen "klasik" savaşlar, iç savaşlar, ulusal kurtuluş savaşları, soykırımlar ve sınıfsal, ulusal, dinî, politik ve ideolojik bölünmelerden kaynaklanan şiddetli meydan okumalar bu döneme hâkim olmuştu. Birçok çağdaş gözlemci ile onların izinden giden pek çok tarihçi, bu çalkantılı dönemi, bir "Avrupa İç Savaşı" fikri çerçevesinde yeniden anlamlandırmaya çalışmıştır. Bu formülün kuşatıcı karakteri ile çağrışımcı gücü onu belirli bir başarıya ulaştırsa da formül hâlâ doyurucu bir konuma kavuşmuş değil. Avrupa İç Savaşı ifadesi oldukça yaygın bir kullanıma sahip olmasına rağmen nadiren titiz bir kavramsallaştırmanın ya da kapsamlı bir araştırmanın konusu olmuştur.[1] Kavramı, ilk kez Alman ressam Franz Marc'ın

1 Stéphane Audoin-Rouzeau, Henry Rousso, Anne Dumézil ve Christian Ingrao'nun bu konudaki tespitleri için bakınız "Les sociétés, la guerre et la paix (Europe, Russie/URSS, États-Unis, Japon) 1911-1946", *Historiens & Géographes*, no 383, 2003: s. 155. Bu kavramın soy kütüğüne yönelik bir yeniden yapılandırma denemesi için bakınız Claudio Pavone, "La Deuxième Guerre mondiale: Europe et guerre civile européenne", edit: Pietro Causarano, Valeria Ga-

Verdun'da cephede ölümünden çok kısa bir süre önce yazdığı bir mektupta kullandığı genel kabul görmektedir. Marc mektubunda, savaş döneminde yapılan propagandanın iddia ettiğinin aksine dünya savaşının ne ebedi bir düşmana karşı bir savaş ne de bir ırk çatışması olduğunu, bilakis "Avrupa ruhunun görünmez düşmanına karşı bir savaş, bir Avrupa İç Savaşı" yaşandığını aktarıyordu.[2]

Savaş sonrası pek çok yazar da buna benzer formüller öne sürmüştür. Ernst Jünger, "topyekûn seferberlik" meselesini ele aldığı makalesinin ilk sayfalarında (1930), aralarında "derin bir iç içe geçme" durumu bulunan iki olgu olarak "dünya savaşı" ile "dünya devrimi" arasındaki bağlantının altını çizmişti. Her ikisi de, diyordu Jünger, yalnızca "dünya üzerinde vuku bulan benzer bir olayın iki yüzüdür ve (...) gerek kökenleri gerekse görünen biçimi açısından birbirleriyle ilişkilidir."[3] Birinci Dünya Savaşı, temelde, "iç savaş"[4] atmosferinde "Avrupa'nın Avrupa'ya karşı savaşı"nı gösteren bir kıyametten başka bir şey değildi. 1942 yılının Kasım ayında Paris'te Wehrmacht yüksek komuta merkezine atanan Ernst Jünger, sürmekte olan çatışmayı, gazetesi-

---

limi et Frédéric Fredji, *Le XXe siècle des guerres*, Paris: Éditions de l'Atelier, 2004: s. 472-485 ve Gian Enrico Rusconi, "La 'guerra civile europea' e le sue conseguenze per l'idea di nazione e di Europa", *Se cessiamo di essere una nazione*, Bolonya: Il Mulino, 1993: s. 101-123.

2 Aktaran Modris Eksteins, *Rites of Spring. The Great War and the Birth of the Modern Age*, Londra: Bantam Press, 1989: s. 94. Vurgu özgün metinde yer almaktadır.

3 Ernst Jünger, "La mobilisation totale", *L'État universel/La mobilisation totale*, Paris: Gallimard, 1990: s. 99 (çeviri ve düzenleme özgün metinden, "Die totale Mobilmachung" (1931), *Politische Publizistik 1919-1933*, Stuttgart: Klett-Cotta, 2001: s. 559).

4 *A.g.e.*, s. 141 (Almanca metinde, s. 589 ve s. 572).

nin sayfalarında da, "dünya çapında bir iç savaş" şeklinde tanımlamıştı (*Weltbürgerkrieg*).[5] Bu savaş, güçler arasında vuku bulan geleneksel bir çatışmanın çok ötesine geçmiş ve son derece yıkıcı bir küresel felakete dönüşmüştü. Birkaç ay sonra, Almanlar Stalingrad'da mağlup olduğu sırada Kafkasya'daki bir görevden dönen Jünger, bu fikri daha karamsar bir tablo çizerek bir kere daha doğrulamıştı: "Doğu'daki savaş, Clausewitz'in 1812 deneyimlerinden sonra bile kavrayamadığı ölçüde mutlaktır; demem o ki bu, devletler arasında, halklar arasında, yurttaşlar arasında ve dinler arasında maddi imha hedefi güden bir savaştır."[6]

Japonya'da sürgünde olan Karl Löwith, 1940 yılında, devam eden savaşın arka planında gerçekten neler döndüğünü öğrenmek amacıyla Avrupa'nın birliğinin çözülüşünü inceledi. Bu parçalanmış birlik, köklerini maddi değil "müşterek bir tinsel düzen"de bulmuştu.[7] Löwith'e göre Birinci Dünya Savaşı'nın "bir iç savaş" olduğuna şüphe yoktu çünkü mesele kıtanın birliği meselesiydi.[8] Savaşın sonucunda ise bir birlik değil, Löwith'in "mevcut uygarlığın olumsuzlanması"[9] olarak değerlendirdiği bir nihilizm ortaya çıkmıştı; başka bir deyişle Löwith, Avrupa geleneğinin sahip olduğu tüm değerlerin yok edildiğini düşünüyordu.

5 Ernst Jünger, *Journaux de guerre*, Paris: Julliard, 1980: s. 373.

6 *A.g.e.*, s. 450.

7 Karl Löwith, "Der europäische Nihilismus. Betrachtung zur geistigen Vorgeschichte des europäischen Krieges", *Sämtliche Schriften*, Stuttgart: Metzler, 1983, Bd. 2: s. 473-540. Löwith'in bu metniyle ilgili bir değerlendirme için bakınız Enrico Donaggio, *Una sobria inquietudine. Karl Löwith e la filosofia*, Milano: Feltrinelli, 2004: s. 90-97.

8 Karl Löwith, "Der europäische Nihilismus", *a.g.e.*, s. 479.

9 *A.g.e.*, s. 498.

Bugün "Avrupa İç Savaşı" fikrini, onu en bilinen kitaplarının birinin başlığı olarak kullanan Alman tarihçi Ernst Nolte ile ilişkilendirme eğilimi vardır. Nolte Avrupa İç Savaşı deyimini, Ekim Devrimi ile başlayan ve Nazizmin yenilgisiyle sona eren dönemi tanımlamak için kullanır. Bu döneme ilişkin yorumu kitabın alt başlığında; Nazilerin suçlarını kopyalamaktan başka bir şey yapmayan totaliter komünizm virüsünün yol açtığı bir çatışmayı anıştıran alt başlığında –"Nasyonal Sosyalizm ve Bolşevizm"– dolaylı bir şekilde ortaya koyar.[10] Aslına bakarsanız daha yakından incelendiğinde Nolte'un bu tezini daha ilk kitabı *Der Faschismus in seiner Epoche*'da taslak halinde işlemiştir; burada Nolte nazizmi, "neredeyse özdeş yöntemler" kullanarak savaşacağı Marksizme "kökten karşıt olmasına rağmen onu andıran" bir hareket olarak tanımlamıştı.[11] Nolte, kıyıda köşede kalmış ve genellikle fark edilmeyen bir pasajında *Historikerstreit*'ın merkezinde olacak bir fikir de geliştirmiş ve Hitler'e, "Yahudilere uygulanan soykırımın daha radikal bir biçimi" olarak Bolşevizm vizyonu atfetmişti.[12] Nolte, bu ilk kitabının sonuç bölümünde faşizmin özü itibarıyla, modern dünyanın –radikal biçimini (felsefi düzeyde) Marksizmde ve (siyasi düzeyde) Bolşevizmde bulan– "aşkınlığı"na direnerek işlediğini tespit etmişti. Dolayısıyla faşizm, savaşlar ve devrimler çağında düşmanı kadar radikal olan modernliğin iktidarına karşı örgütlü bir tepkiydi. "Pratik aşkınlık"ın reddi olarak fa-

---

10 Ernst Nolte, *La Guerre civile européenne 1917-1945. National socialisme et bolchevisme*, Paris: Éditions des Syrtes, 2000 (Ernst Nolte, *Der europäische Bürgerkrieg, 1917–1945: Nationalsozialismus und Bolschewismus*, Münih: Herbig Verlag, 1997).

11 Ernst Nolte, *Der Faschismus in seiner Epoche*, Munich: Piper, 1963: s. 51 ve 515.

12 *A.g.e.*, s. 490.

şizm, doğal olarak muhafazakâr hatta gerici bir gelenekten geliyordu. Öte yandan modern dünyayı, ona içerde, daha doğrusu "kendi sahasında" meydan okuyarak reddeden "kuramsal aşkınlığa karşı savaş" biçimini de almıştı.[13] Modernlikle savaşmak için, bu savaşın devrim biçimi alması halinde, karşıdevrim, yani bir "muhafazakâr devrim" gerekliydi. Bununla birlikte Birinci Dünya Savaşı'nın ardından faşist hareketlerin takınacağı tavrı ortaya koyarak "radikal gericiliğin devrime karşı devrim"[14] anlamına geldiğini kavrayan ilk kişi Charles Maurras olmuştu. Kuşkusuz Maurras'ın karşıdevrimi Bourbonların restorasyonunu amaçlıyordu ama sonraları, başka hedeflerle birlikte Mussolini ve Hitler'in açtığı yolda ilerlemişti. Faşizm ile karşıdevrim arasında çok net bir süreklilik vardı. Bu nedenle tarih yazımına hâkim olan ters eğilime karşı (bir süre sonra Sternhell de ona katılacaktı) Nolte, Action Française'i faşist bir hareket olarak gördü.

Özetlemek gerekirse Nolte'a göre yirminci yüzyıl, *aşkınlık* ile *aşkınlığa direniş*, başka bir deyişle devrim ve karşıdevrim ya da komünizm ile faşizm arasında radikal bir çatışmanın hüküm sürdüğü bir çağdı.[15] Nolte, 1917 yılından

---

13 *A.g.e.*, s. 544. Nolte, "aşkınlık" kavramını hocası Heidegger'den almıştı. Bakınız Volker Kronenberg, *Ernst Nolte und das totalitäre Zeitalter. Versuch einer Verständigung*, Bonn: Bouvier Verlag, 1999: s. 85-103; Hans Christoph Kraus, "L'historiographie philosophique d'Ernst Nolte", *La Pensée politique*, 1994: s. 64; Martin Kitchen, "Ernst Nolte and the Phenomenology of Fascism", *Science & Society*, sayı 38, no 2, 1974: s. 139. Heidegger'in "aşkınlık" kavramı için bakınız Martin Heidegger, *Questions I*, Paris: Gallimard, 1968: s. 101 ve 105.

14 Ernst Nolte, *Der Faschismus in seiner Epoche*, *a.g.e.*, s. 179.

15 Hans Christoph Kraus, "L'historiographie philosophique d'Ernst Nolte", s. 64.

sonra dünyayı parçalayan bu büyük karşılaşmanın, felsefi anlamda Marx ve Nietzsche tarafından yapılandırıldığını düşünüyordu. *Tragedyanın Doğuşu*'nun yazarı, on dokuzuncu yüzyılda modern dünyaya karşı radikal isyanın temsilcisiydi. Nietzsche'nin modernliği tanrısız ve peygambersiz bir evren olarak tasavvur edişi "kuramsal aşkınlık" eleştirisine ilham kaynağı olurken demokrasiyi, kitle toplumunu ve sosyalizmi reddedişi de "pratik aşkınlık"a yönelik bir savaşımın habercisiydi. Modern çağın büyük "köle isyanı"na felsefi ve politik bir biçim kazandıran Marx, sırasıyla devrimi ve karşıdevrimi temsil eden Nietzsche'nin antiteziydi. Nolte, Nietzsche'de yirminci yüzyılda patlak verecek olan "büyük iç savaşa yönelik bir öngörü" ile bu iç savaşın beraberinde getireceği "kaçınılmaz imha kavramı"nı görmüştü.[16] Nietzsche'nin öngördüğü "evrensel tehdit", Bolşevizm ile "somut bir biçim" almıştı.[17]

Nolte, bu yorumunun ana hatlarını asla değiştirmedi. *Streitpunkte* başlıklı kitabında Bolşevizmi "barbar kılığına bürünmüş Asyalı bir insanlık doktrini" olarak gören Nazi imgesine adadığı bir bölümde, Zinovyev'in 1920 Bakü Doğu Halkları Kurultayı'ndaki konuşmasını hatırlatıyordu. Sömürgeleştirilmiş halkları uluslararası bir harekette örgütlemeye yönelik bu ilk girişimin, faşist imgelem üzerinde güçlü bir etkisi olmuştu. Hitler, Himmler ve Goebbels, Nazi mitinglerinde verdikleri söylevlerde Rus Devrimi'ni, Batı uygarlığını hedef alan muazzam bir ayaklanma olan "*Untermensch* devrimi"[18] olarak tanımlıyordu.

16 Ernst Nolte, *Nietzsche. Le champ de bataille*, Paris: Bartillat, 2000: s. 99. (Ernst Nolte, *Nietzsche und der Nietzscheanismus*, Berlin: Propyläen, 1990: s. 192 vdd. ç.n.)

17 *A.g.e.*, s. 299.

18 Ernst Nolte, *Streitpunkte. Heutige und kunftige Kontroversen*

Tarihçi Horst Möller, 2000 yılında Münih'te Konrad Adenauer Vakfı ödülü kazanan Ernst Nolte'a hitaben yaptığı *laudatio* konuşmasında, Spengler'in felsefesinin meslektaşının çalışmasına sirayet ettiğini tespit etmişti.[19] Nolte kendisini bir Weberyenmişçesine modernliğin cefakâr ve dikkatli bir eleştirmeni olarak sunsa da çalışmasında "muhafazakâr devrim"in izlerini taşıyan savaş tamtamlarının sesi vardır. Nolte da kendi iblislerini bu gelenekten; başka bir deyişle modern dünyanın gizli itici gücü olarak "Yahudi"ye yönelen antisemitist bakış açısından –"aşkınlığın" kalbinden– almıştı. Nolte, Nazizmin zihinsel aygıtına ve düşünsel sistemine nüfuz etmemizi sağlayan eserleriyle bu geleneğin bazı temel özelliklerini yeniden üretiyor. *Streitpunkte*'de Nolte, Yahudi Soykırımı'nı, oldukça sarih bir şekilde "dünya tarihinin en korkunç toplu katliamı"[20] olarak tanımlamasına karşın bunu bir türev suç, yalnızca Bolşevik "soykırımı"nın basit bir "taklit"i olarak yorumlamıştı. Ona göre kötülüğün gerçek kaynağı buradadır ve doğal temsilcilerini Yahudiler arasında bulmuştur: Yahudilerle birlikte, diyordu Nietzsche'den alıntıladığı bir bölümde, "ahlakta köle başkaldırısı başlamıştı."[21]

Nolte'un tezinin, iyi bilinen pek çok polemiğin konusu olduğunu söylememe gerek yok sanırım. Bununla birlikte

um den Nationalsozialismus, Berlin-Frankfurt-sur-le-Main: Ullstein-Propyläen, 1993: s. 357. (*Untermensch*; Naziler tarafından sık sık "Doğu'dan gelen kitleler" olarak adlandırılan, Aryan olmayanları alt insan olarak tanımlayan terim. ç.n.)

19 Bakınız Richard Herzinger, "Totalitäre Dynamik", *Die Zeit* 24, 2000: s. 42.

20 Ernst Nolte, *Streitpunkte*, s. 93 ve 290.

21 Ernst Nolte, *Nietzsche*, s. 122 (bakınız Friedrich Nietzsche, *Œuvre*, Paris: Bouquins-Laffont, 1993, II: s. 639).

bu argümanın, bazı yazarların çalışmalarında değindikleri Avrupa İç Savaşı kavramının zengin ve çoklu anlamını ortadan kaldırmaktan uzak olduğunu da bir kenara not etmemiz gerekir. Nolte'nin apolojetik yaklaşımını reddeden pek çok tarihçi, bu iç savaşın 1917 yılında değil 1914 yılında başladığını iddia etmişti.[22] Söz konusu tarihçiler, Birinci Dünya Savaşı'nın, mevcut ittifak sisteminin çöküşünün ve büyük güçler arasında kurulacak olası bir dengenin çok ötesinde, belirli bir Avrupa fikrinin sonunu imlediğini, başka bir ifadeyle toplumsal, siyasal ve askeri çatışmaları da içeren yeni bir krizler döneminin başlangıç noktası olduğunun altını çizmişlerdi. Doğrusunu isterseniz bu eski bir fikirdir ve öncüllerini Hannah Arendt'in 1950'lerin başında kaleme aldığı *Totalitarizmin Kaynakları* kitabında bulur. Arendt çalışmasında Birinci Dünya Savaşı'nı Eski Dünya'nın "patlaması" olarak tanımlamıştı zira ona göre bu dünyanın yıpranmış parçaları, eski imparatorluk sistemine olduğu gibi ulusal devletlerin tutarlı bir şekilde gruplaşmasına da karşılık gelmeyen bir düzensizlik içinde birbirlerini hırpalamış ve incitmişti. Yine Arendt'e göre ilk dünya çatışmasını çatışmasını müteakip "yirmi yıl süren gergin barış" dönemi, "iç savaşların (...) eski din savaşlarından daha kanlı ve daha acımasız olduğu" bir zincir reaksiyondur ve nihayetinde ilkinden daha büyük ve daha yıkıcı ikinci bir genel patlamaya neden olmuştur.[23]

---

22 Dan Diner, *Das Jahrhundert verstehen. Eine universalhistorische Deutung*, Münih: Luchterhand, 1999: s. 21-25; Mark Mazower, *Le Continent des ténèbres. Une histoire de l'Europe au XXe siècle*, Brüksel: Complexe, 2005: s. 21 vdd.; Giorgio Galasso, *Storia d'Europa. III Età contemporanea*, Bari-Roma: Laterza, 1996: s. 131 vdd.

23 Hannah Arendt, *Les Origines du totalitarisme*, Paris: Quarto-Gallimard, 2002: s. 561.

Daha yakın bir dönemde farklı perspektiflerden yolan çıkan ve esasen meselenin "ideolojik" doğasına vurgu yapan Marksist Eric Hobsbawm ve liberal Françoist Furet gibi bazı tarihçiler de Avrupa'nın 1914-1945 yıllarında yaşadığı krizi, bir "iç savaş" olarak tanımlamıştır. Hobsbawm'un, barış ve ilerleme fikrinin egemen olduğu istikrarlı ve güvenli bir "altın çağ"ın habercisi olan 1914'ün siperlerinden doğan bir dünyaya itirazı vardı. Bu öyle bir dünyaydı ki en azından Avrupa'daki milyonlar, kıtanın mevcut sanayileri tarafından üretilen tonlarca kömür ve çelikten bahsediyor ama savaş ve soykırım kurbanlarının sayısını ağzına almıyordu. *Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırılıklar Çağı* kitabında Hobsbawm, meseleyi komünizm ile faşizm arasındaki bir çatışmanın ötesinde değerlendirmiş ve "iki farklı ideolojik aile" arasındaki ölümcül mücadelenin yıkıp geçtiği bir kıtanın bölünmüşlüğünü tasvir etmek için "uluslararası ideolojik iç savaş"[24] kavramını kullanmıştı: Bu anlamda bir tarafta doğası gereği Rus Devrimi'ni de içeren Aydınlanma yer alırken diğer tarafta Aydınlanma karşıtlığı, başka bir deyişle faşizm bulunuyordu.[25] Birinci Dünya Savaşı bir dönüm noktasıydı: Savaşın patlak vermesiyle birlikte "uzun" on dokuzuncu yüzyıl sona ermiş ve bir iç savaş çağı başlamıştı. Bu anlamda iç savaş çağı, Hobsbawm'un "felaket çağı" dediği "kısa"

---

24 Eric J. Hobsbawm, *L'Âge des Extrêmes*, Brüksel: Complexe, 1999: s. 197 (Eric J. Hobsbawm, *Kısa 20. Yüzyıl: 1914-1991 Aşırılıklar Çağı*, çev: Yavuz Alogan, Sarmal Yayınları, 2002). "Avrupa İç Savaşı" kavramı, daha önce Isaac Deutscher tarafından *La Révolution Inachevée* (s. 147) kitabında kullanılmıştı.

25 Bu çatışmayı bağlamdan yoksun şekilde ele alıp fikir tarihi alanıyla sınırlı bir şekilde yorumlasa da benzer bir yaklaşım için bakınız Zeev Sternhell, *Les Anti-Lumières, du XVIIIe siècle à la guerre froide*, Paris: Fayard, 2006.

yüzyılın birinci yarısı ile örtüşmektedir. "İdeolojik iç savaş" ve "felaket çağı": Bu iki formül, bir dereceye kadar birbirinin yerine de kullanılabilir.

François Furet açısından da İkinci Dünya Savaşı, 1914'ün dönüm noktasının yarattığı bağlama uyan bir "ideoloji mantığı"nın[26] beraberinde getirdiği bir çatışmadır. Saraybosna suikastının tutuşturduğu alevle birlikte Avrupa'nın da çehresi değişmişti. Bu iki dönemi birbirinden ayıran boşluk o kadar derin ki Furet, Birinci Dünya Savaşı'nı, "modern tarihin en esrarengiz olaylarından biri" olarak tanımlar. Birinci Dünya Savaşı, kendisinden önceki dönemle büyük bir kopuşa neden olmuştur. 1914 yılının Ağustos ayında başlayan dönem, "saçma bir hal almıştır: Bir iç savaş yaşanmıştır lâkin söz konusu olan, egemen devletler arasında ulusal tutkular adına yürütülen bir savaş"tır.[27] Avrupa'daki bu kriz iki antiliberal tepkinin, daha net bir ifadeyle Furet'nin Batı uygarlığının demokratik liberalizme yönelen kaçınılmaz yolculuğunu sekteye uğratan totaliter parantezin aktörleri olarak yorumladığı çatışkılı ama bir bakıma paralel ve ikiz olan komünizm ile faşizmin matrisi olarak kalır. Hobsbawm'a göre bu iç savaş meşruydu; dolayısıyla Avrupa'yı kurtaracak olan bu savaşta tarafını seçmen gerekiyordu. Furet, sanki liberal erdem, bu didişmenin (diğer bir deyişle komünizm ile faşizm arasındaki çatışmanın) üzerinde konumlanabilirmiş gibi meseleye uzak duruyor, kayıtsız bir şekilde belirli bir mesafeden izliyor. İşte, aynı gözlemden yola çıkan iki duyarlılık ve iki bellek: bir tarafta 1914 ile 1945 yılları arasında Avrupa tarihi, diğer tarafta bir iç savaşla parçalanmış bir kıtanın tarihi.

26 François Furet, *Le Passé d'une illusion*, s. 50.

27 *A.g.e.*, s. 35.

Önceller

Yirminci yüzyılın Avrupa İç Savaşı'nın iki önceli vardır: Otuz Yıl Savaşları (1618-1648) ve bundan bir buçuk asır sonra gerçekleşen –Bastille'in ele geçirilmesiyle başlayıp Napolyon'un düşmesiyle sona eren uzun kopuş ve dönüşüm süreci olan– Fransız Devrimi (1789-1815). Her iki olayın da yıkıcı etkileri vardı ve sonuçları itibarıyla Avrupa'nın çehresini değiştirmişti. Bu nedenle yirminci yüzyıl Avrupa İç Savaşı ile ilişkilendirilmesi son derece doğaldır. Avrupa'nın on yedinci yüzyılda karşı karşıya kaldığı krizi ile sonradan yaşanan bir dünya savaşı arasında bir paralellik kuran ilk kişi, 1888 yılında yazdığı bir makalede peygambervari karakterine dikkat çekilen Friedrich Engels'ten başkası değildi. Böyle bir savaşta, diyordu Engels, "sekiz ila on milyon asker birbirini öldürecek ve bunu yaparken Avrupa'ya, bir çekirge istilasından daha fazla zarar verecektir." "Otuz Yıl Savaşları'nın yıkımı", diye sürdürüyordu sözlerini Engels, "üç ya da dört yıl içinde yoğunlaşıp tüm kıtaya yayılacaktı." Bu da kitlesel ölçekte kıtlık ve salgına neden olacak ve ekonomiyi, "genel iflas"la sonuçlanacak "telafisi olmayan bir kaos"a sürükleyecekti. Burada, "eski devletlerin ve onların geleneksel devlet aklının çöküşü"ne tanıklık ediyoruz, "öyle ki düzinelerce hükümdar tacı kaldırımda yuvarlanacak ama onları toplayacak kimse olmayacak."[28] Prusyalı General Helmuth von Moltke, 1890 yılının Mayıs ayında Reichstag'da yaptığı

28 Friedrich Engels, "Einleitung [zu Borkheims 'Zur Erinnerung für die deutschen Mordspatrioten']", *Marx Engels Werke*, Berlin: Dietz Verlag, 1975, Bd. 21: s. 350-351. Konuyla ilgili başka bir değerlendirme için bakınız Gilbert Achcar, "Engels, penseur de la guerre, penseur de la révolution", edit: Georges Labica ve Mireille Delbraccio, *Friedrich Engels, savant et révolutionnaire*, Paris: Presses Universitaires de France, 1997: s. 139-160.

yankı uyandıran konuşmasında bu sözleri yineleyerek, ulusal orduların elde ettiği güç göz önüne alındığında yeni bir çatışma halinde hiçbir devletin kendini bir çırpıda diğerine zorla kabul ettiremeyeceğini ve dolayısıyla sonucun başka bir yıkıcı Otuz Yıl Savaşları olacağını ileri sürmüştü.[29] Bu paralelliği, Alman tarihçi Hans Kohn'un Birinci Dünya Savaşı'nın ürünü olan modern milliyetçilikleri anlamaya çalıştığı öncü kitabında görüyoruz.[30]

İkinci Dünya Savaşı sırasında yaşananlar, Otuz Yıl Savaşları'nı yeniden düşünme zarureti doğurmuştu. Diplomasi açısından bakıldığında 1939 yılında, İkinci Dünya Savaşı ile Birinci Dünya Savaşı arasında bir süreklilik olduğuna şüphe yoktu; hele bir de Hitler'in, Versay utancını unutturma arzusunu sürekli yinelemesi hesaba katıldığında, bu giderek kuvvetlenen bir düşünceydi. 1942 yılında, Birleşik Devletler'e göç eden Alman siyaset bilimci Sigmund Neumann, "son otuz yılı her şeyden önce bir bütün olarak ele almayı ve bu dönemi, ikinci bir Otuz Yıl Savaşları dönemi olarak görmeyi"[31] önermişti. O zamanlar Doğu Cephesi'nde savaş

29 Bakınız Michael Howard, "A Thirty Years War? The Two World Wars in Historical Perspective", *Transactions of the Royal Historical Society*, cilt III, 1993: s. 171. Otuz Yıl Savaşı'nı "topyekûn savaş" olarak değerlendiren bir çalışma için de ayrıca bakınız Roger Chickering, "Total War. The Use and Abuses of a Concept", edit: Manfred F. Boemecke, Roger Chickering ve Stig Förster, *Anticipating Total War. The Germanand American Experiences 1871-1914*, New York: Cambridge University Press, 1999: s. 13-28.

30 Bakınız Hans Kohn, *The Idea of Nationalism: A Study in its Origins and Background*, Piscataway, NJ: Transaction, 2005 [1919].

31 Sigmund Neumann, *Permanent Revolution: Totalitarianism in the Age of International Civil War*, Londra: Pall Mall Press, 1965 [1942]: s. 260.

muhabiri olan Curzio Malaparte, otobiyografik çalışması *Kaputt*'da, kendi savaşlarını "Otuz Yıl Yıldırım Savaşları" (*dreißigjährige Blitzkrieg*)[32] olarak tanımlayan Wehrmacht askerlerinin düştükleri ironik durumu hatırlatıyordu. Alfred Rosenberg, bu paralelliği ilkin Nazi Partisi'nin resmi gazetesi *Völkischer Beobachter*'da düzenli olarak işlemiş –bilhassa 1 Eylül 1942 yılındaki başyazısında konuyu derinleştirmiş–, daha sonra da Bolşevizme, başka bir deyişle Aydınlanma ve Fransız Devrimi'nin yarattığı Avrupa'nın "hastalığı"na karşı mücadeleye adanmış bir broşürde ele almıştı. Bu mücadelede, diyordu "hayata karşı tutumlar, devlet yaklaşımları ve dünya görüşleri (*Lebenshaltungen, Staatsauffassungen, Weltanschauungen*)", Darwinist terimlerle söylemek gerekirse "yaşamın kendisi için mücadele"ye dönüştüğü noktada birbirleriyle karşı karşıya geldiler.[33] 1941 yılının Eylül ayında Londra radyosundaki bir konuşmasında General de Gaulle de buna benzer bir karşılaştırma yapmıştı; yine 1948 yılında Winston Churchill de konuya eğilerek İkinci Dünya Savaşı'nda yaşadıklarını "bir başka Otuz Yıl Savaşları hikâyesi" olarak aktarmıştı.[34] Raymond Aron da bu "İkinci Otuz Yıl Savaşları"nı, 1914 yılında "diplomatik bir başarısızlık"tan

---

32 Curzio Malaparte, *Kaputt*, Milan: Mondadori, 1995: s. 202.

33 Alfred Rosenberg, *Völkischer Beobachter*, 1 Eylül 1942 ve *Der Weltkampf und die Weltrevolutionen unserer Zeit*, Münih, F. Eher, 1944, aktaran Michael Geyer, "Urkatastrophe, europäische Bürgerkrieg, Menschenschlachthaus. Wie Historiker den Epochenbruch des Ersten Weltkrieges Sinn geben", edit: Rainer Rother, *Der Weltkrieg 1914-1918. Ereignis und Erinnerung*, Berlin: Minerva, 2004: s. 29.

34 General de Gaulle'ün konuşması için bakınız Antoine Prost ve Jay Winter, *Penser la Grande Guerre. Un essai d'historiographie*, Paris: Seuil, 2004: s. 33; Winston Churchill, *The Gathering Storm*, Boston: Houghton Mifflin, 1948: s. III.

doğan ve 1945 yılında bir dizi çoklu kriz ve iç savaşın ardından sona eren bir "hiperbolik savaş" olarak tanımlamıştı.[35]

Aslına bakarsanız on yedinci yüzyılın Avrupa savaşlarıyla yirminci yüzyılın Avrupa savaşları arasındaki benzerlikler gerçekten çarpıcı boyuttadır. Bir kere her iki dönemde de *topyekûn* savaşlar yaşanmıştır. Yalnızca askerler için değil siviller için de son derece ölümcül sonuçlar doğurmuş; on yedinci yüzyılda kıtlık ve salgın hastalıklar, yirminci yüzyılda ise bombalar, katliamlar ve beraberinde soykırımlar nedeniyle milyonlarca insan telef olmuştu. İlk Otuz Yıl Savaşları'na, dinî düzeyde Katoliklik ile Protestanlık arasındaki çatışma, siyasi düzeyde de feodalite ile mutlakiyetçilik arasındaki cepheleşme damgasını vurmuştu. İkinci Otuz Yıl Savaşları 1914 yılında, kıta üzerinde hegemonya kurmak isteyen büyük güçler arasındaki klasik bir çatışmadan doğmuş, 1917 yılından sonra devrim ve karşıdevrim karşılaşması şeklinde devam etmiş ve 1941 yılında da karşıt dünya görüşleri arasında nihai bir savaşla doruğa ulaşmıştı. İkinci Otuz Yıl Savaşları, kolektivizme karşı kapitalizm, eşitliğe karşı özgürlük, diktatörlüğe karşı demokrasi ve ırkçılığa karşı evrenselcilik gibi birkaç farklı çatışmanın iç içe geçtiği karmaşık bir politik biçim almıştı. Başka bir deyişle başlangıçta liberalizm ile komünizm, devrim ile karşıdevrim arasında cereyan eden çatışma, zamanla demokrasi ile faşizm, faşizm ile komünizm arasındaki bir çarpışmaya dönüşmüş ve bir süre sonra liberal demokrasilerin komünizm ile kurdukları ittifakın, birleşen faşizmlere karşı yürüttükleri nihai çatışma halini almıştı. Her iki Otuz Yıl Savaşları da devletlerin arasındaki savaşları iç savaşlarla, sınırların değişmesini devletlerin yapısındaki siyasal dönüşümle ve dini çatışma-

35 Raymond Aron, *Mémoires*, Paris: Julliard, 1983: s. 406.

ları ideolojik meydan okumalarla birleştirmişti. Her ikisi de haçlı ruhunu ortaya koymuş ve katliamlarla, hatta soykırımlarla sonlanmıştı. Her ikisinin de merkez üssü Almanya idi ve 1648 yılında olduğu gibi 1945 yılında da Almanya'nın bölünmesiyle sonuçlanmıştı.[36]

Gelgelelim bu iki Otuz Yıl Savaşları'nın farkı, sonuçlarında yatmaktadır. İlk Otuz Yıl Savaşları, Vestfalya Barışı ile birlikte devletler arasında kurulan bir dengeye dayanan istikrarlı bir uluslararası ilişkiler sistemi doğurdu. Vestfalya Barışı, *ius publicum europaum*'un temellerini atarak Avrupa'nın güçlü devletlerinin kendi aralarındaki ilişkilerin yasal olarak düzenlendiği ve kendi savaşlarının, egemen devletler arasında gerçekleşen sekülerleşmiş çatışmalar şeklinde yönetildiği bir dönemi başlattı. Fransız Devrimi'nin sarstığı bu denge, 1815 Viyana Kongresi'nde yeniden kuruldu. İlk Otuz Yıl Savaşları, modern devletin öncüllerini mutlakiyetçilik biçiminde ortaya koymuş; bu minvalde devlet, egemenliğini elinde bulunduran, sınırları dâhilinde meşru şiddet tekeline sahip ve bunları daimi ordu aracılığıyla dış tehditlere karşı koruyabilen (Norbert Elias'ın "savaşçıların evcilleştirilmesi" olarak tanımladığı süreç)[37] yasal ve siyasal bir aygıt haline gelmişti. Din Savaşları, Bodin'i egemenlik fikrini düşünmeye sevk etmiş, İngiliz İç Savaşı da Hobbes'a, iç savaşın (*Behemoth*) bir antitezi, başka bir deyişle siyaset

36 On yedinci yüzyıl ile yirminci yüzyılın iki "Otuz Yıl" Savaşları arasında bir karşılaştırma için bakınız özellikle Arno J. Mayer, *La "Solution finale" dans l'Histoire*, Paris: La Découverte, 1990: s. 50-55. Bu çalışmanın Geoffrey Parker'ın editörlüğünü yaptığı *The Thirty Years' War* (Londra: Routledge, 1984) başlıklı klasik çalışmaya dayandığını söylemeliyim.

37 Norbert Elias, *La Dynamique de l'Occident*, Paris: Pocket, 1975: s. 219 vdd.

öncesi olması hasebiyle çelişkili olan doğa durumu üzerinde bir siyasal düzen, barış ve güvenlik sağlayabilen mutlak otorite olarak devlet (*Leviathan*) görüşünü geliştirmesi konusunda ilham vermişti. Mutlakiyetçilik söz konusu olduğunda savaş, iç savaştan kaçınmanın aracına dönüşmüştü: Egemene boyun eğmek, şiddetli bir ölümle ölme korkusunu ortadan kaldırmak için ödenecek bedeldi. Bana sorarsanız İkinci Otuz Yıl Savaşları ne savaşan devletler arasında bir uzlaşmayla ne de yeni bir güç dengesiyle sonuçlandı; peki ne oldu derseniz muhasım devletin yok olduğunu –ki 1941 yılından sonra başka bir sonuç da mümkün olmayacaktı– ve Aydınlanmanın Nazizme karşı birleşen iki düşman kardeşi liberalizm ile komünizm arasındaki çatışmanın yenilendiğini gördük. İlk Otuz Yıl Savaşları, uygarlaşma sürecinin tarihsel olarak belirleyici bir aşaması, ikincisi ise uygarlık krizi olarak anlaşıldı.

İkinci Avrupa İç Savaşı, Fransız Devrimi'yle başlayıp Waterloo Muharebesi'yle son buldu. Tarihçi Roman Schnur, 1792 ile 1814 yılları arasında Avrupa'yı kasıp kavuran çatışmaları, "dünya iç savaşı" başlığı altında ele almıştı.[38] Tıpkı on yedinci yüzyılda olduğu gibi bir kez daha muazzam bir toplumsal ve politik altüst oluşa ve ideolojik bir savaşa tanık olunuyordu. İkinci Avrupa İç Savaşı, askeri açıdan monarşilerin oluşturduğu bir koalisyon ile doğal hukuk adına *ancien régime*'e karşı *sınır tanımayan* bir savaş ilan eden devrimci bir ulus arasındaki bir meydan okuma şeklinde başlamıştı. Avrupa'nın birçok bölgesinde, Fransız işgalini özgürleştirici bir eylem olarak selamlayan ve devletler arasındaki bir sa-

---

38 Roman Schnur, "Weltfriedensidee und Weltbürgerkrieg 1791-1792", *Revolution und Weltbürgerkrieg. Studien zur Ouverture nach 1789*, Berlin: Duncker & Humblot, 1983.

vaşı, aristokrat iktidara karşı bir iç ayaklanmaya, başka bir deyişle iç savaşa dönüştüren Jakoben gruplaşmalar ortaya çıkmıştı. Robespierre, 1793 yılının Nisan ayında Konvansiyon'da yaptığı bir konuşmada, halkların kardeşliği ilkesini ilan etmiş ve böylece halkları, "aynı devletin yurttaşları" olarak iş birliğine sevk ederek bir ulusun zalimini, "herkesin düşmanı" haline getirecekti. Bununla birlikte insan ırkının düşmanlarına karşı mücadele, bir iç savaş karakteri kazanmıştı zira Robespierre'e göre bu mücadele, uluslararası hukuk kurallarına genişletilemezdi. "Krallar, aristokratlar, despotlar" diyordu Robespierre, "sıradan düşman gibi değil, katil ve asi eşkıyalar olarak görülmelidir."[39] Fransız aristokratlarının göçünden esinlenen Jakoben karşıtı koalisyon da oldukça benzer bir şekilde bir ulusa değil devrime tepki göstermişti zira Burke, "uygarlaşmış savaş yöntemlerinin uygulanamayacağı" bir "silahlı doktrine" karşı "din savaşı"nı savunduğunda, bunu çok iyi anlamıştı.[40] Jean-Clément Martin'e göre Fransız Devrimi, "özgürlüğün dostları/düşmanları" ayrımı etrafında örgütlenen yeni bir dünya görüşünü teyit etmişti; bu dünya görüşü, gizli diplomasiyi ortadan kaldırarak hükümdarlar arasındaki çatışmalara son verip "küresel bir iç savaşın öncülleri"ni, ideolojik temeller

---

39 Robespierre, "Projet de Déclaration des droits de l'homme et du citoyen" (24 avril 1793), *Pour le bonheur et pour la liberté. Discours*, Paris: La fabrique, 2000: s. 233. Bu konuşmanın "Avrupa İç Savaşı" kavramının doğuşu açısından öneminin vurgulandığı bir çalışma için bakınız Wilhelm Janssen, "Krieg", edit: Reinhart Koselleck, *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, Stuttgart: Klett-Cotta, 1982: Bd. 3, s. 588.

40 Aktaran Conor Cruise O'Brien, "Introduction. A Manifesto of a Counter-Revolution", *içinde* Edmund Burke, *Reflections on the Revolution in France*, Londra: Penguin Books, 1986: s. 61-62.

üzerine inşa ediyordu.[41] Bu minvalde Bolşeviklerin, 1918 ile 1921 yılları arasında Beyaz Ordu'ya karşı nasıl savaşacakları ve yine Müttefiklerin 1941 ile 1945 yılları arasında Nazi Almanya'sına karşı mücadelelerini nasıl sürdürecekleri belli olmuştu: Her iki savaş da, barış yapılması değil yok edilmesi gereken *gayrimeşru* düşmana karşı yürütülüyordu.

Gerek Fransız Devrimi gerekse Napolyon Savaşları, ilk Otuz Yıl Savaşları'nda olduğu gibi eski toplumsal düzeni yıkmıştı. Tüm Avrupa devletlerini etkilemiş, kıta halklarını seferber etmiş, modern milliyetçiliklerin iktidar yürüyüşlerine yol vermiş ve Yeni Dünya'ya uzanan bir etkiye sahip olmuşlardı. Vestfalya Barışı, mutlakiyetçiliği doğurmuştu; Viyana Kongresi ise buna son verdi. Restorasyon, Napolyon fetihlerinin beraberinde getirdiği toplumsal dönüşümleri sorgulamıyordu; öte yandan Avrupa'nın aristokrat politik düzeni varlığını korusa da *ancien régime*'in 1815 yılından sonraki "sürekliliği", sanayi kapitalizminin yükselişinin önüne set çekmemişti. Devrim'in ve Napolyon Savaşları'nın yarattığı şok etkisi, tam da bu nedenle *ius publicum europaeum*'u yok edememişti. 1815 Viyana Kongresi, "yüzyıllık barış"ın temellerini atmıştı; bu süreçte Kırım Savaşı (1853-1854), İtalya'nın *Risorgimento* döneminin başlangıcı sayılan İkinci İtalyan Bağımsızlık Savaşı (1859), Prusya-Avusturya Savaşı (1866-1867) ve Bismarck'ın Alman Birliği'ni sağlamasına yarayan Fransa-Prusya Savaşı (1870-1871) gibi çok daha kisa süreli ve daha dar kapsamlı çatışmalardan başka düzeni bozan bir olay da olmamıştı. 1912-1913 Balkan Savaşları ise, Avrupa'nın istikrarına yönelik bir tehdit olmaktan çok –üstelik kıtanın mevcut düzenini bozacak bir krizi

41 Jean-Clément Martin, *Violence et Révolution. Essai sur la naissance d'un mythe national*, Paris: Seuil, 2006: s. 119.

ortaya çıkarmasına rağmen– Osmanlı İmparatorluğu krizinin bir ifadesi olarak görülmekteydi.

Karl Polanyi, 1815 yılında doğan bu "yüzyıllık barış"ın, dört sütun üzerine kurulu olduğunu düşünüyordu: *güç dengesi sistemi, altın standardı*, Sanayi Devrimi'nin sonucu olan ve kendi kendini düzenleyen piyasa ilkesine dayanan *liberal ekonomi* ve son olarak belirli anayasal özgürlüklerin tanındığı *hukukun üstünlüğü*. Dördüncü sütunun oldukça eksik olduğu çarlık Rusya'sı dışında diğer tüm Avrupa ülkeleri, bu sisteme katılmıştı.[42] Bu "yüzyıllık barış"ın kökeninde, kıtanın tüm ülkelerine derinlemesine sirayet eden tek bir uygarlığa ait olma ve aynı değerleri paylaşma hissi yatıyordu. Bu uygarlık, sömürge dünyasının antitezi, diğer bir deyişle Avrupa'nın üstünlük ve tahakküm imgesinin yanı sıra tarihsel "misyonu"nu da ilerleme yönelimi bağlamında onaylayan radikal bir ötekilik dünyası olarak tanımlanmıştı. Şiddet, sömürgeleşmeye açık bir uzam olarak tasavvur edilen bu Avrupa dışı uzamda, herhangi bir kural ya da sınır olmaksızın uygulanabilirdi. Öte yandan on dokuzuncu yüzyılın Eski Dünya'sı, sarsılmaz görünen bir toplumsal sisteme, kurumlara, kültüre ve davranış örüntülerine sahipti. İşkence neredeyse yok olmuş, barış ortak bir değer olarak kabul edilmişti; artık daha dar kapsamlı ve daha kısa süreli savaşlar yaşanıyordu. Büyük güçler arasındaki ittifaklar sistemi, bu uygarlığın aynasıydı. Diplomasi, kendine özgü bir dili –Fransızca– ve kıta genelinde, farklı ülkelerin hükümdarları arasındaki mantık evliliğini gelenek haline getirmiş kraliyet ailelerininkine benzer bağları olan bir tür aristokra-

---

42 Karl Polanyi, *La Grande Transformation*, Paris: Gallimard, 1983: Bölüm I (Karl Polanyi, *Büyük Dönüşüm*, çev: Ayşe Buğra, İletişim Yayınları, 2016).

tik kasttı. Bu kozmopolit *beyler* için ulusal çıkarı emperyal Avrupa'nın yazgısından ayrı düşünmek kolay değildi. Bununla birlikte bu kast, milliyetçiliklerin yükselişiyle birlikte hemen devre dışı kalmıştı.[43]

Britanya Dışişleri Bakanlığı'nın üst düzey yetkililerinden biri, 1914 yılında "tek tip" bir diplomat türünün ortaya çıktığına vurgu yapmıştı. Bunlar diyordu dışişleri yetkilisi, "sürekli metafor kullanıp aynı dili konuşuyorlar; ayrıca aynı düşünce tarzına ve az çok aynı bakış açısına sahipler."[44] Dünyanın kaderi, bu "tek tip" diplomata uygun düşen ve erkeklerden oluşan elit bir gruba emanet ediliyordu; bu anlamda Avrupa'da bir imha savaşı olasılığı, daha açık bir şekilde söylersek Avrupalıların Afrika'da, "uygar dünya" dışında yürüttükleri savaşlara benzeyen bir imha savaşı çıkma olasılığı hayal bile edilemezdi. 1914 yılının Nisan ayında, felaket patlak vermeden birkaç ay önce *Times* dergisinden bir yazar, Avrupa "uzlaşması"nın erdemlerine olan inancını şu sözlerle bir kez daha teyit ediyordu:

> Büyük Güçler'in iki dengeli gruba ayrılması, her grubun üyeleri arasında samimi bağlantıların olması ve bir grubun bir üyesinin diğer grubun bir veya birden fazla üyesiyle dostane ilişkiler kurabilmesi şartıyla, dizginlenemeyen hırslara ya da ulusal nefret patlamalarına karşı iki yönlü bir koruma sağlar. Her egemen ve devlet adamı –ve hatta her ulus–, bu iki grup arasında çıkacak bir savaşın,

---

43 Henry Stuart Hughes, *Contemporary Europe: A History*, Englewood Cliffs, N. J.: Prentice Hall, 1961: s. 6.

44 Aktaran James Joll, Gordon Martel, *The Origins of the First World War*, Londra: Longınan, 1984: Bölüm 3 (James Joll, Gordon Martel, *Birinci Dünya Savaşı Neden Çıktı?*, çev: Orhan Dinç Tayanç, İş Bankası Kültür Yayınları, 2018).

> çok büyük bir felaket olacağını bilir. Bu bilgi, beraberinde bir sorumluluk duygusunu getireceğinden en cesur ve en gözü pek olanı bile durdurur. Öte yandan kendi gruplarında bulunan diğer üyelerin desteğini almak ve onları, böylesi bir çatışmanın sorumluluğunu ve risklerini paylaşmaya teşvik etmek için, silaha başvurmayı göze alabilecek Güç ya da Güçler'in, öncelikle diğer üyeleri çatışmanın gerekli ve adil olduğuna ikna etmesi gerektiğini de bilirler. Artık kendi kaderlerinin tek efendisi değiller (...)[45]

Tüm siyasal erkler, bu temel iyimserliği genel anlamda paylaşıyordu. Avrupa sosyalistleri, 1914 yılına kadar, Kasım 1912'de Basel'deki uluslararası konferansta doruk noktasına ulaşan büyük bir pasifist saldırı başlatmıştı. İşçi hareketinin dünya savaşını önleyebileceğini ya da patlak vermesi halinde bu savaşın sosyalist bir devrime dönüşebileceğini savunuyorlardı. Ne var ki bu ciddi beyanlar, çatışma olasılığını dışlayan naif bir iyimserlik sergiliyordu. Dahası ilkesel olarak takındıkları pozisyon, hiçbir zaman pratik bir karara dönüşmemişti. Gerek Alman gerekse uluslararası sosyal demokrasi felsefesinin önde gelen kuramcısı Karl Kautsky, savaş sona erdiğinde, 29 ve 30 Temmuz 1914 tarihinde toplanan Uluslararası Sosyalist Büro'nun tüm üyelerinin körlüğünü oldukça net ifadelerle kabul etti: "Orada bulunanların, hiçbirimizin şu soruyu sormayı düşünmemesi şaşırtıcıdır: Savaş patlak verirse ne yapmalı? Sosyalist partiler bu savaşta nasıl bir tutum takınmalı?"[46]

Büyük imparatorlukların karşılıklı olarak etkisizleşme-

---

45 *A.g.e.*

46 Georges Haupt, "Guerre ou révolution? L'Internationale et l'Union sacrée en août 1914", *L'Historien et le mouvement social*, Paris: Maspero, 1980: s. 203-204.

sine dayanan sistem, 1914 yılının Ağustos ayında çökmeye mahkûmdu. Savaş sonrasında imzalanan barış anlaşmaları, Versay Anlaşması'ndan sonra güç dengesini yeniden tesis edememişti. Paris Barış Konferansı, Fransa'yı büyük güçler arasında eşitlik temelinde yeniden konumlandıran Viyana Kongresi'nden farklı olarak Almanya'yı cezalandırmaya karar vermiş ve bu çerçevede onu silahsızlandırıp ağır ekonomik tazminatlara mahkûm etmenin yanı sıra milyonlarca Prusya Krallığı'nın eski yurttaşlarını sınırlarının dışında bırakan sancılı bir bölgesel kopma sürecini de başlatmıştı. Sovyet Rusya, bir "karantina hattı" ile tecrit edilirken askeri gücünün kırılması planlanmıştı. Ne var ki karşıdevrimci Beyaz Hareket'in yenilgisiyle takdir toplayacaktı. Çarlığın ve İttifak Devletleri'nin çöküşünü izleyen iç savaşlar, liberal siyasi sistemi zayıflatmış; bir tarafta Sovyet rejiminin diğer tarafta da faşizmin ortaya çıkışı, bu krizi daha da derinleştirmişti. İktisadi liberalizme gelince, ilk önce savaş ekonomisinin gücü karşısında sınandı, ardından da Avrupa'nın bir bölümünün faşizme yönelmesinde belirleyici olan 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'ndan sert bir şekilde etkilendi. Bu süreçte başta John Maynard Keynes gibi bir liberal iktisatçı olmak üzere kimse piyasanın kendi kendini düzenleyen erdemlerine inanamıyordu.

1815 yılında Viyana'da tesis edilen "Avrupa uzlaşması", büyük aristokrat imparatorlukların varoluşuna dayanıyordu. Georges-Henri Soutou'ya göre bu uzlaşma, hem büyük güçler arasındaki güç dengesine dayanan *mekanik* bir denge hem de yine bu devletlerin temsil ettiği liberal değerlere dayanan *organik* bir denge anlamına geliyordu.[47] Bununla

47 Georges-Henri Soutou, "1914: vers la guerre de Trente Ans? La disparition d'un ordre européen", edit: Pierre Chaunu, içinde *Les*

birlikte mekanik denge, imparatorlukların dağılması ve kıtanın çok sayıda kırılgan ve ekseriyetle heterojen ulus devletlere atomizasyonu ile ortadan kalkmıştı. Organik denge de 1918-1923 iç savaşları, liberalizmin derin krizi, Rusya'da Bolşevizmin ortaya çıkışı ve faşizmin kıtanın geri kalanına –önce İtalya olmak üzere Almanya, Avusturya, İspanya ve Orta Avrupa'nın çeşitli ülkelerine– yayılmasıyla yok oldu. İktisadi kriz, 1930 yılından sonra Versay'ın zaten kırılgan mimarisini darmadağın etmiş ve Cemiyet-i Akvam'ın acizliğini de ortaya çıkarmıştı. Yeri gelmişken Cemiyet-i Akvam'ın, ilham kaynağı Wilson olan ve Avrupa toplumlarının demokratikleşmesinin yanı sıra gerek entelektüel ve politik gerekse iktisadi alanda yeni postaristokratik elitlerin doğuşunu yansıtan uyrukluk ilkesi üzerine inşa edildiğini söylemeliyim. Gelgelelim bu ilke, ortak bir politika üretilmesine yetmemişti. Eski hanedanlık "uyumu", mazide kalmış bir çağa aitti ve bir halef bulamamıştı. Eski hanedanların kıtadaki çarpışmaları çözen aile ruhu, yeni ulusal siyasi elitlerde büyük ölçüde yoktu; ki Jacques Bainville, 1919 yılında kaleme aldığı "Les Conséquences politiques de la paix" çalışmasında bunu zaten söylemişti.[48]

Almanya gerçekten zayıflamıştı ama hâlâ atımlık kurşunları vardı. 1925 Locarno Anlaşması ve sonrasında Al-

---

Enjeux de la paix. Nous et les autres. XVIIIe-XXIe siècle, Paris: Presses Universitaires de France, 1995: s. 80.

48 Jacques Bainville, "Les conséquences politiques de la paix" (1919), *içinde* John Maynard Keynes ve Jacques Bainville, *Les Conséquences économiques de la paix, suivi de: Les conséquences politiques de la paix*, Paris: Gallimard, 2002. Ayrıca bakınız Georges-Henri Soutou, "Le concert européen, de Vienne à Locarno", edit: Georges-Henri Soutou ve Jean Bérenger, *L'Ordre européen du XVIe au XXe siècle*, Paris: Presses universitaires de Paris-Sorbonne, 1998: s. 117-136.

manya'nın Cemiyet-i Akvam'a girmesiyle simgelenen uzlaşma politikasının arkasında Bolşevizm korkusu vardı. 1914 çatışmasını "Avrupa İç Savaşı"[49] olarak tanımlayan John Maynard Keynes, *Versay Sulhu'nun Netayic-i İktisadiyesi* adlı çalışmasında, komünizmin ekmeğine yağ sürme riski taşıyan Almanya'yı cezalandırma arzusunun (ki fiilen Nazizme zemin hazırlayacaktı) tehlikelerine karşı uyarıyordu. Keynes'e göre böyle bir politika, Orta Avrupa'yı yoksullaştırıp milyonlarca insanın açlıktan ölmesine neden olmakla kalmayacak, daha geniş kapsamda yeni bir çatışmanın da temellerini atacaktı. "Zira Gerici güçler ile Devrimin çırpınışları arasındaki son iç savaşı, diğer bir deyişle Almanya ile yapılacak bu nihai savaşın yaratacağı dehşetin kaybolacağı ve kim kazanırsa kazansın uygarlığımızı ve neslimizin ilerleyişini yok edecek bir iç savaşı hiçbir şey uzun süre geciktiremez."[50]

Öte yandan tıpkı –Versay Anlaşması'yla ilan edilen ulusların kendi kaderini tayin hakkı adına gerçekleştirilen– Saar'ın yeniden bütünleşmesinde, Avusturya'nın *İlhakı*'nda ve Südet Krizi'nde olduğu gibi Almanya'nın yeniden silahlanması ve Renanya'nın 1936 yılında askerileştirilmesi karşısında Fransız-İngiliz edilgenliğinin kökeninde de Bolşevizm korkusu yatıyordu. Birinci Dünya Savaşı'ndan kan kaybederek çıkan ve diplomasi yeteneklerine denk bir ordudan mahrum kalan Fransa'nın, mukabele edecek gücü kalmamıştı artık. Büyük Britanya, Bolşevik tehdidi karşısında Almanya'nın aşırı zayıflamasından korktuğu gibi kıtada

49 John Maynard Keynes, *Les Conséquences économiques de la paix*, s. 19.

50 *A.g.e.*, s. 259 (çeviri: *The Economic Consequences of the Peace*, Londra: MacMillan, 1920: s. 251).

yaşanacak bir Fransız hegemonyasından da kaçınmak istiyordu. Her ikisi de Hitler'in savaş istediğini ve genişlemesi halinde bunun nitelik açısından Prusyavari Pan-Cermenizm genişlemesinden doğacağını anlamakta geç kalmıştı. Büyük Güçler, Hitler'in planının gerçek niteliğini çok sonradan anladılar: Hitler, Avrupa'da bir Alman hegemonyası kurmaktan öte Avrupa'yı fethetmeyi, Polonya'yı köleleştirmeyi değil yok etmeyi, Sovyetler Birliği'ni durdurmayı değil Doğu Avrupa'yı zapt ederek *Lebensraum* uygulamayı, Yahudileri Reich'tan uzaklaştırmayı değil, onları kıtanın tamamında ortadan kaldırmayı istiyordu. Ezcümle Büyük Güçler, Nazilerle sürdürülen savaşın, İkinci Otuz Yıl Savaşları'nda bir kırılmaya işaret ettiğini anlamadılar.[51] Barış 1945 yılından sonra, artık Avrupa "uzlaşması"na değil Avrupa'nın merkez olmaktan vazgeçtiği bir dünyada terör dengesine dayanarak dönecekti. Şu halde Avrupa, kendi kendini yok ettikten sonra birliğini yeniden keşfedecekti.

1914-1945 krizi, Fransız Devrimi'nin neden olduğu kargaşayla aynı başlık altında Avrupa İç Savaşı olarak yorumlanırsa, her biri çağdaşlarının zihninde tamamen farklı bir etki yaratacağından ikisi de tarih temsillerimizde indirgenemez çatışkılar olarak kalır. Bunun nedeni, yirminci yüzyılın aktörlerinin kendi tarih anlayışlarını, uygarlaşma sürecinin bir aşaması olarak 1789 vizyonu ile birleştirmeleriydi; aslına bakılırsa Verdun ve Auschwitz'i –1930'larda ve 1940'larda yaygın olarak kullanılan bir formül olarak– uygarlaşmış dünyanın barbarlığa "çöküşü"nün ifadesi olarak görüyorlardı. Fransız devrimciler, ilkelerini sistemleştirdikleri ve mirasını sahiplendikleri Aydınlanmanın izinden gittiklerini iddia ediyorlardı. Condercet, devrimi kendi ilerleme fikrinin ta-

51 Michael Howard, "A Thirty Years War ?", s. 183-184.

rihsel onaması olarak görürken Konvansiyon, Rousseau'nun kalıntılarını Panthéon'a nakletti. Kant ve Hegel, Terör Dönemi eleştirilerine rağmen Fransız Devrimi'ni özgürleştirici bir uğrak olarak selamlamıştı.[52] Oysa yirminci yüzyılın Avrupa İç Savaşı, bu selamlamaya aykırı bir şekilde uygarlığın düşüşü tehlikesi misali muazzam bir felaket olarak hafızalarımıza kazınmış durumda. Karl Kraus, uygarlığın ilk adımlarını "insanlığın son günleri"[53] olarak tanımlar; vardığı nokta ise Max Horkheimer ve Theodor W. Adorno'ya, "rasyonalizmin kendi kendini yok etmesi"nin[54] bir ifadesi gibi görünür.

Döngü

Fernand Braudel, tarihsel zamanlar hakkında yazdığı klasik makalesinde üç zamansal kategori ayrımı yapar. Bunlardan ilki, ışıltısı ve aleviyle gözlemcileri körleştirebilse de sosyal bilimlerin bakış açısından geçici ve neredeyse anlamsız "en değişken ve en yanıltıcı süre"ye tekabül eden *olay*dır. Ardından seküler toplumsal hareketlerin temelini oluşturan yapıları, büyük demografik, iktisadi ve kültürel eğilimleri gün ışığına çıkararak dikkati hak eden *longue durée* gelir. Sonuncu kategori ise bu ikisi arasında, "konjonktür" ya da "döngü" olarak adlandırdığı ara bir kategoridir ve uzunluğu ona göre "on yıl, çeyrek asır ya da en uç durumda klasik

52 Bakınız özellikle Norberto Bobbio, "Kant e la Rivoluzione francese", *L'età dei diritti*, Torino: Einaudi, 1992: s. 143-155.

53 Karl Kraus, *Les Derniers Jours de l'humanité*, Marseille: Agone, 2000.

54 Max Horkheimer ve Theodor W. Adorno, *La Dialectique de la raison*, Paris: Gallimard, 1974: s. 15 (Max Horkheimer, Theodor W. Adorno, *Aydınlanmanın Diyalektiği*, çev: Nihat Ülner, Kabalcı Yayınları, 2020).

Kondratieff döngüsünün yarım yüzyılı"na tekabül eder.[55] Braudel üçüncü kategorisi üzerinde çok fazla durmaz belki ama bana kalırsa bu oldukça yararlı bir kategoridir. Birkaç on yıla yayılan döngü, –Braudel'in düşündüğünün aksine zaman zaman oldukça temel tarihi dönüm noktalarına işaret etmesinden mütevellit– olayların yalnızca yüzeysel gerginlikler olarak değerlendirilemeyeceği, bir perspektif dâhilinde ele alınıp seküler eğilimler ışığında analiz edelebileceği bir zaman dilimini tanımlar. Daha doğrudan ifade etmem gerekirse döngü, kısa ve uzun vadenin buluştuğu, zamansallıkların eş zamanlı hale geldiği olaylar ve yapılar arasındaki bağlantıyı ortaya çıkaran bir dönemdir.

Avrupa İç Savaşı kavramı, bir olaya ya da seküler eğilime değil tam olarak öncülleri, bir önceki yüzyıl boyunca, *longue durée* birikmiş –krizler, çatışmalar, savaşlar ve devrimler gibi– yıkıcı olaylar zincirinin tarihsel bir mutasyonu yoğunlaştırdığı bir döngüye işaret eder. Kitle toplumunun ortaya çıkışı, liberal kapitalizmden tekelci kapitalizme geçiş, politikanın demokratikleştirilmesi, kitlelerin ulusallaştırılması ve askeri devrim, 1914 yılında yaşanan kırılmadan önce olmuştu. İmparatorluk düzeninden "ulusal" denen devletlerden oluşan (ve oldukça heterojen) bir çatışmacı sisteme geçiş, Fransız Devrimi'nden ve 1848 ayaklanmalarından itibaren "ısrarcı" olan aristokratik rejimlerin aşınmasıyla sağlanmıştı. 1917 Ekim Devrimi'ni izleyen komünist dalga, sanayi proletaryasının yükselişini varsayıyordu; tıpkı faşizmin ortaya çıkmasının, artık aristokratik değil milliyetçi olan "devrimci sağ" ile Aydınlanma karşıtlığının yakınlaşmasını anıştırması gibi. Kitle orduları ve modern yıkım araçları ol-

55 Fernand Braudel, "La longue durée" (1958), *Écrits sur l'histoire*, Paris: Flammarion, 1969: s. 48.

madan topyekûn savaş düşünülemeyeceği gibi, "uzun" on dokuzuncu yüzyıl boyunca biçimlenen ulusal ideali halk katmanlarında kök salmadan ona eşlik eden propaganda da düşünülemezdi. Son olarak Amerika Birleşik Devletleri'nin büyük bir uluslararası güç olarak ortaya çıkmasıyla beraber dünyanın ekseninin Atlantik'in bir tarafından diğer tarafına kayması, iç savaştan bu yana sürmekte olan güç dengesinde oluşan bir mutasyonu görünür kılmaktan başka bir şey yapmamıştı. Tüm bu yapısal değişimler bu *longue durée* üzerinden inşa edildi lâkin otuz yılı aşkın bir süreye yayılan ve başlangıç noktası –çağdaşlar açısından gerçek bir dönüm noktası– 1914 krizi olan bir dizi olayda yoğunlaşıp hızlandı. Burada söz konusu olan şey, Avrupa İç Savaşı fikriyle özetlenebilecek olan bu krizler, savaşlar ve devrimler döngüsüdür. Bir medeniyetin yörüngesinin odak noktasını kuramsallaştıran; başka bir deyişle kapitalist iktisadın "uzun dalgası" ile savaş arasındaki eş zamanlılığı analiz ederek kıta ölçeğinde yeni bir devrimler döngüsü ilan eden çalışmaların, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkmasının tesadüf olduğu söylenemez. Oswald Spengler'in *Batı'nın Çöküşü*, Kondratieff'in iktisat yazıları ve Troçki'nin Komünist Enternasyonal'in üçüncü ve dördüncü kongrelerinde ortaya koyduğu Avrupa Devrimi'nin dinamiklerine ilişkin düşünceleri arasında *a priori* olarak herhangi bir yakınlık göremezsiniz. Her şeye rağmen muhafazakâr Alman filozoflar, Rus iktisatçılar ve devcimcilerin, tarihin uzun dönemlerinin iktisadi, askeri ve politik döngülerle iç içe geçtiği bir konjonktürü anlama ihtiyacı konusunda fikir birliğine vardığına şüphe yoktur.[56]

---

56 Oswald Spengler, *Le Déclin de l'Occident*, Paris: Gallimard, 1948: Cilt 2; Nikolaï Dmitrievitch Kondratieff, *Les Grands Cycles de la conjoncture*, Paris: Economica, 1992; Leon Trotsky, *The First Five Years of the Communist International*, Londra: Park Publications,

Avrupa İç Savaşı kavramı, başlangıcından itibaren uluslararası boyut kazanan bir krizi zamansal olarak kavramak için bazı bakımlardan yeterli görülmeyebilir. Söz konusu kriz, önce Amerika Birleşik Devletleri'nin müdahalesi, sonra da Afrika'dan Pasifik'e kadar birçok farklı alanda gerçekleşen iki topyekûn savaşla sınırlanmıştı. Bu iki savaş arasında, Ekim 1929'daki borsa çöküşünün tetiklediği ve Eski Dünya üzerinde çok derin etkileri olacak uluslararası iktisadi durgunluk da dâhil olmak üzere çok sayıda kriz ortaya çıkacaktı. Bu durumun ve bu durumun yarattığı sonuçların önemini inkâr etmenin, 1914 ile 1945 yılları arasında Avrupa'nın yaşadığı krizi kavramayı zorlaştıracağına şüphe yoktur. Dahası dünya tarihi açısından bakıldığında da Avrupa İç Savaşı'nın, 1945 yılının ardından Soğuk Savaş'la devam eden ve kırk beş yıl sonra Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle sona eren bir uluslararası çatışmanın yalnızca bir yönü olduğu görülecektir. Bununla birlikte iki savaş arası dönem, Avrupa'nın kaderinin belirlenmesindeki hayati önemini korumaya devam ediyor zira Avrupa'nın maddi yıkımı ve ruhsal bölünmüşlüğü, Avrupa ortak mirasını trajik biçimlerde açığa çıkardığı gibi kıtanın birleşmesi gerekliliğini de gözler önüne seriyor.

Milyonlarca askerden oluşan orduların karşı karşıya geldiği Birinci Dünya Savaşı, iç savaş özellikleri göstermesine karşın devletler arası bir savaş olarak kaldı. Yalnız bu devletler, artık *ius publicum europaeum* normlarına saygı gös-

---

1973: Cilt I, s. 133-138. Kondratieff ve Troçki ile ilgili daha geniş bir değerlendirme için bakınız Joshua S. Goldstein, "Kondratieff Waves as War Cycles", *International Studies Quarterly*, Sayı 29, no 4, 1985: s. 411-444 ve Ernest Mandel, *Le Troisième Âge du capitalisme*, Paris: UGE, 1975: Cilt I, Bölüm 4, s. 213.

termiyor ancak yine de egemenliklerini sürdürüyordu. İç savaşın özellikleri ise, sonraki yıllarda yaşanan çatışmalarda çok daha net bir şekilde öne çıkacaktı. İki topyekûn savaşın şekillendirdiği Avrupa İç Savaşı, bir dizi bölgesel iç savaşı da bünyesinde barındırıyordu. Bu bölgesel iç savaşlarını, üç temel uğrakta gruplandırabiliriz. Birincisi 1917 Rus Devrimi'yle başlayan ve 1920'lerin başlarında (sembolik olarak Ekim 1923'teki başarısız Hamburg Ayaklanması'yla) sona eren dönem; bu dönem boyunca devletler arasında yaşanan savaş, Orta ve Doğu Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde devrimlere ve iç savaşlara neden olmuştu. Sonra yaşanan İspanya İç Savaşı, kıtasal ve küresel önemi olan çatışmaları tek bir ülke ölçeğinde yoğunlaştırmıştı. Son olarak İkinci Dünya Savaşı da, kendi içinde çok sayıda bölgesel iç savaşa neden olmuştu. Bu üç evre birbiriyle yakından ilişkilidir. Bu topyekûn savaşlarla iç savaşların iç içe geçmesinin, 1914 yılından 1945 yılına kadar uzanan dönemin sürekliliğini sağladığını söylemek istiyorum.

Kesit

Devletler arasında klasik bir savaş olarak doğan Birinci Dünya Savaşı, iç savaşlar bağlamında kıta imparatorluklarının çöküşüyle sona erdi. Başlangıçta savaşa katılan ülkelerde bir kutsal birlik duygusu hâkimdi. 1915 yılında İsviçre Alpleri'nde, Zimmerwald kasabasında bir araya gelerek savaşa karşı bir duruş sergileyen Avrupa sosyalistleri, yalnızca küçük bir azınlığı temsil ediyordu. Öte yandan çatışma sona erdiğinde, Avrupa toplumları, kazadan sonra parçaları dört bir yana saçılmış kamyon gibiydi. Rusya'da çarlık rejimi, Bolşevikler Ekim'de iktidara gelene kadar daha da radikal-

leşen bir devrimle, Şubat 1917'de devrildi. Mart 1918'de, Sovyet yönetimi Almanya ile Brest-Litovsk kasabasında bir barış anlaşması imzalayarak kendi topraklarında üç yıl sonra kazanacakları kanlı bir iç savaşla karşı karşıya kalmıştı. Almanya'da Hohenzollern rejiminin çöküşünün ardından bir iç savaş iklimi hüküm sürmüştü. Sosyal Demokrat Philip Scheidemann, 9 Kasım 1918 tarihinde öğleden sonra saat ikide Reichstag'ın penceresinden yaptığı konuşmada, cumhuriyeti resmen ilan etmişti. Karl Liebknecht de, iki saat sonra Berlin işçilerini Charlottenburg Sarayı meydanında toplayarak sosyalist cumhuriyetin gelişini duyurmuştu.[57] Bu ikili iktidar durumu –başka bir deyişle savaşın devrimi, devrimin de iç savaşı yaratması– sürdürülemezdi. Ortada bir kriz vardı ve bu kriz Ocak 1919'da, Kasım Devrimi sırasında devrimci hareketin baskısına boyun eğen hükümetin, –Spartakistlere yakın bağımsız sosyalist olan– Berlin Emniyet Müdürü Emil Eichhorn'u görevden almasının ardından meydana gelen silahlı çatışmada açığa çıkmıştı. Düzeni sağlamak yerine bozan, hükümeti tanımayan ve kendisini işçi konseyleri meclisinin hizmetine veren bir emniyet müdürünün başkentteki varlığı, savaş sonrası Almanya'da devletin şiddet tekelinin kırılmasını somutlaştırmıştı. Eichhorn'un azledilmeyi reddetmesi, Spartakist ayaklanmasını tetikledi, kendiliğinden başlayan ayaklanma lidersiz kaldı ve acımasız bir şekilde bastırıldı; hareketin karizmatik önderleri Rosa Luxemburg ve Karl Liebknecht Freikorps tarafından katledildi ve Rosa Luxemburg'un cesedi Landwehr Kanalı'na atıldı.[58] Berlin'de isyancılara karşı yürütülen cadı avı,

57 Detlev Peukert, *Die Weimarer Republik: Krisenjahre der klassischen Moderne*, Frankfurt-sur-le-Main: Suhrkamp, 1987: s. 13- 15.

58 Pierre Broué, *Révolution en Allemagne*, Paris: Éditions de Minuit, 1971: s. 227vdd.

binlerce kurban olduğu iddiasına dayanılarak mart ayına kadar devam etti. Ardından sıra, ilk cumhuriyetçi cumhurbaşkanı Kurt Eisner'in suikastından sonra 1919 baharında konseyler cumhuriyetinin kurulduğu Bavyera'ya geldi. Yazar ve edebiyat eleştirmeni Gustav Landauer de dâhil olmak üzere bu geçici rejimin önderleri bir kez daha infaz edildi ya da oyun yazarı Ernst Toller gibi uzun hapis cezalarına mahkûm edildi. Kargaşa, generaller Lüttwitz ve Ludendorff tarafından organize edilen ve Kapp adlı Prusyalı bir memurun önderliğinde ertesi yıl gerçekleştrilen aşırı sağcı darbe girişimiyle devam etti. Komünistlerin Saksonya ve Thüringen'de sol sosyal demokratlarla koalisyon hükümetleri kurduğu ve işçileri silahlandırmaya devam ettiği 1923 yılında bir ayaklanma tertip edildi lakin bu ayaklanma yalnızca Hamburg'da patlak verdi. Hareket bir kez daha yalıtılmış ve sert bir şekilde bastırılmıştı.[59] Aynı dönemde Hitler, Münih'te başarısızlığa uğrayan Birahane Darbesi'yle kendisini göstermeye başlamıştı. Tüm bu olayların gerisinde kargaşa ve hızla artan enflasyon yatıyordu.

Kasım 1918'de Habsburg İmparatorluğu da çökünce bünyesinde bulunan muhtelif ulusal bileşenler, bağımsız devlet durmak için ayrıldı. Bu kriz, Viyana'da genel greve neden olmuş ve Macaristan'da Komünist Béla Kun önderliğinde bir sovyet cumhuriyetinin doğmasına yol açmıştı. Kun önderliğindeki sovyet cumhuriyeti, dört aydan fazla dayanamadı ve baharda (Fransa'nın desteğini alan) Romanya ordusunun müdahalesiyle devrilip yerine Mareşal Miklós Horthy'nin diktatörlüğü kuruldu. Münih'te olduğu gibi Budapeşte'de de artan antikomünist baskı, güçlü bir antisemitist dokunuşla ortalığı kan gölüne çevirmişti. Horty, rejimin

59 *A.g.e.*, s. 752vd.

Nazi Almanya'sıyla ittifak kurup iş birliği yaptığı İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar iktidarda kaldı. (Horty, SSCB'ye karşı savaşa katılmak için kendi inisiyatifiyle asker bile gönderecekti.)[60]

Sovyetler Birliği'ne yakınlığın ve Rus İç Savaşı'yla iç içe geçmenin çatışmaları şekillendirdiği Finlandiya'da Beyaz Terör, 1918 yılında itibaren giderek acımasızlaşan bir baskı uyguladı ve sonuç olarak 3,1 milyonluk ülkede 20.000 "Kızıl" idam edildi.[61] Başta Estonya olmak üzere Baltık Ülkeleri'nde iç savaş, politik, toplumsal ve ulusal çatışmaların çakışması nedeniyle bahusus ölümcül bir nitelik kazanmıştı. Farklı ulusal grupların (Estonyalılar, Litvanyalılar, Ruslar, Polonyalılar, Almanlar ve Yahudiler) varlığı, *sınıf* ile

60 Bavyera'daki konsey cumhuriyetlerinin bastırılmasıyla ilgili dönemin tanıklarına dayanan bir kaynak için bakınız edit: Tankred Dorst, *Die Münchner Räterepublik: Zeugnisse und Kommentar*, Frankfurt-sur-le-Main: Suhrkamp, 1966 ve özellikle Ernst Toller'in otobiyografisi, *Eine Jugend in Deutschland*, Hamburg: Rohwolt, 1963. Macaristan'daki karşıdevrim süreci hakkında bir değerlendirme için bakınız Istvan Deak, "Budapest and the Hungarian Revolution", *The Slavonic and East European Review*, Sayı XLVI, no 106, 1968: s. 130vdd; Horthy'nin yönelimi ile ilgili detaylı bir değerlendirme için bakınız Istvan Deak, "A Fatal Compromise? The Debate over Collaboration and Resistance in Hungary", edit: Istvan Deak, Jan T. Gross ve Tony Judt, *The Politics of Retribution in Europe*, Princeton: Princeton University Press, 2000: s. 39-73. Daha genel bir yaklaşım için bakınız F. L. Carsten, *Revolution in Central Europe 1918-1919*, Berkeley: University of California Press, 1972.

61 Bakınız Anthony F. Upton, *The Finnish Revolution 1917-1918*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1980. Ayrıca bakınız Julián Casanova, "Guerras civiles, revoluciones y contrarrevoluciones en Finlandia, España y Grecia (1918-1949): un análisis comparado", edit: Julián Casanova, *Guerras civiles en el siglo XX*, Madrid: Editorial Pablo Iglesias, 2001: s. 1-28.

1941 yılında Nazilerin Sovyetler Birliği'ne karşı savaşının karakterini belirleyen *ırk* arasında bir geçişgenlik yaratarak mücadeleleri alevlendirmişti. Letonya ve Estonya'yı sömürgeleştirmek isteyen Almanlar, sefer birliklerindeki gönüllülere topraklara ivedilikle el konulacağı garantisi vererek 1915 yılında Baltık Devletleri'ni işgal etmişti. Almanların bu savaşı, 1918 yılından itibaren Bolşevik karşıtı bir mücadeleye dönüşmüştü. General Goltz, Bolşeviklerle özdeşleşmiş şehirlerin "entelektüellerini yok etme" projesini gizlemiyordu; bu anlamda birlikleri, kendilerine *Landsknechte* demekten gurur duyuyordu.[62] Baltık Devletleri bağımsızlığını kazandığında Almanya'ya çekilmek zorunda kalan bu birlikler, *Freikorps* saflarında yer alarak Kapp Darbesi'ne katıldılar. Tarihçi Dan Diner'e göre Bolşevizm karşıtlığının yeni ve bilhassa ırkçı bir biçimi, bu bağlamda oluşmuştu.[63] Üçüncü Reich'ın ileride Doğu Bölgeleri Bakanı olacak olan ideolog Alfred Rosenberg de dâhil birçok Nazi lideri, 1918-1920 döneminde "Yahudi-Bolşevizmi"ne karşı verilen savaş boyunca Riga'da deneyim kazanmıştı.[64]

Devrim ve karşıdevrim arasındaki bu "simbiyotik" ilişki, Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda patlak veren iç savaşların tipik bir özelliğidir. 1973 yılında kendisini –hem uluslararası düzeyde kralcı koalisyona hem de ülke içindeki Vendée gericiliğine karşı– iki cephede savunmak zorunda kalan Fran-

---

62 Eugene M. Kulischer, *Europe on the Move: War and Population Changes 1917-1947*, New York: Columbia University Press, 1948: s. 172.

63 Dan Diner, *Das Jahrhundert verstehen: Eine universalhistorische Deutung*, Münih: Luchterhand, 1999: s. 53.

64 Konuyla ilgili canlı bir örnek için bakınız Ernst von Salomon, *Les Réprouvés*, Paris: Le Livre de Poche, 1969.

sız Devrimi gibi Rus Devrimi de aynı anda hem Beyazlara (Kolçak, Denikin, Vrangel) karşı bir iç savaş hem de İngiliz, Fransız ve Japon askeri müdahalelerine karşı bir savunma başlattı. Savaş yabancı bir düşmana karşı bir çatışma ve iç savaş da devlet içinde bir çatışmaysa, devrim ile karşıdevrim arasındaki karşılaşma, bu ikisini birleştirir. Robespierre, bu soruyu Aralık 1791 tarihinde çok açık bir şekilde sormuştu: "Hangi savaşı öngörebiliriz? Bir ulusun diğer uluslara karşı savaşını mı yoksa bir kralın diğer krala karşı savaşını mı öngörebiliriz? Hayır. Fransız Devrimi düşmanlarının Fransız Devrimi'ne karşı savaşını öngörebiliriz."[65] Bolşevikler de aynı şekilde Rus Devrimi'ni en müstesna şekilde savunmanın dünya devriminin anahtarı olduğunu düşündüklerinden 1919 yılında Komintern'i yaratmışlardı. Bu nedenle Avrupa diplomasisinin Versay Konferansı'ndan önce yürütülen müzakerelerdeki temel kaygılarından biri, Rusya'daki devriminin odağı etrafında bir güvenlik kuşağı oluşturmaktı. 1815 Viyana Kongresi ile bir asır sonraki Versay Konferansı arasındaki temel fark, Viyana Kongresi'nin Restorasyon dönemine denk gelmesi, Versay Konferansı'nın ise devrimci ateşin Orta Avrupa'yı kasıp kavurduğu bir zamanda gerçekleşmesiydi. Şayet Talleyrand Viyana Kongresi'ne katılabilseydi, 1919 yılında toplanan güçler, Bolşevik Rusya'yı bir grup suçlu ve vahşinin eline geçen bir ülke olarak görmekte birlikte hareket ederlerdi. Winston Churchill, Bolşevikleri "insanlığın düşmanı" olarak tanımlıyor, Sovyet devletini de "uygarlığı yok etmeye yönelik küresel bir komplo" olarak görüyordu.[66] Rus devrimcileri ise kendi paylarına burjuva Avrupa'nın mi-

65 Aktaran Julien Freund, *L'Essence du politique*, Paris: Dalloz, 2004: s. 578.

66 François Bédarida, *Churchill*, Paris: Fayard, 1999: s. 177-178.

rası olarak diğer ulusların içişlerine karışmama ilkesini reddetmiş ve gizli anlaşmaları yayınlayarak İtilaf Devletleri'ne korku salmışlardı. Karl Radek'e göre dünya devrimi, "tüm dünya meselelerine yönelik en güçlü müdahale"yi gerektiriyordu.[67] Sovyet delegasyonu liderleri Troçki ve Joffe, 1918'in başında Almanya ile ayrı bir barış müzakeresi yürütecekleri Brest-Litovsk kasabasına vardıklarında, onları karşılamaya gelen Prusya delegasyonunun şaşkın bakışları altında Alman askerlerine isyan çağrısı yapan broşürler dağıtmaya başladılar. Polonyalı bir Yahudi ve Habsburg İmparatorluğu yurttaşı olan Karl Radek'in Sovyet diplomatları arasındaki varlığı, Alman subayları utandırmıştı. Radek, Sovyet delegasyonuna katılarak bir ulusu temsil etmekten önce bu katılımın, ulusal düşman tanımayan lakin safi bir sınıf düşmanı olan devrimi temsil ettiğini göstermeyi amaçlıyordu.[68]

Beyaz Muhafızlar, Batılı güçlerin askeri desteğinden yararlansa da Bolşevikler devrimci ayaklanmanın Rusya sınırlarını aşacağından emin oldukları için Rusya'da iç savaş, hızla devrim ile karşıdevrimin Avrupa ölçeğinde mücadelesine dönüşmüştü.[69] Bu anlamda çatışma hemen uluslararası bir boyut kazanmıştı. Beyaz Muhafızlar, Fransa ve Britanya başta olmak üzere Avusturya, Çek, Romanya ve Japonya gibi Batı askeri birimleri tarafından finanse ediliyor, silahlandırılıyor, teçhizatlandırılıyor, hatta çoğu zaman doğru-

67 Arno J. Mayer, *Politics and Diplomacy of Peacemaking. Containment and Counterrevolution at Versailles, 1918-1919*, Londra: Weidenfeld & Nicolson, 1968: s. 20.

68 Isaac Deutscher, *Le Prophète armé*, Paris: Julliard, 1965: Böl: 11.

69 Rus İç Savaşı'na ilişkin referans niteliğinde bir çalışma için bakınız Orlando Figes, *A People's Tragedy, 1891-1924*, Londra: Penguin Books, 1998: bilhassa 12. ve 13. bölümler.

dan destekleniyordu. Kızıl Muhafızlar da kendi paylarına devrimin yanında savaşan –Çinliler, Koreliler, Macarlar ve hatta kendilerini Rusya'da savaş esiri olarak bulan birçok Alman da dâhil– birkaç yüz bin "eternasyonalist"i ve yabancıyı seferber etmeyi başarmıştı. Bu bağlamda farklı çatışmalar iç içe geçmişti: Sovyet devletinin uluslararası bir koalisyona karşı verdiği devrimci savaşı, kent proletaryası ile sanayi ve aristokrat elitler arasındaki sınıf savaşı, Rus halkı ile "yabancı" halklar arasında ulusal savaş ve nihayet kasaba ile şehir arasında toplumsal savaş. Bu çatışmalar özellikle ölümcül olmuştu. Vrangel'in ordusu Ukrayna'da antisemitizmi Bolşevik iktidara karşı bir silah olarak kullanmıştı; 1919 yılındaki pogrom dalgasında, yetmiş beş bin ile yüz elli bin arasında Yahudi kurban olduğu söylenir.[70] Batı Sibirya'daki Beyaz Muhafızlar'ın lideri Kolçak, "ilk ve temel amacının, Bolşevizmi Rusya'dan silmek, yok etmek ve ortadan kaldırmak" olduğunu ilan etmişti.[71] Karşıdevrimin en lanetli şahsiyeti, Bolşeviklerce oldukça masumane bir şekilde serbest bırakıldıktan sonra Don Kazakları'nın isyanını örgütleyen General Krasnov'du şüphesiz. Nihayet İkinci Dünya Savaşı'nda, Wehrmacht'a dâhil olan bir Kazak biriminin başına geçtiği zaman bu amaç için gereken en donanımlı konumdaydı. 1947 yılında Sovyetler tarafından idam edilecekti.[72] Anarşistler tarafından sık sık idealleştirilen köylü lider Mahno, kır kültürünü ve geleneğini savunmanın yanı sıra "komiserlerin ve Çıfıtların kökünü kazımak" da istemiş-

---

70 Bakınız Zvi Gitelman, *Jewish Nationality and Soviet Politics: The Jewish Sections of the CPSU, 1917-1930*, Princeton: Princeton University Press, 1972: s. 160-163.

71 Aktaran Jean-Jacques Marie, *La Guerre civile russe, 1917-1922*, Paris: Autrement, 2005: s. 99.

72 *A.g.e.*, s. 19 ve s. 234.

ti.[73] Bolşevikler, Petrograd siyasi polis şefi Moisei Uritski'yi öldüren ve Lenin'i yaralayan saldırıların ardından 6 Eylül 1918'de kararlaştırılan terörle yanıt verdiler. Sovyet rejimi, sadece 1918 yılında on binden fazla kurban olduğu iddia edilen kendi terör organı Çeka'yı kurdu.[74] Don bölgesinde "Kazak Vendée"ye karşı yürütülen mücadele, üç milyonu geçmeyen nüfusun üç yüz binden fazlasının öldürülmesine ya da sınır dışı edilmesine neden olmuştu.[75] Sadece savaşın yol açtığı kıtlık ve salgın hastalıklar milyonlarca köylüyü öldürmüştü. Toplumsal, politik ve ulusal çatışmalar, çoğu kez birbirine giriyordu. Kazaklar, Bolşevikler'e başkaldıran ve Almanlarla ittifak kuran ilk Beyaz Ordu'yu Ukrayna'da kurmuştu çünkü bir topluluk olarak kendilerini korumaları, toprak sahibi sınıfın çıkarlarıyla özdeşleşmişti. Karşıdevrimci cepheyi kesen ve bu cephenin yenilgisine katkıda bulunan bölünmelerin kökeninde, Rus İç Savaşı'nın bu karmaşık yapısı yatmaktadır. Kolçak ve Denikin'in, köylülere toprak dağıtan Sovyet kararnamesini yürürlükten kaldırması, Beyaz Ordu'yu toplumsal tabanından koparmış ve onların Bolşeviklerin kırsal bölgelerdeki tecridini kırmalarına katkıda bulunmuştu. Aslına bakarsanız bu iç savaş, yalnızca Kızıl Ordu ile Beyaz Muhafızlar arasında değildi. Üçüncü bir oyuncu daha vardı ve sanılanın aksine önemli bir rol oynuyordu: en ünlü silahlı gücü Ukraynalı Nestor Mahno'nunki olan "Yeşiller". Bunlar hem Bolşeviklere hem de karşıdevrimcilere karşı duran, ikisi arasında bocalayan ve şartlara göre taraflardan biriyle ittifak kuran köylü "ordula-

---

73 *A.g.e.*, s. 126.

74 Bakınız Nicolas Werth, "Un État contre son peuple. Violences, répressions, terreur en Union soviétique", edit: Stéphane Courtois, *Le Livre noir du communisme*, Paris: Robert Laffont, 1997: s. 91.

75 *A.g.e.*, s. 117.

rı"ydı. Bolşevikler, kaos ve kargaşadan yola çıkarak devrimi savunmak için sonuna kadar savaşmaya hazır disiplinli ve ideolojik olarak kararlı bir ordu kurduktan sonra Yeşilleri "etkisiz hale getirip" Beyazları yalnızlaştırabildikleri için galip gelmişti. Beyazlar tahttan indirilmiş bir rejimi temsil ediyordu; bu rejim 1917 yılında şehirlerden temizlenmiş ve köylülere yönelik geleneksel aristokratik aşağılamanın, ekseriyetle Bolşeviklere şüpheyle yaklaşan halkların desteğini almalarının önüne geçtiği kırsal kesimden dışlanmıştı. "Yeşiller" ise bir toplumsal projeden ve ulusal bir perspektiften yoksun olduklarından peşinen mahkûm edilmişti. Tarihin mahkûm ettiği bir rejimi yeniden kurmak, Bolşevikleri öldürmek ve kırları yağmalamak isteyen Beyazlar ile şehirden nefret eden Yeşiller arasında kazanan Kızıllar olmuştu. Bu çatışmalar, karşıdevrimin kaybetmesi sayesinde 1920'lerin başında ancak geçici bir çözüme kavuşmuştu. Kızıl Ordu, bu nedenle askeri düzeyde Beyaz Ordu'ya karşı zafer kazanmıştı. Sosyoekonomik anlamda Yeni Ekonomi Politikası (YEP), piyasayı yeniden tanımlayarak köylülerin yüreğine su serpmişti. Çatışmalar, ulusal düzeyde kısmen (Rusya'nın Polonya'dan çekilmesi, Finlandiya'nın ve Baltık Devletleri'nin bağımsızlığı gibi) eski imparatorluğun ulusal azınlıklarına bağımsızlık verilmesiyle kısmen de (Kafkasya'nı "Sovyetleşmesi" gibi) askeri baskıyla yatıştırıldı. Rus İç Savaşı, Baltık Denizi'nde yer alan ve hemen Petrograd'ın dibinde bulunan –"özgür Sovyetler" isteyen lâkin Bolşeviklerin gözünde devrime düşman güçlerin toplanma noktasına dönüşme riski taşıyan– Kronstadt Kalesi'nin zaptedilmesiyle son noktasına ulaşmıştı. Kalenin zaptı, binlerce isyancının mahkûm ve infaz edilmesiyle sonuçlandı.[76]

76 *A.g.e.*, s. 127-129. Ayrıca bakınız Paul Avritch, *La Tragédie de Cronstadt, Paris, Seuil, 1975, et surtout Israel Getzler, Kronstadt*

Bolşevikler, iç savaşı hem yerel hem de uluslararası düzeyde bir sınıf çatışması olarak görüyordu.[77] Ulusal sorunun önemini göz ardı eden bu yaklaşımın bedeli çok yüksek olacaktı. 1920 yılında Kızıl Ordu'nun ilerleyişi, eski Rus zalimin işgaline karşı yükselen Polonya direnişi tarafından Varşova kapılarında durdurulunca, devrimi askeri yolla ihraç etme girişimi de büyük bir başarısızlığa uğramış oldu.[78] Bolşeviklerin enternasyonalizmi, ekseriyetle Rus milliyetçiliğinin maskesi olarak görülüyordu. Bolşeviklerin gerçek "ateşle vaftizi"[79] olan iç savaş, tüm komünizm tarihine damgasını vuran askeri devrim anlayışının kökenini oluşturmaktadır. Nitekim Komünist Enternasyonal'in 1919 yılında Moskova'da kurulmasını, bir "dünya iç savaşı partisi"nin doğum belgesi olarak yorumlayan Nolte, hiç de haksız değildir.[80] Burada söz konusu olan, ne Lenin'in ne de Troçki'nin itiraz edeceği, ayrıca Komintern'in ilk kongrelerinde alınan kararların kolayca doğrulayacağı gerçeğe ilişkin basit bir tespittir. Lenin, 1917 yılında "emperyalist savaşı bir iç savaşa dönüştürme" çağrısında bulunduğunda bu yönde ilerlemeyi tercih etmişti.[81] Öte yandan bu militarist özellikler,

---

1917-1921: The Fate of a Soviet Democracy, New York: Cambridge University Press, 2002.

77 Sheila Fitzpatrick, *The Russian Revolution*, New York: Oxford University Press, 1994: s. 70.

78 Erich Wollenberg, *The Red Army*, Londra: New Park Publications, 1978: s. 121vdd.; Isaac Deutscher, *Le Prophète armé*, Bölüm 13.

79T.S.N: Ateşle vaftiz; Matta: 3:11: "Gerçi ben sizi tövbe için suyla vaftiz ediyorum, ama benden sonra gelen benden daha güçlüdür. Ben O'nun çarıklarını çıkarmaya bile layık değilim. O sizi Kutsal Ruh'la ve ateşle vaftiz edecek."

80 Ernst Nolte, *La Guerre civile européenne 1917-1945*, s. 27.

81 Bakınız Georges Haupt, "Guerre et révolution chez Lénine", *L'His-*

ideolojik bir zorunluluğun uygulanmasından çok –Birinci Dünya Savaşı'ndan doğan bir iç savaşın– felaket bağlamının yansımasıdır. İdeoloji kendi rolünü oynadı oynamasına da, uluslararası komünist hareketi tehdit altındaki Rus Devrimi için bir koruma kalkanı, Bolşevik deneyimini Avrupa'daki devrim için bir model ve silahlı ayaklanmayı da normatif bir paradigma haline getgirecek şekilde yeniden düzenledi.[82]

Kısacası 1918 ile 1923 yılları arasında Avrupa'yı kasıp kavuran meydan okumalar, artık uluslararası bir çatışmanın ifadesi değil devrim ile milliyetçiliklerin özümsenerek yeniden tanımlandığı karşıdevrimin diyalektik karşıtlığının ifadesiydi. Siper savaşının yöntem ve uygulamaları, savaşın dilini ve mücadele biçimini "vahşileştirerek" sivil topluma sirayet etmişti. Savaş sonrası dönemde "kitlelerin ulusallaştırılması", aynı anda hem modern hem de gerici olan şovanist, popülist, radikal, saldırgan ve antidemokratik bir hareketin özelliklerini yansıtmaya başlamıştı. Daha evvel bahsettiğimiz gibi *Freikorps*, Berlin'de ve Münih'te karşıdevrimin öncüsü konumundaydı. İtalya'da faşizmin ayak sesleri, "kötürüm bir zaferi" kabul etmeyen milliyetçiler ile Mussolini'ye karşı çıkmayı seçen militan antifaşist Arditi del Popolo arasındaki mücadele ile duyulmuştu. Topyekûn savaş, yalnızca devrimin değil faşizmin de matrisiydi. Politik hareketler her yerde askerileşiyordu. Weimar Almanya'sında Nazi Taarruz Bölüğü'nden (SA) Komünist Kızıl Cephe Savaşçılar

---

torien et le mouvement social, Paris: Maspero, 1980: s. 237-266. Ayrıca bakınız Étienne Balibar, "Le moment philosophique déterminé par la guerre dans la politique: Lénine 1914-1916", edit: Philippe Soulez, *Les Philosophes et la guerre de 14*, Saint-Denis: Presses universitaires de Vincennes, 1988: s. 105-120.

82 Bakınız Marco Revelli, *Oltre il Novecento*, Torino: Einaudi, 2001: s. 16.

Birliği'ne kadar her partinin kendi milis kuvvetleri vardı; bu durum, 1934 yılı Şubat ayında ordu ile .Sosyalist milis kuvvetleri (*Schutzbund*) arasında bir hafta süren ve demokrasinin sonunun ufukta göründüğü Avusturya Cumhuriyeti için de geçerliydi. Milliyetçi sağ, Paris ve Londra da dâhil olmak üzere her yerde üniformayla geçit töreni yapıyordu. Öte yandan pek çok ülkede de devletin şiddet üzerindeki tekeli derinlemesine sorgulanıyordu.

1936 yılının Temmuz ayında İspanya'da General Francisco Franco'nun cumhuriyete karşı gerçekleştirdiği *pronunciamiento* ile ortaya koyduğu meydan okuma, tüm kıtada hüküm süren bu gerginliklere atfedilmişti. Şüphesiz bu tavrın gerçek nedeni ülkenin tarihinden bağımsız düşünülemez ancak ulusal meseleler, başından itibaren o ana kadar geride duran İspanya'nın merkez haline geldiği uluslararsı bir krizle derinlemesine iç içe geçmişti. Sözüne saygı duyulan tarihçilerden Paul Preston'un ifadeleriyle söylemek gerekirse söz konusu olan, "Avrupa'da yirmi yıldır devam eden iç savaşın, en zalim çarpışması"ydı.[83] Tabii ki iç savaşın kahramanları bu gerçeği başında anlamamıştı ama hızla farkına vardılar. Franco'ya göre "vatan ve vatan karşıtı olan"ın ölümcül bir savaşta karşı karşıya geldiği uzun bir tarihsel sürecin sonucundan bahsediyorduk; öyle ki bu savaşın tek sonucu, "alçaklara ve İspanya karşıtlarına karşı saf ve ebedi ilkelerin zaferi" olmalıydı.[84] Francocu ideologlar, cumhuri-

83 Paul Preston, *A Concise History of the Spanish Civil War*, Londra: Fontana, 1996: s. 107. Eric Hobsbawm da, İspanya İç Savaşı'nı "bir Avrupa savaşının minyatür bir uygulaması" olarak tanımlamıştı (*L'Âge des extrêmes*, s. 217).

84 Aktaran Alberto Reig Tapia, "Les inspirateurs du mal: communistes, juifs et individus de la même engeance", edit: Jean-Clément Martin, *La Guerre civile entre histoire et mémoire*, Nantes: Univer-

yetçileri kötülüğün vücut bulmuş hali olarak damgalayan dini bir okuma öneriyordu. Pamplona'daki darbe, Karlistlerin "Yaşa Cristo Rey!" diye bağırarak sokaklara akın ettiği halk festivallerinde memnuniyetle karşılanmıştı.[85] Şair J. M. Pemán'a göre bu, Tanrı ile İblis, Yorgi ile ejderha, Mikâil ile Şeytan, beden ile ruh arasındaki kavgaydı.[86] Diğer bir deyişle geleneksel, Katolik ve tarım toplumu İspanya'nın destekçileriyle, cumhuriyetin somutlaştırdığı modern İspanya'nın destekçilerinin karşı karşıya geldiği modernlik ile muhafazakârlık arasındaki bir savaştı. Bu, özellikle Katalonya'da bölgesel özerkliklerin emperyal Kastilya geleneklerine karşı koyduğu ulusal bir savaştı. Yine söz konusu olan, faşizm ile demokrasi arasındaki politik mücadelenin beraberinde getirdiği kent proletaryası ile köylülüğün sermayeye ve toprak mülkiyetine karşı sınıf savaşıydı. Daha da ileri gidersek bahsettiğimiz şey, 1937 yılının Mayıs ayında Katalonya'da silahlı çatışma eşiğini geçen devrim ve karşıdevrim, cumhuriyetçi kamp içinde karşı karşıya geldiklerinden iç savaş içinde bir iç savaştı. Son olarak demokrasi ile faşizm arasında ya da yine faşizm ile komünizm arasında vuku bulan bir Avrupa savaşıydı; burada Mussolini'nin İtalya'sı ve Hitler Almanya'sı Frankocuları desteklerken Sovyetler Birliği de cumhuriyetçileri silahlandırıyordu. İspanya İç Savaşı'nın Avrupalı karakteri, savaş alanındaki yabancı birliklerin varlığı ile sarih bir şekilde ortaya konmaktaydı. İtalya ve Almanya'nın askeri müdahalesinin İspanya İç Savaşı'nda belirleyici ol-

---

sité de Nantes-Ouest Éditions, 1994: s. 104.

85 Paul Preston, *Franco*, Londra: Fontana, 1995: Bölüm 6.

86 Aktaran Enrique Moradiellos, "Ni gesta heroica, ni locura tragica: nuevas perspectivas históricas sobre la guerra civil", *Ayer: Revista de historia contemporanea*, no 50, 2003: s. 14.

duğu çok açık. Frankocu ordunun bir parçası olan yetmiş bin Faslıya ek olarak Faşist İtalya yetmiş sekiz bin, Nazi Almanya'sı on dokuz bin ve Salazar'ın Portekiz'i on bin asker göndermişti. Yanı sıra İtalya ve Almanya'nın müdahalesi de çatışma boyunca Frankoculara ezici bir hava üstünlüğü sağlamıştı. Fransız-İngiliz adem-i müdahale politikasından ötürü yalnızlaştığından ordularını yeniden inşa etmeye çalışan cumhuriyetçi güçler, Uluslararası Tugaylar'da savaşmak üzere dünyanın dört bir yanından gelen yaklaşık otuz dört bin antifaşistin desteğini almıştı. Cumhuriyetçi hükümet üzerindeki siyasi denetimi pahasına silah ve iktisadi kaynak sevkiyatı yapan Soveytler Birliği, Komintern ajanlarının ve iki bin askeri danışmanın varlığı sayesinde doğrudan etki yaratmıştı.[87] 1939 yılında ülkelerini terk etmek zorunda kalan yarım milyon sürgün, bu savaşın uluslararası etkisini gözler önüne sermişti.[88]

İspanya İç Savaşı, bugün günlük dilde de yaygın bir şekilde kullanılan yeni bir kavramın doğmasına neden oldu: "beşinci kol". 1936 yılı Kasım ayında, Frankocu ordunun Madrid'i kuşatması sırasında milliyetçi General Mola, dört koldan oluşan askeri mekanizması nedeniyle basının soru yağmuruna maruz kalmıştı. General Mola, yanıt olarak stratejisinin her şeyden önce kuşatma altındaki şehirde bulunan destekçilerinin oluşturduğu "beşinci kol"a dayandığını söylemişti. Bu nedenle "beşinci kol", "içerideki düşman" ile eş anlamlı hale geldi.[89] Cumhuriyet hükümeti, Fransız Dev-

87 Enrique Moradiellos, "La intervención extranjera en la guerra civil: un ejercicio de critica historiográfica, *Ayer: Revista de historia contemporanea*, no 50, 2003: s. 199-232.

88 Paul Preston, *A Concise History of the Spanish Civil War*, Bölüm 9.

89 Bakınız Gabriele Ranzato, "La guerra civile spagnola nella sto-

rimi'nin ardından kurulan ulusal konvansiyonun çıkardığı 1793 tarihli "şüpheliler kanunu"nu anımsatan bir tedbiri benimseyerek, toplumsal konumlarına göre potansiyel olarak gördükleri Frankocu herkesi sınır dışı etmeye karar vermişti. Bunların iki binden fazlası, Madrid'in kenar mahallelerinde idam edildi. Çatışmalar sırasında İspanya'nda hâkim olan iklim hakkında bir fikir edinmek için, Franco'nun basın ateşesi Yüzbaşı Gonzalo de Aguilera'nın ordusunun hedefleriyle ilgili değerlendirmesini yaparken John Whitaker'a sarfettiği sözleri anımsamak kâfi olacaktır: İspanya'yı "Bolşevizm virüsü"nden kurtarmak için "ölüm, ölüm ve ölüm" (*matar, matar y matar*), tüm "Kızıllara ölüm".[90] Kurbanların sayısı, bu savaşın vahşetinin kanıtıdır. Amerikalı tarihçi Gabriel Jackson'a göre rakamlar şöyledir: çarpışmada yüz bin, bombardımanda on bin, çatışmanın neden olduğu hastalık ve yetersiz beslenme nedeniyle elli bin ölüm. Öte yandan bu politik baskının, en az üçte ikisi Frankocu şiddettin hedefi olan yüz elli bin ila iki yüz bin arasında kurbanı olduğu iddia edilmişti.[91] Buradan hareketle mağlup cumhuriyetçilere karşı şiddetli baskı uygulayan ve iki yüz

---

ria contemporanea della violenza", edit: Gabriele Ranzato, *Guerre fratricide: Le guerre civili in età contemporanea*, Torino: Bollati Boringhieri, 1994: s. 280-281.

90 Aktaran Julián Casanova, "Una dictadura de cuarenta años", edit: Julián Casanova, *Morir, matar, sobrevivir: La violencia en la dictadura de Franco*, Barcelone: Crítica, 2002: s. 11.

91 Bakınız Gabriel Jackson, *The Spanish Republic and the Civil War 1931-1939*, Princeton: Princeton University Press, 1965: s. 526-540. Kurbanların sayısıyla ilgili olarak bakınız Guy Hermet, *La Guerre d'Espagne*, Paris: Seuil, 1989: s. 227, yine konuyla ilgili yakın dönem bir araştırma için bakınız Gabriele Ranzato, *L'eclissi della democrazia. La guerra civile spagnola e le sue origini*, Torino: Bolatti Boringhieri, 2004: s. 384.

yetmiş bin cumhuriyetçiyi toplama kamplarına hapseden Franco rejiminin ilk on yılı için "yasal iç savaş" demenin bir sakıncası olmasa gerek.[92]

İkinci Dünya Savaşı, Orta ve Doğu Avrupa'da esasen Almanya'nın tahakkümüne karşı meşru müdafa ve ulusal kurtuluş savaşı olarak tezahür ettiyse, Balkanlar'da ve İtalya'da –Müttefik Devletler'in askeri çıkarmalarının ardından hızla kurtuluş mücadelelerini sona erdirdikleri göz önüne alındığında kısmen de Fransa'da ve Belçika'da– Direniş hareketi, iç savaş niteliği *de* kazanmıştı. İş birlikçi bir rejimin hüküm sürmediği Polonya'da bu anlamda daha sınırlı bir deneyim yaşanmıştı. Polonya'da bölünmüş Direniş hareketi içinde, sürgündeki hükümetleri Londra'da bulunan milliyetçiler ile çok küçük bir azınlık olan ancak SSCB tarafından desteklenen komünistler –her biri kendi askeri örgütüne sahip bu iki grup– arasında bir iç çatışma yaşanıyordu. Bu çatışmanın "Yahudi Sorunu" ile eklemlenmesi –başka bir deyişle antisemitizmin, Polonya milliyetçiliğinin tarihsel yolculuğundaki yeri ve Polonya'nın, Yahudileri yok etmek için tasarlanan Nazi aygıtındaki merkezi rolü–, yirminci yüzyıl Polonya tarihine kendine özgü karakterini veren "karmaşık bir ağ" örmüştü.[93]

İkinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan iç savaşları incelemek biri için İtalya, simgesel önemini korumaya devam ediyor. İtalya, aynı zamanda tarih yazımının, on beş yıldır iç savaş kavramının düşünümsel merkezine yerleştiği ülkedir.

92 Bakınız Julián Casanova, "Una dictadura de cuarenta años", s. 20.

93 Jan T. Gross, "A Tangled Web: Confronting Stereotypes Concerning Relations Between Poles, Germans, Jews, and Communists", edit: Istvan Deak, Jan T. Gross, Tony Judt, *The Politics of Retribution in Europe*, s. 74-130.

Mussolini'nin tutuklanmasının ardından Kral Victor Emmanuel tarafından başbakan olarak atanan Asteğmen Badoglio, 8 Eylül 1943 tarihinde, yarımadanın güneyini işgal eden Müttefik Devletler'le ateşkes ilan ettiğinde, İtalya devleti çöktü. Ülkenin geri kalanının kontrolünü ele geçiren Almanya'ya karşı trajik birkaç direniş girişiminin ardından ordu dağıldı. Monarşinin varlığı, sembolik olarak devletin sürekliliği demek olsa da bir Alman komando birimi tarafından serbest bırakılan Mussolini, Alman işgalcilerle iş birliği yapmayı taahhüt eden İtalyan Sosyal Cumhuriyeti'nin (RSI) –ya da başkentinin adını taşıyan Salò Cumhuriyeti'nin– kurulduğunu ilan etti. Sonbaharda Direniş hareketi ile RSI güçleri arasında çıkan ve Almanya ile Müttefik Devletler arasındaki savaşa eşlik eden çatışma, bir süre sonra bir iç savaş şeklini almıştı. RSI ve Direniş hareketinin temsilcileri, birbirlerini vatana ihanet etmekle suçluyordu. Direniş hareketi bir devleti temsil etmiyordu; oysa gerek monarşi gerekse Salò rejimi, kendi meşruiyetinden yoksun olarak yalnızca Müttefik Devletler'in ve Almanların işgali sayesinde var olabilir. Bu koşullarda Direniş hareketi, Alman işgalcilere karşı bir ulusal kurtuluş savaşı olarak, totaliter bir diktatörlüğe karşı demokrasi mücadelesi olarak ve faşizmle özdeşleşmiş geleneksel elitlere karşı –önemli bir çoğunluğunu komünist ve sosyalist katılımcılarının oluşturduğu– bir sınıf savaşı olarak gelişmişti.[94]

1940 yılından sonra Vichy Fransası'nda olduğu gibi bir iş birliği tercihi, –liderlerinin ideolojik motivasyonlarının ötesinde– pek çok insan için ulusal devleti korumak adına ödenecek bir bedeldi. Öte yandan iş birliğindeki ayrışma hatları, işgal koşullarında süratle tanımlanır. Faşistler açı-

94 Bakınız Claudio Pavone, *Una guerra civile. Saggio storico sulla moralità nella Resistenza*, Torino: Bollati Boringhieri, 1990: Bölüm 6.

sından ayrışma, Mussolini rejimine duyulan sadakatin göstergesi olduğu gibi demokrasinin ve her şeyden önce komünizmin reddi anlamına gelmektedir; *direnişçiler* açısından antifaşist mücadele, ulusal kimliğin yeniden tanımlanmasının ve ülkenin yeni temeller üzerinde yeniden inşasının başlangıcı demektir. Pek çokları bunu yeni bir *Risorgimento* olarak görüyordu. Fransa örneği, birçok açıdan benzerlik arz ediyor: Bu anlamda Vichy rejimi ile silahlı Direniş arasındaki karşılaşma, Alman işgal güçleri ile Haziran-Ağustos 1944 tarihinde çıkarma yapan Müttefik birlikleri arasındaki savaş bağlamında ele alınabilir. Bu karşılaşmanın geniş çaplı bir iç savaş biçimini almasını engelleyen iki unsur vardı: Bir yanda Müttefikler'in ülkeyi birkaç ay içinde özgürleştiren ilerleme hızı; diğer yanda da Paris'e gelen General de Gaulle'ün cumhuriyete dönüşü ilan etmesini sağlayan bir Fransız askeri birliğinin Anglo-Amerikan kuvvetleri içindeki varlığı. Bu da direnişçiler ve iş birlikçilerin, ciddi bir askeri plan dâhilinde küçük bir azınlık olarak kalması demektir: Ocak 1944'te yeraltı güçleri yaklaşık elli bin muharipten oluşuyordu, milis kuvvetleri Kuzey'de dört bin ve Güney'de, yarısından fazlası gerçek anlamda operasyonel olan yaklaşık otuz bin muharibi bir araya getirmişti. Olivier Wieviorka'ya göre bu, "bir iç savaş iklimi" yaratmıştı lâkin "Fransa'yı bir iç savaş düzenine sokmak" için yeterli değildi.[95] Üçüncü Cumhuriyet'ten kalanların tüm yetkilerini teslim ettiği Mareşal Pétain tarafından dört yıl önce ilan edilen Vichy rejimi, geçersiz sayıldı. Ardından birkaç on yıl sonra görülen ve kalıcı bir "sendrom"un yalnızca bir aşaması olduğu ortaya

95 Bakınız Olivier Wieviorka, "Guerre civile à la française? Le cas des années sombres (1940-1945)", *Vingtième Siècle*, no 85, 2005: s. 10. Ayrıca bakınız Philippe Burrin, *La France à l'heure allemande 1940-1944*, Paris: Seuil, 1995: s. 453.

çıkan uzun bir psikolojik baskı safhası başladı. Vichy döneminde "geçmeyen geçmiş"[96] kavgaları, bu perspektiften bakıldığında, gelişemeyen lakin tüm öncüllerinin var olduğu bir iç savaş hafızasının tezahürleri olarak ortaya çıkıyor.

Direniş hareketi Balkanlar'da da bir ulusal kurtuluş savaşı, bir sınıf savaşı ve bir iç savaş biçimini almıştı. Bilhassa vahşi ve ölümcül İtalya ve Almanya işgaline karşı ulusal kurtuluş savaşı yaşanmıştı: Yugoslavya çatışmaların sonunda bir milyon yedi yüz bin kurbana ağıtlar yakmıştı. Yine komünistlerin önderliğinde, sırtını işçilere ve köylülere dayayan ve kentli elitlerle toprak sahiplerine karşı bir sınıf savaşı verilmişti. Öte yandan Direniş hareketi ile –Ante Pavelić'in Ustaşa'sı dâhil– iş birlikçilerin arasında olduğu kadar bizzat monarşiye sadık milliyetçiler (Sırp Devrimci Örgütü) ve komünistler (Tito önderliğindeki çok etnik kökene dayanan hareket) arasında bölünmüş Direniş hareketinin içinde de bir iç savaş vardı. Bu sonuncusu, Direniş hareketinin, Avrupa'daki en güçlü askeri gücü olan gerçek bir ordu kurmayı başarmıştı ve bu ordu, Kızıl Ordu ya da Anglo-Amerikan birliklerinin müdahalesi olmadan iktidarı ele geçirmeyi başaracak tek orduydu.[97] Titocu dönemde bastırılan bu çatışmaların anıları, 1989 yılında Yugoslavya'da yeniden su yüzüne çıktı ve yeni bir iç savaşa yol açtı. Aslında söz konusu olan, 1945 yılında son bulmuş gibi görünen ama gerçekte yalnızca askıya alınmış olan bir dramanın gaddar ve kanlı mirasıdır.

---

96 Bakınız Eric Conan ve Henry Rousso, *Vichy, un passé qui ne passe pas*, Paris: Fayard, 1994.

97 Direniş hareketinin Yugoslavya'daki serüveni için hatırat niteliğinde bir çalışma olarak bakınız Milovan Djilas, *Wartime*, New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1977.

Birkaç çatışmanın iç içe geçtiği Yunanistan, topyekûn savaş ile iç savaşın kesişme noktasına ilişkin sembolik bir örnektir.[98] Yunanistan'da yaşanan, her şeyden önce Alman ve İtalyan işgal güçlerine karşı yürütülen bir ulusal kurtuluş mücadelesiydi ve bu mücadele, Direniş hareketi ile General Metaksas rejiminden miras alınan devlet aygıtını esas kabul ederek iş birliği (1940-1944) yolunu seçen Yunan faşistleri arasındaki iç savaşla birleşmişti. Öte yandan bu savaş, Direniş hareketinin iki bileşeni arasında yaşanan bir iç savaşa da tekabül ediyordu: Bir yanda Ulusal Halk Kurtuluş Ordusu'na (ELAS) liderlik eden komünistler, diğer yanda sürgün edilmiş monarşiye sadık olan ve Kral II George'un dönüşü için mücadele ederek Ekim 1944 tarihinde ülkeyi işgal eden Britanya güçlerinin desteğini alan milliyetçiler bulunuyordu. İtalyan ve Alman işgalinin ilk safhasında örtük olan bu çatışma, 1944 yazından itibaren gün yüzüne çıktı. Direniş hareketi içinde önemli bir çoğunluğu oluşturan komünistler, hem Müttefik Devletler'in askeri varlığı hem de uluslararası yalıtımları sebebiyle Stalin ve Churchill arasında yapılan anlaşma uyarınca Yunanistan'ın Sovyet etki alanı dışında kaldığından iktidara geçmeyi reddetti. Soğuk Savaş bağlamında düşünüldüğünde 1946 ile 1949 yılları arasında trajik bir canlanmanın yaşandığı bu iç savaş, komünistlerin nihai yenilgisiyle sona erdi.

Bu nedenle İspanya İç Savaşı, birçok açıdan General Francisco Franco'nun zaferini ilan etmesinden birkaç ay sonra Avrupa'da başlayan çok daha geniş kapsamlı çatışmanın habercisi gibidir. İkinci Dünya Savaşı da birkaç paralel iç savaşın kesiştiği topyekûn bir savaştı: öncelikle jeopoli-

---

98 Bakınız Mark Mazower, *Dans la Grèce d'Hitler, 1941-1944*, Paris: Les Belles Lettres, 2002.

tik bölgeleri denetim altına almak için yarışan büyük güçler arasında yaşanan bir savaş, ardından Nasyonal Sosyalizmin ortadan kaldırmakla tehdit ettiği SSCB'nin meşru müdafaa savaşı ve son olarak da Mihver Devletleri'nin işgal ettiği ülkelerde sürdürülen ulusal kurtuluş savaşı ve bu bağlamda iş birlikçi rejimlere karşı Direniş hareketinin önderliğinde bir iç savaş.[99] İkinci Dünya Savaşı, aynı zamanda rakip dünya görüşleri ve uygarlık modelleri arasında cereyan eden topyekûn bir savaştı. Franco'nun komünizm karşıtı seferberliği, artık SSCB'ye karşı –Hitler'in "haçlı seferi" (*Glaubenskrieg*) ve "ırk savaşı" (*Rassenkrieg*) olarak gördüğü ve "Aryanlar"ın kendi düzenlerini Slavlara ve Yahudilere dayatmak için savaştığı– bir imha savaşının muazzam boyutlarını üstlenmişti. Nazizm, Avrupa'ya ırksal temellere dayanan yeni bir düzen vermek istiyordu. Haziran 1941'de SSCB'ye karşı askeri saldırının başlamasıyla savaşın sonu arasında işlenen Yahudi soykırımı, Nazi siyasetinin iki projesinin merkezinde yer almaktaydı: Almanya'nın Slav topraklarını kolonileştirmesi ile birlikte *Lebensraum*'un fethedilmesi ve komünizmin yıkılması. Nazilerin dünya vizyonlarında komünizm ile Slavlar, Yahudi elitlerin denetiminde bir devletle özdeştir. *Lebensraum*'un kolonizasyonu, komünizmin yıkılması ve Yahudilerin yok edilmesi, bu nedenle tek bir fetih ve imha savaşında birleşir. Nazi antisemitizminin bu soykırımın ideolojik ve kültürel arka planını, dolayısıyla Arşimet noktasını oluşturduğuna şüphe yok lâkin Avrupa haritasını yeniden şekillendirmeyi amaçlayan topyekûn savaş bağlamında ele alındığında bu antisemitizm, bir imha politikasına dönüşmüştü.

99 İkinci Dünya Savaşı'nı birkaç savaşın bir bileşimi olarak gören bir yaklaşım için bakınız Ernest Mandel, *The Meaning of the Second World War*, Londra: Verso, 1986: s. 45 ve Mark Mazower, *Le Continent des ténèbres*, Bölüm 7.

Ha Şoa'nın ya da daha açık bir ifadeyle İkinci Dünya Savaşı'nın kalbinde işlenen ancak yalnızca iç mantığıyla anlaşılamayan bir soykırımın özgül özelliklerinin altını çizmek elzemdir. Yoğunlaştırdığı tüm gerilimlerle radikalleşen Doğu'daki savaş Yahudilere karşı imha dalgası başlatmayı mümkün hale getirseydi, Ha Şoa, Nazi siyasetinin *içsel* amacını oluşturana kadar giderek daha özerk hale gelecekti. *Lebensraum*'un fethi ve Bolşeviklerin yok edilmesi, Yahudilerin Selanik ve Korfu'dan Auschwitz'e sürgün edilmesini açıklayamadığı gibi özellikle 1943 yılından itibaren Stalingrad mağlubiyetinden sonra gerçekleştirilen askeri operasyonların bağlamını da açıklayamaz. Öte yandan bu, 1941 ile 1945 yılları arasında yaşanan savaşı, yüzyılın "parantezi" haline de getirmez. Savaş bağlamında ele alındığında Ha Şoa, Nazilerin ırksal tahakküm projesiyle bağlantılı özgül bir dinamiği kesinlikle ortaya çıkardı ama bu, Avrupa ve Almanya tarihinin *longue durée* bir parçasıydı.[100] Nazilerin Yahudilere karşı savaşı, tüm özgül karakterine karşın bu Avrupa İç Savaşı'nın ve küresel iç savaşın bir parçasıydı. Bu gerçeği savaşın şiddetinin tümlüğü içinde hafifleterek onun eşsizliğini yadsımaya yeltenmek ne kadar yanlışsa savaşı, onun kaynağı ve ateşleyicisi olan bu küresel bağlamdan soyutlamak da bir o kadar saçma olacaktır. Dolayısıyla mesele ne soykırımla iç savaşı karıştırma meselesidir ne de ikisi arasında bir neden sonuç ilişkisi kurma meselesidir –Ha Şoa örneğinde kurbanlar savaşmadığı gibi yalnızca icracıların şiddet üzerinde tekeli vardı–; mesele soykırımı tarihsel bağlamına oturtma meselesidir. Avrupa İç Savaşı, Holokost'un tasarlanıp uygulanması için gereken şartları yaratmıştı.

---

100 Bakınız Enzo Traverso, *La Violence nazie. Une généalogie européenne*, Paris: La fabrique, 2002.

2

İç Savaşın Anatomisi

Anomi

Machiavelli'den Clausewitz'e kadar tüm savaş kuramcıları, savaş ile politika arasında daima yakın bir ilişki olduğunu düşünmüştür. Savaş egemenlik biçimlerini, egemenliğin sınırlarını ve egemenlik ilkesini tartışmaya açtığından doğrudan doğruya devletin doğasını, devleti devlet yapan özü ilgilendirir. *Bellum iustum* kavramı, saldırı savaşı ve savunma savaşı arasındaki ayrım ile birlikte düşünüldüğünde Antik çağa kadar uzanıyorsa da modern savaş hukukuna ilişkin ilk formüller, Din Savaşları döneminde ortaya çıkmıştır. Bu durumu seküler kavramlarla analiz eden Grotius ve Pufendorf'a göre savaş, –artık teolojik bir çatışma olarak değil iktidar ve maddi çıkarların söz konusu olduğu "kendini ve varlığını koruma" mücadelesi olarak– devletler arası çatışmadan başka bir şey değildir. Grotius ve Pufendorf savaşı doğal hukuk kuramının bir ögesi haline getirerek adaleti gerçekleştirmenin aracı olarak algılamıştı: Buna göre hedefi, düşmanın yok edilmesi değil adil bir barışın sağlanmasıydı.[1] Orta Çağ'dan beri savaşın kuralları vardı: savaş ilan

1 Bakınız Richard Tuck, *The Right of War and Peace. Political Thought and the International Order from Grotius to Kant*, New York, Oxford University Press, 1999.

etme hakkını belirleyen kurallar (*ius ad bellum*) ile savaş sırasında uyulması gereken kurallar (*ius in bello*). Savaş, yalnızca meşru bir otorite tarafından ilan edilebilir ve bu otorite, (saldırıya karşı savunma hakkı ya da bir yanlışın düzeltilmesi gibi) "haklı bir sebep"e sahip olmalıdır; ayrıca doğal hukuka karşı niyetler gizlememelidir; kısacası başka çare kalmamışsa yapılmalıdır (başka bir deyişle savaş, yalnızca olası bir çatışmayı önlemek için gereken tüm barışçıl girişimler olumlu bir sonuca ulaşmayınca meşru olacaktır). Öte yandan savaş, savaşçıların paylaştığı bir dizi norma gereksinim duyar. Savaşçılar, mahkûmların haklarına (her şeyden önce yaşam haklarına) saygı göstermeli ve (1864 yılında imzalanan Cenevre Sözleşmesi'nde belirlenip 1907 Lahey Sözleşmesi'nde onaylandığı gibi) sivilleri askeri hedef haline getirmekten kaçınmalıdır. Her şeyden önce yaşanan adaletsizliklere orantılı olarak güç kullanılmalıdır; aksi takdirde adil savaş, gayrimeşru bir intikam ya da zulüm güdüsüyle niteliğini değiştirir.

Savaş hukuku, kendi topraklarında meşru şiddet tekeline sahip devletler arasında yazılı bir ilişkiler sisteminin ortaya çıkışını gösteren *ius publicum europaeum*'un yalnızca bir yönüdür.[2] *Bellum iustum* kavramı, devletin kendi sınırları içindeki iktidarının dokunulmazlığına dayanan egemenlik kavramına olanak tanıyordu. Emer de Vattel gibi bir mutlakiyetçi kuramcı açısında savaş, ilan edildiği müddetçe daima meşrudur; Vattel'in kavramlarıyla savaş "düzenli" ya

2 Ius publicum europaeum kavramı ilgili bir değerlendirme için bakınız Carl Schmitt, *Le Nomos de la terre dans le droit des gens du jus publicum europaeum* (1951), Paris: Presses Universitaires de France, 2001 ve Reinhart Koselleck, *Le Règne de la critique* (1959), Paris: Éditions de Minuit, 1979: s. 36vdd.

da “düzenlenmiş”tir.[3] Başka bir deyişle bir savaşı “adil” yapan şey, artık amacı değil yönetilme tarzıdır. Dolayısıyla meşruiyetini teolojik, etik ya da politik motivasyonlarından almayan savaş, artık *ius as bellum*’un yegâne taşıyıcısı olan devletlerde bulunan savaşçıların, güdülerinden çok niteliğinden meşruiyet kazanır.[4] Bugün artık iç savaş gayrimeşru hale gelmiştir; dolayısıyla prensler ve hükümdarlar, nüfuz alanlarında gerçekleşebilecek bir ayaklanma riskini bertaraf etmek amacıyla savaş açma haklarını kullanabilirler. Hobbes, devlete ilişkin antropomorfik metaforunda –başka bir deyişle devleti yapay, dünyevi ölümcül bir tanrıya benzeterek– iç savaşı, insan bedenini etkileyen ve onu ölecek kadar zayıflatan bir hastalığa benzetir.[5] Tebaalar, iç barış ve güvenlik söz konusu olduğunda egemenin harici bir düşmana karşı savaş ilan etme hakkını tanırlar. Mutlak devlet, bu varsayım üzerine yükselir. Böyle bir devlette egemen, komşularına savaş ilan etme ayrıcalığına sahip olduğunu iddia ederken, tebaasını koruma sorumluluğunu da üstlenmektedir. Modern egemenliğin ilk kuramcılarından Jean Bodin, savaşın erdemlerini iç savaşın önüne geçecek bir çıkış yolu olarak övmenin yanı sıra bir iç savaş tehdidini ortadan kaldıran son çare olarak da göklere çıkarmaktan çekinmemişti. “Bir devleti korumanın ve onu ayaklanmaya, kargaşaya ve iç savaşa karşı garantiye almanın ve tebaasını dostça bir arada tutmasının en iyi yolu,” diyordu *Les Six*

---

3 Michel Senellart, “La qualification de l’ennemi chez Emer de Vattel”, *Astérion* 2, 2004: s. 31-52.

4 Bakınız Carl Schmitt, *Le Nomos de la terre dans le droit des gens du jus publicum europaeum* (1951), Paris: Presses Universitaires de France, 2001: s. 124.

5 Thomas Hobbes, *Léviathan* (II, 29), Paris: Gallimard, 2000: s. 476vd.

Livres de la République kitabında "tebaasının birlikte karşı koyabileceği bir düşmana sahip olmaktır."[6]

Hal böyleyken devletin içinde bertaraf edilen savaş, kendi kurallarına uyarken dış düşmana karşı yönlendirilebilir. Bu anlayış, Clausewitz'in tezindeki ünlü formülünde dolaylı bir şekilde ortaya konmaktadır: "Savaş, çok genişletilmiş bir düellodan (*Zweikampf*) başka bir şey değildir."[7] Aslında daha yakından bakıldığında aristokrat tabakada 1914 yılına kadar yaygın olan toplumsal düello pratiği, giderek yasaya intibak edildiğini ve şiddet kullanımında bazı müşterek kuralların içselleştirildiğini gösteriyor. Düello esasen elitlere özgüydü; dolayısıyla madunlar, kadınlar ve Almanya'da Yahudiler gibi yaftalanmış azınlıklar düellonun dışındaydı. Düello, "tatmin" (*Satisfaktionsfähigkeit*) ilkesine göre bir hatayı telafi etmeyi ya da onurunu geri kazanmayı amaçlayan ritüelleşmiş ve kurallara bağlanmış bir karşılaşma olarak tasavvur edilmişti. Düellonun amacı, seçenekler arasında bulunsa da hasmın ölümü değil, daha çok bir elite ait ayırt edici bir işaret olan onun kuralına saygı gösterilmesiydi. On dokuzuncu yüzyılda kılıçla düello yaparken, "ilk kanın akması"yla mücadeleyi durdurmak yerleşik bir anlayıştı.[8] Tabancayla düelloda mermiler daha az tehlikeli hale getirilmeye çalışılırdı. 1853 yılında yayınlanan *Physiologie du duel* kitabının yazarı Alfred d'Almbert'e göre mermiyi daha

---

6 Jean Bodin, *Les Six Livres de la République*, Paris: Le Livre de Poche, 1993: s. 463-464.

7 Carl von Clausewitz, *Vom Kriege*, Bonn: Ferd. Dümmlers Verlag, 1991: s. 191 (Carl von Clausewitz, *Savaş Üzerine*, çev: H. Fahri Çeliker, Alfa Yayınları, 2020).

8 Bakınız Jean-Noël Jeanneney, *Le Duel. Une passion française 1789-1914*, Paris: Seuil, 2004: s. 26.

az tehlikeli hale getirmek için tabancayı "görünüşte yaralayabilecek, başka bir deyişle ateşli silahların kullanımını bu denli korkunç hale getiren ürkütücü yaralara sebebiyet vermeden ve cildi delmeyecek şekilde" doldurmak bir gelenek haline gelmişti. Böylece düello yaparken, "hafif yaralayan ama öldürmeyen tabanca" üretmeye başlayan silah ustalarının icatlarından yararlanılabilmişti.[9] Şüphesiz düello yapanlar ölmeye hazırdı; taraflar düellodan önce irade beyanında bulunup hasmının ölmesi halinde nasıl kaçacağını planlardı. Buna rağmen tarihçi Ute Frevert'e göre "düello," genel itibarıyla "bir kalabalığın dikkatli ve merak uyandıran bakışları altında gerçekleşen bir salon oyununun özelliklerine sahipti."[10] Bu anlamda düello, daha açık bir ifadeyle iki *centilmen*in tanıkların önünde kılıç ya da tabanca kullanarak karşı karşıya gelmesi, tarafların birbirlerini şövalye geleneklerine göre, her iki tarafın da kabul ettiği kuralları temel alarak ve tanıkların gözetiminde önceden belirlenmiş silahlarla savaşmaya layık insanlar olarak tanıması anlamına geliyordu. Tanıklar, düellodan önceki müzakereler sırasında fiilen avukat rolü oynuyor, ardından düello sırasında hakem oluyor ve sonrasında gerektiğinde mahkemede sunulabilecek bir rapor yazıyordu. "Düellonun yasal hale getirilmesi", Jean-Noël Jeanneney'ne göre onu yasa tarafından *de facto* olarak tanınan bir toplumsal pratiğe dönüştürür.[11] Düello, Alman ordusunda tahammül edilemeyecek düzeye ulaşmıştı. Prusya hukuku, askeri hiyerarşideki onur duygusunu korumak için düelloyu bir tür geleneksel yasa kabul

---

9 *A.g.e.*, s. 27.

10 Ute Frevert, *Men of Honour. A Social and Cultural History of the Duel*, Cambridge: Polity Press, 1995: s. 170.

11 Jean-Noël Jeanneney, *Le Duel*, s. 80.

ederek meşrulaştırmıştı.[12] Düello, ne Gabriel Tarde'ın yorumladığı gibi feodal anlamda bir hayatta kalmayı ne de Norbert Elias'ın Almanya'nın "uzun yolu"nu (*Sonderweg*)[13] anıştıran bir sembol olarak değerlenmesi gibi uygarlaşma sürecine karşı bir direnişi temsil ediyordu; bilakis düello, on dokuzuncu yüzyıl boyunca "devam eden" *ancien régime*'in şekillendirdiği uygarlaşma sürecinin kurucu ögelerinden – başka bir deyişle çatışmaların özdenetimi ve normatif düzenlenmesi için gereken ögelerden– biriydi.[14] Daha açık bir ifadeyle düellonun nihai biçimini almış düsturu, sivil toplum içinde *ius publicum europaeum* tarafından belirlenen savaş kurallarını yeniden üretmişti.

Laf aramızda Modern Olimpiyat Oyunları örneğinde olduğu gibi benzer bir evrim, sporda da görülebilir. Modern Olimpiyat Oyunları'nın kurucusu Pierre de Coubertin, Birinci Dünya Savaşı'nın arifesinde büyük güçlere, askeri çatışmalar yerine en güçlü olanın zaferinin kaybedenlerin takdirini ve saygısını uyandıracağı spor müsabakaları yapmalarını önerdi. Herkesin kabul ettiği kurallar temelinde yapılacak bu spor müsabakaları, herkese bir sonraki oyunda intikam alma fırsatı tanıyacaktı.[15] Gelgelelim 1914 Olimpi-

12 V. G. Kiernan, *The Duel in European History. Honour and the Reign of Aristocracy*, New York: Oxford University Press, 1988: s. 273.

13 Norbert Elias, *The Germans. Power Struggles and the Development of the Habitus in the Nineteenth and Twentieth Century*, Cambridge: Polity Press, 1996: s. 52. Ayrıca Jonathan Flechter'ın yorumları için bakınız *Violence and Civilization. An Introduction to the Work of Norbert Elias*, Cambridge: Polity Press, 1997: s. 123-134.

14 Bakınız Arno J. Mayer, *La Persistance de l'Ancien Régime*, Paris: Flammarion, 1983: s. 110-111.

15 Bakınız Michel Caillat, *L'Idéologie du sport en France depuis 1880*, Paris: Éditions de la Passion, 1993: s. 31-32; Wolfgang Schivel-

yat Oyunları ertelendi ve düello zail oldu. Ona ilham veren ahlak kuralları, topyekûn savaşın ortaya çıkmasıyla hükmünü yitirdi.

1914 yılının yazında, Saraybosna Suikastı kıtanın tüm şövalyelerinin katıldığı şiddetli bir diplomatik baleye yol açtığı sırada *ius publicum europaeum*'un ilkeleri görünüşte etkisini sürdürmeye devam ediyordu.[16] Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, başlangıçta Alman müttefikinin de rızasıyla Sırbistan'a bir ders vermek istiyordu; bir dünya savaşı koparmaya niyeti yoktu tabii ki. Rusya'nın Sırbistan lehine müdahalesi, askeri ittifaklarından dolayı Almanya ile Fransa arasındaki gerginliği zımnen alevlendirmişti. Londra, Paris'in müttefiki olduğundan Alman hegemonyasının ortaya çıkma riskinin kıtadaki güç dengelerinde yaratabileceği olası bir değişiklik karşısında pasif kalmamıştı. İtalya, bir yıl sonra tarafsızlığına son verip eski Avusturya müttefikinin elinde bulunan İtalyan nüfuz bölgelerini fethederek bu yeni durumdan faydalanmak istemişti. Son olarak borçlandırdığı Avrupalı müttefiklerinin finansal kapasitesinden kaygı duyan ve uluslararası arabulucu olarak yeni rolünün farkında olan Birleşik Devletler, 1917 yılında savaşa dâhil oldu. Bu tablodan da anlaşılacağı üzere bir Sırp milliyetçisinin suikastı, bütün bir kıtayı ateşe veren fitil olmuştu. Konuyla ilgili tarihsel tartışmaların daha derin düzeyde devam ettiğini bir kenara bırakırsak Birinci Dünya Savaşı'nın aktörleri tarafından ne öngörülen ne de arzulanan bir savaş olduğunu söyleyebiliriz. Bu perspektiften bakınca Birinci Dünya

---

busch, *The Culture of Defeat. On National Trauma, Mourning, and Recovery*, New York: Picador, 2004: s. 174.

16 Bakınız Gian Enrico Rusconi, *Rischio 1914. Come si decide una guerra*, Bolonya: Il Mulino, 1987.

Savaşı'nı tetikleyen şey, yıllar içinde bir Avrupa hanedanlığı ve "uygarlığı" düzeninin bir ifadesi olarak inşa edilen lâkin artık fiili durumla örtüşmeyen bir diplomasi makinesinin kontrolden çıkmasıydı.

Bu çatışmanın gerçekleşmesinden sorumlu hiç kimse, milyonlarca askerin yıllarını siperlerin bataklıklarına geçireceğini öngörmemişti, hiç kimse kimyasal silahları, ağır topçu bombardımanlarını, viraneye dönen kentleri ve makineli tüfek ateşiyle gerçekleştirilen seri katliamları tahayyül etmemişti. Bu sorumluların zihinsel donanımları ile kültürel referansları, *ancién regime*'in birbirlerine saygı duyan devletleri arasındaki "uygarlaşmış" savaşlarının Avrupa'nın on dokuzuncu yüzyılına sirayet eden deneyimlerinden beslenmişti. Oysa hasmın düşman olarak algılanmasının bir haçlı seferine yol açması uzun sürmemişti. 1914 Noel'inde, Noel Ateşkesi ile savaşa ara verildi. O günden kalan nadir birkaç fotoğrafta, Alman askerlerinin ve subaylarının düşman hatları arasındaki *tarafsız bölge*de yer alan Britanyalı mevkidaşlarıyla hasbıhâl ettiği görülüyor. Bu geçici ateşkes sırasında yaşanan dostluk, muhariplerin meşru düşmanlar olarak birbirlerine saygı duyduklarını gösteriyor.[17] Bu yaşananlar sonraki yıllarda bir daha yaşanmadı. Savaş, artık birbirlerine saygı duyan muharipler arasındaki bir karşılaşma olmaktan çıkmış ve halklar, uluslar ve uygarlıklar arasında bir çatışmaya dönüşmüştü. *Ius in bello*, önce Almanya'nın Belçika ve Lüksemburg'un tarafsızlığına saldırması, ardından tarafsız bölge olarak denizler üzerinde hak iddia etmek, İttifak Devletleri'ne karşı abluka, kentlerin bombalanması ve sivillerin gözaltına alınması ile çöpe atılmış oldu.

17 Fotoğraflar için bakınız Rainer Rother (ed), *Der Weltkrieg 1914-1918. Ereignis und Erinnerung*, Berlin: Minerva, 2004: s. 105.

Savaş hukuku, 1915 yılı Nisan ayında Ypres'de ilk kimyasal silah saldırısı gerçekleştiğinde, artık geride kalmış bir çağın hatırasından başka bir şey değildi.

Machiavelli'den Rousseau'ya kadar birçok filozofun "adil savaş" kuramını farklı açılardan ele alarak kavramın muğlaklığını ve ardındaki ideolojik ajandayı ifşa etmeye çalıştığını söylersek abartmış olmayız. Bu çerçevede Avrupa dışındaki dünya, *ius publicum europaeum*'un doğal sonucu olarak sömürülebilir bir alan olarak görüldüğünden fetih savaşları ve hatta sömürge katliamları, doğal hukuk adına (başka bir deyişle ticaret, dolaşım ve mülkiyet adına; bu anlamda kimseye ait olmadığı varsayılan toprakların ve malların, Tocqueville'nin vurguladığı gibi "meşru sahipleri"ne tahsis edilmesi namına) *ipso facto* "adil savaş" haline geldi. Avrupa ordularının düzenli ordularla değil fatihlerin noktainazarından tanımlanmış bir statü sahibi olmayan kabileler ve muhariplerle karşı karşıya geldiği fetih (hatta sıklıkla imha) girişimleri olarak düşünülen sömürge savaşları, tam da bu nedenle asker ile sivil arasında bir ayrım yapmıyordu. Bu anlamda sömürgecilik tarihine eşlik eden katliamlar, yirminci yüzyılın topyekûn savaşı için bir model oluşturmuştu. Sömürge savaşlarının iç savaş olmadığı açıktır zira karşıt güçler, gerek coğrafi gerekse kültürel olarak birbirlerinden oldukça uzaktı. Sömürge savaşları şüphesiz tek bir topluluk içinde vuku bulan çatışmalar olmasa da iç savaşa özgü birçok özelliği ortaya koyar. İç savaş, devletler arasındaki bir çatışmadan ziyade şiddet üzerindeki tekelini uygulayamaz hale gelen devletin iç düzeninin bozulmasıdır. İç savaşta düşmanlar düzenli ordular değil aynı devletin yalnızca biri yasal bir statüye sahip iki grubu olduğundan, sivil ile muharip arasındaki ayrım, oldukça sorunla hale gelir. Düşmanlar

devlet olmasa da, hukukunu artık tanımadıkları aynı topluluğun üyesi olduklarından savaş hukuku da uygulanamaz. Dolayısıyla "meşru düşman" (*iustus hostis*) figürü yok olur. İç savaş çığırtkanlığı yapan asi, suçlu ya da sömürge savaşlarının bölgesel asisi gibi uzlaşılması mümkün olmayan yasadışıdır.[18]

Bu tür bir çatışmaya yönelik en eski tanımı, Thucydides'te görürüz. *Peloponnessos Savaşları* kitabında Thucydides, MÖ 427 yılında, yani Atinalıların gelip Peloponnessosluları kaçmaya zorladığı sırada Korkyra (Korfu) Adası'nda patlak veren iç savaşı anlatmaktadır. Bir nefret patlamıştı, diyordu Thucydides, herkesin zorluklar karşısında kurtuluş arayabileceği "genel yasalar" lağvedilmiş ve geriye yalnızca şiddet ve ahlaksızlık kalmıştı.[19] Bu süreçte "Korkyralılar, düşmanları olarak belledikleri yurttaşlarını katletmekle meşguldü." "Ölümün," diye devam ediyordu Thucydides, "her biçimi yaşanmıştı. Normalde bu gibi durumlarda şiddeti durduracak hiçbir şey yoktu. Babalar oğullarını öldürdü, yalvarıp yakaranlar tapınaklara sürüklendi ve oracıkta katledildi, hatta Dionysos Tapınağı'nın duvarlarının içinde öldürülenler oldu. Gerçekten de iç savaş, korkunç bir noktaya ulaşmış, zulüm boyutuna varmıştı."[20] Takdir edersiniz ki Thucydides, iç savaşa dair fenomenolojik bir açıklama ile yetinmez. Daha da ileri giderek iç savaşın aktörlerini, daha açık bir ifadeyle normal zamanlarda rastlanılmayan ve şey-

---

18 İç savaş ile sömürge savaşı arasındaki ilişki için bakınız Carl Schmitt, *Le Nomos de la terre*.

19 Thucydide, *Histoire de la guerre du Péloponnèse* (III, LXXXI), Paris: Bouquins-Robert Laffont, 1984: s. 346 (Thucydides, *Peloponnessos Savaşları*, çev: Furkan Akderin, Belge Yayınları, 2010).

20 *A.g.e.*, s. 343

lerin düzenini değiştirip zihinleri allak bullak eden bir nefret dürtüsüyle hunharca katliam yapan aktörleri teşvik eden psikolojik değişimlerin de altını çizer: "Eylemleri niteleyen kelimelerin sıradan anlamlarını keyfimize göre değiştirmiştik. Pervasız atılganlık, müttefikine karşı gösterilen soylu bir bağlılık; ihtiyatlı tereddüt, kılık değiştirmiş korkaklık; ihtiyatkârlık, pısırıklık maskesi olarak görülürken akıllı olanlar hareket etmiyor; tehlikeli dürtüler erkeklik özelliği olarak sayılıyor ve ölçülü konuşmak, sıvışmak için ince bahaneler üretmek anlamına geliyordu."[21]

Yukarıdaki satırların ortaya koyduğu duygusal tasvirler ve ruh halleri, yirminci yüzyılın iç savaşlarına tanık olanların duygu durumları ve ruh halleriyle aynıdır. Yirminci yüzyılın en keskin ve büyüleyici gözlemcilerden biri, hiç şüphesiz aktivist yazar Victor Serge idi. Serge, 1919 baharında Petrograd'da kaleme aldığı ve daha sonra "Tehlikedeki Şehir" başlığı altında yayımlanan kitabında iç savaşı, duygusal olarak incinmiş bir toplumun iki parçası arasında ortaya çıkan ve geri dönüşü olmayan bir anlaşmazlık olarak tanımlar; bu bağlamda şiddetten başka bir şey doğurmayan bu anlaşmazlıkta uzlaşma mümkün değildir. "Bu iki düşman kuvveti, iç içe geçmiş, aynı hayatı paylaşan, bir tarafın diğer tarafı öldürmek zorunda kalacağını gayet net bir bakış açısıyla gördükleri halde şehirlerin işlek caddelerinde birbirleriyle kaynaşan bir topluluk olarak resmetmeden" diyordu Serge, "iç savaş tarihini anlamak söz konusu olamaz (...)"[22] Korku, güvensizlik duygusu, nefret ve düşmanı orta-

21 *A.g.e.*, s. 344

22 Victor Serge, "La ville en danger", *Mémoires d'un révolutionnaire et autres écrits politiques*, Paris: Bouquins-Robert Laffont, 2001: s. 108.

dan kaldırma isteği, iç savaşın aktörlerine savaşmaları için gereken enerjiyi vererek onları harekete geçirir. Beşeriyet ilkelerinin bu savaşta yeri yoktur. "Komiserler, militanlar ya da komutanlar gafil avlanırsa, vurulmaları kaçınılmazdır. Eski subayları kurtarmadığımız gibi astsubayları da korumuyoruz. Hümaniteryen riyakârlığın olmadığı ölümüne bir savaştır bu; Kızıl Haç yoktur ve sedye taşıyıcılarına izin verilmez. İlkel bir savaştır bu, bir imha savaşı; adını koyalım, yaşanan bir *iç savaştır.*"[23] Serge'in sözleri terörden başka bir sonuca ulaşmaz; bu da bir hükümet politikasından ziyade savaşan tarafların halet-i ruhiyesinin bir yansımasıdır: "Yasa açıktır: öldür ya da öl (...) İçimize çektiğimiz belli belirsiz kan kokusu, terörün kaçınılmaz olduğu hissi uyandırır bizde. Terörün yaklaştığını, fırtınadan hemen önce havanın elektrikle yüklendiğini hissettiğimiz gibi hissediyoruz."[24]

Kısacası bir iç savaş, daima zulüm ve terörden oluşur. Victor Serge, iç savaşın kahramanlarının duygusal adanmışlığının özelliklerinden birini kavramıştı. Bir görevi yerine getirme duygusu on dört gönüllüyü motive edebilir ama bu duygu, bir iç savaşa girmek için yeterli değildir. İç savaş, daima meşru anomi ile duygu yoğunluğunun bir karışımıdır ve her iki duygu da, normların ortadan kalkmasının yarattığı boşluk yeni bir varoluşsal içerikle dolduruluyormuşçasına aşırıya yönelir. Mücadele artık meşru değildir; bu anlamda yasaların belirleyiciliği azaldığından daha yüksek ahlaki ve politik kanaatlerin düzenleyici etkisi altındadır ve bu kanaatler düşmanın –bilinen yakın bir düşmanın– hayatı pahasına, hatta gerekirse kendini feda etme uğruna sonuna kadar savunulmalıdır. Bu anomi uzamını dolduran değerler,

23 *A.g.e.*, s. 109.

24 *A.g.e.*, s. 111.

duruma bağlı olarak en yüksek ya da en alçak değerler olabileceği gibi genellikle bu ikisinin karışımıdır: Bu uzam özgürlük, adalet, eşitlik, insanlık onuru, zulümden kurtulma gibi değerlerle doldurulabileceği gibi intikam, ırkçılık, aşırı milliyetçilik, dini fanatizm gibi değerlerle de doldurulabilir.

Carl Schmitt'in 1949 yılında yayımlanan ve ciddi tartışmalara neden olan *Ex captivitate salus* adlı kitabında yaptığı iç savaş tanımı, bugün klasikler arasındaki yerini korumaktadır. Bu tanım, Schmitt'in Nazi rejimi ile yaptığı iş birliğinin açıklamasını yapmaya çalıştığı oldukça tartışmalı bir savunmayı da içermesine rağmen üzerine düşünülmeye değer bir tanımdır. "İç savaş özellikle acımasızdır," diye sözlerine başlıyor Schmitt, çünkü "düşmanını da kapsayan bir siyasi topluluk dâhilinde ve aynı hukuki düzen içinde yürütülür." Tarafların her biri, düşmanının kanuna karşı geldiğine inanır: "Muhaliflerin hakkını gasp ederler, üstelik bunu da kanun adına yaparlar." Böyle olunca, diyerek devam ediyordu Schmitt, iç savaş, kanunla belirli bir ilişki, "özgül olarak diyalektik" bir ilişki kurar:

> İç savaş adil olmak zorundadır; adil olduğu sürece kendisini adil ilan eden bir adil savaşın arketipi haline gelir. Diğer savaş türlerinin tamamından daha tehlikeli olan iç savaşta her iki taraf, kendi hakkını olduğu kadar hasmının suçlu olduğunu da aynı derecede şiddetle kabullenmek zorunda bırakılır. Bir taraf yasal hakkını talep ederken diğer taraf doğal hakkını arar. Birincisi teslimiyetten vazgeçer, ikincisi itiraz hakkından.

Bağlamı bu şekilde ortaya koyduğunuzda yasallık ile meşruiyet arasındaki karşıtlık radikalleşir. Adaletin aygıtları, acımasız bir savaşın araçlarına dönüştükleri için taraf-

sızlıklarını kaybeder. Devrimci adalet ise tek bir kuralı bilir; düşmanın yok edilmesi: Halk mahkemeleri "bu dehşeti hafifletmemeli, bilakis onu vurgulamalıdır." Halk mahkemeleri, "devletin, halkın ve insanlığın düşmanı"nı belirlemeli ve "hukuk adına tüm haklarını elinden almalıdır." Schmitt artık sonuca gelir: "Husumet o denli saflaşır ki düşman ile suçlu arasındaki o kadim ve mukaddes ayrım, kendini haklı çıkarma arzusunun yarattığı feveranın içinde gözden kaybolur. Kişinin kendi haklı davasından şüphe duymak ihanet sayılır, hasmın savlarına kulak kabartmak sinsilik haline gelir ve müzakereye yönelik herhangi bir girişim, düşmanla suç ortaklığı demek olur."[25] Tamam, bu sözleri söyleten motivasyonları ve altı çizilen bağlamları bir kenara bırakırsak bu satırların iç savaşın anatomisini çizdiği çok açıktır; öte yandan söz konusu iç savaşın, 1914 ile 1945 yılları arasında Avrupa'yı kasıp kavuran karşılıklı meydan okumaların kusursuz bir tarifini ortaya koyan müşterek kuralların hiçe sayıldığı acımasız bir çatışma olarak teşrih edildiğinin de altı çizilmelidir.

Troçki, *Rus Devriminin Tarihi* kitabının ilk cildinde Marksist terminolojiyle ele aldığı iç savaşa ilişkin benzer sonuçlara ulaşarak "ikili iktidar" oluşumunun, iç savaşın dönüm noktası olduğuna işaret ediyor. Troçki'ye göre söz konusu olan, mücadele eden iki taraftan birinin eninde sonunda zafere ulaşacağı geçici bir "anarşi" durumudur ve bu durum, tarihteki tüm büyük devrimlerin tipik özelliğidir: İngiliz İç Savaşı, monarşi ile Cromwell'in örgütlediği "yeni model

---

25 Carl Schmitt, *Ex captivitate salus: experiences des années 1943-1947*, Paris: Vrin, 2003: s. 152. Siyaset kuramının penceresinden iç savaş kavramına yönelik bir tanım için bakınız Norberto Bobbio, "Guerra civile?", *Teoria politica*, VIII, no 2, 1992: s. 297-307.

ordu" arasındaki çatışmadan doğdu; Fransız Devrimi, önce kral ile Kurucu Meclis arasındaki mücadele, ardından 1792 yılında Komün ile Konvansiyon'un karşı karşıya gelmesiyle; 1871 Paris Komünü'nde bu iktidar ikiliği, Paris'te devrim ile Versay'da karşı devrim olarak bölgesel ayrım biçimi almıştı. 1917 Rus Devrimi'nde Kerenski liderliğindeki geçici hükümet, Bolşeviklerin ekim ayında çoğunluğu kazandığı Sovyetler Kongresi'ne karşı çıkmıştı. Dahası "tüm iktidarı Sovyetlere" vermek için Kurucu Meclis'i feshetmeye karar vermişlerdi. İktidarın indirgenemez iki karşıt birime bu şekilde bölünmesi, devam edemez. "Devrimlerin olduğu kadar karşıdevrimlerin de karakteristik bir özelliği olan diktatör ihtiyacı," diyordu Troçki, "ikili iktidarın kabul edilemez çelişkilerinden ileri gelir. Bu biçimlerin birinden diğerine geçiş, iç savaş yoluyla gerçekleşir."[26]

İç savaşın amacı meşru bir hasımla yapılacak adil bir barış değil, düşmanın yok edilmesidir. Churchill ve Roosevelt, 1943 yılının Ocak ayında düzenlenen Kazablanka Konferansı'nda sundukları ortak bildiride, Müttefik Devletler'in Almanya ve Japonya ile "koşulsuz teslim olmaları" dışında herhangi bir uzlaşmayı kabul etmeyeceklerini açıkladılar.[27] Nürnberg ve Tokyo Mahkemeleri'nin habercisi olan bu bildiride askeri bir sözcüğün kanonik ifadesi olan *şartlı teslimiyet* kavramı yerine, Sendikacıların Amerikan İç Savaşı sırasında

---

26 Léon Trotski, *Histoire de la révolution russe*, Paris: Seuil, 1995 (1932): Cilt I, s. 256.

27 Dan Diner, *Das Jahrhundert verstehen, Eine universalhistorische Deutung*, s. 22; Lothar Kettenacker, "'Unconditional Surrender' als Grundlage der angelsächsischen Nachkriegsplanung", içinde edit: Wolfgang Mischalka, *Der Zweite Weltkrieg*, Munich: Piper, 1989: s. 174-188 ve Alfred Vagts, "Unconditional Surrender: vor und nach 1945", *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, no 7, 1959: s. 280-309.

Konfedere Devletleri'ne zorla kabul ettirdikleri ve General Lee'nin 1865 yılında Appomattox'ta imzaladığı bildiride kendini gösteren *koşulsuz teslimiyet* kavramını kullanmayı seçmişlerdi. Ticaret hukukundan alınan ve mülkiyetin devrinin ya da aktarımının şeklini gösteren bu formül, uluslararası hukuk geleneğine uygun değildi. Galipler, bu görüşü benimseyerek Konfedere Devletler'in yenilmekle kalmayıp varlıklarının son bulduğunu göstermek istemişlerdi.[28] Bir şartlı teslimiyet halinde askerler, yenilgilerinin sembolü olarak halka açık bir tören sırasında silahlarını bıraksalar da kanuni varlığı (galipler de dâhil) uluslararası hukuk tarafından tanınan bir devletin ordusunun mensupları olmaya devam ederler. Buna karşın koşulsuz bir teslimiyet durumunda yenilgiye uğrayan ordu, bir bakıma ona hükmeden galibin mülkü haline gelir. 8 Mayıs 1945 tarihinde Wehrmacht'ın lideri sıfatıyla Almanya'nın koşulsuz teslimiyetini Berlin-Karlhorst'ta imzalayan General Wilhelm Keitel, ertesi yıl Nürnberg'de yargılandı ve savaş suçlusu olarak idam edildi. Japon devlet başkanı Hideki Tōjō da benzer bir kaderi paylaşmıştı. 1945 yılında Almanya ile Japonya, öncelikli olarak onları ulusal egemenliğin herhangi bir biçiminden yıllarca mahrum bırakmaya kararlı Müttefik Devletler tarafından işgal edilmişti. Roosevelt, Kazablanka'da Almanya için koşulsuz teslimiyet seçeneğini ortaya atmıştı. Bu talebi hemen kabul eden Churchill'e göre mesele Almanları köle durumuna düşürme değil, bilakis herhangi bir müzakereyi reddetmek ve daha da önemlisi "bölgesel aktarımları ve düşman ülkelerdeki sınır düzenlemeleri engelleyebilecek" herhangi bir uluslararası normu bertaraf etme meselesiydi.[29]

28 Wolfgang Schivelbusch, *The Culture of Defeat*, s. 27-29.

29 Winston Churchill, *The Second World War*, Boston: Houghton Mif-

Partizanlar

Partizan, Avrupa İç Savaşı'nın çarpıcı bir figürüydü; bu anlamda partizanlar çatışmaların önemli bir kısmında sahnede savaşan düzensiz muharipler olarak zaman zaman belirleyici bir rol oynamışlardı. Avrupa hukuku normlarına uygun bir devletlerarası savaş olarak başlayan Birinci Dünya Savaşı sırasında bir olgu olarak ortada görünmeyen partizan, yalnızca bilhassa Orta ve Doğu Avrupa'da çatışmanın sonunu işaret eden devrimci krizler sırasında kendini göstermişti. Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda gerçekleşen siyasal yaşamın militarizayonu, sokak çatışmalarına ve bazen de fiili ayaklanmalara katılan partizan milislerin ve silahlı grupların oluşmasına yol açtı. Bu olgu, yalnızca eski Rus İmparatorluğu'nda ortaya çıkmamıştı. 1919 yılının Ocak ayında Berlin'de patlak veren Spartakist ayaklanmanın görüntüleri, Mosse basın grubunun binasını gasp eden ya da Bakan Noske'nin emriyle *Freikorps*'a ateş açan silahlı işçileri gösteriyor. Bu silahlı oluşumlar –komünist Kızıl Cephe Savaşçıları Birliği'nden Nazi SA'larına kadar tüm silahlı oluşumlar– Weimar Cumhuriyeti'nin ve daha genel anlamıyla iki savaş arası dönemin Avrupa toplumlarının tipik bir özelliğiydi. İtalya'da 1920-1924 arası dönem, karakteristik özelliğini Arditi del Popolo ile Mussolini'nin *squadristi* örgütü arasındaki şiddetli çatışmalarda bulmuştu. 1919 ila 1924 yılları arasında ordularla düzensiz birlikler arasındaki yaşanan çatışmalar, Bavyera, Baltık Devletleri, Macaris-

flin, 1950: Cilt 3, s. 690-691. Bu pasajı aktaran John L. Chase, "Unconditional Surrender Reconsidered", *Political Science Quarterly*, Sayı 70, No 2, 1955: s. 265. Ayrıca bakınız Hans Kelsen, "The Legal Status of Germany According to the Declaration of Berlin", *The American Journal of International Law*, Sayı 39, No 3, 1945: s. 518-526.

tan, Hamburg ve son olarak da Bulgaristan'da ortalığı kasıp kavurmuştu. 1934 yılının Şubat ayında Avusturya'da meydana gelen faşist darbe, ordu ile Schutzbund'un sosyalist milis kuvvetleri arasında bir hafta süren kanlı çatışmalara yol açmıştı; Viyana sokaklarını kana bulayan bu çatışmalarda Schutzbund'un milis kuvvetlerinden bin iki yüz kişi ölmüş ve binlercesi de yaralanmıştı. İspanya İç Savaşı'nın ilk aşamasında da benzer bir olay yaşanmıştı: Yasal otoriteyi temsil eden cumhuriyetçiler, hükümete sadık kalan birimler ve askeri darbeye karşı mücadele sürecinde kendiliğinden ortaya çıkan halk milisleriyle bir düzenli orduyu yeniden inşa etmek zorundaydı.

Öte yandan partizan mücadelesi, İkinci Dünya Savaşı esnasında zirveye çıkmıştı. Avrupa çapında yüz binlerce partizan, milyonlarca askeri seferber eden düzenli orduların yanında paralel bir savaş yürütmüştü. Bu partizanlar, askeri operasyonların ulusal kurtuluş hareketleriyle, iş birlikçi rejimlerle savaşımla ve antifaşist mücadeleyle iç içe geçen bir savaşın vazgeçilmez aktörleriydi. Stalin, 1941 yılında Doğu Cephesi'nde başlayan çatışmaların ilk aylarında, Alman ordularının işgali altındaki Sovyet bölgelerinde yer alan düşman hatlarının gerisinde partizan grupların oluşturulması çağrısında bulunmuştu. Direniş hareketi de, 1943 yılından itibaren Yugoslavya'dan Yunanistan'a, Belçika'dan Hollanda'ya, Fransa'dan İtalya'ya gerek Balkanlar'da gerek Batı Cephesi'nde kitlesel bir boyut kazanmıştı. Direniş hareketinin savaş sırasındaki etkisi, partizan karşıtı mücadele bahanesiyle baskı, şiddet, sürgün ve katliamları meşrulaştıran faşist ve Nazi güçlerinin propagandasıyla daha da arttı. Alman birliklerinin işgal ettiği ülkelerin dört bir yanı, "haydutlar" ve "teröristler" olarak tanımlanan direnişçileri

ölümle tehdit eden afişlerle kaplıydı. Paris'te Şubat 1944'te Manouchian grubundan yirmi üç *francs-tireurs* partizanın infaz edilişini ilan eden "Kızıl Afiş"te olduğu gibi Komünistlerin ve yabancıların, özellikle Yahudilerin kitleler halinde varlığının altı çiziliyordu. İtalya'da faşistler, ulusal topluma dışsallıklarını göstermek için partizanlara "piçler" diyordu. Öte yandan direniş hareketi, partizanları vatansever ve özgürlük savaşçıları olarak görüyordu. Direniş hareketi, partizanların askeri ve hiyerarşik yapısını her yerde vurgulayarak onlara düzenli savaşçı statüsü vermiş ve bu statünün Kurtuluş zamanında Müttefik kuvvetler tarafından tanınmasını sağlamıştı. 30 Haziran 1944 tarihinde Macerata kasabasını işgal eden İtalyan partizanlar, depolarda buldukları sömürge askeri üniformalarını giymişlerdi. Miğferleri oldukça egzotikti ama onları bu sayede partizanlar, gerçek asker gibi görünüyordu.[30] Direniş hareketinin kahramanları, kimi zaman geçmişe dönük olarak militaristleştirilir; tıpkı 1941 yılında Paris'te bir Alman personele ilk suikastı gerçekleştiren Fransız komünist militan "Albay Fabien" gibi.[31] Kurtuluş döneminde partizanlar tamamen meşru bir figürdür. Herkesin empati kurarak özdeşleşmek ya da yarar sağlamak için özdeşleştirilmek istediği asi bir sivil toplumun sembolü haline gelmişlerdi. Yıllarca süren savaş ve gizliliğin ardından kendilerini toplumsal düzeni altüst eden özgürleştirici bir festivalin merkezinde bulmuşlardı. Bir zamanların haydutları, bir süre sonra popüler mitolojinin

30 Bakınız Adolfo Mignemi, *La seconda guerra mondiale 1940-1945*, Roma: Editori Riuniti, 2000: s. 176.

31 Bakınız Pieter Lagrou, "La 'guerra irregolare' e le norme della violenza legittima nell'Europa del Novecento", edit: Luca Baldissara, *Crimini e memorie di guerra*, Napoli: L'Ancora del Mediterraneo, 2004: s. 97.

kahramanlarına dönüşmüş ve charivari'nin eğlenceli yanı öne çıksın diye mücadelenin trajik boyutunu yok etmişti. Claude Roy, asi Paris tasvirinde son anın *franc-tireur* portresini çizmişti: "O bir makineli tüfek, kemerinin altında iki el bombası var, pantolonu kırmızı yün çoraplarının içine sıkıştırılmış; ayakkabıları kocaman ve kolları kıvrılmış kareli bir gömlek giyiniyor. Bir Amerikan filminden çıkmış geliyor. İşte *Viva Villa*'nın kahramanı."[32] Partizanların en cüretkâr eylemleri, onları ölümsüzleştirmek için zaman zaman bir kamera önünde yeniden canlandırıldı. Bu pandomim (çok sarih bir şekilde *a posteriori* bir yeniden inşa olarak ortaya konduğundan çoğu durumda tarihin bir yanlışlanması değildi), kan ve ölüm alayı ile gerçek Direniş hareketini takip etmişti. Bu çok ciddi bir olay olduğundan ölümsüzleştirilmesi gerekiyordu; yaşananların tarihsel niteliğinin herkes farkında olduğu için onun epik boyutunun gösterilmesi, Épinal imge haline getirilmesi gerekiyordu. Bu imgede yer alan ve yalnızca fotoğrafçının ihtiyacını karşılamaya yönelik olan bazı duruşlar oldukça gariptir. Misal ölümüne işkence edilen bir savaşçının işkence sırasında yaşadıklarını, hemen ardından idam mangasının önünde yumruklarını havaya kaldırmış kahramanlar olarak ölen yoldaşlarını ya da dağın tepesindeki bir adamı, yoldaşı onları makineli tüfekle korurken tedavi eden bir hemşireyi görürüz. Direniş hareketinin kahramanları, kameranın önünde kendilerini kelimenin tam anlamıyla tarih "tiyatrosu"nun aktörlerine dönüştürmüşlerdi.[33]

---

32 Aktaran Alain Brossat, *Libération fête folle: mythes et rites ou le grand théâtre des passions populaires*, Paris: Autrement, 1994: s. 121.

33 Adolfo Mignemi, *Storia fotografica della Resistenza*, Torino: Bollati Boringhieri, 1995: s. 257-287.

Partizanların İkinci Dünya Savaşı sırasında muhtelif adlandırmalarla oynadıkları rolün önemi, bu çatışmanın anomik niteliğini, geleneksel savaş kurallarının sorgulanmasını ve bu anlamda iç savaşın doğasını ortaya koymaktadır. Partizana yönelik "ideal tip"i tanımlayan yine Carl Schmitt'ti. Schmitt'e göre ideal partizan, her şeyden önce *düzensiz* muhariplerden oluşur ve bu anlamda üniforma giyen askerlerden ayrılır. Partizanlar mücadele ederken motivasyonlarını, kavramın bir partiye üye olmak anlamına gelen etimolojik kökeninin gösterdiği gibi "yoğun politik angajmanları"ndan alır. Eylemlerinin karakteristik özelliği olan "esneklik, hız ve saldırı ile ricat arasında çok hızlı hareket edebilme kabiliyeti", takviye ettikleri düzenli ordunun manevra kabiliyetiyle neredeyse eş güdümlü olmasıdır. Schmitt'e göre ideal partizan, son olarak "tellürik bir karaktere" sahiptir: Pek çok örnekte özgürleştirmek istediği bölgede derin kökleri olduğundan bölge halkıyla kurduğu organik bağ, eylemine nitelik ve nicelik kazandırır.[34] Dağlarda, silahlı bir grup olarak savaştıkları bölgede köylüler onlara destek çıkarken siviller de, partizanların "görünmez mücadele teknisyeni" ve "sabotajcı" olduğu kentlerde onları saklar ve korurlar.[35] Bu nedenle partizan, bir *iusta causa* ileri süren lâkin bir *iustus hostis* tanımayan bir savaşta merkezi bir figürdür. İkinci Dünya Savaşı, özgürleştirici *guerrillero*'yu olduğu kadar politik muharibi yüceltmiştir: Böylece onların ayırt edici özellikleri partizanda birleşmiş ve partizanın ön saflarda rol almasını sağlayarak çoğu zaman ona efsanevi bir aura kazandırmıştır. Düzensiz muhariplerin oluşturduğu bir or-

---

34 Carl Schmitt, "Théorie du partisan" (1962), *La Notion de politique/Théorie du partisan*, Paris: Flammarion, 1992: s. 218-224.

35 *A.g.e.*

dunun işgal güçlerini yenip iktidarı ele geçirmeyi başardığı ülkelerde, ülkenin karizmatik lideri, Yugoslavya'da Mareşal Tito ya da Çin'de Mao Zedung gibi doğal olarak yeni devletin başkanı olur.

1907 Lahey Sözleşmesi, bir iç savaştaki düzensiz muharipleri ve bilhassa bu süreçte "düşmana karşı kendiliğinden silahlanan" insanları, bir liderleri olması, ayırt edici işaretler taşımaları, silahlarını gizlememeleri ve "savaşın kurallarına ve geleneklerine" saygı göstermeleri koşuluyla savaşa dâhil olan düzenli kuvvetler olarak kabul etmişti.[36] Partizanların savaşçı statüsünde kabul edilmesinin faydası, cumhuriyetçi otoritenin halk milisleri tarafından korunduğu ve isyancıların düzenli bir orduya mensup olduğu İspanya İç Savaşı sırasında çok net bir şekilde görülmüştü. 1938 yılında iç savaşın da savaş hukuku çerçevesinde düşünülmesi gerektiğini savunan İsviçreli hukukçu Hans Wehberg'e göre hukuken tanınan isyancılar, artık "korsan gemileri" olarak değil uluslararası hukukun özneleri olarak görülüyordu; dolayısıyla isyancıların hukuken tanınması, yalnızca iç savaşı kurallara bağlayarak beşerileştirebilirdi.[37] Öte yandan çoğu durumda mesele, çatışmanın aktörlerinin birbirlerini karşılıklı olarak tanıması değil, bu aktörlerin meşruiyetinin bir ya da daha fazla ülke ve kurum tarafından tanınması meselesiydi. İkinci Dünya Savaşı'nın faal partizan çeteleri ve toplulukları –daha somutlaştırırsak Polonya'da Armia Krajowa direniş hareketinden Yugoslav komünistlerine, Fransa'da *Francs-Ti-*

---

36 James Brown Scott (ed.), *Texts of the Peace Conferences of The Heague, 1899 and 1907*, Boston & Londres: 1908: s. 209; ayrıca bakınız Hans Wehberg, *La Guerre civile et le droit international*, Paris: Sirey, 1938: s. 88.

37 Hans Wehberg, *La guerre civile et le droit international*, s. 9.

reurs partizanlarından İtalya'da Garibaldi tugaylarına kadar tüm çete ve gruplar– tartışmasız bir şekilde Lahey Sözleşmesi'nin belirlediği ("milis ve gönüllü gruplar") kategoriye giriyordu lâkin Almanlar, onları terörist ve haydut olarak görmeye devam ediyordu. Bu çetelerin ve toplulukların saldırıları, en iyi durumda her ölü Alman için on "haydut"u ortadan kaldıran ya da sivillere karşı yönlendirilen misillemelere neden oluyordu. Savaşın son aşamasında Reich'ı savunmak için oluşturulan Alman *Volkssturm* üyelerini kurşuna dizen Sovyet birlikleri de benzer bir tutumu benimsemişti. Partizan karşıtı savaş (*Partisanenbekämpfung*), Naziler açısından karşıdevrimci mücadele geleneğinin bir parçasıydı ve bu savaşın liderlerinin pek çoğu, 1919 gibi erken bir tarihte kendini göstermişti. Christian Ingrao, bu Nazi şiddet kültürünün sürekliliğini gözler önüne sermişti; Ingrao bu sürekliliği, 1941 yılından sonra Polonya ve SSCB'de binlerce sivilin katliamından sorumlu olan ve Doğu Cephesi'ndeki *Partisanenbekämpfung* liderlerinden Oskar Dirlewanger'ı takip ederek açıklamıştı. Dirlewanger, Birinci Dünya Savaşı'nda Rusya Cephesi'nde savaştı, 1918 yılından sonra *Freikorps* birliklerinde aktif olarak rol aldı ve 1938 yılında iç savaş sırasında Franco'nun ordusunu desteklemek için Kondor Lejyonu'yla birlikte İspanya'ya gönderildi. 1945 yılında Almanya'nın güneyinde yakalanan Oskar Dirlewanger, onu tutuklandığı kampta tanıyan eski sürgünler tarafından işkence edilerek öldürüldü.[38] Risklerin sınırsız olduğu bir savaşta[39] hayal edilebilecek en vahşi baskıya maruz ka-

---

38 Christian Ingrao, *Les Chasseurs noirs. La brigade Dirlewanger*, Paris: Perrin, 2006.

39 Schmitt'e göre partizanların savaşı, hukuki alanda daima sınırlı, hesaplanmış ve dolayısıyla tazminata açık bir zarara delalet eden sigorta mevzuatına atıfta bulunan risk kavramını tanımıyor

lan partizanların, savaşın sona ermesiyle birlikte ödeşmek namına yapılacak bir arınmanın ön saflarında yer alması kaçınılmazdı.

Partizanların üniforması olmasa da ahlaki ilkeleri ve davranış standartları vardır. Bu minvalde bir iç savaşı, Hobbes'un tanımını gerçek anlamıyla düşünüp kargaşaya ve *bellum omnium contra omnes*'e yol açan prepolitik bir doğa durumu olarak yorumlamak yanlış olacaktır. Ortak kuralları benimsemeyen iki savaşçı arasında cereyan eden bir çatışma, savaşçıların her birinin kendi kurallarına sahip olmasına mani değildir. Kendisini yasal bir otorite olarak gören taraf –başka bir deyişle diğer tarafın artık meşru görmediği devlet– düşmanlarına haydut ve kanun kaçağı muamelesi yapar. Yeni bir meşruiyeti somutlaştırma arayışındaki asiler, örgütlenerek kendi kurallarını koyarlar. Bu olguyu İtalyan Direnişi bağlamında inceleyen Claudio Pavone, partizan gruplar içinde "normatif standartlar oluşturmaya dönük yeniden ortaya çıkan bir arzu" eğilimini fark etmişti.[40] 1944-1945 yıllarında Toskana'da bir Garibaldi tugayının siyasi komiseri olan Direniş hareketinin tarihçisi Roberto Battaglia, böyle bir durumun paradoksal niteliğini tasvir etmiştir. Buna göre faşizmle savaşmak için silahına sarılmış ya da daha basit bir şekilde söylersek faşist orduya katılma kararnamesinden kaçmak isteyen partizanlar, kanun kaçağı olmuştu. Öte yandan kendilerini yasanın dışında konumlandırma iradeleri; adaletsiz, ahlaki ve siyasi olarak kabul edilemez buldukları bir düzeni sona erdirip yeni bir düzenin temellerini atmaya yönelik şiddetli bir arzudan kaynak-

("Théorie du partisan", *La Notion de politique/Théorie du partisan*, s. 232).

40 Claudio Pavone, *Una guerra civile*, s. 124.

lanıyordu. Kendini yasanın dışında konumlandırmak, alternatif bir değerler ve kurallar sistemi oluşturmak anlamına geliyordu. Direniş hareketi için fidye toplamak amacıyla yerel bankaların yöneticilerini çağıran Battaglia'nın, "kanun benim [*io sono la legge*]" diyerek kendisini otoriter bir ifadeyle tanıtması, bu nedenle son derece ciddi bir tavırdır.[41] Bu bir şaka değildi. Partizanların, düşmanlarının iddia ettiği gibi haydut olmadığını ve kendi kurallarının ihlal edilmesine göz yummayacaklarını göstermesi açısından önemli bir tavırdı. Hainler idam edilmiş ve silahlarını yağmalamak için kullanan partizanlar da ağır bir şekilde cezalandırılmıştı. Politik meşruiyetin temeli, ancak ve ancak sarsılmaz bir adaletin uygulanmasıyla mümkün olabilirdi.[42] Herhangi bir iç savaşı tanımlayan hızlı ve net infaz, örnek cezalar ve aşırı şiddet, paradoksal olarak daima son derece keskin bir adalet duygusu ve ahlaken meşru bir mücadeleyle bir arada var olur. İspanya İç Savaşı sırasında yaşanan cumhuriyetçi zulmü şiddetle kınayan Simone Weil, "hırsızlık ve tecavüzün, anarşist milisler açısından ölüm cezası gerektirdiği"ni hatırlatıyordu.[43]

İç savaş, etkin azınlıkların oyun sahasıdır. Çatışan taraflar arasında –örneğin Kızıllar ve Beyaz Ordu, Cumhuriyetçiler ve Frankocular, direnişçiler ve faşistler, özgürlükçüler ve iş birlikçiler arasında–, izleyen, kararsız, felç olmuş ya da tarafını seçememiş, çatışma sırasında tavır değiştiren

41 Roberto Battaglia, *Un uomo. Un partigiano*, Bolonya: Il Mulino, 2004: s. 209-210.

42 Claudio Pavone, *Una guerra civile*, s. 454-459.

43 Simone Weil, "Lettre à Georges Bernanos 1938", *Œuvre*, Paris: Quarto-Gallimard, 1999: s. 408.

kitlelerin oluşturduğu muazzam bir "gri bölge"[44] ortaya çıkar. Rus İç Savaşı sırasında köylü sınıfı, önce Kızıl Ordu ardından Beyaz Muhafız Birlikleri tarafından rehin alınmıştı; bazen ikisi arasında bir denge kurmuştu ya da Ukrayna'da Mahno'nun ordusunun yaptığı gibi şartlar oluştuğunda bir kamptan diğerine geçmişlerdi. 1944 Fransız Direnişi, dört yıl önce Vichy rejimini kitlesel olarak destekleyen bir toplumda, büyük çoğunluğun desteğini almıştı. İtalyanların büyük çoğunluğu, 1943 güzünde Salò Cumhuriyeti ile devlet aygıtının ve bu aygıtın ordusunun çöküşüne tanık olduktan sonra Müttefik Kuvvetler'in yanında yer alan bir monarşi arasında bir pozisyon almakta tereddüt etmişti. Gençlerden oluşan çok küçük bir azınlık faşizme karşı silahlı mücadeleyi seçmişti. Direniş hareketi, 1944 yılından itibaren ivme kazanmış ve 1945 baharında yaşanan Kurtuluş'ta nüfusun büyük bir çoğunluğunun temsilcisi haline gelmişti. Buradan hareketle bir iç savaşta belirleyici olanın "gri bölge" değil etkin azınlıklar olduğunu söylemeliyiz. Bu süreçte partizanlar zor seçimlerle karşı karşıya kalmıştı.

Partizanların "inanç etiği", onları eyleme geçmeye kışkırtır: Nazizimle savaşmak, ahlaki ve siyasi bir zorunluluktur. Öte yandan "sorumluluk etiği" de onları eylemlerinin sonuçlarını hesaba katmaya; düşmanın kaçınılmaz tepkisini, sivillere karşı olası misillemeleri, hatta zaman zaman muhtemel katliamları öngörmeye teşvik eder. Dini otoriteler, partizan çetelerinin "düzensiz eylemleri"ni kiliselerde kınarlar. İtalya'da komünist direnişin önderlerinden Giorgio Amendola, partizanların seçimleri hakkında şunları

44 Bir iç savaş sırasında edilgen unsurları tanımlamak için kullanılan "gri bölge" tanımlaması için bakınız Claudio Pavone, *Una guerra civile*, s. 247; Renzo De Felice, *Rosso e Nero*, s. 55-65.

söylemişti: "Misilleme sorunu, Fransa'da ve Nazilerin işgal ettiği diğer ülkelerde olduğu gibi İtalya'da da silahlı mücadelenin başında bir kez ele alınmış ve kesin olarak çözülmüştü. Misilleme şantajına teslim olmak, mücadeleden *a priori* vazgeçmek anlamına geliyordu."[45] Siviller, korku ile dayanışma arasında gidip geliyordu. Bazen partizan grupları desteklediler, bazen de onları eylemlerinin "sorumluluğunu almamaları" nedeniyle Nazi baskısına sebep olmakla suçladılar. Bir yandan düzensiz savaşçıların gerçekleştirdiği sabotaj eylemlerine ve saldırılarına karşı içlerindeki güvensizlik, şiddet tekelini yüzyıllar boyunca devlet otoritesine teslim etmişti.[46] Öte yandan gayrimeşru olarak algılanan bir otoriteye karşı düşmanlıkları, zaman zaman açık muhalefetleri, onları isyancıların sempatizanları ve koruyucusu haline getiriyordu. Birbirleriyle çelişkili olan bu duygular, iç savaşla kol kola gitmişti; ta ki iç savaş sona erene dek.[47] Ardından ortaya çıkan barışçıl bir toplumda bağlılığı reddeden, seçim yapamayan, zorla uyum ile iş birliği arasında gidip gelen,[48] kararsız ya da basitçe günlük yaşamın zorlukları karşısında ziyan olan pasif kitle, oylama yoluyla yeni siyasi dengelerin tanımlanmasında belirleyici olacaktır. Öte

---

45 Bakınız Giorgio Amendola, *Lettere a Milano. Ricordi e documenti 1939-1945*, Rome: Editori Riuniti, 1973: s. 293. İtalyan Direnişi'nde misilleme sorunu ile ilgili tartışmalar için bakınız Claudio Pavone, *Una guerra civile*, s. 475-505.

46 Claudio Pavone, *Una guerra civile*, s. 421.

47 Bu konuyla ilgili bakınız Tzvetan Todorov, *Une tragédie française. Été 44, scènes de guerre civile* ve Santo Peli, *La Resistenza in Italia. Storia e critica*, Torino: Einaudi, 2004: s. 238-249.

48 Sivillerin işgal rejiminde nasıl davrandıklarına ilişkin bir tipoloji için bakınız Philippe Burrin, *La France à l'heure allemande, 1940-1944*, s. 468-471.

yandan çatışma sırasında bu insanlar geride bırakılmış, çatışmanın şiddetinden sarsılmış ve kontrol edemedikleri bir duruma uyum sağlamışlardı. Sivilleri yeniden siyasi hayatın aktörleri haline geldiklerinde partizanlar sahneyi terk etmiş ve ya kolektif hafızada efsanevi bir figür haline gelmiş ya da tamamen unutulmuştu.

Sıcak Şiddet

Bir iç savaş durumunda şiddet, ihlal biçimini alır. Bu nedenle Roger Caillois'in ortaya koyduğu gibi iç savaş, festival ile çarpıcı bir benzeşim gösterir. Her ikisi de bireylerin "kolektif coşku"yla boşaldığı temel toplumsallaşma uğraklarıdır; bu "kolektif coşku", bireylerin kendi sorunlarının çözümünü, toplumsal uzaklığa ve bireysel özerkliğe meydan okuyarak bir topluluk eylemine dönüştürür. Doğrusunu isterseniz rutin bozulur; bir zamanlar yasak olan ne varsa artık serbesttir, hatta salık verilir. Karnavalın ensest ilişkiyi onaylaması misali savaş da cinayeti kışkırtır. Savaş, tüm toplumsal faydasını yitirir ve dini, kutsal bir boyut kazanır: Muharibin fedakârlığı ve düşmanın öldürülmesine dönüşür. Festivallerde olduğu gibi iç savaşta da "dini ayinlerin payı, lauballiğin ve seks partilerinin payının artması oranında azalır".[49]

Nefret, soyut karakterini kaybeder; artık siyasi tercihleri besleyen zihinsel bir eğilim ya da duygu değil ifadesini eylemde bulan bir dürtüdür. Yasanın askıya alınması ve devletin şiddet üzerindeki tekelinin sorgulanması, eylemin ortaya çıkmasını mümkün kılan bağlamı yaratır. Bu açıdan değerlendirildiğinde iç savaşın medenileşme sürecinde bir

---

49 Roger Caillois, *L'Homme et le sacré*, Paris: Gallimard, 1950: s. 227.

gerilemeye tekabül ettiği su götürmez bir gerçektir.[50] Davranış standartlarımızı şekillendiren toplumsal ve kültürel kısıtlamalar artar. Freud'un izinden giden Norbert Elias'ın uygar bireyin "ruhsal ekonomisi"nin kaynağı olarak gördüğü dürtülerin özdenetimi, bu dürtülerin "saldırganlığın yarattığı hazza teslim olmaları"nın önüne geçerek ortadan kalkar. İç savaşın patlak vermesi, bir sınır çizgisi misali onu önceki ve sonraki barış dönemlerine ayıran antropolojik bir dönüm noktasına işaret eder. Bu ara evrede şiddet, sınırsız bir şekilde yayılarak aşırı bir boyut kazanır. O andan sonra yalnızca bir mücadele aracı değil, yanı sıra aktörlerinin tutkularının, duygularının ve korkularının ifadesidir. Katliam yapan kalabalığın arkaik imgesini, modern dünyanın merkezinde ihlal etme, düzenin altüst olması ve intikam simgesi altından yeniden canlandıran biçimler alır. Elias'ın uygarlık öncesi dediği devlet baskısının kurumsallaşmasından önceki toplumların teamüllerini hayata döndürür. Bir "savaşçı toplumda" diyordu Elias *Uygarlık Süreci* adlı yapıtında, bireylerin yaşamı, "sürekli ve doğrudan fiziksel şiddet tehdidi altındadır. Böyle bir toplumun üyelerinin varoluşu, barışçıl bir toplumun üyelerinin varoluşu ile karşılaştırıldığında, bu savaşçı toplumda hemen her konuda aşırıya kaçıldığını görürüz. Misal savaşçılar, duygularını ve tutkularını yaşama konusunda olağanüstü bir özgürlüğe sahiptir; vahşi zevklere kapılabilirler, cinsel iştahlarını tatmin edebilirler, düşmana ait her şeyi, doğrudan ya da dolaylı olarak yakıp yıkarak nefretlerini kusabilirler. Gelgelelim olası bir mağlubiyet halinde, galip gelenin intikamına ve zulmüne uğrarlar; merke-

50 Gabriele Ranzato, "La guerra civile spagnola nella storia contemporanea della violenza", edit: Gabriele Ranzato, *Guerre fratricide. Le guerre civili in età contemporanea*, 1994: s. 272.

zi otoritenin işkence, hapsetme ve aşağılama hakkını saklı tuttuğu günlük yaşamda görülmeyecek işkencelere maruz kalma riskiyle karşı karşıya kalırlar."[51]

İç savaşta şiddet hiçbir zaman yalnızca araçsal olmamıştır. İç savaş sırasında sembolik bir boyuta kavuşan şiddet, kendisinden beslenir ve sona erene kadar nev-i şahsına münhasır bir dinamik kazanır. Başka bir deyişle aşırı şiddet zulme dönüşür.[52] İspanyol askerleri, Franco'nun Temmuz 1936'daki darbesini takip eden günlerde Valladolid bölgesinde neredeyse bin cumhuriyetçiyi öldürmüştü. Askerler, şehrin merkezinde halka açık infazlar düzenlemişlerdi; bu infazlar sırasında yüksek rütbeli askeri erkân da *churro* yiyip anis içerek iştirak ediyordu.[53] Böylesi şiddet öykülerinde gerçeği efsaneden ayırmak çoğu zaman zordur. 1918-1921 yılları arasındaki iç savaş sırasında yabancı askeri birliklerin Rus topraklarındaki varlığı, sayısız efsanenin ortaya çıkmasına neden olmuştu; bu efsanelerden en ünlüsü, şüphesiz, Petrograd hayvanat bahçesindeki hayvanları, kurbanlarının[54] cesetleriyle besleyen ya da düşmanlarını, ka-

---

51 Norbert Elias, *La Dynamique de l'Occident*, 1975 (1939): s. 190. Konuyla ilgili daha geniş bir değerlendirme için bakınız Gabriele Ranzato, *Il linciaggio di Carretta (Rome 1944). Violenza politica e violenza ordinaria*, Milan: Il Saggiatore, 1997: s. 196-197.

52 Stéphane Audoin-Rouzeau, "Au coeur de la guerre: la violence du champ de bataille pendant les deux conflits mondiaux", edit: Stéphane Audoin-Rouzeau, Annette Becker, Christian Ingrao ve Henry Rousso, *La Violence de guerre, 1914-1945*, Brüksel: Complexe, 2002: s. 91.

53 Javier Rodrigo, *Vencidos. Violenza e repressione politica nella Spagna di Franco (1936-1948)*, Vérone: Ombre Corte, 2006: s. 46.

54 Jean-Jacques Marie, *La Guerre civile russe, 1917-1921*, s. 41.

falarını bir "fare kafesi"ne[55] (*Rattenkäfig*) koyarak öldüren hayali Çin *çeka*sının uyguladığı işkencelerdir. Öte yandan tarihçi Jean-Jacques Marie'nin eylemlerini yerleşik gerçeklermiş gibi anlattığı Beyaz Ordu'nun şiddet hikâyeleri daha korkunçtur. Örneğin Kazakların uydurduğu "komünist çorba" efsanesini hatırlatıyor Marie; hâlâ hayatta olan Yahudi komünistler köyün ortasında devasa bir kaynar su tankına atılır ve ardından diğer mahkûmlar, yoldaşlarının kaynamış cesetlerini yemeye zorlanır. Bu efsaneye göre mahkûmların çoğu delirmişti.[56]

İç savaş, eski dürtüleri ya da duyguları, bugünün hayal kırıklıkları ve umutlarıyla birleştirerek açığa çıkarır ve canlandırır. Düşman öldürülmeli ama yetmez; herkesin önünde küçük düşürülmeli ve savaş ödülü olarak sergilenmelidir. Nazilerin ve faşistlerin, idam edilen partizanların, özellikle Doğu Avrupa'da teşhir için asılmasının nedeni buydu. Kurbanlarını zaman zaman da kasap dükkanındaki hayvanlarda olduğu gibi ayaklarından asıyorlardı. Böylesi bir şiddetin, meşruiyetini bu tür eylemlerin ahlaki olarak reddedilmesinden alan güçler tarafından işlenmiş olmasına rağmen, belirli davranışları yeniden üreten bir karşı şidde-

---

55 Nakleden Ernst Nolte, *La Guerre civile européenne 1917-1945*, s. 142-143. Bu efsanenin kökeninin, bir Rus göçmenin yazdığı Yahudi karşıtı ve Bolşevik karşıtı broşür olduğuna yönelik yaygın bir kanı vardır: R. Nilostonski, *Der Blutrausch des Bolschewismus. Berichte eines Augenzeugen*, Berlin, 1920: s. 48. Yine bakınız Hans Ulrich Wehler, *Entsorgung der deutschen Vergangenheit? Ein polemischer Essay zum "Historikerstreit"*, Munich: C.H. Beck, 1988: s. 147-153. "Fare kafesi" hikâyesinin ilk versiyonu için bakınız Octave Mirbeau, *Le Jardin des supplices*, Paris: UGE, 1986: s. 216-218; hikâyenin edebi soykütüğü için bakınız Alain Brossat, *L'épreuve du désastre. Le XXe siècle et les camps*, Paris: Albin Michel, 1995: s. 357–72.

56 Jean-Jacques Marie, *La guerre civile russe*, s. 124.

te yol açması kaçınılmazdır. Nitekim Mussolini'nin cesedi de, 29 Nisan 1945 tarihinde Milano'da, Piazzale Loreto'da kalabalıklar tarafından ayaklar altına alındı ve ardından ayaklarından bir direğe asıldı. Sergio Luzzatto'nun belirttiği gibi iç savaş, "aynı zamanda bedensel bir trajedidir."[57] İç savaş, beraberinde daima aşırı, görkemli ve korkutucu bir şiddet getirir. İç savaşın bu antropolojik boyutu, Wolfgang Sofsky'nin ortaya koyduğu gibi "şiddetin insanlığın kaderi olduğu"nu kanıtlamaz.[58] Şiddet insan doğasının derinliklerinde yatanları açığa çıkarmaz ama olağanüstü durumlarda insanın neler yapabileceğini canlı kanıtlarla ortaya koyar. İç savaşlar (soykırımlar gibi) insanın doğasında olan dayanışmayı, fedakârlık ruhunu ve cömertliği derinlemesine keşfetmek için ilginç bir laboratuvar sunar. Bununla birlikte son tahlilde adeta bu değerlerin diyalektik tersi olan zalimliğin ve kötülüğün sonsuz derinliğini de vurgular. Gerek ilerici filozofların antropolojik iyimserliğine gerekse muhafazakâr ideolojilerin mutlak kötümserliğine meydan okur. İyi ile kötü, bir iç savaşta aynı manyetik alanın karşıt kutupları olarak birlikte var olur; bu da insan doğasının olağanüstü bir durum karşısında daima bu ikisinin karışımından ibaret olduğunu gösterir.[59]

İntikam da, İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna eşlik eden halk festivallerinin bir parçasıydı; bu anlamıyla hem sembolik hem de maddi bir değeri vardı. Bu festivallerde, hukuki adalet yerine getirilmeden önce kısa bir süre için kendi adaletini sağlayan halk mahkemeleri faaliyete geçirilir ve

57 Sergio Luzzatto, *Il corpo del Duce*, Torino: Einaudi, 1998: s. 60.

58 Wolfgang Sofsky, *Traité de la violence*, 1998: s. 200.

59 Bakınız Norman Geras, *The Contract of Mutual Indifference. Political Philosophy after Auschwitz*, Londra: Verso, 1998: s. 88- 90.

genellikle yargısız infazlar gerçekleştirilirdi. Alman ordularının, 1944 ve 1945 yılları arasındaki yenilgisi, "çılgın bir festival" için alan açmıştı.[60] Barikatlarda, bayraklarda ve kilise canlarında olduğu kadar kurtarıcı ordu ve Direniş güçleriyle karşılaşmanın yarattığı duygusallıkta ifadesini bulan bir sevinç ve coşku dalgasıydı bu. Kronolojik zamanda meydana gelen bu tür bir kesinti ile anlam ve umutla yüklü nitel zamanın istila edilmesi, doğal olarak kolektif hafızada kök salmış imge ve ayinleri yeniden ortaya çıkardı. Paris'te barikatlar, 1848 Devrimi'ni ve 1871 Paris Komünü'nü çağrıştıran mücadele alanları olmalarının yanı sıra hafıza bölgeleriydi. Öte yandan tutku patlaması, daima özgürleşmeye yol açmaz. Halk festivalinin, saçları kazıtılan kadınların (*collaboratrices horizontales*) teşhir edilmesinden zevk alan alaycı bir güruhun "iğrenç bir eğlencesi"ye dönüştüğü sırada aşağılanmış bedenlerdeki payını da istemişti.[61] Biri zafer sarhoşu diğeri intikam peşinde olan bu iki kalabalık arasındaki ayrışma, hiçbir zaman net değildi. Bu ikisi; sevinçten nefrete, cömertlikten ve zulme kadar gidip gelen ve sınırları zorlayan bir duygu çokluğunu birlikte yaşamak konusunda ortak bir noktada buluşurlardı.

Muazzam cömertliğin korkunç zulümle, kardeşlik duygusunun intikam fikriyle ve halk festivalinin yarattığı neşenin katliamın sadist dürtüsüyle birleştiği anda ortaya çıkan

60 Alain Brossat, *Libération fête folle: mythes et rites ou le grand théâtre des passions populaires*, Paris: Autrement, 1994.

61 Alain Brossat, *Les Tondues. Un carnaval moche*, Paris: Manya, 1993; Brossat, Mihail Bahtin'in karnaval yorumundan esinlenmişti, bakınız Mihail Bahtin, *L'Œuvre de François Rabelais et la culture populaire au Moyen Âge et sous la Renaissance*, Paris: Gallimard, 1970.

bu aşırılık sarhoşluğu, Michel Vovelle'in "devrimin erken dönemlerinde kendiliğinden ortaya çıkan şiddet" analizini anımsatıyor.[62] Bu analize göre kendiliğinden ortaya çıkan bu şiddet, anarşizan bir şiddetti ve Vovelle bunu, kurumsal, örgütlü ve planlı bir baskı uygulaması olarak Terör rejimiyle kıyaslıyordu: Ona göre Terör rejimi, *eski rejim*in sembollerini (ve bu sembolleri somutlaştıran herkesi) yok etmekle yetinmeyen, devrim boyunca önüne çıkan düşmanlara saldırarak yeni bir düzen yaratmaya çalışıyordu. Söz konusu olan, 1789 ile 1792 yıllar arasında Fransa'da, Paolo Viola'nın Mounier'den alıntıladığı bir metaforda da ortaya konduğu gibi "taht boş" iken patlak veren bir şiddetti.[63] *Eski rejim* yıkılmıştı lâkin halk egemenliği, henüz yeni bir iktidar biçimi olarak oluşmadığından soyut bir kavram olarak kalmıştı. Zirvede boşluğun oluştuğu –kralın devrimci güçlerin elinde rehin olarak tutulduğu– bu geçici uğrak boyunca yasa yoktu ve insanlar *absolutus legibus* ile yönetiyordu. Mutlak monarşinin hem zulmettiği hem de koruduğu, isyan edebilecekleri ancak katiyen değiştirmeye cesaret edemedikleri baskıcı bir iktidara katlanan insanlar, sonunda kendilerini yalnız bulmuşlardı. Yeni iktidarın organlarının inşa edilmesi zorunluydu. Katliamlar da işte tam bu sırada patlak vermeye başladı; kalabalıklar aristokratları infaz edip bir mızrağın ucuna tutturarak geçit töreni yapıyorlardı. Terör rejimi, kendiliğinden ortaya çıkan halk şiddetine, ona yasal bir çerçeve kazandırarak son verecekti. Robespierre ve Danton'a göre mesele, halkın körlemesine gerçekleştirdiği ve etrafa

---

62 Michel Vovelle, *La Mentalité révolutionnaire. Société et mentalité sous la Révolution française*, Paris: Éditions sociales, 1985: s. 85.

63 Bakınız Paolo Viola, *Il trono vuoto. La transizione della sovranità nella rivoluzione francese*, Torino: Einaudi, 1989.

korku salacak şekilde aşırılığa kaçan intikam duygusunu, "hukukun kılıcı" ile değiştirmek meselesiydi.[64]

Rus Devrimi'nde de benzer özelliklere rastlanabilir. Kızıl Terör, çağdaş tarih yazımında yaygın olan ve onu münhasıran Bolşevik ideolojisinin ürünü olarak açıklamaya çalışan bir yorumun aksine, yeni Sovyet iktidarının 1917 yılında endemik hale gelen aşağıdan şiddete verdiği yanıttı. İdeoloji de, Fransız Devrimi örneğinde olduğu gibi, sahada keşfedilen yöntemleri meşrulaştırmak için *a posteriori* müdahale etmişti. Marc Ferro'ya göre komünist diktatörlük, "kendiliğinden şiddeti meşrulaştırmış ve kendi iktidarını pekiştirmek için kullanmıştı."[65] Patlamaya hazır kontrolsüz köylü şiddetinden farklı olarak ÇEKA'nın aşırılıkları kendiliğinden gerçekleşmemişti. Devrimle de karşı devrimle de kavga eden, Kızıl Ordu ile Beyaz Ordu'yu aynı kefeye koyan, köylülere ve toprak sahiplerine aman vermeyen, kent halk sınıflarının yanı sıra Çarlık aristokrasisine de saldıran, Rus komünizmine olduğu kadar Batı komünizm karşıtlığına da karşı koyan bir iç savaşın merhamet gözetmeyen mantığına uyum sağlamışlardı.

"Boş taht" mantığı, Frankocu *pronunciamiento*nun cumhuriyetçi bölgelerde gerçek bir toplumsal devrimi tetiklediği İspanya İç Savaşı'nın ilk aylarında da iş başındaydı. Aragon'da yaşanan cumhuriyetçi baskı örneğini analiz eden José Luis Ledesma, bu baskının kurbanlarının önemli bir

---

64 Bakınız Arno J. Mayer, *Les Furies. Violence, vengeance, terreur aux temps de la Révolution française et de la révolution russe*, s. 171-172.

65 Marc Ferro, "Nazisme et communisme: les limites d'une comparaison", edit: Marc Ferro, *Nazisme et Communisme. Deux régimes dans le siècle*, Paris: Hachette, 1999: s. 17.

çoğunluğunun 1936 yazında öldürüldüğünü ikna edici bir şekilde ortaya koymuştu. O dönemde halk şiddetinin patlak vermesi, devletin çöküşünün ve bu çöküşün yarattığı iktidar boşluğunun sonucuydu. Bu dönem, baskının özellikle bir sınıf kriterine karşılık geldiği kırsal kesimde rahiplerin ve toprak sahiplerinin peşine düşüldüğü bir dönemdi. Bu anarşizan (ve çoğu durumda anarşist) şiddet, cumhuriyetçi devletin yeniden inşa edilip kendi hukukunu dayattığı sonbaharda sona erdi. Halk mahkemeleri idam cezası vermeye devam etse de şiddet dalgası yatışmış; devrim kendi kurumlarını yaratmaya başlamıştı.[66] Burada, Frankocu ordu kendi iktidarını pekiştirirken iç savaşın sona ermesinin ve *caudillo* rejiminin kurulmasının ardından on yıldan fazla süren infazlarla yoğunlaşan cumhuriyet karşıtı şiddette, temel bir fark bulunuyordu.

İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı zulüm, bilhassa da Doğu Cephesi'nde yaşananlar, Wehrmacht askerlerinin çektiği binlerce fotoğrafla belgelenmişti. Bu kanıtların objektife yakalanan "hakikat anları" olarak öncelikli ve yadsınamaz önemi bir yana şiddeti ve ölümü en çıplak, en korkunç gerçekliğiyle gözler önüne seren bu dayanılmaz görüntüleri anlamlandırmak kolay değildir.[67] Fotoğrafçılar, bazen kanlı çatışmalara karışıp öldürmenin hazzının beraberinde getirdiği suç ortağı bir bakışa tanıklık ederdi. Bazı askerlerin kendi fotoğraflarının arkasına veya hatıra albümlerine yorum olarak yazdıkları yazılar, bu görsel belgenin bir yönünü

---

66 José Luis Ledesma, *Los dias de llama de la revolución. Violencia y politica en la retaguardia republicana de Zaragoza durante la guerra civil*, Institución Fernando el Católico: Saragosse, 2003.

67 Georges Didi-Hubermann, *Images malgré tout*, Paris: Éditions de Minuit, 2003: s. 47.

ifşa ediyordu: "savaş hatırası".[68] Öte yandan bu tür fotoğraflar, çoğu zaman başka bir amaca hizmet eder. Savaşın başka bir boyutunu açığa çıkarır ve şiddete yönelik farklı bir bakış açısı ortaya koyarlar; yaşananların yaygınlaştırılmasına yönelik bir emir doğrultusunda değil, askerlerin kendi inisiyatifiyle yorum eklenmiş olan fotoğraflar, onların özel arşivlerinde saklanmıştı. Fotoğraf kamerası, askerlerin ve kanlı çatışmalar boyunca askerleri "donuk bir göz"le görebilen amatör fotoğrafçıların duygu ve hissiyatını etkisiz hale getirir.[69] Onlara aktör değil seyirci statüsü kazandıran bir tecrit ve etkisizleştirme yoluyla baktıkları nesneye –öldürme eylemine ya da kurbana– göre bir uzaklık oluşturmalarına izin verir. Bu fotoğraflar bugün asıl hedeflerinden, askerlerin gizli imgelemlerinden soyutlanıp yirminci yüzyılda ölümüm tanıkları olarak kolektif hafızamıza yerleşiyor.

Soğuk Şiddet

Bununla birlikte iç savaşları daha iyi anlamak için, yaşanan şiddeti, genellikle bileşeni ya da tamamlayıcı ögesi oldukları topyekûn savaşların çok daha büyük ölçekli şiddeti ile karşılaştırmak elzemdir. Aradaki fark hemen göze çarpacaktır. Almanya'nın yenilgi sonucu parçalanması ve Weimar Cumhuriyeti'nin doğumuna sebep olan, 1919 yılının Ocak ve Mayıs ayları arasındaki kanlı çatışmalarda, Somme ve Verdun muharebeleri ile kıyaslanamayacak kadar az sayıda

68 Judith Levin ve Daniel Uziel, "Ordinary Men, Extraordinary Photos", *Yad Vashem Studies* 26, 1998: s. 265-293.

69 Bakınız Dieter Reifahrth, Viktoria Schmidt-Linsenhoff, "Die Kamera der Täter", edit: Hannes Heer, Klaus Naumann, *Vernichtungskrieg. Verbrechen der Wehrmacht 1941 bis 1944*, Hambourg: Hamburger Edition, 1995: s. 497.

kurban olduğu iddia edilmektedir. Avrupa İç Savaşı'nın özgül karakteri; topyekûn savaşların, devrimlerin, iç savaşların ve soykırımların bir karışımı olduğu gerçeğinde yatmaktadır. Vahşi ve atalardan kalan bir şiddetin, modern şiddetle, hava bombası teknolojisiyle ve gaz odalarının endüstriyel imhasıyla birleştiği bir bağlam yarattı. Bu savaş sırasında, Alain Corbin'in sözleriyle intikam peşinde koşan kalabalığın "Dionysos dürtüleri"nin, devlet şiddetinin "arındırılmış katliamları"yla bir arada var olduğu söylenebilir.[70] Başka bir deyişle uygarlaşma süresindeki gerilemeden doğan şiddet, çağcıl olmayanın şaşırtıcı bir diyalektiği uygun olarak sanayi toplumunun teknolojisine dayanan modern ve çok daha ölümcül bir şiddetle birleşir. Bu şiddet, uygarlaşma sürecinin toplumsal ve antropolojik alandaki kazanımlarını da beraberinde getirir: devletin silah tekeli, yönetsel ve üretken rasyonalite, iş bölümü, dürtülerin özdenetimi, toplumsal aktörlerin ahlaki sorumluluktan kurtulması, kurbanlar ile icracılar arasındaki uzamsal ayrılık. *Einsatzgruppen* askerleri, Polonya'nın köylerindeki Yahudileri toplu mezarlara doluşturarak katlederken, SS Yarbay Adolf Eichmann ofisinde, diğer Yahudilerin ölüm kamplarına sürgün edilmesi sürecini yönetiyordu. Bir memur ordusu, imha sürecinin yürütülmesi için zorunlu olan lâkin kendi başlarına ölümcül olmayan –nüfus sayımı, kamulaştırma kararnameleri ya da daha basitçe konvoyların ölüm kamplarına taşınmasına izin veren tren trafiğinin sağlanması gibi– görevleri yerine getiriyordu. Yalnızca gaz odalarında sona eren bir zincirde bütünleştiklerinde cani oldular. Bu zincir, öncüllerinden biri modern toplumlara özgü "ahlaki kayıtsızlığın toplumsal üretimi" olduğu için nihai sonucunun bireysel katılımcıları

70 Alain Corbin, *Le Village des cannibales*, Aubier: Paris, 1990.

tarafından bilinmesi gerekmeyen bir zincirdir.[71] 10 Haziran 1944 tarihinde SS'in köy kilisesindeki herkesi diri diri yaktığı küçük Fransız köyü Oradour-sur-Glane'nin görüntüsü, İkinci Dünya Savaşı'nın belleğindedir; tıpkı Auschwitz toplama kampının bacaları gibi. Biri "sıcak" diğer "soğuk" olan bu iki şiddet biçimi, aynı savaşta bir arada var olur. Norbert Elias'ın kuramı, iç savaşta intikam almak isteyen bir kalabalığın söylemlerini incelemede bize yardımcı olmasa da Holokost'u, "ilkel zamanların barbarlığının ve vahşetinin yeniden ortaya çıkması"[72] olarak açıklama girişimi, kafa karıştırıcı olduğu kadar yanlıştır da. Oysa Adorno ve Frankfurt Okulu'nu rehber edindiğimizde Holokost'u, "uygarlık ilkesine nakşedilmiş barbarlığın"[73] ifadesi olarak düşünmek daha uygun olacaktır. Uygarlık ve barbarlık, birbiriyle çelişen kelimeler olmadığı gibi, bilakis aynı tarihsel sürecin, özgürleştirici ve yıkıcı eğilimler taşıyan birbirinden ayrılmaz iki yönüdür. Özgürleşme ve tahakküm, tek bir diyalektik hareketin iki potansiyeli olarak birlikte hareket eder.

Ahlaki kayıtsızlığın kaynağı olarak uzaklığın etkileri üzerine ilginç bir düşünce –öyle ki Aristoteles'ten Chateaubriand'a soykütüğünü yeniden inşa ettiği bir düşünce– ortaya koyan Carlo Ginzburg, Diderot'nun *Körler Üzerine Mektup* çalışmasındaki metaforu anımsatıyor bizlere. Cezalandırılma korkusu olmasaydı pek çok insan kendi elleriyle bir öküzü öldürmektense, çok uzakta başka bir insanı öldürmeyi

71 Zygmunt Bauman, *Modernité et Holocauste*, Paris: La fabrique, 2002: s. 47 (Zygmunt Bauman, *Modernite ve Holocaust*, çev. Süha Sertabiboğlu, Versus Yayınları, 2007).

72 Norbert Elias, *The Germans*, s. 302.

73 Theodor W. Adorno, "Éduquer après Auschwitz", *Modèles critiques*, Paris: Payot, 1984: s. 205.

tercih ederdi. Burada uzaklık, cinayet korkusunu ortadan kaldırarak suçluyu, hiçbir şeyin farkında olmadığından ahlaki tepkilerini yansızlaştıran kör biri gibi kayıtsızlaştır. Ginzburg'a göre düşmanı küçücük bir hedef haline getiren ve katliamların faillerinin kan görmesini engelleyen yirminci yüzyılın hava savaşı, Diderot'nun teşhisini onaylıyor gibidir. "Uzaklık aşırıya götürülürse," diyordu Ginzburg, "diğer insanlara karşı mutlak bir merhamet eksikliğine yol açabilir."[74] Ginzburg, bu gözlemiyle modern dünyada savaş ve kitlesel şiddetin bir yönünü yakalamıştı. Bununla birlikte Avrupa İç Savaşı'nda soğuk şiddet ile "uzaklık", bilinen bir düşmana karşı yürütülen bir haçlı seferinin sıcaklığı ve tutkusuyla birleşerek bu düşmanı öldürmeyi ve onun bedenini bir ödül olarak sergilemeyi amaçlamaktadır. Şehirlerin bombalanmasına ve topyekûn ortadan kaldırılmasına imkân veren uzaklık ve ahlaki kayıtsızlık; Bolşevikleri öldürmeye, partizanlara işkence yapmaya ve *Untermenschen*'ı "kurtarıcı" olarak deneyimlenen bir mücadelede ortadan kaldırmaya çalışan savaşın fiziksel yakınlığı ve duygusal ilişkisiyle harmanlanır.[75] Wehrmacht askerlerinin Doğu Cephesi'nden eşlerine gönderdikleri partizanların ve Yahudilerin infazlarına ilişkin görüntüler, tıpkı yaşlı bir Yahudi'nin sakalını keserken ya da Polonya kışında çıplak kadınları aşağılarken ağzı kulaklarına varan askerleri gösteren filmlerde olduğu gibi, savaşın şiddetine ilişkin zihinsel eğilimlere ve uygulamalara yönelik bu gaddarlaşmanın aynasıdır.[76]

---

74 Carlo Ginzburg, "Uccidere un mandarino cinese. Implicazioni morali della distanza", *Occhiacci di legno. Nove riflessioni sulla distanza*, Milan: Feltrinelli, 1998: s. 202.

75 Bakınız Saul Friedländer, *L'Allemagne nazie et les juifs, I. Les années de persécution*, Paris: Seuil, 1997: s. 83vdd.

76 Bu görüntüler için bakınız Daniel J. Goldhagen, *Les Bourreaux*

Diktatörlük

Avrupa İç Savaşı'nın "diktatörlük" kavramının anlamını ve kullanımını dönüştürdüğüne şüphe yoktur. Diktatörlük; Mussolini, Hitler, Franco ve Stalin rejimlerinin ortaya çıkmasıyla birlikte otoriter, hatta totaliter, baskı ve terör rejimiyle eş anlamlı hale geldi ve yüzyıllar boyunca taşıdığı anlamı gölgede bıraktı.[77] Charlie Chaplin'in yazıp yönettiği ve 1940 yılında Hollywood'da gösterime giren Hitler parodisi *Büyük Diktatör*, kelimenin bu yeni anlamını kitle kültürüne tanıtmıştı. Diktatörlük, Antik Çağ'dan 20. yüzyıla kadar demokrasinin doğal sonucu olarak görülüyordu. Klasik anlamıyla diktatörlük, kriz anında cumhuriyetçi yönetimin aldığı biçime gönderme yapmaktadır; bu dönemde yetki kullanımı, "diktatör" adı verilen bir kişinin tekelindedir. Bununla birlikte Antik Roma'da diktatörlük, sınırlı ayrıcalıklara, sınırlı bir eylem alanına ve belirli bir süreye sahip yüksek memuriyet anlamına geliyordu. Antik Roma'da söz konusu olan despot, keyfince kullanılan ya da yasal temeli olmayan bir güç değildi; burada diktatörlüğün dayanağı hâlâ demokrasiydi. Senatonun talebiyle konsül tarafından atanan diktatörün görev süresi altı aydı. "Olağanüstü bir magistratus" olarak diktatör, gerek dâhili (kargaşa) gerekse harici (savaş) olsun büyük bir tehlikeyi göğüslemek üzere atanırdı. Taviz vermeyen bir kurumsal bakış açısına göre şayet diktatör, bu durumda otoriteyi somutlaştırıyorsa, o

volontaires de Hitler. Les Allemands ordinaires et l'Holocauste, Paris: Seuil, 1997. Konuyla ilgili daha ayrıntılı bir değerlendirme için ayrıca bakınız Bernd Hüppauf, "Der entleere Blick hinter der Kamera", edit: Hannes Heer ve Klaus Naumann, *Vernichtungskrieg*, s. 504-527.

77 Giovanni Sartori, "Dittatura", *Enciclopedia del Diritto*, Cilt 13, Milan: Giuffré, 1964: s. 357.

zaman iktidar değil iktidarın *olağanüstü organı* olmaktan öteye geçemezdi zira bu diktatör, yapısal değil konjonktürel bir karakter taşımaktadır.[78] Popüler muhayyilede diktatör figürü, tehlikedeki Roma Cumhuriyeti'ni kurtarması istenen ve düşmanı iki hafta içinde bertaraf ettikten sonra tarlalarını sürmek için evine dönen efsanevi komutan Cincinnatus'ta somutlaşmıştı.

Diktatörlük bir *istisna hali*, başka bir deyişle hukukun askıya alınarak bireysel özgürlüklerin sınırlandırılması anlamına gelir. Öte yandan burada söz konusu olan, devletin meşru organları tarafından izin verilen geçici bir tedbirdir. Bu noktada Carl Schmitt'ten ilham alan Giorgio Agamben'in tanımında istisna hali, korumak ve etkili kılmak için normu uygulamasından ayırır: "İstisna hali, yasasız bir yasa gücünün söz konusu olduğu (ve tam da bu nedenle yasa-nın-gücü şeklinde yazılması gereken) kuralsız bir alandır."[79] Dolayısıyla diktatör, iktidara darbe ile el koyan bir gaspçı ya da tiran ile bir tutulamaz zira iktidarı yalnızca *de facto* değil *de ivre* olarak da kullanır. Hukukun uygulanmasını geçici olarak askıya alabilir ancak ne yasayı değiştirebilir ne anayasayı ortadan kaldırabilir ne de yeni yasa çıkarabilir. Bu diktatörlük anlayışını tüm siyasal düşünce tarihi boyunca görürüz.

---

78 Alfred Cobban, *Dictatorship. Its History and Theory*, New York: Haskell House Publishers, 1971 (1939); Franz Neumann, "Notizen zur Theorie der Diktatur", *Demokratischer und autoritärer Staat, Frankfurt-sur-le-Main, Fisch*, 1986 (1954): s. 224-247; Giovanni Sartori, "Dittatura", *Enciclopedia del Diritto*, s. 359-360.

79 Giorgio Agamben, *Stato di eccezione*, Torino: Bollati Boringhieri, 2003: s. 52 (Girogio Agamben, *İstisna Hali*, çev: Kemal Atakay, Ayrıntı Yayınları, 2018).

Bodin'den esinlenen Carl Schmitt, iki tür diktatörlük tanımlamıştır. 1920 yılında *komiser* diktatörlük olarak tanımladığı klasik diktatörlük ile *egemen* diktatörlük arasında bir ayrım yapmıştı: Buna göre komiser diktatörlük, kurulu bir devlet iktidarının ortaya çıkmasıyken egemen diktatörlük, kurucu iktidarın organıydı.[80] Schmitt'e göre 17. yüzyıl İngiliz Devrimi'nde görülen işte bu egemen diktatörlüktü: Cromwell, Uzun Parlamento'yu feshettikten sonra herhangi bir üst organa sorumlu olmayan ve kendisini –yetkilendirilmiş ya da geçici değil kalıcı ve mutlak olan– saf bir egemen güce dönüştüren bir askeri diktatörlük kurmuştu. Schmitt, Fransız Devrimi'ni de bu kategoride değerlendiriyordu: Bu bağlamda Kurucu Meclis, 1793 yılında Terör rejiminin organı olarak Kamu Güvenliği Komitesi'ni kurduğunda benzer bir rol oynamıştı. Schmitt'in bu konuda verdiği son örnek, Ekim 1917'de Bolşeviklerin Rusya'da kurduğu ve Marksist proletarya diktatörlüğü kavramının öngördüğü rejimdir. Bu örnekte de diktatörlük, yasal bir gücün olağanüstü organı değil yeni bir düzen yaratan kurucu iktidarının organıydı. Başka bir deyişle söz konusu olan devrimci iktidardı; dolayısıyla diktatörlük ulusal meşruiyet iddia edemezdi (azınlıkta olduğu Kurucu Meclisi feshetmişti) ama bir sınıf meşruiyetine –Sovyetlere– bel bağlayabilirdi (nitekim ayaklanmayı örgütleyen parti bu temsiliyeti hemen sahiplenmişti). Kurucu iktidar, iç savaş sırasında kaçınılmaz olarak askeri bir devrimci parti diktatörlüğü ile özdeşleşmişti. [81]

---

80 Carl Schmitt, *La Dictature*, Paris, Seuil, 2000.

81 Devrimi "kurucu iktidar" bağlamında ele alan bir değerlendirme için bakınız Antonio Negri, *Le Pouvoir constituant*, Paris: Presses Universitaires de France, 1997: s. 352-385.

Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra, Orta Avrupa'da devrim ve karşı devrim arasındaki kanlı çatışmanın damga vurduğu, neredeyse kalıcı askeri diktatörlüklerin yükseldiği bir dönemde Max Weber, "karizmatik otorite" kuramını, onu *Wirtschaft und Gesellschaft* adlı kitabında tipolojisini ortaya koyduğu muhtelif Sezarizm biçimleriyle bütünleştirerek yeniden düzenledi.[82] Karizmatik otorite, kalabalıkları etkisi altına alabilme kudretine sahip bir adamın, istisnai yetenekleri olduğu varsayılan ve kriz anlarında "kurtarıcı" olarak görülen liderin otoritesidir. Böylesi bir "lütuf" ile deliye dönmüş gibi görünen bir lider, Orta Çağ'ın doğaüstü güçlere sahip kralları misali mucizeler de yaratabilir. Çevresinde, onun olağanüstü yeteneklerine neredeyse biat ederek birleşen, iradesine gönüllü olarak teslim olan bir "karizmatik topluluk" oluşur.

82 Max Weber, *Économie et Société, I. Les catégories de la sociologie*,, Paris, Pocket, 1995, p. 320-325 (Max Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft: Grundriss der verstehenden Soziologie*, Tubingen, 1922). Bu değişime ilişkin bir değerlendirme için bakınız Peter Baehr, "Max Weber and the Avatars of Caesarism", edit: Peter Baehr ve Melvin Richter, *Dictatorship in History and Theory. Bonapartism, Caesarism, and Totalitarianism*, New York: Cambridge University Press, 2004: s. 167.

3

Sivillere Karşı Savaş

Yok Etme

Avrupa İç Savaşı'nın doğum belgesi olarak nitelendirilebilecek ilk küresel çatışma, devletler arasında cereyan eden klasik bir meydan okuma olarak başlamıştı. Aktörlerinin bu çatışmanın çok hızlı bir şekilde aldığı eşi görülmemiş ve beklenmedik biçimlere evrilmesi karşısında şaşkına dönmesinin nedeni buydu. Bu bağlamda 19. yüzyıl Avrupa'sına özgü aristokrat, emperyal bir kültür ve zihniyetle tepki veriyorlardı: kendi güçlerinden emindiler ve daha evvel bünyesinde "uygarlaşmamış" dünyanın yeniden su yüzüne çıkmasına neden olan "barbarlığı" görünce şok olmuş ve savaşın artık bir centilmen işi değil yıkıcı bir şiddet patlaması olduğunu anlayınca dehşete düşmüşlerdi.[1] Almanların Belçika'yı işga-

1 Bu, Sigmund Freud'un 1915 yılında kaleme aldığı "Zeitgemässes über Krieg und Tod" başlıklı yazısında belirttiğiyle aynı duyumsuzluktur. "İnsan türünün liderliğinin düştüğü dünyaya hâkim olan büyük beyaz ulusları", bunu barışçıl yollarla geliştirmekten aciz olduklarını kanıtlamışlardı. Savaş, diyerek sonlandırıyordu sözlerini Freud, "medeniyetin tortusunu üzerimizden atar ve her birimizin içindeki ilkel insanı ortaya çıkarır" ("Considérations actuelles sur la guerre et la mort", *Œuvre Complètes*, Cilt XIII, Paris: Presses Universitaires de France, 1988: s. 128 ve 154).

li, 19 Temmuz 1870-10 Mayıs 1871 Fransa-Prusya Savaşı'ndan beri Alman ordusunda kökleşmiş "keskin nişancılar"a duyulan korkunun eseriydi. Bu korku, sınır köylerindeki sivillere yönelik bir şiddet dalgasının da önünü açtı; tüm köyler yakıp yıkıldı ve ateşe verildi. Tarihçi John Horne ve Alan Kramer'e göre Fransa ve Belçika'da çıkan çatışmaların ilk haftalarında altı bin dört yüz yirmi yedi sivil ölmüştü.[2] Bu olaylar, söylentiler ve mitlerle abartılsa da tartışmasız olguların özüne dayanan "Alman zulmü"ne karşı bir Fransa-Britanya ittifakını/mücadelesini ateşlemişti. Prusya ordusunun şiddeti, savaş idaresinde daha önce bilinmeyen bir eşiği aşmış ve o an savaş, sivillere karşı bir savaşa dönüşmüştü. Burada mesele, öngörülemeyen bir duruma karşı yöneltilen tepkisel önlemler değil Alman genelkurmayının kararlaştırdığı önleyici eylemlerdi.[3] Sansür, bireysel özgürlüklerin sınırlandırılması, sindirme, müsadere, rehin alma ve zorla çalıştırma, işgal altındaki ülkelerde yaşayanlar için sıradan hale gelmişti. 1914 yılının Kasım ayına gelene kadar yedi buçuk milyon Belçikalının iki milyonu Fransa, Hollanda ve Büyük Britanya'ya sığınmıştı; bunların yalnızca altı yüz bini çatışmanın sona ermesinin ardından evine dönmüştü.[4] Benzer bir durum, ertesi yıl Doğu Cephesi'nde de yaşanmış; bu kez Rus ordusu, aldığı bir kararla, geri çekilme sırasında üç yüz bin Letonyalıyı, iki yüz elli bin Litvanyalıyı, üç yüz elli

---

2 John Horne ve Alan Kramer, *German Atrocities: A History of Denial*, New Haven: Yale University Press, 2001: s. 74.

3 *A.g.e.*, s. 43

4 Bakınız Sophie Schaepdrijver, "Occupation, Propaganda, and the Idea of Belgium", edit: Ariel Rohswald ve Richard Stites, *European Culture in the Great War: The Arts, Entertainment, and Propaganda 1914-1918*, New York: Cambridge University Press, 1999: s. 270.

bin Yahudi'yi ve yedi yüz kırk üç bin Polonyalıyı Rusya'nın içlerine doğru sürmüştü.[5]

1915 yılında oluşturulan bir Fransız araştırma komisyonu, Alman savaş suçları hakkında hazırladığı raporunu yayımladı ve bu suçları, "düşmanın uluslararası hukuku ihlal ettiği eylemler" olarak sınıflandırdı. Suçlamalar, Belçika'nın tarafsızlığının ihlal edilmesinin çok ötesine geçmişti. Öyle ki rapor, Almanya'yı kimyasal silah kullanma, şehirleri bombalama, yağma, tecavüz, suikast ve kundakçılıkla suçluyordu. Almanlar, "hain savaş yöntemleri" benimsemiş ve sivil halka "acımasız" davranmıştı. Ezcümle *ius publicum europaeum* yasasını çiğneyerek doğalarındaki barbarlığı kanıtlamışlardı. Bu, "Hunlar"ın vahşiliğinin ifşa edilmesi kampanyalarının temelini oluşturan Fransız propaganda tasarımcılarını yüreklendirmişti. Almanlar da "Birinci Dünya Savaşı ve uluslararası hukukun çöküşü" üzerine benzer bir raporla Fransızlara karşılık vermişlerdi (*Der Weltkrieg und der Zusammenbruch des Völkerrechts*). Bu raporda, hava bombardımanı ve kimyasal silah kullanımı gibi suçlandıkları bazı "insanlık dışı savaş yöntemleri"nin düşmanları tarafından da yaygın bir şekilde kullanıldığını hatırlatırken İtilaf Devletleri'ni, İttifak Devletleri'ni abluka altına almakla (ve Çarlık Rusya'sı örneğinde Yahudilere karşı uygulanan pogromlarla) suçlamaktan da geri kalmamışlardı. Britanyalıların ve Fransızların geleneksel savaş normlarını ayaklar altına aldıklarının kanıtı olarak "Alman diplomatlara karşı diplomatik saygının gösterilmediğini" ve her şeyden önce "Avrupalılar arasındaki bir savaşta vahşi halkların kullanıldığını" ileri sürüyorlardı.[6]

5 John Horne ve Alan Kramer, *German Atrocities*, s. 74-84.

6 Bakınız Marc Ferro, *La Grande Guerre 1914-1918*, Paris: Folio/Gal-

Kültürlerine ve zamanlarına damgasını vuran bu karşılıklı suçlamalar, gerçekleri işaret etmenin yanı sıra mitleri de aktarıyor; ayrıca savaş hukukunun sistematik olarak ihlal edilmesinin yarattığı şoku kanıtlıyor ve pek çok açıdan bir iç savaşı andıran topyekûn savaşa yönelen dönüşümü ilan ediyorlardı. Sir Henry Erle, 1915 yılının Ekim ayında Oxford'da All Souls Kolej'de yaptığı akademik yıl açılışında konuşmasında, bu gözlemi oldukça berrak bir şekilde ortaya koyar:

> Şayet sivillerin öldürülmesi ve sivillerin mülkiyetinin tahrip edilmesi devam edecekse, gelecekte vuku bulacak savaşlarda her savaşçının bir hava filosu ile donatılacağını ve her düşman ülkenin meskûn bölümlerinin gökten düşen bombalarla harap olacağını da öngörmek gerekir. Savaş hukukunun amacı, savaşın yıkıcı etkilerini olabildiğince sınırlamanın yanı sıra savaşan tarafların eylemlerini, düşman askeri kuvvetlerinin zayıflatılmasıyla sınırlandırmak ve böylece muharip olmayanları insanlık yararına korumaktır. Öte yandan fiili savaş, bu siyasi ilkenin tamamen tersine çevrilmesidir.[7]

Bu bakış açısından bakıldığında Birinci Dünya Savaşı'nın yalnızca başlangıç olduğunu söylemeliyim. Erle Richards'ın 1915 yılında dillendirdiği savaş suçları, ikinci küresel çatışmaya damgasını vuranlarla karşılaştırıldığında devede kulak kalır. Burada dönüm noktası, ne 1930 yılında Polonya'nın işgali ne de ertesi yıl Batı Cephesi'nde vuku bulan *Blitzkrieg*'in, Fransa savunma hatlarını birkaç hafta içinde

---

limard, 1990: s. 219.

7 Bakınız H. Erle Richards, *International Law. Some Problems of War*, Oxford: Clarendon Press, 1915: s. 35.

yok eden şaşırtıcı başarısıydı. Tarihin seyrini değiştiren olay, Almanya'nın 1941 yılı Haziran ayında Sovyetler Birliği'ne saldırmasıydı. Bu andan sonra çatışma, eşyanın doğasına uygun olarak değişti ve Doğu Cephesi'ndeki çatışma, iş savaş halini aldı; artık söz konusu olan tek bir kuralın; terör, nefret ve sınırsız şiddet kuralının kabul edildiği bir savaştı.

22 Haziran 1940 tarihinde Fransa ile III. Reich temsilcileri, 11 Kasım 1918 tarihinde Alman ordusunun teslim sözleşmesinin de imzalandığı tren vagonunda bir ateşkes imzaladılar. Takdir edersiniz ki son derece sembolik olan bu eylemin birçok anlamı vardı. Seçilen mekân, Hitler'in, Almanya'nın Versay'da aşağılanmasına sebep olanlardan intikam alma arzusunun yanı sıra *ius publicum europaeum*'un son kalıntısının hayatta kaldığını da gösteriyordu. Savaştan mağlup ayrılan Fransa, uygar bir Avrupa ülkesi olarak kalmaya devam ettiğinden Nazizmin egemen olduğu bir Avrupa'nın parçası olabilmişti. Bir vasal olarak bile kendi topraklarının bir kısmında egemenlik simulakrumunu koruyabilecekti. Kültürünün sesi kısılmış ancak yok edilmemişti ve elitleri, yararlanabilecekleri bir iş birliğini desteklemeye teşvik edilmişti. Yayınevleri, sinemalar ve tiyatrolar kapatılmamış, yalnızca denetlenmişti; ayrıca Otto Abetz'in Paris'te verdiği resepsiyonlar, yüksek sosyete üzerinde oldukça etkili olmuştu. Doğu'daki savaş ise tamamen farklı bir biçim almıştı. Hitler bu savaşı bir fetih ve imha savaşı olarak tasarlamıştı: Bu çerçevede Alman *Lebensraum* fethedilecek, Slav dünyası kolonileştirilecek, Bolşevizm yıkılacak ve Yahudilerin kökü kazınacaktı. Kıtadaki savaş, başından beri önceki tüm savaşlardan farklıydı. Bu savaş, muharip ile sivil arasında herhangi bir ayrım yapmaksızın tüm halkların köle haline getirileceği, diğerlerinin önce gettolar ve *Einsatzgruppen*

gibi hazırlıklarla, ardından kamplarda insan mezbahaları olarak tasarlanmış gaz odalarıyla imha edileceği kolonyal bir savaş olarak başlamıştı. Nazizme göre Bolşevikler ile Yahudiler arasındaki ortak yaşama ilişkisi o kadar derindi ki birlikte yok edilmeleri tek hedefti. Savaşın ilk yılında Kızıl Ordu'ya bağlı birkaç yüz bin siyasi komiser, Wehrmacht'ın ilerleyişini takip eden *Einsatzgruppen* tarafından hemen oracıkta kurşuna dizildi. Emirler başından beri oldukça sarihti: Rus askerleri saygıyı hak etmiyordu ve bu nedenle "yoldaş" olarak görülemezdi.[8] 1941 yılındaki Barbarossa Harekâtı sırasında Wehrmacht tarafından ele geçirilen üç milyon üç yüz elli bin Sovyet savaş esirinin iki milyondan fazlası, tutuklandıkları korkunç koşullar nedeniyle ya idam edilmiş ya da hayatta kalamamıştı.[9] Yalnızca askeri ve sivil kayıpları karşılaştırdığımızda Batı Cephesi ile Doğu Cephesi arasındaki farklar göze çarpar. Savaşırken ölen askerler, bombalama sonucu katledilen siviller, Direniş ile işgalci güçlerin yanı sıra Yahudiler ile siyasi sürgünlerin arasındaki çatışmaların kurbanları da dâhil olmak üzere toplam ölü sayısı, iki savaş stratejisi arasında etkileyici bir uçurum olduğunu ortaya koyuyor.[10] Fransa (üçte ikisi metropolitan Fransa'da olmak

8 Bakınız Omer Bartov, "Savage War. German Warfare and Moral Choice in World War II", *Germany's War and the Holocaust. Disputed Histories*, Ithaca: Cornell University Press, 2003: s. 8. Konuyla ilgili daha detaylı bir değerlendirme için özellikle bakınız Christian Streit, *Keine Kameraden. Die Wehrmacht und die sowjetischen Kriegsgefangenen 1941-1945*, Bonn: Dietz, 1997.

9 Bakınız Pavel Polian, "La violence contre les prisonniers de guerre soviétiques dans le Troisième Reich et en URSS ", edit: Stéphane Audoin-Rouzeau, Annette Becker, Christian Ingrao ve Henry Rousso, *La Violence de guerre 1914-1945*, s. 121.

10 Sonraki satırlarda okuyacağınız rakamlar için bakınız Philippe Masson (ed.), *Dictionnaire de la Deuxième Guerre mondiale*, Cilt I,

üzere) yaklaşık altı yüz bin ölünün yasını tutarken İtalya da (1943 yılından sonra Alman işgalinde ölen partizanlar ve sivillerin yanı sıra III. Reich ile birlikte savaşan askerlerle birlikte) benzer bir ölü sayısı karşısında matem içindeydi. Büyük Britanya da (altmış bini sivil olmak üzere) dört yüz binden fazla kurban vermiş, Hollanda ise (yarısından fazlası Yahudi olan) üç yüz binden fazla kurban hesaplamıştı. Doğu'daki savaşın yarattığı yıkım ile karşılaştırıldığında bu rakamların düşük olduğu söylenebilir. Orada milyonlarca kurban kaydedilmişti: yirmi üç milyon Sovyet (en az sekiz milyonu sivil olmak üzere toplam nüfusun %10'u) ve altı milyon Polonyalı (üç buçuk milyon Yahudi dâhil toplam nüfusun %7'si). Benzer oranlar, iki milyon kurbanın bulunduğu Balkanlar için de geçerliydi (Yugoslavya'da nüfusun %10,6'sı, Yunanistan'da da %6,8'i). Britanya ile Sovyet ordularının ölüm oranları karşılaştırıldığında da benzer bir fark ortaya çıkar: Britanya ordusu için %5 ve Sovyet ordusu için %25.[11] Hitler, savaşın son aşamasında, Alman askerlerinin Batı Cephesi'ndeki vahşetini büyük ölçüde sona erdiren o "aptal" Cenevre Sözleşmesi'nden şikâyetçiydi.[12] Teslim olmanın hayatta kalmaları için bir tehdit oluşturmadığı yerlerde askerler daha az mücadeleci davranıyorlardı. Cephe hatlarına göre de Alman kayıpları arasında da ayrım yapmak elzemdir. Savaş sırasında ölen üç buçuk milyon III. Reich asker haricinde, "yalnızca" yüz yirmi sekiz bin Alman askeri ya da tüm Alman kayıplarının %3,2'si, 1940 baharı ile 1944

Paris: Larousse, 1979: s. 875-876.

11 Bakınız Joanna Bourke, *The Second World War: A People's History*, New York: Oxford University Press, 2001: Bölüm 8.

12 Bakınız Ian Kershaw, *Hitler: Némésis 1936-1945*, Paris: Flammarion, 2000: s. 112.

sonu arasında Batı Cephesi'nde vuku buldu. Doğu'daki savaşın fevkalade acımasız karakterini anımsatan Pieter Lagrou, Alman şehirlerinin bombalanması sonucunda ölen sivillerin toplam sayısının –yaklaşık altı yüz bin sivil–, Leningrad ya da Varşova gibi şehirlerdeki sivil kayıplardan daha az olduğunun altını çizmişti.[13]

Alman askerleri, cepheden yazdıkları mektuplarda savaşın vahşetine dikkat çekmeyi de unutmamışlardı: "Burada savaş, 'saf hali'yle cereyan ediyor; insanlığın tüm izleri eylemlerden, kalplerden ve zihinlerden silinmiş görünüyor. Meczup halüsinasyonlardan ve kabuslardan başka bir şey görmüyoruz."[14] Kısacası İkinci Dünya Savaşı esasen Doğu Cephesi'nde vuku bulmuştu; savaş bu cephede , –ideolojik (Bolşevizme karşı mücadele), kolonyal (*Lebensraum*'un fethi) ve ırkçı (Slavların egemenlik altına alınması, Yahudi ve Çingene Soykırımı) gibi– muhtelif boyutlarıyla tam manasıyla olgunlaşmıştı. Bu perspektiften yola çıkıldığında İkinci Dünya Savaşı, uluslararası hukuk bağlamında devletlerarası bir çatışma olmasından dolayı kurbanların sayısının orantılı olarak tüm taraflarda karşılaştırılabilir olduğu Birinci Dünya Savaşı'ndan farklıdır.[15] Klasik savaş durumu bu karakterini kaybedince karakterini ideolojik, kolonyal ve bitirici savaş olarak daha açık bir şekilde kendini açığa vurduğu her yerde çok daha ölümcül hale gelmişti.

Çatışmanın bu farklı boyutları arasındaki sarsılmaz bağ,

---

13 Pieter Lagrou, "Les guerres, les morts, le deuil: bilan chiffré de la Deuxième Guerre mondiale", *La Violence de guerre*, s. 323.

14 Aktaran Omer Bartov, *L'Armée d'Hitler. La Wehrmacht, les nazis et la guerre*, Paris: Hachette, 1999: s. 49.

15 Pieter Lagrou, "Les guerres, les morts, le deuil", *La Violence de guerre*, s. 323.

Doğu Cephesi'nde Alman orduları içinde yayılan propagandayla somutlaştırılmıştı. Tarihçi Omer Bartov, bu ideolojik savaşa yönelik öncelikli fikirlerin –*Weltanschauungskrieg* nosyonunun, dönemin Nazi dilinde sürekli ortaya çıkması gibi– bir envanterini çıkararak bu fikirlerin, vakaların önemli bir kısmının Goebbels'in bakanlığının denetimine tabi olmayan subayların verdiği bildirilerde, belgelerde ve talimatlarda geliştirildiğinin altını çizmişti. Düşmanın, Nazi sözlüğünün kategorilerine göre tanımlanarak insandışılaştırılması, birliklere dağıtılan bir bildiride görüldüğü üzere ayırt edici bir unsurdur:

> Kızıl bir komiserin yüzüne bakan herkes, Bolşeviklerin neye benzediğini anlar (...) Bu konuda kuramsal tanımlamalara ihtiyacımız yok. Ekseriyetle Yahudi olan bu insanlara hayvan demek, hayvanlara hakaret olacaktır. Bu insanlar, asil insanlığa karşı şeytani nefretin somutlaşmış halidir. Bu komiserlerin ortaya çıkışı, asil kana karşı *Untermenschen*'in isyanını gösteriyor.[16]

Bolşevizmin ortadan kaldırılması; 37. Panzer Kolordusu komutanının emirlerine göre Almanya için bu intikam meşruydu:

> Görevimiz Kızıl Ordu'yu yok etmekten ve Nasyonal Sosyalizmin ölümcül düşmanı Bolşevizmi sonsuza dek ortadan kaldırmaktan ibarettir. Bolşevizmin [Birinci] Dünya Savaşı sırasında ordumuzu sırtından bıçakladığını ve halkımızın savaştan sonra yaşadığı derin utançtan sorumlu olduğunu unutmadık. Kimse bunu aklından çıkarmamalı![17]

---

16 Omer Bartov, *The Eastern Front, 1941-1945:' German Troops and the Barbarization of Warfare*, New York: Basingstoke, 2001: s. 83.

17 *A.g.e.*, s. 84.

Bu savaşın amacı ve yöntemleri, 16. Ordu komutanları Walther von Reichenau, Erich von Manstein ve Hermann Hoth'un 1941 yılının Kasım ayında, Leningrad ve Moskova'ya yönelik büyük Alman ilerleyişi sırasında birliklere iletilen emirlerinde özetlenmişti. Savaşın temel amacı, "Yahudi Bolşevizmi"ni yok etmek ve "Asya'nın Avrupa kültür alanındaki etkisini ortadan kaldırmak"tı. Sonuç olarak;

> Doğu Cephesi'ndeki askerler, sıradan bir savaşın savaşçıları olmanın yanı sıra acımasız bir ırk anlayışının [*völkische Idee*] taşıyıcıları ve Almanların maruz kaldığı tüm vahşetin intikamcılarıdır. Bu nedenle Yahudi alt-insana [*Sühne an*] karşı sert ama adil önlemlerin gerekliliği'ni açıkça anlamaya mecburdular (...) Tarihsel misyonumuzu ancak bu şekilde gerçekleştirebilir; başka bir deyişle Alman halkını Yahudi-Asya tehdidinden sonsuza kadar kurtarabiliriz.[18]

Bartov'a göre bu propaganda, vahşi savaş koşullarında yeni bir kahramanlık anlayışının –diyebiliriz ki son kertede vatanseverliğin gizemini değil nihilizmin ortaya çıkışını temel alan bir kahramanlığın– yaratılmasına katkıda bulunmuştu.[19] Avrupa'yı Bolşevizmden ve Yahudilerden kurtarmak arındırıcı bir görevse, o zaman bu görevi üstlenen askerler, kahraman savaşçılara dönüşür. Bu ideolojik haçlı seferi, dönemin Doğu Cephesi'nin koşullarında son derece acımasız bir savaş şeklini almıştı. 1914 örneğinden son asker, artık savaşı askeri aygıtlar arasındaki bir meydan oku-

---

18 *A.g.e.*, s. 85

19 Omer Bartov, *L'Armée d'Hitler: La Wehrmacht, les nazis et la guerre*, s. 49. Bu konuya ilişkin ayrıca bir değerlendirme için bakınız s. 104-138.

ma olarak algılamıyordu; günlük hayatı acımasız, fanatik ve ahlak dışı bir ilişki olarak, "imha etiği"ni (*Vernichtungsmoral*) temsil eden bir ordu bağlamında yaşamaya alışmıştı.[20] Darwinci kavramlarla düşünülen bu savaş, bir varoluş mücadelesi niteliği kazanmıştı. Bu durumda uygarlaşma sürecinin normlarından bir gerilemeden söz edebiliriz.

Geleneksel savaş kurallarının reddi, ideolojik ve ırkçı olarak görülmesinin yanı sıra kolonyal bir savaş olarak uygulanan Nazi savaşının da tözü olduğundan, tüm aktörlerini etkileyen bu çatışmanın yürütülmesinde mutasyonlar olması kaçınılmazdı. Britanyalıların hava saldırıları, bilahare göreceğimiz gibi Alman şehirlerini yok etmeyi ve sivil halka korku salmayı amaçlıyordu. Çatışmanın vahşeti, tüm tarafların diline de sirayet etmişti. 1941 baharında Almanların Londra'ya yaptıkları hava saldırılarının ardından Churchill, yurttaşları arasında yükselen intikam arzusuna desteğini ilan etmek için Avam Kamarası'na şöyle seslenmişti: "Bunu onlara ödeteceğiz!"[21] Churchill, bir röportajında daha da ileri giderek şöyle der: "En fazla yetmiş milyon habis Hun var diyorum; bunlardan bazılar iyileşebilir elbet ama diğerleri öldürülmelidir."[22] Savaş alanında söylenen sözler daha netti. General George S. Patton, Temmuz 1943 tarihinde Sicilya'ya yaptıkları bir çıkarma sırasında 45. Piyade Tümeni'nin subaylarına şunları söylemişti: "Düşmanla karşılaştığımızda

20 Hannes Heer, "Die Logik des Vernichtungskrieges. Wehrmacht und Partisanenkampf", edit: Hannes Heer ve Klaus Naumann, *Vernichtungskrieg: Verbrechen der Wehrmacht 1941-1944*, s. 115.

21 Aktaran Stephen Garrett, *Ethics and Airpower in World War II: The British Bombing of German Cities*, New York: St. Martin Press, 1993: s. 12.

22 *A.g.e.*, s. 91.

onu öldüreceğiz. Ona merhamet göstermeyeceğiz. Düşman binlerce yoldaşımızı öldürdü; işte bu yüzden ölmeli." Diyelim ki düşman teslim olmak istedi; Patton ne yapılması gerektiğini söylerken altını kalın kalın çiziyordu: "O piç ölecek! Onu öldürmek boynunuzun borcudur."[23] Amerika'nın Avrupa'daki savaşı, Pasifik'te Japonlara karşı yürütülen savaşı imleyen ırkçı dil ve pratikler tarafından karakterize edilmediyse,[24] savaş hukuku kesinlikle epeydir unutulmuştu.

Doğu Cephesi'nde sürmekte olan savaşın acımasızlığı, Sovyet birlikleri üzerinde kaçınılmaz olarak derin bir etki yarattı. Savunma hatları yeni düzenini almıştı: Leningrad, Moskova ve Stalingrad'ın düşmesine izin verilemezdi. Stalin, Wehrmacht'ın işgal ettiği bölgelerde Nazilerin saldırgan tutumuna karşı partizan savaşıyla yanıt vermeye karar vermişti. Sovyet askerlerinin pes etmesine müsaade edilmediği gibi mahkûmlar da firari olarak kabul edildi. Kızıl Ordu Başkomutanlığı'nın biri Ağustos 1941'de (no 270) diğeri de Temmuz 1942'de (no 227) yayınladığı ve General Jukov ile bizzat Stalin tarafından imzaladığı iki ünlü emir, Sovyet ordusunun düşman tarafından ele geçirilen tüm subay ve siyasi komiserleri derhal infaz edilmesi gereken firariler olarak nitelendirmişti.[25] Stalin, 3 Temmuz 1941 tarihli radyo konuşmasında, amacı tehdit altındaki SSCB'yi savunmanın yanı sıra "Alman faşizminin boyunduruğu altında acı çeken

---

23 Aktaran Joanna Bourke, *An Intimate History of Killing: Face to Face Killing in Twentieth Century Warfare*, London: Basic Books, 1999: s. 171.

24 Bakınız John W. Dower, *War Without Mercy: Race and Power in the Pacific War*, New York: Pantheon Books, 1986.

25 Bakınız Pavel Polian, "La violence contre les prisonniers de guerre soviétiques dans le Troisième Reich", *La Violence de guerre, 1914-1945*, s. 124-125.

tüm Avrupa halklarının kurtuluşuna" katkıda bulunmak olan "büyük bir vatanseverlik savaşı" çağrısı yapmıştı.[26] Zaman içinde daha da barbarlaşan savaşın ilerleyen aylarında dil de radikalleşmişti. Sovyer askerlerinin tasvir edildiği bir kitapta İlya Ehrenburg, Almanları insan olarak görmeyi reddederek öldürülmeleri çağrısında bulunuyordu: "Ne günleri say ne de yaptığın kilometreleri. Yalnızca öldürdüğün Almanların say. Almanları öldür, işte annenin duası. Gebert Almanları, Rusya'nın yakarışı bu. Sakın çekinme. Durma. Öldür."[27]

1944 yılında, Sovyet birlikleri Doğu Prusya'ya girdiklerinde, duvarlar intikam çağrısı yapan posterlerle doluydu: "Kızıl Ordu Askeri: Şu andan itibaren Alman topraklarındasın; intikam çanları çalıyor!"[28] Görüldüğü gibi bir broşür, askerleri öldürmeye, kadınlara tecavüz etmeye teşvik ediyor: "Gebertin. Ne yaşayanlar ne de doğmamışlar, Almanya'da kimse masum değil. Yoldaş Stalin'in sözlerine kulak verin ve Almanya canavarını inine gömün. Alman kadınının ırksal gururunu kırın. O sizin meşru ganimetinizdir. Öldürün onları ey muzaffer Kızıl Ordu'nun yiğit askerleri."[29] Rusların Berlin'e girişinin korkunç bir şiddet dalgasını da beraberinde getirdiğini, harap olmuş şehirde fütursuzca

---

26 Staline, "Sur la grande guerre de l'Union soviétique pour la défense de la patrie", *içinde* Marx, Engels, Lénine, Staline, *La Lutte des partisans*, Paris: 10/18, 1975: s. 180. Bu konuşmanın etkisiyle ilgili olarak bakınız Isaac Deutscher, *Stalin*, Londra: Oxford University Press, 1965: Bölüm 12.

27 Aktaran Antony Beevor, *La Chute de Berlin*, Paris: Le Livre de Poche, 2002: s. 259.

28 Aktaran Alfred M. de Zayas, *Nemesis at Potsdam: The Anglo-Americans and the Expulsion of the Germans*, Londra: Routledge & Kegan Paul, 1977: s. 66.

29 *A.g.e.*, s. 65.

yargısız infazların yapıldığını ve şehrin yağmalandığını biliyoruz. Bazı tahminlere göre doksan bin kadına tecavüz edilmişti.[30] Açıkçası söz konusu olan, Nazi saldırı savaşı ile Sovyet kurtuluş savaşı arasında bir paralellik kurmak değildir, her ne kadar (apolojistler ya da antikomünist olmalarından dolayı kör olmuş) bazı tarihçiler zaman zaman buna teşne olsa da.[31] Stalin, Avrupa'nın bir kısmına egemenliğini dayattığı oranda işgal savaşına dönüşen bir savunma savaşı başlatmıştı lâkin Almanların yok olmaları bir yana köleliğe biat etmesi aklının ucundan bile geçmemişti. Kızıl Ordu'nun uyguladığı ve birçok durumda, Müttefik Kuvvetler'in hava savaşı ile ABD'nin Japonya'yı bombalaması ile birlikte savaş suçu olarak sınıflandırılmayı hak eden şiddet ve aşırılıklar, İkinci Dünya Savaşı'nın zulmünü kanıtlamaktadır. Son derece güçlü yıkım araçlarıyla donatılan öte yandan bir iç savaşın yöntemleri, duyguları ve tutkularıyla yaşayan modern orduların önderliğindeki bir çatışmanın acımasızlığının ifadesidirler.

Bu çatışma, *nefret* şiarıyla ortaya çıktı. Faşizm, hümanizmin sonunu ilan ederek, savaşı "küresel temizlik" olarak idealleştirirerek ve güç ile şiddet kültü dikerek buna zemin hazırlamıştı. Naziler bununla gurur duyuyordu. Josef

30 Bakınız Tony Judt, "The Past is another Country: Myth and Memory in Postwar Europe", edit: Istvan Deak, Jan T. Gross ve Tony Judt, *The Politics of Retribution in Europe: World War II and its Aftermath*, s. 294. Antony Beevor'a göre bu rakam daha yüksek olup doksan beş bin ile yüz kırk bin arasındadır (*La Chute de Berlin*, s. 562).

31 Bakınız Andreas Hillgruber, *Zweierlei Untergang: Die Zerschlagung des Deutschen Reich und das Ende des europäischen Judentums*, Berlin: Siedler, 1986. Bu kitabın tezlerinin, Alman *Historikerstreit*'in kaynaklarından biri olduğu unutulmamalıdır.

Goebbels, radyo konuşmalarında bu düşünceyi söylevinin merkezine yerleştiriyordu. 1944 yılının Haziran ayında, Avrupa'nın hiç bu denli büyük ve derin bir nefrete şahit olmadığını döylemişti: "Avrupa halkları son aylarda bu nefreti deneyimlemiş ve yaşanan bu teröre son verme iradesini canlı tutmuştur; evet yanlış duymadınız, insanlar bu terörün bedelini ödetmek istiyor!"[32]

Bombalamak

Hava savaşı, körlemesine bir yıkım dalgasına ve bundan musdarip olan halklar için tam anlamıyla kıyamete yol açan eylemlerin ve misillemelerin artması olarak gelişti. 1940 yılında başlayan ve 1945 yılında Hiroşima ile Nagasaki'ye atom bombası atılmasıyla sona eren, şehirlere ve sivillere yönelik sistematik hava bombardımanları, Peter Sloterdijk'in "atmoterörist" olarak tanımladığı yeni bir savaş paradigmasının ortaya çıkışını göstermektedir.[33] Bu yeni paradigmanın ilk prensibi, Almanya ordusunun Fransa ve Kanada güçlerine karşı 22 Nisan 1915 tarihinde Ypres'a düzenlediği gaz saldırısında oluşmuştu; bu anlamda prensip, Antik Çağ'ın savaşlarından beri süregeldiği gibi düşman bedenini elde etmeyi amaçlayan *intentio directa* ile değil ekolojik koşulların yok edilmesinde yatmaktadır. Hava savaşı –gözle görülebilir bir örnek olarak Hiroşima–, kavramın biyolojik anlamıyla doğal yaşam alanlarını ortadan kaldırarak sivilleri öldürür. W. G. Sebald, *Hava Savaşı ve Edebiyat* başlıklı kitabında "Gomorrah" olarak bilinen RAF operasyonunda

32 Aktaran Ralf Georg Reuth, *Goebbels*, Münih: Piper, 1995: s. 543.

33 Bakınız Peter Sloterdijk, *Luftbeben. An den Quellen des Terrors*, Frankfurt-sur-le-Main: Suhrkamp, 2002.

28 Temmuz 1943 gecesi Hamburg'un kundaklanmasını betimleyerek "atmoterörist" savaşına yönelik çarpıcı bir bakış açısı geliştirmişti.[34] İlk baskınla şehrin dört bir yanında çıkan yangınlar, birkaç dakika sonra hızla devasa bir ateş fırtınasına dönüştü. Harabeye dönmüş binalardan alevler yükseliyordu; yükselirken oksijeni öyle güçlü emiyordu ki hava bir kasırga şiddetinde patladı. Sığınaklara saklananlar, enkazın altında kaldılar, kaçmaya çalışanlar, kapana kısıldıkları alevler içinde meşale gibi yandılar ya da kızgın asfalta gömülmüşlerdi. Ertesi sabah şehir, öylesine kalın bir duman örtüsüyle kaplanmıştı ki, herhangi bir ışığın bu dumanı yarması mümkün değildi. Pilotlar bile bu cehennemin yaydığı ısıyı kokpitten hissediyordu.

İlk hava bombardımanları, Birinci Dünya Savaşı sırasında denenmişti lâkin ilk etapta cephe hatlarını çevreleyen bölgelerle sınırlandırılmıştı. Alman Zeplinleri, Ocak 1915 ile Aralık 1916 tarihleri arasında başkent dâhil İngiliz şehirlerinin birçoğunu bombaladı ancak bu bombardıman çok az sayıda can kaybına neden oldu (yaklaşık bin dört yüz ölüye karşılık on binlerce yaralı). Bu çatışmanın ardından Milletler Cemiyeti, hava savaşı hukuku oluşturulması için hukukçulardan oluşan bir komisyon kurulmasına karar verdi. Aralık 1922 ile Şubat 1923 tarihleri arasında Lahey'de toplanan komisyon, kasabalara saldırıyı yasaklayan bir dizi bağlayıcı kural belirledi. Komisyonun vardığı sonuçlar oldukça açıktı: "Sivilleri terörize etmek, askerî nitelikte olmayan özel

34 W. G. Sebald, *De la destruction comme élément de l'histoire naturelle,* Arles: Actes Sud, 2004: s. 37-38. Ayrıca bakınız Nicolás Sánchez Durá, "Palabras e imágenes, límites y alcance de los testimonios del dolor de la guerra", edit: Nicolás Sánchez Durá, *La guerra*, Valence: Pre-Textos, 2006: s. 207-246.

mülkleri yok etmek veya bunlara zarar vermek ya da muharip olmayanları yaralamak amacıyla hava bombardımanı yapmak yasaktır."[35] Bu normlar, 1935 yılındaki II. İtalya-Habeşistan Savaşı sırasında İtalya tarafından açıkça ihlal edilmiş olsa da siyasi liderlerin önemli bir kısmı normları iki savaş arası dönemde ciddi bir şekilde yeniden onayladı. 1938 yılı Haziran ayında Başbakan Neville Chamberlain, RAF Bombardıman Komutanlığı'na, kentlerin ve sivil halkın bombalanmasının "uluslararası hukuka kesinlikle aykırı olduğu" yönünde talimat verdi.[36] Gelgelelim İkinci Dünya Savaşı başladığında bu kurallar hemen unutulmuştu. Devlet başkanlarının iyi niyetlerine karşın bu kuralların ihlal edilmesi, modern silahların doğasından kaynaklanıyordu; tıpkı topyekûn savaşın, Sanayi Devrimi'nin yarattığı koşulların doğasında var olması gibi. Ernst Jünger, 1930 gibi erken bir tarihte bu sonucu, şu sözlerle çok net bir şekilde ortaya koymuştu: "Karada ve havada hareket eden motorize ordu, savaşın kırsal kesimle sınırlı kalmasını uzun süre kabul etmeyecek ve büyük şehirler, teknik dünyanın merkezleri ve sinir noktaları olarak yeni ordular üzerinde giderek artan bir ilgi uyandıracak."[37]

İlk hava bombardımanları, Eylül 1939 tarihinde gerçekleşti; Polonya'nın şehirlerine yapılan saldırılarla Almanya'nın Varşova'yı fethetmesi planlanıyordu. Batı Cephesi'nde çatışmaların başladığı Mayıs 1940 tarihinde, sıra

---

35 Bakınız Stephen Garrett, *Ethics and Airpower in World War II*, s. 26.

36 *A.g.e.*, s. 29.

37 Ernst Jünger, "Das große Bild des Krieges (*Das Antlitz des Weltkrieges*), *Politische Publizistik, 1919 bis 1933*, Stuttgart: Klett-Cotta, 2001(1930): s. 606.

Rotterdam'a gelmişti. Fransa'nın düşüşünden sonra Birleşik Krallık yalnız kaldı; öte yandan elinde başka bir muharebe yöntemi olmamasına rağmen "hava bombardımanı" stratejisi benimseyerek –başka bir deyişle kent bölgelerine yangın bombası atarak– Almanya'nın Rhineland'daki sanayi tesislerine yönelik bir hava saldırısı başlattı. Bu saldırıya Almanlar, İngiliz şehirlerini yoğun bir bombardımana tutarak cevap verdi. 1940 güzüyle 1941 baharı arasında gerçekleşen Alman baskınları nedeniyle kırk bin sivil hayatını kaybetti. Bir sanayi şehri olan Coventry yerle bir edildi. Bu saldırının ardından oluşan gerginlik, Alman şehirlerinin tamamına yakının yok edildiği 1945 yılına kadar durmadı. Ocak 1943 tarihindeki Kazablanka Konferansı'ndan sonra Müttefik Devletler, açık amacı şehirleri kapsamlı bir şekilde bombalayarak Alman sivil halkını bir bütün olarak vurmak olan askeri bir strateji üzerinde karar kıldılar.[38] Ağustos 1945'te Japonya'nın Hiroşima ve Nagasaki şehirlerinin atomik yok oluşuna tanık olan dünyanın kayıtsızlığının ve anlayışlığının nedenlerinden biri budur. Sir Arthur Harris komutasındaki Kraliyet Hava Kuvvetleri, savaş boyunca Almanya'ya (elli altı bin pilotun hayatına mal olan) toplam üç yüz dok-

---

38 Richard Overy, "Die Alliirte Bombenstrategie als Ausdruck des 'Totalen Krieges'", edit: Lothar Kettenacker, *Ein Volk von Opfern? Die neue Debatte um den Bombenkrieg, 1940-1945*, Hambourg: Rowohlt, 2003: s. 40. Ayrıca bakınız Danièle Voldman, "Les populations civiles, enjeux du bombardement des villes (1914-1945)", *La Violence de guerre*, s. 151-174. Eric Markusen ve David Kopf, soykırım ile topyekûn savaş arasındaki farkları ortaya koydukları parlak analizleriyle çelişse de bu olgulara dayanarak Müttefik Devletler'in İkinci Dünya Savaşı'ndaki bombardımanında "soykırımsal" bir karakter ortaya çıkardıklarını düşünüyorlar: *The Holocaust and Strategic Bombing. Genocide and Total War in Twentieth Century*, Boulder: Westview Press, 1995: s. 255.

san bin saldırı düzenledi. Almanya tarafında beş yüz binden fazla sivilin öldürüldüğü, yüz bin kişinin ağır yaralandığı ve üç milyon evin yıkıldığı tahmin ediliyor.[39] Hamburg, 1943 yılının güzünden baharına kadar, Dresden ise 1945 yılının Şubat ayında bombalandı. Milyonlarca mülteci yanan şehirlerden kaçmak zorunda kaldı. Alman bombardımanının yarattığı hasar, Müttefik Devletler'in hava saldırılarının yarattığı tahribattan daha düşükse, bu temelde Nazi rejiminin kullanabileceği kaynakların sürekli azalmasından kaynaklanıyordu. Birkaç binden fazla ölü ya da yaralı olduğunu asla iddia etmeyen Hitler'in savaşın gidişatını tersine çevireceğini umduğu V1 ve V2 roketleri hazır değildi.

Bu çatışma, askeri strateji üzerine 1921 yılında yayınlanan *Il dominio dell'aria* adlı çalışmasıyla adından söz ettiren İtalyan General Giulio Douhet'in tahminlerini temelden boşa çıkarmıştı. Douhet, yaklaşan bir savaşta gerçekleşecek olan muhtemel bir hava bombardımanının yıkıcı ve ölümcül karakterini doğru bir şekilde öngörmüş olmasına rağmen, bunun düşmanlıkları durdurmayan yönelik sivil başkaldırıları kışkırtacağını ve nihayetinde böyle bir savaşın maliyetinin devletlerin tahammül edebileceğinden daha fazla olacağını düşünmekle ciddi bir şekilde yanılmıştı.[40] Sivil halk, bu yeni "artçı muharipler" ve düşman saldırılarına sabırla katlanmıştı. Kurtulanlar enkazı temizlerken yöneticiler intikam çağrısında bulunuyordu. Alman şehirlerine yapılan

39 Jörg Friedrich, *Der Brand. Deutschland im Bombenkrieg 1940-1945*, Berlin: Ullstein, 2002: s. 63; Stephen Garrett, *Ethics and Airpower in World War II*, s. 21.

40 Giulio Douhet, *Il dominio dell'aria*, Rome, 1921. Ayrıva bakınız Sven Lindqvist, *Maintenant tu es mort: le siècle des bombes*, Paris: Serpent à plumes, 2002: Kısım 104.

kapsamlı bombalamalar dahi, Hitler efsanesi[41] çökmesine rağmen siviller arasında düşmana karşı korku ve nefret duygusu uyandırarak, nihai çöküşüne kadar Nazi rejiminin istikrarını korudu. Günlüğünde belirttiği gibi Goebbels'in propagandası için argüman sağlamışlardı. 1943 güzünde Hamburg'da bombalanan yüz binlerce insan, bu nedenle "intikamın öncüsü" oldu (*Avantgarde der Rache*).[42] Britanya'nın popüler basını ise, ironik bir şekilde "Hamburg, hamburgerleşti" demişti.[43]

Böylece Müttefik Devletler'in, Mihver Kuvvetleri'nin işgal ettiği ülkeleri kurtarmaya yönelik savaşının, çatışmanın kaçınılmaz bir sonucu olarak kayıpları ve yıkımı tevekkülle kabul eden sivil halklara karşı savaş şeklini aldığı paradoksal bir durum yaratıldı. Müttefik Devletler'in Haziran 1944'teki Normandiye çıkarması sırasında gerçekleşen ve birkaç hafta içinde Paris'in kurtuluşuna yol açıp Batı'daki savaşın nihai safhasını başlatan destansı ve şiddetli savaşları, kolektif hafızalardan silinmiyor. Yine de çıkartmadan önce başlayan ve çıkartma sırasında da devam eden hava saldırılarında ölen sivillerin sayısı, Normandiya sahillerine düşen askerlerin sayısından daha fazlaydı. (Pas-de-Calais'deki Portel komünü, 1943 yılının Eylül ayında Alman savunmasını test etmek amacıyla gerçekleştirilen ve beş yüz kişinin ölümüne neden olan bir bombardıman sırasında yıkılmıştı.)[44] Öte yandan

41 Ian Kershaw, *Le Mythe Hitler: Image et réalité sous le Troisième Reich*, Paris: Flammarion, 2006: s. 252-253.

42 Aktaran Jörg Friedrich, *Der Brand*, s. 481.

43 Stephen Garrett, *Ethics and Airpower in World War II*, s. 103.

44 Bakınız Christophe Beaudufe, *L'Été 1944. Le sacrifice des Normands*, Paris: Perrin, 1994; ayrıca bakınız Gabriele Ranzato, "Guerra totale e nemico totale", edit: Marcello Flores, *Storia, verità, giustizia. I crimini del XXe secolo*, Milan: Bruno Mondadori, 2001: s. 75.

bu paradoks, muharipler ile siviller arasında herhangi bir ayrım gözetmeyen topyekûn savaş mantığının bir parçasıdır.

Aşırı hava saldırısı, düşman nefretini topyekûn imha arzusuna dönüştüren kuralsız bir çatışmanın ters etkilerini ortaya çıkarır. Söz konusu olan yıkılan şehirlerin enkazı altında saklı olan bir geçmiş, ortak bir miras ve gelenek olarak Avrupa fikridir. Topyekûn savaşın bu yeni boyutu, *kültürel bombardıman* ifadesiyle çok güzel bir şekilde özetlenmiştir. RAF, 29 Mart 1942 tarihinde Hansa kıyısındaki Orta Çağ şehri Lübeck'i bombaladı ve Marienkirche Kilisesi'nden belediye binası da dâhil merkezdeki Rönesans saraylarına kadar tarihî anıtların birçoğunu yerle bir etti. Daha sonra Hitler, hedefleri seçmek için kullanılan turist rehberinin adını taşıyan Baedeker Blitz başlatarak tarihî İngiliz şehirlerini vurmaya karar verdi. Exeter, Bath ve York gibi Orta Çağ şehirleri hedef alındı. Alman radyosu, bu durumu muzaffer bir şekilde duyuruyordu: "Exeter bir mücevherdi; onu yok ettik." İngiliz hava saldırıları, Alman milliyetçiliğinin, Nazizmin çok ötesinde saf bir inanç hasrettiği bir geçmişin mimari ve sanatsal mirası olan *Kültür*'ün sembollerine dokunmuştu. Birinci Dünya Savaşı'ndan beri Alman kültür politikasından sorumlu olanlar tarafından kutsal olan "vatanın korunması" (*Heimatschutz*) ilkesini can evinden vurdular (Max Dvořák bu durumu 1916 yılında yayınlanan *Katechismus der Denkmalpflege* başlıklı kitabında kuramlaştırmıştı).[45] Bu nedenle yanıt, maruz kalının hakaretle orantılı olmalıdır.

Müttefikler'in *kültürel bombardımanı*, çatışma boyunca yoğunlaşarak devam etti ve Rhineland'ın önemli sanayi

45 Bakınız Miles Glendinning, "The Conservation Movement: a Cult of the Modern Age", *Royal Historical Society Transactions*, 6/13, 2003: s. 359-376.

merkezlerinden Wuppertal'dan, yıkımı herhangi bir stratejik fayda sağlamamasına rağmen 1945 yılının Mart ayında bombalanan küçük tarihî şehir Würzburg'a kadar neredeyse hiçbir şehir kurtarılamadı.10 Mart 1943 tarihinde gece boyu süren hava bombardımanlarının neden olduğu yangın nedeniyle Münih Ulusal Kütüphanesi'nde bulunan yarım milyon kitap (kütüphane stokunun %23'ü) kayboldu. Altı ay sonra Hamburg Üniversitesi Kütüphanesi'nde çıkan yangında altı yüz yirmi beş bin kitap kayboldu. Alman halk kütüphanelerinde bulunan kırk milyon kitabın otuz milyonu, bu yıkıcı öfkeden kurtulmak için yeraltına saklanmıştı. Raflarda kalan on milyon kitabın sekiz milyonu da yanıp kül oldu.[46] Bombaların Alman sivil toplumunu bir enkaz yığınının altına gömmesi ve Alman kültürünü yok etmesi gerekiyordu. Mayıs 1933'te Goebbels'in düzenlediği kitap yakmalarla ilk görkemli yüzünü ortaya koyan bu nihilizm, böylece Avrupa İç Savaşı'nın zirvesinde son sözünü de bulmuş oldu. Şehirlerin katedralleri, anıtları, sanat eserleri ve kütüphaneleriyle birlikte yıkımı, birçok gözlemci için bir tür kaçınılmaz Nemesis gibiydi. BBC aracılığıyla Alman halkına seslenen Thomas Mann, memleketi Lübeck'in yıkılmasında dolayı üzülmekten kendini alamamış ama Coventry'yi hatırlayarak "her şeyin bir bedelinin olduğu" sonucuna varmıştı.[47]

Büyük Britanya'da Alman sivil toplumunun yok edilmesine yönelik politikaya karşı sesini yükseltenlerin sayısı oldukça azdı. Bunlar genel olarak Canterbury ve York başpiskoposları ve Chichester piskoposu dâhil kilise temsilcileri, İşçi Partisi'nin bazı milletvekilleri ve herhangi bir siyasal parti üyeliği olmayan barış aktivistlerinin yanı sıra oyun ya-

46 Jörg Friedrich, *Der Brand*, s. 539.

47 *A.g.e.*, s. 182.

zarı George Bernard Shaw, filolog Gilbert Murray ve bombalamaları “ölüm karnavalı” olarak tanımlayan yazar Vera Brittain gibi bazı entelektüellerden oluşuyordu.[48] Kraliyet Hava Kuvvetleri Mareşali Sir Arthur Harris, hem Avam Kamarası’na hem de Lordlar Kamarası’na yöneltilen soru önergelerine yanıt olarak verdiği “Bombalama Ahlakı” başlıklı konferansı sırasında söz alan –kendisinin de gittiği küçük kilisenin papazı– Rahip John Collins, “Ahlakın Bombalanması”nın daha uygun bir başlık olacağını belirtmişti.[49] Gelgelelim bunlar cılız ses olmanın ötesine geçememişti. ABD savcısı Telford Taylor, Nürnberg’de olası bir Alman savunmasına yönelik herhangi bir argümanı ortadan kaldırmak amacıyla şehirlere yönelen hava bombardımanını “modern savaşın bilinen bir kısmı” olarak sunarak onu teamül hukukuna dâhil etmişti.[50] Başka bir deyişle sivillerin katledilmesi, zımnen topyekûn savaşın zorunlu sonuçlarından biri olarak kabul edilmişti. Müttefikler’in, adil savaşın bedeli olarak görülen bu suçlar karşısındaki sessizliğini açıklamak kolay olsa da, Almanların sessizliğinin daha karmaşık nedenleri vardı. Bunu Karl Jaspers’in 1945 gibi erken bir tarihte “Alman suçluluğu sorunu” (*deutsche Schuldfrage*) olarak tanımladığı şeyin bir belirtisi olarak görebiliriz.[51] W. G. Sebald’ın iddia ettiği gibi “hava saldırılarına maruz kalanların çoğunun, böylesine aşikâr bir delilik karşısındaki aciz öfkelerine rağmen, büyük ateş fırtınalarını adil bir ceza, hatta

48 Bakınız Stephen Garrett, *Ethics and Airpower in World War II*, s. 124.

49 *A.g.e.*, s. 97.

50 Aktaran Sven Lindqvist, *Maintenant tu es mort*, Kısım 239.

51 Karl Jaspers, *La Culpabilité allemande*, Paris: Éditions de Minuit, 1990.

karşı konulamayan daha yüksek bir gücün misilleme eylemi olarak gördüğü" göz ardı edilemez.[52] Başka bir deyişle Alman katedrallerini yutan alevler, 8 Kasım 1938 tarihindeki Kristal Gece sırasında sinagoglardan yükselen alevleri anımsatmış olabilir; yine yoksul evsizlerden oluşan kafile de, hepsi belirli bir disiplin ve düzen içinde (ama yol kenarını dolduran tanıklardan herhangi bir dayanışma olmaksızın) ölüm kamplarına sürüldükleri istasyonlara nakledilen Yahudi kafilesini anımsatmış olabilir.

Kökünü Kazımak

Bu iki dünya çatışması, *topyekûn savaş* şeklinde gerçekleştiğinden her şeyden önce iç savaşların özelliklerini almıştı. 1915 yılında ortaya atılan bu kavram, yirmi yıl sonra Alman General Erich Ludendorff'un aynı adı taşıyan eseri tarafından kutsanmadan önce tüm Batı dillerinde hızla yayıldı. Topyekûn savaş, tanımı gereği geleneksel olarak askeri alanın dışında tutulan sivil toplum alanını işgal ederek klasik savaşın sınırlarını aşar. Artık yalnızca ön saflarda değil arka saflarda da savaşılmaktadır. Denizaltılar savaşı denizlere taşır, hava bombardımanları şehirleri vurur. Tüm kıta, askeri operasyonlarına dönüşmüştür: Artık çatışmaların ortasına düşen siviller, ordu için üretim yapmanın yanı sıra düşman bombalarının hedefi haline gelir. Ludendorff, savaşın onun gözünde hakiki "ahlaki meşruiyeti"ni oluşturan bir "varoluş mücadelesi"ne dönüştüğünün altını çizmektedir.[53] Birinci

52 W. G. Sebald, *De la destruction comme élément de l'histoire naturelle*, s. 25.

53 Erich Ludendorff, *Der totale Krieg*, Münih: Ludendorff Verlag, 1935. Ayrıca bakınız Hans Ulrich Wehler, "'Absoluter' und 'totaler'

Dünya Savaşı'nda liberal "bırakınız yapsınlar" postulatlarını sorgulayan ekonomiler, savaş ekonomilerine dönüştü. İşçiler, geride kalarak aktif "işçi milisleri" haline gelirken kadınlar, askere alınan erkeklerin yerine vatan borcu namına kitlesel olarak üretime katıldılar. Kültür propagandaya dönüştüdü, medya sansüre tabi tutuldu, görsel basın ve sinema *kutsal birliği* savunmak için hükümetlerin denetimine alındı. Hükümetler, İngiltere'de tarihçi Arnold J. Toynbee ya da İtalya'da tarihçi Gioacchino Volpe gibi "üniformalı" entelektüellerin görevlendirildiği propaganda merkezleri kurdular. 1792 yılından beri savaş, ulusal seferberlik mantığıyla yürütülüyordu. Kutsal birliğin, diyordu John Horne, "haçlı seferi fikrini sekülerleştirme çabası"ndan başka bir şey değildir.[54] Öte yandan Birinci Dünya Savaşı, –artık yalnızca hanedanların değil halkların da sorunu olarak– savaşın "ulusalllaştırılması"nda ve ordunun sivil alana bulaşmasında bir eşiği aşmıştı. Bu anlamda topyekûn savaş, bir *iç* savaş olarak kendisini tüm kıtaya dayatmıştı. Aynı siyasi topluluğa, diğer bir deyişle aynı devlete ait düşman güçlere karşı koyduğu için değil, ilgili tüm ülkelerdeki sivil toplumları derinden etkilediği için iç savaştır. Alexandre Koyré'nin şehirde yarattığı toplumsal, iktisadi, politik ve demografik kargaşa nedeniyle modern savaşı bir "devrim türü" olarak görmesinin nedeni budur.[55]

Modern yıkım araçları, doğası gereği muharipler ile siviller arasında daha önce bulunan normatif ayrımı yıkmış-

---

Krieg. Vom Clausewitz zu Ludendorff", *Politische Vierteljahresschrift*, Jg. X, 1969: s. 220-248.

54 John Horne, "Les civils et la violence de guerre", *La Violence de guerre*, s. 142.

55 Alexandre Koyré, *La Cinquième Colonne*, Paris: Allia, 1997: s. 33.

tır. İttifak Devletleri, 1914 yılında iktisadi ablukanın etkisi altındaydı; bu abluka, savaşın sonuna gelindiğinde tahminelere göre 424 bin ile 800 bin arasında sivil Almanın hayatına mal olacaktı.[56] Ernst Friedrich'in *Krieg dem Kriege!* başlıklı pasifist kitapçığında oldukça detaylı bir şekilde ortaya koyduğu gibi cepheye yakın şehirler hızla askeri hedef haline geldi, yoğun bombardımana maruz kaldı ve bazen de yok edildi.[57] İşgal altındaki bölgelerde yaşayan halklar genellikle zorunlu çalışmaya mecbur bırakılırken düşman ülke vatandaşları, potansiyel bir "beşinci kol" olarak görülerek istenmeyen yabancılar olarak gözaltına alındılar. Burada, Fransa, Belçika ve Habsburg Galiçyası'ndaki işgal ordularının zor yoluyla gerçekleştirdikleri nüfus aktarımının ilk biçimlerine tanık oluyoruz. Sivillere karşı savaş, diyordu Stéphane Audoin-Rouzeau ve Annette Becker üstüne basa basa, "hedefleri savaş alanında yürütülen savaşın hedeflerinden farklı olmayan gerçek bir savaştır."[58] Savaşın sonunda Avrupa toplumlarının bu muazzam travmadan ne kadar derinden sarsıldığını kimse görmezden gelemezdi: Bir nesil siperlerde kurşunlara yem edildi, uluslar fakirleşti, devletler borç batağına girdi, aristokrat elitler tahtlarından indirildi, diplomatik ve ticari ilişkiler yok edildi, siyasi sistemler derinden sarsıldı ve birçok ülkede mevcut rejimler ayaklanmalarla karşı karşıya kaldı.

Bu savaş ortamında gerileyen Osmanlı İmparatorluğu'na yön veren Türk rejimi, "beşinci kol" olarak hareket

---

56 Bakınız Jonathan Glover, *Humanity. A Moral History of the Twentieth Century*, Londra: Jonathan Cape, 1999: s. 65.

57 Ernst Friedrich, *Krieg dem Kriege!*, Münih: DVA, 2004.

58 Stéphane Audoin-Rouzeau et Annette Becker, *14-18. Retrouver la guerre*, Paris: Gallimard, 2000: s. 72.

ettiğinden şüphelenilen bir milyondan fazla Ermeni'nin soykırımını gerçekleştirdi. Uzun bir zulüm tarihi, Türk milliyetçiliğini radikalleştiren ve Türk olmayan azınlıklara yönelik düşmanlığını bir imha projesine dönüştüren topyekûn savaş bağlamında trajik sonunu buldu. Ermeniler, Hristiyan olmaları dolayısıyla Rus düşmanlarının müttefiki olmakla ve Çarlık ordusuna kayıtlı hemşehrilerini desteklemekle suçlandılar. Yirminci yüzyılın bu ilk soykırımının biçimleri ve yöntemleri arkaikti lâkin infazı, kriz, genelleştirilmiş şiddet ve topyekûn savaşın yarattığı toplu ölüme alışma bağlamında gerçekleşti.[59] Ermeniler, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki toplumsal, iktisadi ve kültürel rollerinden dolayı, Jön Türk hareketinin başlattığı ulusal homojenleşme sürecinin önünde büyük bir engel teşkil ediyorlardı. Bu, modern milliyetçilik adına işlenen ilk soykırım, eski çokuluslu imparatorluğunun yerine Batı tipi bir ulus devletin doğum belgesiydi. Savaşın sonunda Orta Avrupa'da ve Balkanlar'da gerçekleşen geniş çaplı etnik temizik operasyonlarında da benzer bir mantık vardı. Hannah Arendt'in *Totalitarizmin Kaynakları* kitabında ortaya koyduğu gibi bu etnik temizlik, vatandaşlıktan ve haklardan yoksun yeni bir insan kategorisine yol açmıştı: mülteciler ve vatansızlar. Avrupa düzeninin 1914 yılından önce iddia edebileceği meşruiyet ulusal değil, bazı istisnalar dışında hanedanvari ve emperyaldi. Bu düzenin çöküşünden doğan devletlerin meşruiyeti, bilhassa Orta Avrupa'da, nüfuslarının dinî, etnik, dilsel ve kültürel karışımına karşılık gelmekten uzaktı. Ulus devlet modeline datanan yeni siyasal sistemde pek çok azınlık yer bulamamıştı. Eski uluslara-

59 Bakınız Jay Winter, "Under Cover of War. The Armenian Genocide in the Context of Total War", edit: Robert Gelatelly, Ben Kiernan, *Genocide. Mass Murder in Historical Perspective*, Cambridge: Cambridge University Press, 2003: s. 189-214.

rası sistemin dağılması, savaş sonrası krizleri derinleştirerek iç savaşların ve devrimlerin patlayıcı bir karışımına neden oldu. Din savaşları dönemindeki seleflerinden –Protestan Avrupa'ya sığınan Huguenotlar– farklı olarak yirminci yüzyılın vatansızları, gerçekten yalnızdı.[60] 1919 yılından itibaren İttifak Devletleri'nin dağılmasını teyit eden barış anlaşmalarının sonuçlarından biri, yaklaşık on milyon insanın zorla yerinden edilmesiydi.[61] Yaklaşık bir milyon Alman, ya eski Prusya İmparatorluğu'ndan (Poznan, Pomeranya, Yukarı Silezya) alınan bölgelerden sürüldü ya da Baltık Ülkeleri'ndeki iç savaştan kaçtı. İki milyon Polonyalı, vatanlarından sürülerek yeni oluşturulan Polonya devletinin sınırları içindeki ülkelerine geri gönderildi. Eski Çarlık imparatorluğunda vuku bulan iç savaş, iki milyondan fazla Rus ve Ukraynalının göç etmesine neden oldu. Romanya, Çekoslovakya ve Yugoslavya gibi Macaristan da, Habsburg İmparatorluğu'nun dağılmasından doğan ülkelerden yüz binlerce yurttaşını evine alırken diğerleri iç savaştan dolayı Budapeşte'yi terk etti: İlk dalga Béla Kun komünistlerinden ikinci dalga ise Amiral Miklós Horthy'nin baskısından kaçmaya çalışıyordu. Nüfus mübadelesi ve zorunlu göç, eski Osmanlı İmparatorluğu için de aynı derecede önemliydi. 1923 Lozan Anlaşması ile Türkiye'de yaşayan bir milyondan fazla Rum Ortodoks ile Yunanistan'da yaşayan dört yüz bin Türk'ün sınır dışı edilmesi kararlaştırılmıştı. Yunanistan mülteci akını karşısında boğulmuştu; öyle ki artık Yunanistan nüfusunun dörtte biri mültecilerden oluşuyordu ve mülteciler, Atina ile

60 Hannah Arendt, *Les Origines du totalitarisme*, s. 561.

61 Aşağıdaki veriler için bakınız Michael Marrus, *The Unwanted. European Refugees in the Twentieth Century*, New York: Oxford University Press, 1985.

Selanik'in nüfusunu ikiye katlamıştı. 1923 Neuilly Anlaşması uyarınca Bulgaristan'dan Yunanistan'a elli iki bin kişi, Yunanistan'dan Bulgaristan'a da otuz bin kişi gitti. Savaş sonrası yıllarda, soykırımdan kurtulan üç yüz binden fazla Ermeni, Türkiye'den ayrıldı. Pek çok mültecinin uyrukları menşe devletler tarafından iptal edildiğinden –bu Beyaz göçmenlerle ilgili olarak Almanya'nın başlattığı ve ardından Sovyet Rusya'nın devam ettirdiği bir uygulamaydı– Cemiyet-i Akvam, 1921 yılında Norveç Fridtjhof Nansen başkanlığında bir Mülteciler Yüksek Komiserliği kurarak özellikle Rus ve Ermeni kökenli "vatansızlar"a faydalı olacak belgeleri oluşturdular. Bu *evsiz* kitlesine, 1923 yılından itibaren Nazi Almanyası'ndan kaçan Yahudiler, ardından Avusturya ve Çekoslovakya Yahudileri de eklenecek ve İkinci Dünya Savaşı başladığında sayıları toplamda yaklaşık dört yüz elli bin kişiye ulaşacaktı.[62] 1939 yılında aşağı yukarı aynı sayılarda İspanyol Cumhuriyetçi, Fransa sınırını geçmişti.[63] Bu muazzam alt üst oluş, sınırların yeniden çizilmesinin, siyasi meydan okumaların ve iç savaşların sonucunu teyit ettiği bir Avrupa krizinin ürünüydü.

Hannah Arendt'e göre vatansızların, diğer bir deyişle yasal tanınmadan ve korunmadan mahrum kalan bu bireylerin ortaya çıkışı, bir modernite paradoksunu açığa vurmaktadır. Vatansızlar, Aydınlanma felsefesinin doğru varsaydığı soyut insanlığı somutlaştırmanın yanı sıra "kanunî haklardan da yoksun bırakılmışlar"dır lâkin kanunu çiğnediklerinden değil yalnızca onları yurttaş olarak tanıyabilecek kanunun

62 Bakınız Herbert Strauss (ed.), *Jewish Immigrants of the Nazi Period in the USA*, 6 cilt, Münih: Saur, 1987.

63 Bakınız Paul Preston, *A Concise History of the Spanish Civil War*, s. 107, Bölüm 9.

olmamasından dolayı bu haklardan yoksundurlar. "Devletin bir hukuk aracından ulus aracına dönüşmesi" diyordu Arendt, vatansızların vatanlarını kaybetmelerinin ötesinde artık yeni bir tane bulamayacakları eşi benzeri görülmemiş bir durum yaratmıştı: "Yüz binlerce vatansızın gelmesinin ulus devletlere verdiği ilk ciddi zarar, uluslararası ilişkiler alanında insan hakları sembolü olarak ortaya çıkan tek kanun olan sığınma hakkının yürürlükten kaldırılmasıydı."[64] Bu durum, tarihin bir ironisi olarak Edmund Burke'ün muhafazakârlığını haklı çıkarıyor gibidir. 1790 yılında Burke, Aydınlanma felsefesinin "İngiliz Haklar Bildirgesi"yle –yani Britanya aristokrasisinin nesilden nesile miras olarak aktarılan özgül ayrıcalıklarıyla– karşılaştırarak "doğal haklar" kuramı ile derinleştirdiği evrensel insanlık kavramını, anlamsız bir soyutlama diyerek eleştirmişti.[65] Vatansızlar, siyasal haklardan mahrum bırakıldıkları için insanlığın dışında bırakılan "yasal haklardan mahrum bırakılanlar" olarak genellikle kamplara kapatılırdı. Arendt'e göre tek kusuru bir siyasal topluluğa, daha doğru ifadeyle bir devlet oluşumuna ait olmaksızın var olmak olan bir insan grubunun bu kapatılması, 1930'ların Avrupası'nda bu "gereksiz" bireyleri Nazi imha kamplarına götüren sürecin ilk adımıydı: "Naziler, gaz odalarını kullanmaya başlamadan evvel meseleyi dikkatlice inceleyip hiçbir ülkenin bu insanlara sahip çıkmamasını büyük bir memnuniyetle karşılamışlardı. Bilinmesi gereken şey, yaşama hakkına itiraz edilmeden çok önce haklardan tam mahrumiyet koşulunun yaratılmış olmasıdır."[66]

---

64 Hannah Arendt, *Les Origines du totalitarisme*, s. 578.

65 Edmund Burke, *Réflexions sur la Révolution de France*, Hachette: Paris, 1989: s. 42-43.

66 Hannah Arendt, *Les Origines du totalitarisme*, s. 598.

Arendt'in vatansızların yazgısına yönelik bu düşüncesi, Birinci Dünya Savaşı ile Avrupa'nın bölünmesinin yarattığı bağlamda Yahudilere yönelik soykırımın öncüllerini tanımlar. Öte yandan bu devletsiz kitlenin tarih sahnesine birden çıkması, Avrupa İç Savaşı'nın da belirtisiydi. Siyasal topluluktan dışlanan yasal haklardan mahrum bırakılanlar olarak vatansızlar, iç savaş sırasında düşmanla bazı özellikleri paylaşırlar ancak bir farkla: savaşan taraf olmadıkları için korumasız bir yasal haklardan mahrum statüleri, onları *a priori* olarak mağdur rolüne mahkûm etmişti. Bu nedenle 1914 yılında başlayan Avrupa krizinin de simgesel figürü haline geldiler.

Sivillere karşı savaş niteliğini ortaya çıkaran, kurbanlarının yaklaşık yarısı (kırk sekiz milyon kurbanın yirmi beş milyonunun) sivil olması dolayısıyla, çok net bir şekilde İkinci Dünya Savaşı idi. Ayrıca 1939 yılında 1948 yılına kadar en az kırk milyon insan tehcir, terör ve sınır hatlarındaki değişiklikler nedeniyle yerlerinden edilmişti. İlk zorunlu nüfus aktarımları, 1939 yılında Polonya ve Baltık Ülkeleri'nin SSCB ve Üçüncü Reich arasında bölünmesinin ardından gerçekleşti. İki yıl sonra Almanların Sovyet devletine saldırısı, Hitler açısından Doğu Avrupa'nın Cermen kolonizasyonu harekâtıydı –diğer bir deyişle *Lebensraum* fethedilecekti– ve bu da, birkaç milyon Slavın tehcir edilmesi ve milyonlarca insanın kıtlık dolayısıyla ortadan kalması anlamına geliyordu. Dolayısıyla Polonya'nın mağlup olması yetmezdi; ulusal bir varlık olarak siyasi, askeri ve entelektüel elitlerinin yok edilmesiyle ortadan kalkmalıydı. Bu savaştaki sivil kayıplar, "tali hasar" olarak değil imhası planlanan hedefler olarak değerlendirildi. Fethedilen toprakların yeniden yapılandırılması, Slav nüfusunun zorla

aktarılması ve "insan ve ırk bakımından Alman" olanların (*Volksdeutsche*) bölgelerine yerleştirilmesiyle birlikte muazzam bir etnik temizlik operasyonu anlamına geliyordu. Tüm özgül özellikleriyle Yahudilerin imha edilmesi, Slav nüfusunun açlığa terk edilmesi yoluyla azaltılmasını da hedefleyen büyük projenin bir parçasıydı. 1941 sonbaharında Almanların SSCB'ye karşı saldırıları tüm hızıyla devam ederken Göring, kıtlığın, Wehrmacht'ın bir sonraki kış fethedeceği topraklarda yaşayan yirmi ile otuz milyon Sovyet yurttaşını yok edeceğini düşünüyordu.[67] Bu sırada Sovyet savaş esirleri de hemen infaz edilmezlerse yavaş yavaş imha etmek amacıyla kurulan kamplara hapsedildi (*Kaputt* adlı eserinde Malaparte, kurbanların bir okuma testi için seçildiği bu operasyonlardan birini anlatıyor: Yalnızca yarı cahiller hayatta kaldı.)[68]

Şayet 1919-1923 barış anlaşmaları, Avrupa'nın siyasi haritasını yeniden şekillendirmiş olsaydı muzaffer Müttefikler, 1945 yılında geniş bölgeleri etnik temelde homojenleştirme amacıyla sınırları çok daha sert bir şekilde çizmeye çalışırlardı. Versay Anlaşması, çokuluslu imparatorlukların çöküşünün ifadesi olmanın yanı sıra bu imparatorlukların ulusal karakterine coşluyla sahip çıkan lâkin çok zayıf bir ulusal ve dilsel homojenliğe malik devletler doğurmuştur. Galipler, Postdam'da zorunlu nüfus aktarımı yoluyla siyasi sınırları ulusal sınırlarla örtüştürmeye çalışmıştı. Savaş kıtanın siyasi haritasını tepeden tırnağa yeniden çizmenin yanı sıra bilhassa Orta ve Doğu Avrupa'nın etnografik haritasını

67 Bakınız Götz Aly, "Endlösung", *Volkerschiebung und der Mord an den europäischen Juden*, Frankfurt-sur-le-Main: Fischer, 1995: s. 285.

68 Curzio Malaparte, *Kaputt*, s. 208-209.

da tamamen yeniledi. Bu kapsamlı etnik temizlik mücadelesi, 1945 ile 1948 yılları arasında on beş milyon Alman'ın sınır dışı edilmesiyle sonuçlandı: Bu dönemde Silezya, Pomeranya ve Doğu Prusya'dan yeni milyon kişi, üç milyon Südet Alman'ı, Polonya ve SSCB'den iki milyon kişi, Yugoslavya, Romanya ve Macaristan'dan da iki milyon yedi yüz bin kişi sınır dışı edilmişti. Bu da, ulusal manada homojen bir Polonya'nın oluşumuna ve Doğu Prusya'nın SSCB'ye ilhakına imkân tanımıştı. 1944 yılında Kızıl Ordu, Alman Reich topraklarına girince toplu göç de başlamış oldu. 1945'te Doğu Prusya'yı ziyaret eden Amerikalı diplomat George Kennan'a göre "tamamen harap olmuş ve terkedilmiş bir ülkeye bakıyordunuz; yaşam tüm ülkeden çekilmişti."[69] 1939 yılında nüfusunun üçte biri Polonyalı olmayanlardan oluşan Polonya'nın nüfusu, 1948 yılına gelindiğinde %97 Polonyalı olacaktı. Birinci Dünya Savaşı'nın ardında çokuluslu bir devlete dönüşen Romanya'da, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra hayatta kalan tek azınlık Macarlardı. 1939 yılında nüfusunun %23'ü Alman olan Çekoslovakya'da, 1948 yılında neredeyse hiç Alman kalmamıştı.

Mitteleuropa'nın sonu, Avrupa İç Savaşı'nın sonuçlarından biriydi.[70] Bu kavram, tarih boyunca birden fazla anlam taşımıştır. Her şeyden önce bir *Grossdeutschland* fikrini; daha doğrusu, Birinci Dünya Savaşı sırasında Friedrich Naumann tarafından geliştirilen vizyon açısından kıtanın kalbinde egemen bir güç olarak jeopolitik niyeti ifade edi-

---

69 Aktaran Michael Marrus, *The Unwanted*, s. 301; ayrıca bakınız Alfred M. de Zayas, *Nemesis at Potsdam*, s. 60.

70 Bakınız Mark Mazower, *Le Continent des ténèbres. Une histoire de l'Europe au XXe siècle*, s. 223-229.

yordu.[71] Ardından Cermen dünyasının politik sınırlarının ötesinde Königsberg'den Trieste'ye uzanan geniş bir coğrafyada Almanca konuşan azınlıkların varlığına ve diline dayanan kültürel birliğini ifade ediyordu. Karl Jaspers'ın Hannah Arendt ile yazışmalarında[72] savunduğu bu kültürel pan-Cermenizmin bu biçiminin yanı sıra 1918 yılından sonra kaçınılmaz bir şekilde güçlü nostaljik çağrışımla yüklü ve *Mitteleuropa*'yı Cermen *Volk* üzerine kurulu monolitik bir Almanya'nın aksine çokuluslu ve kozmopolit Habsburg İmparatorluğu'nun mirasıyla özdeşleştiren başka bir biçim daha var. Edebiyat yorumcularını Joseph Roth ve Elias Canetti'de ve tarihçilerini François Fejtö ve Claudio Magris'te bulan Habsburg efsanesi budur işte.[73] Bu açıdan bakıldığında Orta Avrupa, Rusya ile Almanya arasında yaşayan halklar mozaiğinin paylaştığı bir çoğul kimlik alanı olarak görülür. Başka bir deyişle Orta Avrupa, Cermen ve Slav kültürlerinin olduğu kadar (Rumen, Trieste gibi) Latin kültürlerinin ve (Protestan, Katolik, Ortodoks ve sınırlarda Müslümanlık gibi) farklı dinlerin de bir kavşak noktasıydı. Bununla birlikte *Mitteleuropa*'nın bu farklı kavrayışlarından hiçbiri Av-

---

71 *Mitteleuropa* kavramının tarihiyle ilgili bir çalşıma için bakınız Jacques Le Rider, *La Mitteleuropa*, Paris: Presses Universitaires de France, 1994; Alexandra Laignel-Lavastine, *Esprits d'Europe. Autour de Czeslaw Milosz, Jan Patocka, Istvan Bibo*, Paris: Calmann-Lévy, 2005.

72 Hannah Arendt ve Karl Jaspers, *Correspondance, 1926-1969*, Paris: Payot, 1995: s. 143-144.

73 François Fejtö, *Requiem pour un empire défunt. Histoire de la destruction de l'Autriche-Hongrie*, Paris: Seuil, 1988; Claudio Magris, *Danube*, Gallimard: Paris, 1986. Ayrıca bakınız Istvan Bibo, *Misère des petits États de l'Europe de l'Est*, Paris: Albin Michel, 1993 ve Milan Kundera, "L'Occident kidnappé ou la tragédie de l'Europe centrale", *Le Débat* 27, 1983: s. 3-22.

rupa İç Savaşı'nın yaratığı yıkımdan sağ kurtulamadı. Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda imzalanan barış anlaşmaları, kimliği çeşitliliklerinden gelen ülkelerden "uluslar" yarattı. *Mitteleuropa* fikri, 1945 yılından sonra sütunlarının ortadan kalkmasıyla bir tutulma yaşadı: Doğu Prusya'nın Polonya ve SSCB arasında bölünmesi, Alman azınlıkların sınır dışı edilmesi, Tuna Havzası'nın çokuluslu "küçük ulusları"nın sona ermesi ve her şeyden önce Almanya'nın gerçek kültürel harcı olan Yahudilerin imhası.

4

Düşmanı Yargılamak

Debellatio

İkinci Dünya Savaşı sona erdiğinde Avrupa yerle bir olmuştu.[1] Milyonlarca kişi ölmüştü ve bunların yarısından fazlası sivildi. Bazı ülkelerde nüfusa oranlandığında çok ciddi kayıplar vardı: SSCB'de %14, Polonya'da %18, Yugoslavya'da %10'dan fazla. Naziler altı milyon Yahudi'yi ve yarım milyon çingeneyi katletmişti. Ayrıca 2.270.000 Sovyet ve 1,5 milyondan fazla Alman askeri de dâhil olmak üzere milyonlarca savaş esiri vardı. Hava saldırıları, yıkımlar ve sınır dışı edilmeler nedeniyle "yerinden edilen insanlar"ın yirmi milyona yakın olduğu da defaaten söylenmiştir. Orta Avrupa'da meydana gelen büyük nüfus hareketliliği, Almanya ve Polonya, Çekoslovakya ve Macaristan da dâhil olmak üzere birçok ülkenin yapısını ve kimliğini derinden değiştirecekti. Kıta etki alanlarına bölündü ve bazı ulusların toplumsal yapıları derinden etkilendi. Polonya, azınlıklarının yanı sıra kent nüfusunun dörtte birini, avukatlarının %55'ini, doktorlarının %40'ını ve üniversite hocalarının üçte birini kaybetmişti. Bu süreçte yaşanan maddi hasar da inanılmaz

---

1 Aşağıdaki veriler için bakınız Stéphane Courtois ve Annette Wieviorka (ed.), *L'État du monde en 1945*, Paris: La Découverte, 1994.

boyutlardaydı. Kent merkezleri, özellikle Almanya'da bombalanarak yerle bir edilmişti. Karayolu ağı, SSCB'den ve Polonya'dan çok daha az can kaybı yaşamış ülkelerde bile ciddi hasar görmüştü. Dönemin fotoğrafları, edebiyatı ve sineması, yeterli gıdanın ve barınmanın nüfusun önemli bir çoğunluğunun temel kaygısı haline geldiği kıtanın yaşadığı sefaleti gözler önüne serer. Bu basit veriler, salgın hastalıkların yokluğunda bile Otuz Yıl Savaşları ile yapılacak mutat karşılaştırmanın özünü verir.

1907 Lahey Sözleşmesi'ndeki tanıma göre Almanya, 1945 yılında "savaşçı işgalci" durumuna maruz kalmamıştı. Başka bir deyişle kendisini savaşan bir devlet olarak tanımlayan güçler tarafından muvakkaten işgal edilen mağlup bir ulus değildi. "Kayıtsız şartsız teslimiyeti"nin ve Amiral Dönitz başkanlığındaki son Reich hükümetinin dağılmasının ardından egemenliğini, dört işgal gücüne *de facto* devrederek savaşı kaybetmişti. Artık bir Alman devleti yoktu. SSCB, ABD, Birleşik Krallık ve Fransa, mağlup düşmanlarıyla anlaşma imzalamak değil onun geleceğini belirlemek istiyordu. "Kayıtsız şartsız teslim olduktan sonra," diyordu Hans Kelsen, "[Almanya] uluslararası hukuk açısından devlet olarak var olmaktan çıktı."[2] Almanya'nın statüsü, daha çok *debellatio* statüsüne karşılık geliyordu.[3] İşgalci güçler ülkeyi "ilhak etmek" istemediklerinden, 1984 yılında Prusya ve Avusturya'nın Schleswig-Holstein'a, 1989 yılında Birleşik Krallık ve Mısır'ın Sudan'a ya da 1908 yılında Avusturya ve Macaristan'ın Bosna-Hersek'e dayattıkları ile karşılaştırıla-

2 Hans Kelsen, "The Legal Status of Germany According to the Declaration of Berlin", *The American Journal of International Law* 3, 1945: s. 519.

3 *A.g.e.*, s. 520.

bilir türden bir kondominyum kurdular.[4] Müttefikler, ilk aşamada Almanya'yı egemenliğinden en azından bir nesil mahrum bırakma fikrini göz ardı etmiyorlardı. Roosevelt'in sırdaşlarından Henry Morgenthau, Almanları "küçük toprak sahiplerinden oluşan bir çiftçi popülasyonu"na dönüştürmek istiyordu.[5] Almanya'nın, Soğuk Savaş'ın patlak vermesinden biraz sonra 1949 yılında bağımsızlığını yeniden kazanması, bir barış anlaşmasının değil, işgalci güçlerin iki ayrı devlet yaratma arzusunun bir sonucuydu.

Bir iç savaşın önüne geçmek, galiplerin yeni bir düzen yaratmasını ve galiplerin adaletinin uygulanmasını –"performans" da diyebiliriz– gerektirmektedir. Kaybeden taraf, kazanan tarafın koşullarını kabul ederek kurumsal ve politik bir birim olarak hayatta kalamaz; kazanan tarafından suçlanır, yargılanır, kınanır ve cezalandırılır. Düşmanın yargılanmasını adalete olan açlığı bastırması ve uluslararası kamuoyunun gözünde ahlaki açıdan sağlam temellere dayanması, hatta gerekli görülmesi böylesi bir sürecin fazlasıyla politik karakterini ortadan kaldırmaz. Bu koşullarda hukuk, tarafların üzerinde baskı unsuru olmak bir yana zaferi politik adaletinin sembolik etkisiyle de ölçülen galiplerin elindeki kılıca dönüşür.[6] Düşmanın yargılanması, galiplerin zaferle-

---

4 *A.g.e.*, s. 524.

5 Bakınız Michael R. Marrus, *The Nuremberg War Crimes Trial 1945-1946. A Documentary History*, Boston-New York: Bedford-St. Martin's, 1997: s. 24.

6 Bu düşünceyle ilgili detaylı bir değerlendirme için bakınız Otto Kirchheimer, *Political Justice. The Use of Legal Procedure for Political Ends*, Princeton: Princeton University Press, 1961. İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesini müteakip politik davalar için bakınız Marcello Flores, *L'età del sospetto. I processi politici della guerra fredda*, Bologne: Il Mulino, 1995: Bölüm 1.

rini pekiştirmelerine, meşrulaştırmalarına, ahlaki düzeyde kutsallaştırmalarına olduğu kadar intikam arzularını bastırmaya, kontrolsüz, aşırı ve tutkuyla yönlendirilen şiddet dalgasının önüne geçmeye ya da hâlihazırda bir şiddet dalgası varsa onu kırıp tersine çevirmeye yarar. Politik adalet, duyguları yatıştırarak iç savaşın harekete geçirdiği duygu ve nefretten oluşan patlayıcı potansiyeli etkisiz hale getirir. Ezcümle politik adalet, hem zorunluluk hem de kolaylıktır.

Politik Adalet

Galiplerin eline düşen Nazi liderlerinin sanık olduğu Nürnberg Duruşmaları, oldukça doğaçlama bir seyir izlemişti. Belirli bir dengeyi gözetmek adına sayıları oldukça az ve çok önemli olmasalar da Sovyet güçlerinin ele geçirdiği yüksek memurların da yargılanması gerekiyordu. Öte yandan Nürnbeg Duruşmaları'nın temelini oluşturan mantık, iki yıldan uzun bir süre önce şekillenmeye başlamıştı. Stalin, 1943 yılının Mart ayında Üçüncü Reich'ın on binlerce memurunun yargılanması seçeneğini öne sürünce Churchill, (birkaç ay evvel bizzat Stalin'inkine benzer bir seçenek ortaya atmasına rağmen) buna karşı çıkarak yüz isimden oluşan bir liste hazırlamayı teklif etmişti.[7] Doğrusunu isterseniz Sovyetler, (1936-1938 Moskova Duruşmaları'ndaki[8] maskaralıklarından tamamen farklı bir boyuta ulaşacağını fark ettiklerin-

7 Bakınız Telford Taylor, *Procureur à Nuremberg*, Paris: Seuil, 1995: s. 42; Arieh J. Kochavi, *Prelude to Nuremberg. Allied War Crimes Policy and the Question of Punishment*, Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 1998: s. 75.

8 T.S.N: Moskova Duruşmaları; Büyük Temizlik sırasında 1936-38 yılları arasında Josef Stalin'in siyasi rakiplerini yargılamak için açılan davalardır.

den) böylesi bir yargılamanın önemini hemen kavramıştı. Stalingrad Muharebesi'nden sonra yakalanan ve Sovyet yurttaşlarını "hareketli gaz odaları"nda öldürmekle suçlanan üç Alman askeri ile bir Rus iş birlikçisi, 1943 yılı Aralık ayında Harkov'daki Ukrayna Cephesi'nde kırk bin kişilik bir kalabalığın önünde yargılanıp infaz edildi.[9] *Pravda* gazetesi, Nazilere yönelik bir uyarı niteliğinde olan ve yenilgilerinin ardından onları bekleyen adaletin acımasız doğasını yansıtan bir duyuru niteliğindeki bu olaya büyük önem atfetmişti. Zaten bu olay, savaş sırasında bir propaganda filmine de ilham kaynağı olmuştu.

İşte, Nürnberg Uluslararası Askerî Ceza Mahkemesi'nin (IMT) kurulmasına neden olan mantık buydu; amaç, mağlup düşmanın, örnek bir yargılamadan çıkacak kararla cezalandırılmasıydı. Duruşmanın organizasyonun tarafsız bir ülkenin adalet anlayışına teslim edilmesi hiç düşünülmemişti zira bu savaşta tarafsız olmak bir erdem olarak görünmüyordu. Bu nedenle IMT, galiplerin savaş sırasında belirlediği kurallar temelinde kurulmuştu. Projenin başarılı olabilmesi için geçmişin hatalarından kaçınılması gerekiyordu. 1919 yılında imzalanan Versay Anlaşması; İmparator II. Wilhelm, Şansölye Bethmann-Hollweg, Weimar Cumhuriyeti'nin müstakbel cumhurbaşkanı Field-Marshal Hindenburg ve General Ludendorff başta olmak üzere savaş suçları ile suçlanan birkaç yüz Alman üst düzey yetkilinin uluslararası bir ceza mahkemesine çıkarılmasını sağlamıştı. Öte yandan Almanların böyle bir aşağılanmayı reddetmesi ve Hollan-

---

9 Bakınız Arieh J. Kochavi, *Prelude to Nuremberg. Allied War Crimes Policy and the Question of Punishment*, s. 66-72; Alfred de Zayas, "Der Nürnberger Prozess", edit: Alexander Demandt, *Macht und Recht. Grosse Prozesse in der Geschichte*, Münih: C. H. Beck, 1990: s. 250.

da'nın tahttan indirilen imparatoru iade etmeyi reddetmesi nedeniyle bu duruşma asla yapılamadı. Böyle bir duruşmanın taklidi, birkaç düzine savaş suçlusuna karşı nihayet 1921 yılında Leipzig'de yapıldı ve çok sayıda beraat ve bazı sembolik mahkûmiyetle sonuçlandı; bu mahkûmlar da kısa bir süre içinde tahliye edildi.[10] İç savaş mantığının kendisini dayattığı 1945 yılında böylesi bir çözüm artık düşünülemezdi. Nürnberg Mahkemesi'nin yargılama yetkisi, dört muzaffer gücün 1945 yazında Londra'da gerçekleştirdiği uzun müzakerelerin bir ürünüydü ve bu yetki ile mahkeme, Alman ordusu ve ekonomisi de dâhil olmak üzere Nazi rejiminin yaklaşık yirmi üst düzey görevlisinin üç temel alanda yargılayacaktı.[11] Bunlardan ilki, "barışa karşı işlenen suçlar" idi; başka bir deyişle uluslararası hukukun ihlal edilmesi ve fetih savaşına yönelik "komplo" ("bir saldırı savaşının planlanması, hazırlığı, başlatılması ya da başlatılması için mücadele verilmesi"). İkincisi "savaş suçları" idi; yani savaş esirlerine ya da sivillere yönelik insanlık dışı muamele, düşman ülkelerin kamu ve özel mülklerinin yağmalanıp yok edilmesi yoluyla –hiçbir askeri gerekçenin meşrulaştırmayacağı– "savaş kanunlarının ve geleneklerinin ihlal edilmesi". Son olarak "insanlığa karşı işlenen suçlar" idi; daha açık bir ifadeyle siyasi, ırksal ve dinî gerekçelerle gerçekleştirilen sınır dışı etme, köleleştirme ve sivil nüfusun yok edilmesi. Nürnberg'de verilen on iki ölüm cezası ile diğer ağır cezalar, hemen muazzam bir hukuki ve siyasi tartışmalara neden olmuştu. Savaştan önce "barışa karşı işlenen suç" ve "insan-

10 Bakınız Jean-Jacques Becker, "Le procès de Leipzig", edit: Annette Wieviorka, *Les Procès de Nuremberg et de Tokyo*, Brüksel: Complexe, 1996: s. 51-62.

11 IMT'nin tüzüğü için bakınız Telford Taylor, *Procureur à Nuremberg*, s. 661-667.

lığa karşı işlenen suç" nosyonlarına rastlanmamıştı; bu nedenle savunma avukatları, temel bir hukuk prensibine, yani kanunların makable şamil olmaması (*nullum crimen, nulla poena sine lege*) ilkesine aykırı olan ex post factum yasaların uygulanmasını şiddetle protesto ettiler. Daha soruşturma aşamasında Fransız ve Sovyet hukukçular, "saldırı savaşı"nı da içeren "barışa karşı işlenen suçlar" nosyonu karşısındaki şaşkınlıklarını dile getirmişlerdi.[12] Bu hukuk prensibinin benimsenmesi, Fransızlar açısından Almanların tüm suçlarını küçük bir Nazi hiyerarşi grubunun "komplo"suna indirgeme, dolayısıyla bu saldırı savaşı sırasında işlenen "maddi" suçları ikinci plana atma riski taşıyordu. Sovyet muhaliflerin endişeleri farklıydı. Şayet SSCB bu prensibi benimsemiş olsaydı, 1939 yılında Polonya ve Baltık Devletleri'ne yönelik saldırısından dolayı Almanya ile birlikte aynı başlıktan mahkûm edilmeliydi. Fransa ile Birleşik Krallık, hemen hemen aynı anda Almanya'ya karşı "saldırı savaşı" ilan etti; tamam, Almanya'nın Polonya'yı işgal ederek uluslararası hukuku ihlal etmesi nedeniyle bu savaş meşru olsa da Almanya, Fransa ve Birleşik Krallık'ı asla tehdit etmemişti. 1939 yılından önce savaşı hukuksal olanın dışında tutulan hiçbir anlaşma olmadığından mağlup devletleri "barışa karşı işlenen suçlar" prensibine göre suçlamak, son derece çelişkili bir durumdu. "Saldırı savaşı" nosyonunun 1919 yılında düzenlenen Versay Konferansı'nda ortaya çıktığına şüphe yoktu lâkin hukuksal anlamda ele alınıp maddeleşmedi. Almanya, savaşı başlatmaktan dolayı suçlu bulunmasına rağmen cezaî yaptırımlar yerine ağır iktisadi yaptırımlarla cezalandırılmıştı. 1928 Kellogg-Briand Paktı'nın savaşı uluslararası ilişkilerin dışında tuttuğu doğruydu ancak bu, bir "saldırı savaşı" du-

12 *A.g.e.*, s. 81.

rumunda alınacak herhangi bir somut önlemi göstermediği için hukuki fiil olarak görülmediğinden, paktı imzalayan devletlerin ahlaki taahhüdünden öteye geçmemişti (daha sonra elli yedi devlet tarafından kabul ve tasdik edilecekti). Bu açıdan bakıldığında saldırgan devletlere karşı iktisadi yaptırımlar öngören Versay Konferansı'nın mantığı doğruydu. Buna karşın IMT bu suçlamalara, Nürnberg duruşmasında sanıkların bireysel sorumluluğunu temel alarak ceza vermişti. Duruşmayla ilgili bildiklerimizi temel kaynağı olan savcı Telford Taylor'a göre bu prensipler, IMT'nin prensiplerinin "*ex post factum* cezayı desteklediği"ni açıkça kabul etmişti. Taylor, suçlamayı destekleyen "siyasi ve duygusal" unsur olarak uluslararası kamuoyunda ifadesini bulan Nazizmi mahkûm etme arzusu olmadan benimsenemezdi.[13] Hukukçu Hans Kelsen'e göre bir çatışma sırasında devletler tarafından işlenen savaş suçlarını yargılayıp mahkûm etmek için "barışa karşı işlenen suçlar" nosyonuna gerek yoktu; böylesi bir girişim siyaseten mahkûm etmek için yeterli olabilir belki ama hukukî temelde bireylere yönelik bir cezaî yaptırımın yolunu açmayacaktır.[14] Bu yasal yenilik, saldırı savaşı bir "komplo"ya mal edildiği müddetçe, paradoksal olarak mahkûm edilen suçu hafifletme riskini taşıyordu zira böylesi bir komplo, –Fransız yargıç Henri Donnedieu de Vabres'ın üzerinde durduğu gibi– bir bütün olarak Alman sorumluluğu sorgulanmaksızın yalnızca küçük bir kliğin habis bir işi olmaktan öteye geçemeyecekti.[15]

---

13 *A.g.e.*, s. 644.

14 Bakınız Hans Kelsen, "Will the Judgment in the Nuremberg Trial Constitute a Precedent in International Law?", *International Law Quarterly* 1:2, 1947: s. 157-158.

15 Bakınız Michael R. Marrus, *The Nuremberg War Crimes Trial*, s. 236.

IMT'nin bir başka hukuki yeniliği olarak "insanlığa karşı işlenen suç" nosyonu herhangi bir itiraza yol açmamıştı fakat her şeyden önce barışa karşı bir "komplo"nun sorumlularını cezalandırmak için tasarlanan bir davada marjinal kalmıştı. Nazilerin sivil halka karşı işledikleri suçların önemli bir kısmına, savaş suçları başlığı altında hüküm verildi. Amerikalılar açısından "insanlığa karşı işlenen suçlar" yalnızca ikincil bir karaktere sahipti.[16] Savcı Robert H. Jackson'a göre "suçların suçu", barışa karşı "komplo" olarak kalmaya devam etti zira Nazi suçlarının tamamı buradan ortaya çıkmıştı.[17] "İnsanlığa karşı işlenen suçlar"ın bu ikincil konumu, söz konusu suçlamanın genel kabulüne katkı sağlamıştı. Hans Kelsen gibi katı bir normativist bile bu cezaî yaptırımın temsil ettiği istisnayı onaylamış ve *a posteriori* uygulamıştı. Mevcut hukuku ihlal ettiğinden şüphe duyulmayan suçlar, özgül bir suçlama başlığı altında toplanmamalarına rağmen işlendikleri zaman cezalandırıldı. Bu suçlara yönelik bireysel sorumluluk kriterinin getirilmesi, önceki kanunlara aykırı değildi. Bu suçları işleyenler, eylemlerinin cezai niteliğini bilmiyor olamazdı; dolayısıyla *ex post factum* bir yasaya başvurulsa bile doğal olarak cezalandırılmaları istenirdi.[18] Başka bir deyişle bu davada adalet ilkesi, normlara yönelik şekilsel saygıya üstün gelmişti; "insanlığa karşı işlenen suç" tanımı, tarihsel olarak oluşmuş pozitif hukukun ardında yatan bir tür ahlaki norm olarak doğal hukuka hitap ediyor gibidir.

İşin garibi Kelsen'in "insanlığa karşı işlenen suç" nosyonuna bakış açısı, 8 Ağustos 1945 tarihinde yayımlanan IMT tüzüğünün eleştirel bir analizini yapan ilk hukukçulardan

16 *A.g.e.*, s. 187.

17 *A.g.e.*, s. 123.

18 *A.g.e.*, s. 165.

Carl Schmitt tarafından kısa bir süre önce söylenmişti. Üç hafta sonra Berlin'in harabelerinde ve önce Sovyetler sonra Amerikalılar iki tutuklama arasındaki geçici özgürlüğün belirsizliği içinde Reich'ın eski *Kronjuristi* (kraliyet hukukçucu) "saldırı savaşı" (*Angriffskrieg*) fikrinin tarihi üzerine bir çalışma yaptı. Pek çok konuda Kelsen'le aynı fikirde olan Schmitt, hâlihazırda hukukta var olan ve henüz sona ermiş bir çatışmanın en zalim biçimlerini almış olan "savaş suçu" nosyonunu hafifletmenin paradoksal sonucuna yol açabilecek bir kavramın geçerliliğine dair şüpheleri beslemişti. Schmitt, bu bağlamda "insanlığa karşı işlenen suçlar"ı dikkate almış, başka bir deyişle adaletin, kanunların makable şamil olmaması ilkesi konusundaki herhangi bir düşüncenin ötesinde yaptırımlar gerektirdiği *scelus infandum*[19] adı altında belirlediği *mala in se* suçları öne çıkarmıştı. Schmitt, konuyla ilgili görüşlerini şu sözlerle dile getirir:

> Bu eylemlerin barbarlığı öylesine büyük ve sarih ki, aldıkları cezayı haklı çıkarmak için her seferinde pozitif hukukun yürürlükte olan ilgili caze kanunlarına bakmaksızın olayları ve faillerini göstermek yeterlidir. Burada doğal algıya, insan duygusuna, akla ve adalete ilişkin tüm argümanlar temel anlamda birleşerek biçimsel anlamda zorunlu görünen herhangi bir pozitif norm olmaksızın mahkûmiyet kararını haklı çıkarırlar. Yine burada faillerin öldürme niyetinin olup olmadığı, başka bir deyişle suçu taammüden işleyip işlemediği sorusunu sormak gereksizdir zira bu sorunun yanıtına ihtiyaç yoktur.[20]

19 Carl Schmitt, *Das internationalrechtliche Verbrechen des Angriffskrieges und das Grundsatz "Nullum crimen, nulla poena sine lege"*, Berlin: Duncker & Humblot, 1994: s. 81.

20 *A.g.e.*, s. 23.

Birkaç yıl sonra –iki tutuklama, sorgulamalar, kütüphanesine el konulması ve öğretmenlik yapmasının yasaklanmasının ardından– Schmitt, “insanlığa karşı işlenen suçlar” tanımı konusundaki fikrini değiştirdi. Misal 1949 yılında “soykırım” nosyonunu alaya aldı ve “Prusya-Alman yetkililerin [*Ausrottung*] ortadan kaldırılmasından” dolayı mağdur olduğunu gerekçe göstererek kendisini kurban olarak sundu.[21] Öte yandan Schmitt’in 1945 yılında kaleme aldıklarının özel bir önem kazanmasının nedeni, tam da bir dönem Nazilerle birlikte olmasından kaynaklanıyor. Bu yazılar, dönemin Alman düşünce yapısının Nazilerin suçlarını farkında olduğunu kanıtladığı gibi Telford Taylor’un Nürnberg duruşmalarında alınan kararların duygusal bağlamının önemine ilişkin değerlendirmelerini de destekliyordu.

Yeni “insanlığa karşı işlenen suçlar” nosyonu, bu konuda fikir birliğine varılmasına rağmen, savcılık tarafından beceriksizce ve dikkatsiz bir şekilde ele alınmıştı. Konuya ilişkin yüzeysel bilgiler, düşünce alışkanlıkları, psikolojik tutumlar ve politik kurnazlıklar, soykırım kavramının birçok hukukçuya “İngiliz diline karşı suç” olarak gibi göründüğü bir dönemde Nazi soykırımlarının gölgeden kalmasına neden olmuştu.[22] Sovyet savcıları, bilhassa siyasi tehcire vurgu yaparken Britanyalılar ve Amerikalılar, Nazi toplama kampları ile –duruşmalar sırasında filme alınmış görüntülerin izlenmesi nedeniyle belgelerle kanıtlanmasına rağmen– Nazi imha kampları arasında hiçbir zaman ayrım yapmadılar;[23]

21 Carl Schmitt, *Glossarium. Aufzeichnungen der Jahre 1947-1951*, Berlin: Duncker & Humblot, 1991: s. 265.

22 Bakınız Annette Wieviorka, *Le Procès de Nuremberg*, Rennes: Éditions Ouest-France, 1995: s. 127.

23 Bakınız Christian Delage, *La Vérité par l’image. De Nuremberg au procès Milosevic*, Paris: Denoël, 2006.

Yahudiler, duruşmalar sistematik olarak imha edildiklerine dair kanıtların sunulmasına ve tanıkların gösterilmesine karşın yalnızca ait oldukları muhtelif ulusların bir parçası olarak görülmüştü. Belzec, Sobibór ve Treblinka imha kamplarının neredeyse adı bile geçmemişti. Siyasi tehcir ve ırksal imha arasında henüz bir ayrım yapılmadığından bugün Nürnberg, dünyanın Şoah karşısındaki sessizliğini ve kavrayışsızlığını yansıtıyor. Duruşma sırasında altı milyon Yahudi kurban sayısı üzerinde ısrarla durulmuştu lâkin Tarihçi Donald Bloxham'a göre bu vurgu, "istatistiklerin gelişigüzel saçıldığı ve kurbanların oluşturduğu muhtelif grupların arasında –bilinçli ya da bilinçsiz– düzenli olarak yanlış eş değerliliklerinin sunulduğu bir ortamda" yapılıyordu. "Duruşmaların basına yansıması, mahkeme salonundaki çarpıklıkların daha da büyümesine neden olmuştu."[24] Davanın aktörlerinden Fransız yargıç Donnedieu de Vabres, duruşmayla ilgili sıcağı sıcağına yaptığı değerlendirmede, IMT tüzüğünün insanlığa karşı işlenen suçlar kategorisini, yeni bir suç türü olarak "palas pandıras" getirdiğine lâkin "mahkeme kararı açıklandığında aynı hızla buharlaştığı"na dikkat çekmişti.[25]

Suçlamanın başmimarı Amerikalı savcı Robert H. Jackson, "gelecek için", evrensel olarak genelgeçer bir model haline gelebilecek bir karar istemişti. Duruşmanın muazzam bir sembolik etkisinin olduğu muhakkak ama galiple-

24 Donald Bloxham, *Genocide on Trial. War Crimes Trials and the Formation of Holocaust History and Memory*, Oxford: Oxford University Press, 2001: s. 124.

25 Aktaran Hannah Arendt, *Eichmann à Jérusalem*, Paris: Gallimard, 1991: s. 415-416. Fransız yargıcın duruşma sırasında savunduğu tez buydu: Henri Donnedieu de Vabres, "Le procès de Nuremberg", *Revue de droit pénal et de criminologie* 27, 1946: s. 480-490.

rin siyasal adaleti, hiç de öyle bir örnek nitelik teşkil etmemişti. IMT, hâlâ kuruluş safhasında olan Birleşmiş Milletler adına yönettiğini iddia ediyordu; buna rağmen Hans Kelsen, IMT'nin meşruiyetini "Alman İmparatorluğu'nun kayıtsız şartsız teslim olduğu ülkelerin egemen yasama gücünü kullanımından" aldığını hatırlatarak, duruşmanın sınırlarını çok net bir şekilde çizmişti.[26] Bu Avusturyalı hukukçuya göre Nürnberg Mahkemesi'nin aldığı karar, basit bir nedenden ötürü –"genel bir hukuk ilkesi olarak değil, yalnızca galip devletler tarafından fethedilen devletlere uygulanabilir bir kural olarak" düzenlendiğinden– bağlayıcı bir evrensel değer ilkesi statüsü kazanamazdı.[27] Kelsen bunu, gelecek nesiller için yapılan duruşmanın imajını zedeleyecek bir *privilegium odiosum* olarak görüyordu.

Polonya'nın 1939 yılında bölünmesi, Sovyetler Birliği'nin değil yalnızca Alman İmparatorluğu'nun "barışa karşı işlediği suç" olarak görülüyordu; unutulmamalı ki SSCB'nin Finlandiya ve Baltık Devletleri'ni işgalinde de benzer bir sessizlik hâkimdi. Polonyalı subayların Katyn'de katledilmesi gibi bazı Sovyet savaş suçları, bu trajik olayın duruşmaya katılan herkes tarafından bilinmesine rağmen, Almanlara atfedilmişti.[28] Bazıları 1936-1938 Moskoca Duruşmaları'nda da yer almış olan Sovyet savcıları, bu olayı tamamen görmezden gelmeyi tercih eden Müttefik Devletler'in aksine bu yalanın tutanaklara geçmesi konusunda ısrarcı olmuşlardı. IMT, Müttefik Devletler'in savaş suçlarının yargılanması

26 Hans Kelsen, "Will the Judgment in the Nuremberg Trial Constitute a Precedent in International Law?", s. 169.

27 *A.g.e.*, s. 170.

28 Bakınız Telford Taylor, *Procureur à Nuremberg*, s. 134, 328; Alfred de Zayas, "Der Nüremberger Prozess", s. 160.

amacıyla kurulmadığından bu yıkıcı eylemlerin teamül hukukun "kuralları"na uygun olduğunu kabul etmek dışında Nürnberg'de ne deniz savaşından ne de Alman şehirlerine yapılan kitlesel bombalamalardan bahsediliyordu.

"İnsanlığa karşı işlenen suçlar" söz konusu olduğunda yaşanan tezatlık göze çarpıyordu: Duruşma sırasında Yahudi ve Çingene soykırımlarına teğet geçilirken savcılık makamı, bir bütün olarak Nazi suçlarıyla ilgili olanların yanı sıra çatışma sırasında Müttefik Devletler'in benzer uygulamalarına ilişkin ikincil önemdeki eylemleri takip etmek konusunda ısrarlıydı. IMT, bir milyon Polonyalının Warthegau'dan (Poznań'ın Alman İmparatorluğu'na eklenen kısmından) ve yüzbin Alsaslının Vichy Fransası'na tehcir edilmesini, insanlığa karşı işlenen suç kategorisinde değerlendirmişti. Bu karar açıklandığı zaman, on milyondan fazla Orta Avrupalı Alman ile iş birliği ile suçlanan uluslardaki birkaç milyon Sovyet yurttaşının (Kırım Tatarlarının, Volga Almanlarının, Çeçenlerin ve İnguşların) topraklarından zorla sürülmesi kimsenin umrunda değildi.[29]

IMT'nin "insanlığa karşı işlenen suçlar" kavramını içeren tüzüğü, neredeysel mükemmel bir zamanlamayla, Hiroşima ve Nagasaki'ye atom bombasının atıldığı sırada kamuoyuna duyuruldu. Sürgün edilen Alman Yahudi Günther Anders, Nürnberg Mahkemesi'nin ilan ettiği Nazi suçlarının mahkûmiyeti kararının, "başından beri insanlığa karşı işlenen diğer suçlar bağlamında gerçekleştiğini" yazmıştı.[30] 1945 yılının Ağustos ayında *Politics* dergisi için kaleme aldığı başyazıda

29 *A.g.e.*, s. 163-164.

30 Günther Anders, *Die Atomare Drohung. Radikale Überlegungen*, Münih: C. H. Beck, 1981: s. 168-169.

Dwight MacDonald Japonya'ya yönelik nükleer saldırıları, saldırılardan sorumlu olanları "Majdanek canileriyle aynı ahlaki seviye"ye koyan "menfur bir eylem" olarak tanımlıyordu.[31] Hannah Arendt, Nürnberg'de oluşturulan "galiplerin mahkemeleri" ile ilgili değerlendirmelerde bulunurken, çok sınırlı sayıda Nazi suçlusunu yargılamayı tercih etmiş olsalardı, temel neden "Alman davalıları *tu quoque* argümanına açık suçlardan mahkûm etmek" ile ilgili kaygı olacaktı hipotezini bile ileri sürmüştü.[32]

Dolayısıyla Nürnberg, son derece dramatik bir sunumun –Hannah Arendt'e göre "sansasyonel bir gösteri"nin–[33], kıtanın yeni efendileri olarak galiplerin statüsünü meşrulaştırmaya, hatta kutsallaştırmaya ve genel bir adalet talebini karşılamaya aynı derecede hizmet ettiği siyasi bir duruşmaydı. Eh, tarihteki tüm siyasi davalar gibi Nürnberg'in de kararı önceden biliniyordu ve duruşmanın seyri, resmî prosedürlere uymanın ötesinde uluslararası kamuoyuna hitap eden bir ayin niteliği kazanmıştı. Galipler fazilet, ahlak ve insanlık adına konuşuyordu; Davacı Robert H. Jackson, "medeniyet" bu diyordu. İddia makamı, Nazi şiddetine ilişkin ilk tarihsel araştırmanın temelini oluşturacak önemli belgelere başvurabilecekken bu arşivler, Amiral Dönitz'in avukatı Otto Kranzbühler'in yakındığı gibi savunma ma-

31 Dwight MacDonald, "The Bomb", *The Responsability of Peoples and Other Essays in Political Criticism*, Londrs: Victor Gollancz, 1957: s. 103. Anders ve MacDonald ile ilgili daha fazla bilgi için bakınız Enzo Traverso, *L'Histoire déchirée. Essai sur Auschwitz et les intellectuels*, Paris: Éditions du Cerf, 1997: Bölüm 4 ve 8.

32 Hannah Arendt, *Eichmann à Jérusalem*, s. 414. Michael R. Marrus, Hannah Arendt ile aynı fikirdedir; *The Nuremberg War Crimes Trial*, s. 131-132.

33 Hannah Arendt, *Eichmann à Jérusalem*, s. 16.

kamı için fiilien erişilemez olmaya devam etmişti.[34] Nürnberg, birçok açıdan Max Weber'in "kadı adaleti" (*Kadijustiz*) dediği siyasi yargılamalar kategorisine giriyor. "Bir sulh hakiminin, sanığın mahkûmiyet koşullarına ilişkin bağlayıcı delilleri sunan bir judex olarak atandığı" bu tür davalarda diyordu Max Weber *Ekonomi ve Toplum* adlı yapıtında, "taraflar, acıma duygusu uyandırmaya çalışarak, ağlayarak ve hasımların aşağılamalarına karşı boyun bükerek hakimler üzerinde baskı kurar."[35]

Nürnberg duruşmalarının, galiplerin kutsallaştırılmasının yanı sıra savaş sonrası siyasi düzenin yeniden tanımlanmasında temel bir önemi vardı. Duruşmada alınan kararlar, bireysel sorumluluğu tespit edip cezalandırmıştı. Böylece Almanya'nın üzerinde yük olmaya devam eden "kolektif suç" kavramı ortadan kalkmış ve Hitler İmparatorluğu'nun yenilgisinden doğan *kondominyum*a son vererek bir (ya da olması durumunda iki) Alman devletinin yeniden kurulması için zorunlu koşul gerçekleşmişti. Nürnberg kararı açıklandığında galipler arasındaki ittifak çatlamaya başlamış ve Soğuk Savaş'ın habercisi ilk çatlaklar duyulmuştu. Duruşma, Almanya'nın önemli bir kısmını Atlantik siyasi ve askeri ittifakıyla birleştirmeye zemin hazırlamış ve doğu kısmının, tepki olarak biri antikomünizm diğeri antifaşizm adına rehabilite edilsin diye Sovyet blokuna eklenmesini mümkün kılmıştı. Nürnberg kararı, bir anlamıyla Karl Jaspers'in 1946 yılının Nisan ayında Heidelberg'de yayınlanan ve "Alman suçu sorunu"nu ele aldığı makalesinde ortaya attığı tüm

---

34 Aktaran Michael R. Marrus, *The Nuremberg War Crimes Trial*, s. 248.

35 Bakınız Max Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft*, Tübingen: J. C. B. Mohr, 1956: Bd. 2, s. 1035.

soruların üstüne bir çizgi çekerek onları işe yaramaz hale getirmişti.[36] Jaspers'in tanımladığı gibi bir topluluğun varoluşundan kaynaklanan ve Alman ulusunun tamamına liderlerinin cezai sorumluluklarının çok ötesinde ağır gelen "metafiziksel kusur", mantığını yitirmişti. Nürnberg duruşmaları, Almanya'yı arındırmış ve "dışlanmış ulus" olarak görülmekten (ve kendisini böyle algılamaktan) çıkmıştı.[37] Jaspers'in makalesi, ahlak felsefesinin etkili metinlerinden biri olmaya devam etse de Almanya'nın "milat" döneminde herhangi bir tartışmaya yol açmamıştı. Almanya, Nazizmin çöküşünü takip eden yirmi yıl boyunca daha çok "kolektif masumiyet" (*kollektive Unschuld*) duygusu içinde yaşadı.[38]

Arınma

Çatışma sona erince, Avrupa yaralarını sarmakla yetinmedi. Hem kıtanın büyük güçleri arasındaki hem de tek tek ülkelerde üretilen uçurumla dramatik bir şekilde karşı karşıya kalmıştı. Milyonlar, Nazi işgalci güçleri ve onların müttefikleriyle iş birliği yapmakla suçlandı; tarihçi István Deák'a göre bu sayı, toplam nüfusun %2'si ile %3'ü arasındaydı.[39] Mareşal Pétain, Macar Szàlasi, Norveçli Quisling, Slovak Tiso ve Rumen Antonescu gibi liderler, 1945 yılı Nisan ayın-

36 Bakınız Karl Jaspers, *La Culpabilité allemande*, 1990.

37 Anson Rabinbach, "The German as Pariah: Karl Jaspers' The Question of the German Guilt", *The Shadow of Catastrophe. German Intellectuals Between Apocalypse and Enlightenment*, Berkeley: University of California Press, 1997: s. 129-165.

38 Ralph Giordano, *Die zweite Schuld oder von der Last Deutscher zu sein*, Münih: Knaur, 1990: s. 266.

39 Bakınız István Deák, "Introduction", edit: István Deák, Jan T. Gross ve Tony Judt (éd.), *The Politics of Retribution in Europe*, s. 4.

da Mussolini gibi Direniş hareketi tarafından infaz edilmemişlerse de Üçüncü Reich ile işbirliği yapmaktan tutuklanıp ölüm cezasına çarptırıldılar.

Nazizmin ve müttefiklerinin yenilgisinin ardından yaşanan arınma, bu ülkelere ve jeopolitik konumlarına bağlı olarak çok yönlü bir karakter kazandı. Arınma, hukuk devleti olmayan SSCB'de iş birliği yapmakla suçlanan tüm halkların tehcir edilmesiyle sonuçlanmıştı.[40] 1945 yılından itibaren SSCB'ye dönen 2.270.000 savaş esirinin önemli bir kısmı, SSCB'nin askerleri ölümüne savaşmaya mecbur kılmak için çıkardığı ve düşman devletlerin esir aldığı tüm askerleri firari olarak kabul eden kararnameler uyarınca zorunlu çalışma kamplarına sürüldü. Sovyet blokunda yer alan ülkelerde antifaşist arınma, halk demokrasilerinin kurulmasıyla çakışmış ve tüm eski elitlerin iktisadi ve siyasi gücüne son vermesiyle sonuçlanmıştır. Bu köklü dönüşümler, komünist partilerin etkinliği ile direniş hareketinin SSCB'yle ilişkisine bağlı olarak halk desteğini kazanmış olsa da alınan kararlar daima tepeden inme olmuş ve zor araçlarıyla uygulanmıştı. Alman işgalinin özellikle şiddetli olduğu ve ulusal kurtuluş savaşının iş birlikçi rejimlere karşı iç savaş niteliği kazandığı bölgelerde arınma "vahşi" bir şekilde yaşanmış ve bu uğurda kurulan halk mahkemelerinde çok sayıda yargısız infaz yapılmıştı. Yugoslavya'da yaklaşık altmış bin kişi, Hırvat Ustaşa örgütünün işlediği suçlara karışmakla itham edilerek öldürüldü; gerçek bir katliam yaşandı.[41] Batı Avrupa'da da

40 Bakınız Jean-Jacques Marie, *Les Peuples déportés d'Union soviétique*, Brüksel: Complexe, 1995.

41 Bakınız Klaus-Dietmar Henke ve Hans Woller (ed.), *Politische Säuberungen in Europa. Die Abrechnung mit Faschismus und Kollaboration*, Münih: DTV, 1991.

ciddi bir arınma süreci vuku bulmuştu. Fransa'da Vichy rejiminin sorumlu kadrolarından ve iş birlikçilerinden oluşan sekiz ile on bin arasında bir kalabalık 1944 yılında yargısız infaz edildi.[42] İtalya'da Direniş hareketi, 1945 yılı boyunca on ile on beş bin arasında Salò Cumhuriyeti yetkilisini idam etti.[43] Bu kendiliğinden ve acımasız arınmanın şiddeti, işgalin bir buçuk yılı boyunca biriken acının ve kızgınlığın bir tezahürüydü. Daha önce bahsedilen iktidar boşluğundan, başka bir deyişle meşruiyet arayışındaki yeni otoritenin hatalarından ve zayıflıklarından ya da farklı siyasi rejimleri sürdüren yönetimlerin ataletinden ve korporatizminden kaynaklanıyordu. Roma cezaevleri müdürü Donato Carretta'nın 1944 yılının Eylül ayında İtalya başkent emniyet eski müdürünün yargılanması sırasında linç edilmesi, mahkeme kararı olmadan yapılan tasfiyelerin bilinen en acıklı olanlarındandır. Şehir kısa bir süre önce kurtarılmıştı ve Almanların, Direniş hareketinin saldırısına missileme olarak mart ayında üç yüz otuz beş sivili idam ettiği Ardeatine katliamı zihinlerde hâlâ tazeydi. Duruşmaya katılamayan kalabalık, Carretta'yı gerçek sanık Pietro Caruso ile karıştırdı ve kaçmasını engellemek için siper oldular. Olası bir cinayeti önleme çabası, öfkeli kalabalık karşısında başarısızlıkla sonuçlanmıştı.[44] Albert Camus, 1945 yılı Mart ayında "Hitlerizmin

---

42 Bakınız Peter Novick, *L'Épuration française*, Paris: Seuil, 1991: s. 317-324; Henry Rousso, "L'épuration en France: une histoire inachevée", *Vichy, l'événement, la mémoire, l'histoire*, Paris: Gallimard, 2001: s. 497-500.

43 Bakınız Hans Woller, *I conti con il fascismo. L'epurazione in Italia*, Bologna: Il Mulino, 1997 ve Guido Crainz, "La giustizia sommaria in Italia dopo la seconda guerra mondiale", edit: Marcello Flores, içinde *Storia, verità, giustizia. I crimini del XX secolo*, s. 162-170.

44 Bakınız Gabriele Ranzato, *Il linciaggio di Carretta (Roma 1944)*.

nihai ve kalıcı zaferi (...) onunla var gücüyle savaşanların kalplerinde açılan utanç verici yaralardır" demişti. Camus, rövanşizme karşı adalet için merhamet dilenerek bu vahşi arınmayı kınamış ve bu yöntemin Nazi işgalinin ve bu işgalle iş birliğinin mirası olduğunu ifade etmişti:

> Nefretimiz dinmiyor. Geçenlerde Dijon'da on dört yaşında bir çocuğu, linç edilen bir iş birlikçiye saldırıp ağzını yüzünü darmadağın etmeye iten dürtüyü serbest bırakıyoruz. Bazı imgeleri ve yüzleri hatırladığımızda ruhumuzu yakan o öfkeyle yaşıyoruz. Cellatların nefreti, kurbanların nefretini doğuruyor. Cellâtların gitmesi, Fransızların nefretini yumuşatmış ama dindirmeye yetmemişti. Birbirlerine öfke dolu gözlerle bakmaya devam ediyorlar. İşte ilk bunun üstesinden gelmemiz gerekiyor. Zehir dolu kalplerimiz şifa bulmalıdır. Ve yarın düşmana karşı kazanılacak en zor savaş, nefrete olan iştahımızı adalet arzusuna dönüştürecek istisnai bir çabayla içimizde verilmelidir.[45]

Bazı ülkelerde kamuoyu tarafından gündeme getirilen siyasî yaptırım talepleri ile yargının adaleti geriye dönük olarak uygulama konusundaki suskunluğu arasındaki gerilim, arınmanın yasallaşmasına neden olmuştu. Bununla birlikte köklü bir değişim sürecinde olan yasal normlara yönelik saf bir saygının ötesinde adalete istisnai bir rol yükleyen siyasi geçiş bağlamında adaletin geriye dönük uygulanması kaçınılmazdı. Ölüm cezasını 19. yüzyılda kaldıran Norveç, Hollanda ve Danimarka, cezayı yeniden getirmeye karar verdi; bu çerçevede Norveç ve Hollanda sürgündeki

Violenza politica e violenza ordinaria, Milan: Il Saggiatore, 1997.

45 Albert Camus, "Défense de l'intelligence", *Actuelles. Écrits politiques*, Paris: Gallimard, 1997: s. 96.

hükümetlerinin kararıyla, Danimarka'da 1 Haziran 1945 tarihinde çıkarılan bir kararname ile ölüm cezasını tekrar uygulamaya başladılar.[46] 1944 yılının Eylül ayında Müttefik Kuvvetler tarafından hızla özgürleştirilmesi nedeniyle gerçek bir savaşın yaşanmadığı Belçika'da savcılık, iş birliği suçlamasıyla dört yüz bin dosya açıp elli yedi bin kişiyi yargılayarak iki bin dokuz yüz kırk kişiyi ölüm cezasına çarptırdı (iki yüz kırk iki kişi idam edildi).[47] Fransa'da üç yüz on bir dava açıldı ve kırk dört bini mahkûmiyet olmak üzere yüz yirmi dört bin karar verildi. Bin beş yüz ile bin altı yüz kişi ölüm cezasına çarptırıldı; elli bin kişi "ulusal degradasyon"a mahkûm edildi ve en az yirmi iki bin memur cezalandırıldı.[48] Belçika, Hollanda ve Norveç'te adalet sistemi, çok sayıda davada baş edemediğinden "müzakere yoluyla çözüm" yolunu seçtiler (Hollanda'da yargılanmayı bekleyen iki yüz elli bin kişiden yüz bini cezaevindeydi).[49]

İtalya'da Kurtuluş zamanında gerçekleşen kendiliğinden, "vahşi" arınmanın kapsamı ile yargı kurumlarının yürütülen yasal arınmanın fiilen yokluğu arasındaki karşıtlık çarpıcıdır. 1944 yılında Bonomi hükümeti tarafından kurulan Arınma Yüksek Komisyonu, Direniş hareketinin yarımadanın merkezinde ve kuzeyinde uyguladığı baskıyı a posteriori güçlendirmekle yetindiği yaklaşık iki yıllık bunalım döneminin ardından 1946 yılı Mart ayında fesfedildi.

46 Bakınız Peter Novick, *L'Épuration française*, s. 325.

47 Bakınız Martin Conway, "Justice in Postwar Belgium: Popular Passions and Political Realities", *The Politics of Retribution in Europe*, s. 135.

48 Bakınız Henry Rousso, "L'épuration en France", içinde Vichy, *l'événement, la mémoire, l'histoire*, s. 543-544.

49 Bakınız Peter Novick, *L'Épuration française*, s. 328.

Bir "İtalyan Nürnbergi"[50] projesinin çöküşü de dâhil olmak üzere bu anomalinin kökeni, dünya savaşının ilk aşamasında işgalci ancak 1943 güzünden itibaren işgal altındaki İtalya'nın *sui generis* konumunda yatmaktadır. Bir yandan Mihver Devletleri'nin bir parçası olarak ordusunun işlediği savaş suçlarının bedelini ödemeliydi bir yandan da Alman işgalcilerin ve Salò Cumhuriyeti'nin suçları için Anglo-Amerikanlılardan adalet talep edebilmesine izin veren harp müttefiki statüsünü elde etmişti. İtalyan hükümeti, devletin sürekliliği adına –ayrıca Direniş hareketini her geçen gün daha fazla toplumsal ve politik yıkımın kaynağı olarak gören Müttefik Devletler'in hoş görüsü sayesinde– faşizmi destekleyen büyük şirketler hakkında soruşturma yapılmasını yasaklayıp Yugoslavya'da, Yunanistan'da ve Arnavutluk'ta faşist ordunun işlediği suçların asıl sorumlularını teslim etmeyi reddetti. Faşist rejimin ve Salò Cumhuriyeti'nin yönetici elitlerinin "vahşi" arınmadan kaçan üyeleri, 1946 yılından itibaren aftan yararlanabildi. Aftan yararlananların önemli bir kısmı mesleki faaliyetlerine, hatta birçok örnekte kamu hizmetinde en üst düzey pozisyonlara döndü. Başka bir deyişle rejim değişikliği; yargıda, devlet idaresinde ve bürokraside sürekliliğin sağlanmasını bağlamında gerçekleşti. İçişleri ve Savunma bakanları Guido Buffarini Guidi ve Augusto Graziani gibi iş birlikçi Salò rejiminin yalnızca birkaç lideri ve kötü nam salmış bir avuç işkencecisi vatana ihanetten mahkûm edilirken Britanya'nın önderliğinde İtalya'nın yargılanması için oluşturulan Savaş Suçları Komisyonu ise Almanya'nın işgalindeki başlıca sorumluları olan General Albert Kesselring ile emniyet müdürü Herbert

50 Bakınız Michele Battini, *Peccati di memoria. La mancata Norimberga italiana*, Bari-Rome: Laterza, 2003.

Kappler'i mahkûm etti. 1945 yılı Nisan ayında oluşturulan olağanüstü mahkemelerde incelenen yirmin davanın üçte birinden azı mahkûmiyetle sonuçlanırken yalnızca doksan bir ölüm cezası infaz edildi.[51]

Af

Amerikalıların tasfiye ettiği Carl Schmitt, 1949 yılında isimsiz olarak yayımlanan bir makalede af talebinde bulunmuştu. O dönem Almanya'da geniş çapta kabul gören bu talebi, "iç savaşı insani bir şekilde sona erdirmenin tek yolu" olarak görüyordu.[52] Daha sonra günlüğe düştüğü bir notta bu meseleye dönerek "Bir iç savaş, siyasal adaletin mahkûm etmesiyle değil, yalnızca af ile sona erdirilebilir" demişti.[53] Aslına bakarsanız bir iç savaşın her iki durumda da sona ereceğini söylemek şüphesiz daha doğrudur: Her şeyden önce siyasal adaletin örnek ve sembolik değeri olan cezaları, halkın öfkesini dindirecektir; halkın öfkesi dindiğinde ve yenilenler yenilgilerini kabul edip artık zararsız hale geldiklerinde, yeni bir iktidara geçiş, uzlaşmaya dönük bir af ile sağlam temellere kavuşur. Fransa'da yasal arınmanın ardından 1947 ile 1953 yılları arasında ciddi bir af dalgası yaşanmış ve iş birliği suçunda hapiste olanların sayısı yetmiş binden birkaç yüze düşmüştü.[54] Kapsamlı bir "vahşi" arınmanın ardından

---

51 Bakınız Valeria Galimi, "Collaborationnisme et épuration judiciaire en Italie et en France", edit: François Guedji ve Valeria Galimi, *Le XXe Siècle des guerres*, Paris: Éditions de l'Atelier, 2004: s. 378.

52 Carl Schmitt, "Amnestie, Urform des Rechts", *Staat, Grossraum, Nomos*, Berlin: Duncker & Humblot, 1995.

53 Carl Schmitt, *Glossarium*, 1991: s. 257.

54 Bakınız Henry Rousso, "L'épuration en France", *Vichy, l'événement, la mémoire, l'histoire*, s. 245.

ortaya çıkan ve bir şekilde başarısız olan siyasal adaletin yerini alan bir affın en sembolik örneği, İtalya'nınkidir. 1946 yılı Haziran ayında Komünist Adalet Bakanı Palmiro Togliatti, önce 219.481 sanığa özgürlük tanıyan bir af ilan etti; ardından ciddi suçlardan hüküm giymiş 3.000 faşiste ceza indirimi (*condono*) uyguladı.[55] Togliatti'nin ilan ettiği af, iş birlikçi siyasetin en üst düzey temsilcileri, katliamların failleri ve "bilhassa korkunç suistimaller" dışında siyasi saiklerle işlenen tüm suçları kapsamasına rağmen birçok işkencecinin de bu aftan yararlanması, halkın öfkesini kabartmıştı. Adalet bakanının da müşahade ettiği gibi af kararnamesinde bulunan kısıtlamalar, "hukuki ve siyasi olmanın yanı sıra ahlaki bir adalet talebi"ni de karşılamayı amaçlıyordu çünkü "ulusa ihanet" edenlerin cezasız kalması uzlaşmaya katkıda bulunmayacağı gibi toplumsal öfkeyi de artıracaktı.[56] Ülkenin kurtuluşundan yaklaşık bir yıl sonra ölçeği ve son derece hazırlıksız niteliğiyle şiddetli itirazlara maruz kalan bu hukuki adım, birkaç gün önce cumhuriyeti doğuran ve yeni bir kurucu meclis seçimlerine eşlik eden referandumun sonucuydu. İtalya beyaz bir sayfa açmış ve yeni devlet, kollarını şevkatle açarak yurttaşlarıyla uzlaşmak istemişti.

Öte yandan uygulamada herhangi bir sınırlama yaşanmamıştı. İş birliğinden sorumlu olanların –devletin, ordunun ve faşist parti liderlerinden *squadrismo*nun değersiz işkencecilerine kadar (antisemitist zulümlerin mimarlarından bahsetmiyorum bile)– neredeyse tamamı serbest bırakıldı. Bir merhamet ve uzlaşma senedi olması planlanan

55 Bakınız Mariuccia Salvati, "Amnistia e amnesia nell'Italia del 1946", edit: Marcello Flores, *Storia, verità, giustizia*, s. 141-161.

56 Togliatti'nin 22 Haziran 1946 tarihli konuçması için bakınız Mimmo Franzinelli, *L'amnistia Togliatti. 22 giugno 1946. Colpo di spugna sui crimini fascisti*, Milano: Mondadori, 2006: s. 309-312.

af, Soğuk Savaş'ın patlak vermesinden önce bir restorasyon sürecinin ilk adımı olmuştu. Yeniden doğan demokrasinin erdemlerinin bir ifadesi olarak ilan edilmesine rağmen, kısa bir süre içinde demokrasinin zaafına yönelik bir işaret olmuş ve bozguna uğramış faşizmin intikamına dönüşmüştü. 1947 yılında tarihçi, hukukçu ve direnişçi Carlo Galante Garrone, acı bir şekilde kaydediyordu: "Yeni İtalya'nın yargı sistemi; her şeyi, ya da hemen hemen her şeyi sildi ve her şeyin üstünü özür ve unutma perdesiyle örttü. En ağır suçlar ve en büyük sorumluluklar dâhil her şey."[57] Tüm faşist suçluların özgürlüklerine kavuştuğu 1950'lerin başlarında, Direniş hareketinin şiddet eylemlerinin peşine düşen yeni bir dava dalgası başlamıştı.

Tüm Batı Avrupa ülkeleri bu konuda daha yumuşak ama kararlı bir şekilde ilerlediler ve resmî bir af kararı olsun ya da olmasın faşizm ve iş birlikçilik suçundan hüküm giymiş hemen herkesi serbest bırakarak kamu görevine iadelerini sağlandı. Örneğin 1960 yılında İtalya'da altmış dört validen altmış ikisi, faşist rejimin üst düzey yöneticileriydi.[58] Yine Fransa'da Vichy rejiminin birçok üst düzey yetkilisi, dördüncü ve beşinci cumhuriyet döneminde parlak kariyerlerini sürdürmüştü. Anayasanın Nazi Almanyası'nın eski memurlarını yeniden sisteme dâhil edecek şekilde tasarlandığı Federal Almanya'da 1935 Nürnberg Yasaları'nın mimarlarından Hans Globke, Adenauer hükümetinde de bakan olarak görev yapmıştı.[59] Shoah'ın bugün Avrupa'nın

---

57 *A.g.e.*, s. 136.

58 Bakınız Paul Ginsborg, *A History of Contemporary Italy. Society and Politics 1943-1988*, Londra: Penguin Books, 1990: s. 92.

59 Enzo Traverso, *Les Juifs et l'Allemagne*, Paris: La Découverte, 1992: s. 179.

tarih bilincini işgal etmesinin bir diğer nedeni, artık arınmayı sona erdirip dünün düşmanlarını ıslah ederek beyaz bir sayfa açma arzusudur. Cezasızlık kavramı, 1960'lara kadar peyderpey kıtanın muhtelif ülkelerinin içtihatlarına sirayet etmiş ve cezasız kalan suçların yargılanmasına dönük geç yargılama sürecinin başlamasını mümkün hale getirmiştir.

1946 yılından itibaren iç savaşı hukuki düzeyde sona erdiren bu eylemler, uzun bir tarihsel geleneği yansıtıyordu. Belirli bir duruma bağlı olarak üstünkörü ve aceleyle hazırlanan aflar, denilebilir ki daima çatışmalara ve iç savaşa son noktayı koyuyordu. 1598 yılında yürürlüğe giren Nantes Fermanı, "(...) kargaşayla aynı bağlamda cereyan eden olaylarla ilgili tüm anıların belleklerden silinmesini ve bu anıların hiçbir şey olmamışçasına maziye gömülmelerini" emir ve ilan etmişti.[60] 1660 yılında İngiltere'de monarşinin restorasyonu sırasında Kral II. Charles, selefinin idamı da dâhil Cromwell Devrimi'nin tüm dönemini kapsayan bir af (özgürlük ve genel af anlaşması olarak Tazminat ve Bağışlama Yasası) ilan etti.[61] Kral XVIII. Louis de aynısını yapmış ve "mahkemelere ve yurttaşlara yönelik" bir bağışlama ile büyük bir yüce gönüllülük göstererek "yoldan çıkan Fransızları affetmiş"tir.[62] 1865 yılında Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Andrew Johnson, *Bağışlama ve Af Bildirgesi* yayınlayarak Amerikan İç Savaşı'nı sona erdirdi; bu bildirge, ona şiddetle karşı çıkan eski konfedere devletleri yeniden birliğe katmayı amaçlıyordu.

---

60 Bakınız Stéphane Gacon, *L'Amnistie. De la Commune à la guerre d'Algérie*, Paris: Seuil, 2002: s. 25.

61 Bakınız Helmut Quaritsch, "Über Bürgerkriegs und Feind Amnestien", *Der Staat*, Bd. 32, no 3, 1992: s. 411.

62 *A.g.e.*, s. 414-415 ve Stéphane Gacon, *L'Amnistie*, s. 31.

Ulusal uzlaşma politikası olarak tasarlanıp uygulanan bu afların paradigması, Atina demokrasisinin eseridir. MÖ 403 yılında, Otuz Tiran'ın kanlı oligarşisinin sona ermesinin ardından demokrasi Atina'da yeniden filizlenmeye başladığında Thrasybulus liderliğindeki yeni yetkililer, bölünmüş şehri uzlaştırmak için af çıkarmaya karar verdiler. Bu af, arzu edilmekle kalmayıp yasaya kazınan gönüllü bir unutma paktı işlevi görüyordu. Bu çerçevede her yurttaşın yemin etmesi istemişti: "Talihsizlikleri hatırlamayacağım."[63] Nicole Loraux'nun La Cité divisée'de belirttiği gibi "Söylemiyle üstünü çizdiği düşmanlığı ihtiva eden bu yemin, aynı nedene dayanarak hafızadan feragat etmeli, onu silmelidir zira talihsizliklerin yarattığı hafıza, aynı zamanda nefreti de biriktirecektir."[64] Unutmayla ilgili ihlali cezalandıran bu siyasi yasak, demokrasiyi savunma taahhüdünün ayrılmaz bir parçasıydı. İşte, Otuz Tiran'ın hafızaya ilişkin bu reddiyenin dışında bırakılmasının nedeni tam da budur. Şehre acı çektiren *durağanlığın* tek sorumlusudurlar ve onların mahkûm edilmesi, kardeşlerin birbirlerini katlettiği bir savaşın ardından halkın yeniden birlik kurmasını sağlamıştı. Hatırlamaya dönük bu siyasi yasak, bu nedenle kurucu bir nitelik kazanmıştı. Böylesi bir siyasi yasak, uzlaşmayı pekiştirdiği gibi intikamın da önünü alan bir anlaşmadır. Başka bir deyişle bu siyaset; unutmadan, ihtilafları ve bölünmeleriyle geçmişi bilinçli bir şekilde aşmaktan doğmuştur.

Üçüncü Cumhuriyetin ilk günlerinde, geç gelen affın Komünarlara yapılan zulmü sona erdirmesinden ancak birkaç yıl sonra Ernest Renan, unutmaya ilişkin bu vizyonu, ulusun

63 Nicole Loraux, *La Cité divisée. L'oubli dans la mémoire d'Athènes*, Paris: Payot/Rivages, 2005: s. 145.

64 *A.g.e.*, s. 145-146.

kurucu anlaşması olarak benimsedi. Renan'a göre unutmak, geçmiş deneyimi ne olursa olsun bir ulusun kader birliği yapan bir topluluk olarak şimdide yaşamasını sağlayan "günlük bir referandum"un temel bileşenidir. Paris Komünü'nü, başka bir deyişle iç savaşı zımnen odak noktası olarak alan bir düşünceyi takip eden filolog, unutmaya methiye düzerken bunun tarihe güvensizlik yaratacağını ifade ederek doğal bir sonuca ulaşır.

> Unutma, hatta diyebilirim ki tarihsel hata, bir ulusun yaratılmasında temel bir etmendir ve tam da bu nedenle tarih araştırmaların ilerlemesi, genelde ulusal topluluk için tehlike arz eder. Aslında tarihsel araştırma, umut verici sonuçları olanlar da dâhil tüm siyasal oluşumların kökeninde meydana gelen şiddet olaylarını gün ışığına çıkarır.[65]

Daha açık bir ifadeyle uluslar, şiddet ve katliamlardan, din savaşlarından ve iç savaşlardan doğar lâkin kendilerini inşa etmeleri için unutmayı öğrenmeleri gerekir. Renan da aynı sonuca ulaşır: "Unutmayı bilmek, herkes için iyidir."[66]

Bu af ve unutma diyalektiği, çoğu kez savaşların sonuçlarıyla tasvir edilir. 1975 yılında Franco'nun ölümü ve demokrasiye geçiş sırasında İspanya'da olduğu gibi belirtileri bazen yavaş olabilir. İspanya'da da siyasal güçlerin bir unutma anlaşması yaptığını görüyoruz. Tabii burada MÖ 403 yılında Atina'daki gibi resmi bir sözleşmeden ziyade zımnî,

65 Ernest Renan, *Qu'est-ce qu'une nation?*, Paris: Pocket, 1992: s. 41 (Ernest Renan, *Ulus Nedir?*, çev: Gökçe Yavaş, Pinhan Yayınları, 2016).

66 *A.g.e.*, s. 49.

gizli, sembolik ama bir o kadar da bağlayıcı bir sözleşmeden bahsediyoruz. Hatırlama ile ilgili resmi bir yasak yoktur; bu sırada İspanya'da Frankocu propaganda şablonlarının yerini alan ve antifaşist sürgün tarih yazımının yalıtımını kıran yeni bir iş savaş tarih yazımı şekillenmeye başlamıştı. Öte yandan yeniden iç savaşa girme korkusu ve bu bağlamda uzlaşma arzusu, münhasıran kolektif bir bellek yitimine yol açabilecek (ve gerek antifaşist sürgünleri gerekse Frankocu suçlardan sorumlu olanları ilgilendiren) bir af talebine zemin hazırlamıştı. Tarihçi Ismael Saz Campos'a göre toplumsal talebin ürünü olan bu *pacto de olvido*, Frankoculuğun cenazesini kaldırıp demokrasiye geçişe imkân yaratmak için bir araç olarak düşünüldüğü için meşruydu. İspanya toplumunun, genellikle yeni kuşağın itici güç olduğu bir hafıza talebini dile getirmesi için bir çeyrek yüzyıl daha geçmesi gerekecekti.[67] Bu, bugün tarihsel araştırmanın derinleştirilmesinde olduğu kadar Frankoculuğun kurbanlarının tanınması, kamusal alanda cumhuriyetçi hafıza alanlarının yaratılması, *caudillo* rejiminin anıtlarının ve kalıntılarının sembolik boyutunun sorgulanması ya da en azından yeniden tanımlanması için verilen mücadelede de ifadesini bulur.

Gerek Renan'ın gerekse Nicole Loraux'nun af ile unutmayı birbirine bağlayan diyalektik analizlerinde, tarih bilincinde meydana gelen kısmî aşınmayı dikkate almazlar; dolayısıyla kendilerini kalıcı bir adaletsizlik duygusuna terk edilmiş ve kamusal bilinirlikten sonsuza kadar mahrum kal-

67 Bakınız Ismael Saz Campos, "El pasado que aún no puede pasar", *Fascismo y franquismo*, Universitat de València: Valence, 2004: s. 277-291. Frankoculuğun hafızasına ilişkin bir değerlendirme için bakınız özellikle Paloma Aguilar, *Memoria y olvido de la Guerra civil española*, Madrid: Alianza, 1996.

mış bulan kurbanların anılarının zaman zaman inkâr edilmesinin de kaçınılmaz olarak bu aşınmanın bir sonucu olduğunu göremezler. Aslına bakarsanız genellikle eş anlamlı olarak kabul edilseler de af ile affetmek aynı şey değildir. Affetmek; intikamın cazibesinden kurtarılmış, barışçıl bir hafızaya kaydedilen suçun ve adaletsizliğin hatırlanmasını varsayar. Af ise hiçbir şey olmamış gibi davranmayı dayattığı için suçun izlerini silmeyi içeren bir unutmayı salık verir.[68] Daha net ayrımlar yapmamız gerekirse, affın, itiraz edilen olguların suç niteliğini ortadan kaldırdığı için, merhametle karıştırılmaması gerektiğini eklemek zorundayız. Zira merhamet mahkûmiyeti ortadan kaldırmaz; yalnızca cezanın uygulanmasıyla veya cezayı belirli bir süre sonunda erteleyen zamanaşımı ile sınırlıdır.[69] Tamam bir uzlaşma politikası olarak kısa vadede af oldukça etkili olabilir lâkin hafızayı, yalnızca uzun bir süre baskılanmış acıların ve yerine getirilmemiş adaletin dışavurumuyla yeniden dirilişi için gereken koşulları yaratarak uyuşturur.

Ezcümle af ve unutma diyalektiği, adalet yerini bulmadan evvel kurulursa, bu hafıza daha sonra yeniden canlanacak ve çoğu kez hınçla dolacaktır. Avrupa İç Savaşı'nın son perdesi olan Eski Yugoslavya'daki savaşın da gösterdiği gibi yaralı bir hatıradan doğan hınç, nefrete dönüşebilir ya da yeni bir şiddet patlamasına yol açabilir. 1990'larda Güney Afrika'da amnezik olmayan bir affın, hakikate ve adaletin

68 Peter Krapp, "Amnesty: Between an Ethics of Forgiveness and the Politics of Forgetting", *German Law Journal*, Cilt 6, no 1, 2005: s. 191-192.

69 Af, merhamet ve zamanaşımı arasındaki ayrım için bakınız Louis Joinet, "L'amnistie. Le droit à la mémoire entre pardon et oubli", *Communications*, no 49, 1989: s. 214.

idaresiyle ilgili bir uzlaşmanın erdemleri yaşandı. Apartheid mirasçılarının, yirminci yüzyıl boyunca Avrupa'da mevcut olan hafızanın kötü kullanımları üzerine düşünerek unutmaktan ve intikam almaktan sakınan telafi edici bir siyasi adaletin erdemlerini keşfettiklerine inanabiliriz pekâlâ da.

KISIM İKİ

Savaşın Kültürleri

1936 yılının Temmuz ayında Paris'teydim. Savaşı sevmem ama bir savaşta beni en çok korkutan, daima arkada kalanların durumudur. Tüm çabalarıma rağmen bu savaşa ahlaki olarak dâhil olmaktan kendimi alamadığımı ve her gün her saat bir tarafın galip gelmesini ya da diğer tarafın mağlup olmasını istediğimi fark ettiğimde Paris benim için geride kaldı dedim kendi kendime ve orduya katılmak için Barselona trenine bindim. İşte böyle, her şey 1936 yılının Ağustos ayının ilk günlerinde başladı.

Simone Weil, "Lettre à Georges Bernanos", 1938

Titanik'teydik ve buzdağına çarpacağımızı herkes biliyordu. Belirsiz olan tek şey, çarptıktan sonra ne olacağıydı. Yeni bir gemiyi kim tedarik edecekti? Siyasetin dışında kalmak imkânsızdı.

Eric Hobsbawm, *Franc-Tireur. Autobiographie*

5

Parçalanma

Haberciler

Modern dünya tarihinde çok az olay Avrupa kültürü üzerinde Birinci Dünya Savaşı kadar etkili olmuştur; dahası bu denli öngörülemeyen, yıkıcı ve travmatik etki yaratan tarihsel dönüm noktaları da oldukça nadiren yaşanır. Daha önce bahsettiğim gözlemcilerden bazıları yeni bir savaş olasılığından bahsediyorlardı. Hatta aklı başında birkaç entelektüel, Avrupa'nın çehresini değiştiren Fransız Devrimi ve Napolyon Savaşları'nın bir asır önceden tetiklediği yangın anısını hatırlatan kıta çapında bir kargaşa hipotezi ileri sürmüştü. Aslına bakarsanız entelektüeller tahminlerinde haklı çıkmışlardı lâkin bunun topyekûn bir savaş olacağını ya da Eski Dünya'yı dönüştüreceğini, başka bir deyişle yalnızca toplumsal ve politik yapılarını değil zihniyetlerini, kültürlerini, yaşam biçimlerini ve algılarını da derinden değiştireceğini kimse tahayyül edemedi.

İlerleme fikrinin *dekadans* olarak modernlik vizyonu lehine sorgulandığı on dokuzuncu yüzyılın sonlarında Avrupa kültürüne sirayet eden kültürel pesimizm, yeni bir savaş korkusuna yol açmamıştı. İnsanın ve doğanın düşmanı olan

modern dünyanın felaketleri pek çok başka etmene mal edilmişti: kitle toplumunun ortaya çıkışı, "kalabalık çağı" ve demokrasi devri, kentleşme ve "tehlikeli sınıflar"ın isyanıyla bağlantılı ulusların maddi ve entelektüel yozlaşması, melezleşmenin ürettiği ırksal yozlaşma ve dünya nüfusunda Malthusçu büyüme. Eli kulağında denilen farklı felaket senaryoları arasında topyekûn bir savaşta yaşanacak milyonlarca ölümü kimse tahmin edemezdi. Ya da teşhis, dehşeti etkisiz hale getirecek kadar soyuttu; tıpkı kimyasal silahların icadını selamlayan ve yeni bir savaşı dünya nüfusunun demografik fazlasını en uygun olanı seçerek elemek için bir fırsat olarak gören Sosyal Darwinistler ve öjeniklerde olduğu gibi. İki Britanyalı akademisyen Sir Reginald Clare Hart ve Karl Pearson bu bakış açısının doğru olduğunda ısrar ediyordu. 1911 yılında yayımlanan makalede Hart, "aşağı tabakadan bireylere ve aşağı uluslara karşı acımasız bir imha savaşı" dilerken Pearson, ulusal erkekliği pekiştirme aracı olarak savaşa biyolojik bir gerekçe üretiyordu.[1] Gelgelelim dönemin bilimsel tartışmalarında meşru görünmelerine ve sonraki on yılların en kötü milliyetçi ve ırkçı hezeyanlarına yönelik entelektüel bir yatkınlığın göstergeleri olmalarına rağmen bu kuramlar, hiçbir zaman somut bir imha planına dönüşmemişti. Sanayi toplumunu barış ve ilerlemenin vektörü olarak gören Comte ve Spencer'ın optimizmi galip gelmişti. Avrupa imgelemi, verimli birçok yönüyle birlikte Birinci Dünya Savaşı'nı öngörmekten aciz olduğunu kanıtladı. Entelektüellerin durumuna baktığımızda bu körlüğü daha net görebiliriz.

---

1 Bakınız Daniel Pick, *War Machine. The Rationalization of Slaughter in the Modern Age*, New Haven: Yale University Press, 1993: s. 79-81.

Bu felakete ilişkin uyarıların, sanıldığı gibi sosyal bilimlerden değil, ütopik imgelemin ayrıcalıklı alanları olarak sanat ve edebiyattan gelmesi de şaşırtıcı olmasa gerek. Örneğin Herbert George Wells, on dokuzuncu yüzyılın sonlarında yayımlanan bilim kurgu romanlarıyla –bilhassa da karanlık bir dekadans dönemini ilan eden *Dünyalar Savaşı* (1898) adlı eseriyle– ciddi anlamda uyarıcı bir etki yaratmıştı. Wells, *Dünyalar Savaşı* adlı eserinde Marslıların, mekanik kitle imha silahlarını kullanarak İngiltere'yi nasıl işgal ettiğini anlatıyor: Tankları öngören hareketli topların ve Ypres'taki gaz saldırılarının yanı sıra İkinci Dünya Savaşı'nın atom silahlarının da habercisi olan kimyasal silahlar ve nihayet Marslıları yok eden dünyevi salgınlar, bakteriyolojik bir savaşa yönelik korkuyu da açığa vuruyor.[2]

Émile Zola da teknoloji ile modern savaş arasındaki bağa dikkat çeker. Zola aynı dönemde yayımladığı *Hayvanlaşan İnsan* (1890) adlı kitabında, makinisti olmayan bir lokomotifin çektiği trenin rayların üzerinde çılgınlar gibi körlemesine gidişini tasvir ederek ilerleme metaforunu felaket olarak sunar. Taslak notlarında Zola, bu trenin "tehlikenin farkında olmayan ve marşlar söyleyen neşeli askerlerle" doldurmayı planlamış ve trenin "Fransa'nın imgesi" olacağını da eklemişti.[3]

Teknolojiden nefret eden yalnızca Zola değildi. Bir süre sonra faşist harekete katılacak olan avangart yazar ve eleştirmen Giovanni Papini, geleceği değil bugünün eğilimlerini tanımlamak amacıyla gerçekçi bir üslupla kaleme al-

2 Herbert George Wells, *La Guerre des Mondes*, Paris: Gallimard, 1998.

3 Émile Zola, *La Bête Humaine*, Paris: Gallimard, 2001 ve Daniel Pick, *War Machine*, s. 106.

dığı makalesinde, modern savaşa dair kehanet niteliğinde öngörülerde bulunuyordu. Tam da burada makalenin 1913 yılında yazıldığını hatırlatmakta yarar görüyorum zira aynı yıl, Detroit'teki Ford fabrikaları ilk seri üretim otomobillerini piyasaya çıkarmıştı. Papini'ye göre yeni yüzyıl mutluluk getirmeyeceği gibi insan hayatının mutlak surette değerini kaybedeği bir endüstriyel imha yüzyılı olacaktı. Papini'nin makalesi, insanı dışarıda bırakan zalim ve baskıcı bir rasyonalite olarak algılanan modernliğin karşısına koyduğu faşizm öncesi varoluşçuluk ile Weberyen teslimiyetin oldukça güçlü bir karışımıdır:

> Yaşadığımız çağı ayakta tutan şey nedir derseniz; gerek ayan beyan olsun gerekse gizli kapaklı, zorunlu katliamlardan müteşekkil bir örgütlenmedir. Hayat, yaşama hakkı için isyan edenleri parçalayacaktır. Savaş gibi sanayi uygarlığı da leşle beslenecektir. Top eti ile makine eti. Cenk meydanında kan, sokaklarda kan; çadırda kan ve fabrikada kan. Hayat, tıpkı safra boşalması gibi ağırlıklarından kurtularak kendini yükseltir.[4]

Modernliğin büyüsünün bozulmasına romantik bir isyan ile teknolojinin dirimselci yüceltilmesi arasındaki eklektik ve paradoksal füsyon, "muhafazakâr devrim"in ya da tarihçi Jeffrey Herf'in sözleriyle iki savaş arası yıllarda Avrupa'ya sirayet eden "gerici modernizm"in öncülüydü. Öte yandan bu eğilim, fütürizm gibi bazı avangart eğilimlerin habercisi olarak 1914 yılından önce halihazırda ortaya çıkmıştı. Marinetti, 1909 yılında yayımladığı ünlü manifestosunda savaşı

4 Giovanni Papini, "La vita non è sacra", *Lacerba*, I, no 20, 1913: s. 208, aktaran Mario Isnenghi, *Il mito della Grande Guerra da Marinetti a Malaparte*, Bari-Roma: Laterza, 1970: s. 94.

"dünyanın temizlenmesi" olarak tanımlayarak desteklemiş ve savaşın teknolojik güçlerin çatışması olmasını dilemiştir. Ersnt Jünger'in makineye ve hıza olan estetik tutkusu, 1920'lerde yazdığı makalelerinin varoluşçu vurgusunu taşımıyordu ama 1914 öncesi milliyetçiliği ile fütüristlerin neredeyse anında saplantı haline getirdiği faşizm arasında bir süreklilik kuran savaşçı rasyonalizmden medet umuyordu. Fütürizm, prensip olarak "siyasetin estetikleştirilmesi" düşüncesinden yola çıkarak faşizmi ve Avrupa kültürünün savaşlar arası dönemlerdeki iyi yönlerini tasvir etmişti. Tam da bu nedenle İtalyan fütüristlerin 1914 yılında müdahaleci olması ve bir yıl sonra ülkenin savaşa girmesiyle, "Zang-Tumb-Tuum" naraları atarak cepheye koşan motorize bir tabur kurmaları şaşırtıcı değildir.[5]

Bununla birlikte çatışmanın başında meydana gelen siyasal bölünmelerden bağımsız olarak söylemem gerekirse, önceki on yıl boyunca dünyanın algılanışında ve temsilinde yaşanan derin tarihsel kırılmanın belirtisi olan her şey tamamen avangarttı. Arnold Schönberg, Alban Berg ve Anton von Webern'in atonal ve on iki tonlu müziğin temellerini atarak klasik armonileri yok etmesi gibi Braque ve Picasso'nun kübizmi de resimdeki formları ayrıştırmıştı. Tarihçi Modris Eksteins açısından bakıldığında Stravinski'nin 1913 yılı Mayıs ayında Champs-Élysées tiyatrosunda gerçekleşen ilk *Bahar Ayini* performansı, yeni bir çağın başlangıcı olmuştu.[6] Eleştirmenlerin "bahar katliamı" olarak yeniden adlandırdığı bu piyes, geleneksel dünya görüşüne kökten meydan okumuş, acımasız ve vahşi ilkelliğiyle uygarlık bi-

---

5 Bakınız Renzo De Felice (ed.), *Futurismo, cultura e politica*, Torino: Fondazione Giovanni Agnelli, 1988.

6 Bakınız Modris Eksteins, *Rites of Spring*, s. 10-16.

çimlerini reddetmiş, dirimselciliğiyle rasyonalizmle bağını koparmış (ya da belki onu fethedip dönüştürmüş) ve müzikal gelenekleri (ve toplumsal normaları) reddederek bir öznellik isyanını dışa vurmuştu. Stravinski'nin ortaya çıkardığı skandal, eski düzenin çöküşünü, gerçekleşmesinden bir yıl önce haber veriyordu. Ressam Fernand Léger'nin Verdun'nın kalıntılarında bin parçaya bölünmüş bir gerçekliğin mizansenini görmesi de tesadüf değildir. Stravinski'ye göre savaş, kübist resmin son yıllarda yaptığı temsillerle yönelik bir tür gerçeklik yakınsamasıdır. "Her resimli kurguyu doğrulayan" bu yıkım manzarasından etkilenen Léger, yeniden mekanik figürler yaratmak için soyut sanatı terk etmişti.[7]

Şovanizm Ateşi

1914 yılı Ağustos ayında savaşın ilan edilmesi, tüm Avrupa başkentlerinde inanılmaz bir kolektif coşku dalgası uyandırmıştı. Milliyetçi ateş hemen kültürü etkisi altına almış ve neredeyse herkesin ruhuna işlemişti.[8] Paris'te *kutsal birlik*, Action française partizanlarının çok ötesinde kutlanmıştı.[9] Cumhurbaşkanı Raymond Poincaré, Académie françа-

7 Bakınız Philippe Dagen, *Le Silence des peintres. Les artistes face à la Grande Guerre*, Paris: Fayard, 1996: s. 173-183.

8 Bakınız Wolfgang Mommsen, "Der Erste Weltkrieg und die Krise Europas", edit: Gerhard Hirschfeld, Gerd Krumeich ve Irina Renz, *Keiner fühlt sich hier mehr als Mensch... Erlebnis und Wirkung des Ersten Weltkrieges*, Essen: Klartext, 1993: s. 30-52.

9 Fransa ile ilgili detaylı bilgi için bakınız Christophe Prochasson ve Anne Rasmussen, *Au nom de la patrie. Les intellectuels et la Première Guerre mondiale (1910-1919)*, Paris: La Découverte, 1996; Martha Hanna, *The Mobilization of the Intellect. French Scholars and Writers During the Great War*, Cambridge: Harvard University Press, 1996. Bazı bulgular için bakınız Michel Winock, *Le Siècle des intel-*

ise üyelerine çağrıda bulunarak "kalemleri"yle bu vatansever mücadeleye katkıda bulunmalarını istedi. Barrès ve Maurras'ın sesi, şimdi Dreyfus Olayı'nın sesine karışmıştı. Gide'den Proust'a, Anatole France'dan Claudel'e, Durkheim'dan Bergson'a ve Péguy'a hepsi savaşı bir kurtuluş olarak selamladı. "Jakoben" tarihçi Albert Mathiez, bunu 1792 yılındaki *genel seferberliğin* bir devamı olarak görmüştü. Belçika'da Orta Çağ uzmanı Henri Pirenne ile Alman meslektaşı Karl Lamprecht'in arası bozulmuştu. Ren Nehri'nin karşı yakasında *Berliner Tagblatt*, 1914 yılının Ekim ayında ünlü manifestosunu yayımlamıştı: Aralarında Nobel Ödülü kazananların da bulunduğu dünyaca ünlü doksan üç bilim insanının kaleme aldığı manifesto, Almanya meselesinin bir *Kültür* meselesi olduğunu iddia ediyorlardı. Manifestonun altında; doğa bilimci Ernst Haeckel, fizikçi Max Planck, tarihçi Karl Lamprecht, siyaset bilimci Friedrich Naumann ve psikolog Wilhelm Wundt gibi isimlerin imzaları vardı.[10] Şair Stefan George savaşçının ihtişamına methiyeler düzerken filozof Max Scheler, Almanya'ya "uygarlığı yeniden oluşturma"[11] misyonu yüklemişti. Ekonomist Werner Sombart, Almanların kahramanlık ruhunu (*Helden*) İngilizlerin girişimci ruhu (*Händler*) ile karşılaştırmıştı.[12] Thomas Mann

lectuels, Paris: Seuil, 1997: Bölüm 15.

10 Roland N. Stromberg, *Redemption by War. The Intellectuals and 1914*, Lawrence: The Regent Press of Kansas, 1982: s. 137.

11 Max Scheler, *Der Genius des Krieges und der Deutsche Krieg*, Leipzig: Weissen Bücher, 1915: s. 65. Alman entelijansiyasının milliyetçi seferberliği ile ilgili daha detaylı bir değerlendirme için bakınız Kurt Flasch, *Die geistige Mobilmachung. Die deutsche Intellektuellen und der Erste Weltkrieg*, Berlin: Alexander Fest Verlag, 2000.

12 Werner Sombart, *Händler und Helden*, Munich-Leipzig: Duncker & Humblot, Leipzig, 1915. Werner Sombart'ın Birinci Dünya Sava-

ise, Hohenzollern İmparatorluğu'nu modern, mekanik ve ruhsuz *Zivilisation*'un yozlaştırıcı eğilimlerine karşı Alman *Kultur*'unun değerlerinin yuvası olarak idealleştirmişti. "1914 ruhu", zihinleri tüketen ve insanları varoluşun en otantik değerlerinden uzaklaştıran "ilerleme" çağının başlangıç noktası olan 1789'un ilkelerine –cesaret, yiğitlik, fedakârlık, zafer– aykırıdır. Mann, adı dillerden düşmeyen *Reflections of a Nonpolitical Man* adlı kitabında, Aydınlanma'nın ilkelerine duyduğu "tiksinti"yi –Nietzsche'nin de kulaklarını çınlatarak– defaatle dile getirmişti. Mann'a göre savaş, kültür alanında uzun bir süre önce başlamış olan bir çatışmanın silahla sürdürülmesidir.[13] Avusturya'da Wittgenstein'dan Freud'a tüm büyük düşün insanları, şovanizm dalgasına kapılmışlardı. Rusya'da liberter Kropotkin ile sosyalist Plehanov gibi çarlık düşmanları, tıpkı Blok, Yesenin ve Mayakovski gibi şairlerin daha önce yaptıkları gibi "Alman barbarlığı"na karşı haçlı seferine katılmışlardı. Sosyalist Mussolini'den emperyalist Enrico Corradini'ye, fütürist şair Filippo Tommaso Marinetti'ye ve "dekadanist" Gabriele D'Annunzio'ya kadar tüm İtalyan milliyetçileri, ülkelerinin tarafsız kalmaya bir son verip Trentino ve Trieste'nin *irredente* topraklarını kurtarmak için Hambsburg İmparatorlu-

---

şı sırasındaki tutumu için bakınız Arthur Mitzman, *Sociology and Estrangement. Three Sociologists of Imperial Germany*, Nouveau Brunswick: Transaction Books, 1987: s. 254-264.

13 Thomas Mann, *Considérations d'un apolitique*, Paris: Grasset, 2002. Mann ve guerre ile ilgili ayrıntılı bir değerlendirme için bakınız Eckart Koester, "'Kultur' versus 'Zivilisation'. Thomas Mann Kriegspublizistik als weltanschaulich-ästhetischer Standortsuche", edit: Wolfgang Mommsen, *Kultur und Krieg. Die Rolle der Intellektuellen, Künstler und Schriftsteller im Ersten Weltkrieg*, Münih: Oldenbourg, 1996: s. 249- 258.

ğu'na karşı savaşa girmesi çağrısında bulunmuştu.[14] Noberto Bobbio'nun ifade ettiği gibi "Romain Rolland'ın otoritesine sahip hiçbir İtalyan edebiyatçı, *göğüs göğse savaşacak* kadar cesaretli değildi."[15] İngiltere, Cromwell'in püriten devriminden bu yana söndüğüne inanılan ve şu anda Almanya'ya karşı uygulanmakta olan politik tutkuyu yeniden keşfetmişti. H. G. Wells, Thomas Hardy ve popüler yazar G. K. Chesterton Almanya'ya karşı düzenlenen haçlı seferinin propagandasını yapıyorlardı.[16] Entelektüel dünyadan yalnızca birkaç kişi bu şovanist dalgadan kaçmayı başarmıştı: Viyana'da Karl Kraus, Londra'da Bertrand Russell, Paris'te Henri Barbusse ve Romain Rolland ve o dönem çok az tanınan Torino'da Gramsci.

Gelgelelim savaş devam ederken vatansever sarhoşluk tükenmişti zira bu sarhoşluk, 1914 yılı Ağustos ayında Avrupa başkentlerinin sokaklarını işgal eden ve kısa süren bir savaş yanılsamasının kurbanları olan Büyük Güçler'in liderlerinin savundukları mitolojiden çok farklı bir yüz ortaya çıkardı. Bu gerçek karşısında pek çok entelektüel hümanist pasifizme katılmak için milliyetçilikten vazgeçmişti. Weimar kültürünün önde gelen isimlerinden Siegfried Kracauer'ın izlediği yol, bu değişime yönelik güzel bir örnektir. Çatışmanın başında gönüllü olarak askere giden Kracauer, 1915 yılında *Preussische Jahrbücher* dergisinde yayımladığı "Vom Erleben des Krieges" başlıklı makalesiyle dönemin entelektüel iklimini mükemmel bir şekilde özetlemişti. Kracauer, övgüler düzdüğü savaşı, Wilhelm Çağı'nın rutininin ve

---

14 Bakınız Mario Isnenghi, *Il mito della Grande Guerra.*

15 Norberto Bobbio, *Profilo ideologico del Novecento*, Milano: Garzanti, 1990: s. 129.

16 Bakınız Roland N. Stromberg, *Redemption by War.*

uyuşukluğunun sonu olarak selamlamış ve vatanseverliği, Nietzscheci terimlerle Almanya'nın kendisini ruhsuz, tanrısız ve peygambersiz bir dünyanın materyalist değerlerinden özgürleştirmesini sağlayacak bir tür yaşama gücü olarak tanımlamıştı. Bu nedenle savaşa, ruhun kendisini "savaşma sevinci" ile güçlendirdiği "kurtarıcı" bir deneyim olarak yüceltmişti.[17] Genç Kracauer açısından savaşmak için herhangi bir toplumsal ya da politik gerekçeye ihtiyaç yoktur zira savaş, varoluşsal gereksinimini, mistik hatta dini bir deneyim sunarak karşılar. Gel gör ki Kracauer, 1917 yılında bu vatansever söylemi çoktan terk etmiş ve *Das Neue Deutschland* gazetesine bir yazı kaleme alarak yaşadığı hayal kırıklığını itiraf etmişti. Savaş gerçek doğasını göstermiş ve "Avrupa insanlığının giderek derinleşen ayrılması"nın açığa çıktığı korkunç bir kırımın doğası açığa çıkmıştı.[18] Bakış açısındaki bu değişim, diğer birçok Avrupalı entelektüelin izlediği yolun daha derli toplu bir versiyonundan başka bir şey değildi.

1914 yılının ölümcül sonuçlar doğuracak yaz ayının sevinç gösterilerine tanıklık eden Stefan Zweig, Birinci Dünya Savaşı ile doruk noktasına ulaşan kitlelerin millileştirilmesine ilişkin en çarpıcı tasviri yapmıştı. Bu savaşın bir "kardeş katliamı savaşı" olduğuna ilişkin şüpheleri olsa da böylesine mukaddes bir inanç birliğinin filizlenmesine kayıtsız kalamamıştı. Zweig anılarında bu iklim ile bundan yirmi beş yıl

---

17 Siegfried Kracauer, "Vom Erleben des Krieges", *Schriften 5.1*, Frankfurt-sur-le-Main: Suhrkamp, 1990: s. 21.

18 Siegfried Kracauer, "Max Scheler. Krieg und Aufbau", *a.g.e.*, s. 27. Kracauer'in entelektüel evrimi ya da daha net bir ifadeyle Almanya'daki tüm entelektüel eğilimine yönelik bulgular üzerine detaylı bir değerlendirme için bakınız Enzo Traverso, *Siegfried Kracauer. Itinéraire d'un intellectuel nomade*, Paris: La Découverte, 1994: s. 18vdd.

sonra patlak veren İkinci Dünya Savaşı'nın memnuniyetle karşılandığı iklim arasındaki çarpıcı farkı vurguluyordu:

> Ülkeye yapılan romantik ve hızlı bir gezi; çılgın ama erkekçe bir serüven gibiydi: Sıradan insan, 1914 savaşını böyle hayal etmişti. Hatta delikanlılar, hayatlarına anlam katacak böylesine heyecan verici ve olağanüstü bir deneyimi kaçırmaktan ciddi şekilde korkuyorlardı. Bu yüzden ellerinde bayraklarla etrafta dehşet saçıyorlardı. Bu yüzden sevinçten kıyametleri koparıp trenlerde şarkılar söylüyorlardı. İmparatorluğun damarlarında kırmızı bir kan dalgası ateşli ve deli deli akıyordu. 1939 nesli ise, savaşı tanıyordu. Artık hayal görmüyordu. Savaşın romantik değil, barbarlık olduğunu biliyordu.[19]

İşte yanılsama tam da bu nedenle kısa sürmüştü. Romain Roland, 1916 gibi erken bir tarihte yayımladığı ve vatanseverliği karşı çıktığı broşürü *Genel Seferberlik*'te çatışmayı "Avrupa'nın felç kalacağı" bir katliam olarak kınamıştı.[20] Bu katliama karşı en güçlü yazılar, uluslararası sosyalist hareket içinde savaş halinin oylanmasına karşı çıkan nadir şahsiyetlerden birinin kaleminden çıkıyordu. Berlin'e nakledilen Polonyalı devrimci Rosa Luxemburg, 1914 yılının Ağustos ayındaki gösterileri bulaşıcı bir sevinç patlaması olarak yaşamamıştı: Ona göre bu insanlar, "ayin olarak kutsanan katliam iklimi, Kişinev havası"nın tespit edilebileceği bir kolektif histeri dalgası olarak görünüyorlardı.[21]

---

19 Stefan Zweig, *Le Monde d'hier. Souvenirs d'un Européen*, Paris: Belfond, 1993: s. 281.

20 Romain Rolland, *Au-dessus de la mêlée*, Paris: Albin Michel, 1970.

21 Rosa Luxemburg, "Die Krise der Sozialdemokratie", *Gesammelte Werke*, Bd. 4, Berlin: Dietz Verlag, 1990: s. 52. 1903 yılında Kişinev'de Yahudilere karşı bir pogrom yaşanmıştır.

Savaş, burjuva toplumunun "kirli, aşağılık, kana bulanmış ve pisliğe batmış" gerçek yüzünü ortaya çıkarmıştı. Nezaket ve ahlak, barış ve hukuk cephesi bir kez düştüğünde savaşın gerçek doğasını herkes görür; "kargaşanın ardından sefahat alemi"nde dans eden bir "vahşi yaratık"ın, "uygarlık ve insanlık üzerine vebalı bir miasma" yayması gibi.[22] Aynı öfkeyi göstermemesine rağmen Franz Kafka da milliyetçi virüse karşı bağışıklık kazanmıştı. 6 Ağustos 1914 tarihinde günlüğüne şunları kaydetmişti: "Vatanseverlik gösterisi. Belediye başkanının konuşması (...) Kem gözle bakarak öylece duruyorum. Bu gösteriler, savaşa eşlik eden en iğrenç görüntülerden."[23]

Onur Alanından Mezbahaya

Bu duygular 1914 ile 1918 yılları arasında, körü körüne idealleştirmeye ve ölçüsüz coşkudan teröre ve dehşete dönüşmüştü. Savaş, bir yandan "vatan için ölmek" sloganıyla ifade edilen ve 1914 yılı Ağustos ayında doruğa çıkan bir onur ve kahramanlık anlayışının zaferine işaret etmektedir. Bu vatanseverlik sarhoşluğu günlerinin hatıraları aklından çıkmayan tarihçi Ernst Kantorowicz, yıllar sonra Orta Çağ Avrupa'sında soyağacının izini sürer. Öte yandan Birinci Dünya Savaşı, teknolojik katliam ve faili meçhul kitlesel ölümlerin yarattığı dehşeti ortaya çıkararak onur alanındaki ölüm mitini yok etmişti. Kahramanca savaş efsanesi, savaşın ilk aylarından itibaren Alman askerlerinin büyük kayıpları da göze alarak Kasım 1914'te milli marşı söyleyerek fethedeceği Flanders köyünün yakınlarında meydana gelen

22 *A.g.e.*, s. 53.

23 Franz Kafka, *Journal*, Paris: Grasset, 1954: s. 385.

Langemarck Muharebesi ile sembolleşmişti.[24] Langemarck Muharebesi'nde savaşan asker, kahramanın mükemmel bir örneğiydi; yakışıklı, idealist, yiğit, cömert, cesur ve fedakârlığa hazır. Böyle bir kahraman ölümden korkmak bir yana onu yüceltecektir. Homerosvari savaşçıların ilan ettiği şeref yasasına göre ölüm, şöhret (*kleos*) elde etmek için ödenmesi gereken bedeldir. Gelgelelim yüksek fedakârlık pahasına elde edilen bu şöhret, yaşamın kendisini aşan bir değerdir zira ebedidir ve şehit olan askere ölümsüzlük statüsü kazandırır.[25] Dolayısıyla fedakârlığı, onu dünyevi olanla dinî olan arasındaki boşluğa yerleştiren bir aura işlevi görmüştü.[26] Vatan bunu asla unutmaz ve daima minnettar kalır: Adına anıtlar dikilecek ve törenlerde anısı yaşatılacaktır.

Bu şovanist dalgaya kapılmaktan kurtulamayan sosyolog Max Weber'in, onur alanında ölüm mitine sadık kalan son Avrupalı düşünürlerden biri olduğuna şüphe yoktur. Weber, ölüm mitini tam da çökmekte olduğu 1915 yılında yayımladığı bir makalesinde kavramsallaştırmaya çalışır. "Dünyayı Reddeden Dinler ve Bunların Yönelişleri" üzerine yazdığı bir makalede Weber, evvela muharipler arasındaki "merhamet" ve "bağlılık duygusu"na dikkat çekerek onları "özverili" olmaya ve "kayıtsız şartsız adanmış ve fedakâr bir toplumu" gerçekleştirmeye zorladığını yazmıştı. Yine We-

24 Bakınız Bernd Hüppauf, "Schlachtenmythen und die Konstruktion des 'Neuen Menschen'", edit: Gerhard Hirschfeld, Gerd Krumeich ve Irina Renz, *Keiner fühlt sich hier mehr als Mensch*, s. 43-84; George L. Mosse, *Fallen Soldiers. Reshaping the Memory of the World Wars*, New York: Oxford University Press, 1990: s. 70-73.

25 Bakınız Antonio Scurati, *Guerra. Nazioni e culture nella tradizione occidentale*, Roma: Donzelli, 2003: s. 52.

26 Éric Desmons, *Mourir pour la patrie?*, Paris: Presses Universitaires de France, 2001: s. 30.

ber, savaşın doğasını seküler bir haçlı seferi olarak kavrayarak, "kardeşlik etiğini öne çıkaran kahramanlık bağının dışında dinlerin asla eş değerini sunamayacağı" böyle bir duygunun karşı konulmaz gücünün altını çizmişti. Bu savaşçı topluluğu bir araya getiren temel unsur, ölümün, daha açık bir ifadeyle askerin kendi varlığına eşsiz ve derin bir anlam verebilmesini sağlayan ölümün kutsallaştırılmasıdır. Toplumların sürekliliğinin bir parçası olan ve deneyimlerin bir nesilden diğerine aktarılmasına izin veren doğal ölüme indirgenemeyecek olan savaşta ölüm, askerin "mesleği" (*Beruf*) ile uyum içinde olmasından mütevellit nev-i şahsına münhasır yüce bir anlama sahiptir. Weber'e göre "savaşta kardeşliğin ve savaşta ölümün olağanüstü niteliği de, kutsal karizma ve Tanrı'ya bağlılık deneyimine benzer" modern ve seküler bir olgu meydana getirir.[27]

Bu sözler, bir milyon kişinin öldüğü iddia edilen Somme Muharebesi'nden sadece birkaç ay önce söylenmişti. Kahramanca ölüm mitiyle başlayan Birinci Dünya Savaşı, "meçhul asker" anma törenleriyle sona erdi. Bu, öldürme eyleminin mekanik bir operasyona dönüştürüldüğü ve öldürmenin anonim ve belirli bir niteliği olmayan kolektif bir deneyim özelliği kazandığı bir çatışmanın sayısız kurbanını temsil etmektedir. Ezcümle yaşanan şey, "aura"sı siperlerdeki çamurlarda sonsuza dek yok edilen "mekanik olarak tekrarlanabilir" bir ölümdür. Roger Caillois'ya göre biçimi bozulmuş ve tanınmaz hale gelmiş birkaç ceset arasından rastgele seçilen "meçhul asker", "kahramanca savaşın sonu"nu temsil etmektedir.[28] "Meçhul asker"e adanan pek çok

27 Max Weber, "Considérations intermédiaires", *Sociologie des religions*, Paris: Gallimard, 1996/1915: s. 426-427.

28 Roger Caillois, "Le vertige de la guerre", *Quatre essais de sociolo-*

anıtın, savaş sonrası yıllarda Avrupa'nın dört bir yanında çoğaldığını görüyoruz. Bu anıtlar, kahramanca bireysel fedakârlık düşüncesini kolektif holokost lehine terk ederek on dokuzuncu yüzyıl milliyetçiliğinin geliştirdiği romantik ölüm vizyonundan kopuşun simgesidirler. Bu nedenle Birinci Dünya Savaşı, iki çelişkili resim arasında bir dönüm noktasıdır: kahraman askerin yerini "maçhul asker"in, onur alanında ölümün yerini mezbahada ölümün alması. Somme Muharebesi'nin başında meydana gelen akıl almaz olay –tedbir almadan kompakt sıralar halinde gaydaların sesini takip ederken neşe içinde ragbi topuna vururken Britanya askerlerinin, Alman mitralyözlerinin kurşun yağmuruna tutmasıyla binlerce kurban vermesi–, geleneksel savaş vizyonu ile topyekûn savaş gerçeği arasında ortaya çıkan aşılmaz uçurumun göstergesidir. Söz konusu olan; toplumun modernleşmesi ile eski düşünüş tarzı, daha açık bir ifadeyle aristokrat elitleri oluşturan ve kitle ordularının başına yerleştirilen askeri hiyerarşilerin özellikle vazgeçmediği eski düşünüş tarzı arasında bir uçurumdu. Dan Diner'in ifade ettiği gibi savaş, yalnızca ordular arasındaki bir çatışma değildi artık, ayrıca "insan ile makine arasında bir savaş" haline de gelmişti.[29] Onur alanından mezbahaya, Avrupa'da gerçek bir antropolojik mutasyon yaşanıyordu.[30] Kantorowicz, "vatan için ölmek" (*pro patria mori*) fikri üzerine kaleme aldığı soykütüğü niteliğindeki makalesini bitirirken çok net bir şekilde bu sonuca ulaşmıştı. Bu, 1914 yılında, başka bir deyişle savaşçının iman, Kilise ve kral için kendini yakmasına yönelik Hristiyanlık görüşünün, ulusun *corpus mysticu-*

---

gie, Paris: Perrin, 1951: s. 107.

29 Dan Diner, *Das Jahrhundert verstehen*, s. 40.

30 George Mosse, *Fallen Soldiers*, s. 160.

mu uğruna askerin feda edilmesinde sekülerleşmiş biçimini bulmasıyla bir zafer kazanmış gibi görünüyor. Öte yandan topyekûn savaşın ortaya çıkmasıyla birlikte devlet askerini ölmeye zorlarken hayatı karşılığında ne duygusal bir tatmin ne de görkemli bir gelecek sundu. İkinci dünya Savaşı, kişi dışı teknolojik imha mekanizmalarıyla ölüme anlamını veren değeri sona erdirmişti. Kantorowicz'in ifade ettiği gibi "Tanrı, kral ya da vatan, *humanitası* kuşatan herhangi bir fikirden yoksun bırakıldığında askerlerin ve sivillerin fedakârlığı, artık asil olmayacaktır. O andan itibaren "soğukkanlı bir cinayet"ten bahsediliyor demektir.[31]

Savaşın ardından Céline, *Gecenin Sonuna Yolculuk* kitabının kahramanı Bardamu'yü, vatanı için ölmeye hazır bir askerin enfes bir antitezi olarak kurgulayarak bu tür retoriklerle dalga geçmişti. Bir psikiyatri hastanesinde stajyer hekim olan Bardamu, kendisini korkaklığın korkunç övgüsüne kaptırır:

> Aaa, demek siz gerçekten korkağın tekisiniz, Ferdinand! Bir lağım faresi kadar tiksindiricisiniz (...)
>
> Evet, Lola, korkağın tekiyim; savaşı ve içinde ne varsa hepsini reddediyorum (...) ayrıca haklıyım da çünkü ne istediğini bilen bir tek benim: Ölmek istemiyorum ben.
>
> Ama savaşı reddetmek imkânsız, Ferdinand! Yalnızca deliler ve korkaklar vatan tehlikedeyken savaşı reddeder (...)
>
> O zaman yaşasın deliler ve korkaklar! Bana sorarsanız bir tek deliler ve korkaklar hayatta kalacak! Söyleyin Lola,

31 Ernst Kantorowicz, "Mourir pour la patrie (*pro patria mori*) dans la pensée politique médiévale", *Mourir pour la patrie et autres essais*, Paris: Presses Universitaires de France, 1984: s. 139-141.

> Yüzyıl Savaşları sırasından ölen askerlerden bir tanesinin adını hatırlıyor musunuz? Hatırlamıyorsunuz değil mi? Eminim bunu öğrenmek aklınızın ucundan bile geçmedi? Onlar sizin gözünüzde şu önünüzdeki kâğıt ağırlığının atom zerreciği kadar meçhul, önemsiz, hatta daha bilinmez; bana sorarsanız sabah sıçtığınız bok bile daha değerli (...)[32]

Savaşın bir mezbaha olarak tasavvur edilmesine yönelik ilk doneler, Churchill'in 1920'lerin başında katıldığı, oldukça net ve güçlü bir etki bırakması açsından çarpıcı bir konferasta ortaya çıkmıştı. Konferansta Churchill'in Birinci Dünya Savaşı'nı Avrupa uygarlığına acı veren korkunç bir yara olarak tanımladığı pasaj, askeri bir kariyere sahip muhafazakâr bir politikacı, oluşmasına yardımcı olduğu dünyanın halipürmelalini yansıtan liberal emperyalizmin bir temsilcisi olarak kaleme aldığı düşünüldüğünde oldukça değerlidir:

> Birinci Dünya Savaşı; düşmanların olağanüstü bir ateş gücünün yanı sıra muazzam yıkım araçlarına da sahip olduğu tüm antik savaşlardan ve operasyonların son derece zalimce yürütüldüğü tüm modern savaşlardan farklılaşır. Bu Büyük Savaş, tüm çağların korkularını bir araya getirmiştir ve yalnızca ordular değil sivil halk da bu korkularla yüzleşmek zorunda kalmıştır (...) Ne ateşkes ne de müzakere orduların çatışmasını hafifletebilmişti. Ticaret gemileri, tarafsız gemiler ve hastane gemileri batırılmış, gemideki insanlar kaderlerine terk edilmiş ve mallar da denizin dibini boylamıştı. Yaşı ve cinsiyeti önemsenmeksizin tüm halkı açlıkla terbiye etmeye yönelik her türlü çaba

32 Louis-Ferdinand Céline, *Voyage au bout de la nuit*, Paris: Gallimard, 1972: s. 65-66. Éric Desmons ile ilgili daha detaylı bilgi için bakınız *Mourir pour la patrie?*, s. 97-98.

> gösterildi. Şehirler ve kültürel anıtlar büyük çaplı toplarla yerle bir edildi. Askerler zehirli gazlarla boğuldu ya da kavruldu. Bedenleri sıvı alevi yuttu. İnsanlar gökten alevlerin ortasına düştü veya batık gemilerin hava ceplerinde boğuldular. Orduların savaşma gücü, ülkelerin erkekleriyle sınırlıydı. Avrupa ile Asya ve Afrika'nın büyük bir kısmı, yalnızca orduların değil tüm ulusun yok edildiği muazzam bir savaş alanına dönüşmüştü. Son tahlilde işkence ve yamyamlık; bunların uygulanması münhasıran sorunlu olduğu için uygar, bilimi içselleştirmiş ve Hristiyan olan devletlerin vazgeçtikleri tek araçtı.[33]

Churchill'in bu tasvirinin gün ışığına çıkardığı kıyamet manzarası, artık klasik bir savaşın söz konusu olmadığını, yaşanan şeyin devletler arası bir savaş olduğunu gösteriyor. Başka bir deyişle orduların sivil halkı yok ettiği ve düşmanın tamamen yok edilmesinden başka hiçbir kuralın olmadığı, ulusları yutan *topyekûn* bir savaş. Yani aslında kıta ölçeğinde bir iç savaş.

---

33 Winston Churchill, *The World Crisis 1911-1918*, New York: MacMillan, 1942: s. 19-20. Bu pasaj, pek çok tarihçinin de dikkatini çekmişti; örnek için bakınız George Lichtheim, *Europe in the Twentieth Century*, New York: Praeger Publishers, 1972: s. 105-106; ayrıca Hagen Schulze, *État et nation dans l'histoire de l'Europe*, Paris: Seuil, 1996: s. 300.

6

Şiddet Tahayyülü

Korku

"Korkmuş yüzlü bir dev, ölümün kız kardeşi, korku bizim kraliçemizdir ve kimse onun gücünden kaçamaz. Arkadakiler korkuyla ilgili öyle aptalca şeyler söylediler ki onlara cesur *poilu*nün bir efsane olduğunu hatırlatmalıyız."[1] 1929 yılında Birinci Dünya Savaşı'nın belleğine ilişkin yaptığı olağanüstü çalışmasında asker Jean Marot'nun bu tanıklığını aktaran Jean Norton Cru, kahramanca savaşın var olmadığını kanıtlamak istemişti. Etten kemikten bir düşman yerine duygusuz mekanik bir tehditten ileri gelse de şiddete maruz kalarak ölme korkusu daima vardır ve kimse bundan kaçamaz.

> Birden gözlerini açtı. Beni duymuş olmalı, korkunç bir dehşet ifadesiyle bakıyor yüzüme. Kımıldamıyor ama gözlerinde öylesine muazzam bir kaçma arzusu var ki, bir an, vücudunu gözleriyle sürükleyecek gücü toplayabileceğine inandım; yüzlerce kilometre öteye tek bir sıçrayışla. Oysa hâlâ kımıldamıyor, tamamen hareketsiz; artık tek bir ses de çıkmıyor, hatta hırıltısı bile kesildi lâkin gözler haykırıyor, uluyor; bu gözlerde tüm yaşam toplanmış da inanıl-

1 Jean Norton Cru, *Du témoignage*, Paris: Allia, 1989: s. 68.

maz bir kaçma dürtüsü, ölüme karşı, bana karşı duyulan bir korkuya dönüşmüş.[2]

Erich Maria Remarque, Birinci Dünya Savaşı hakkındaki ünlü otobiyografik romanı *Garp Cephesinde Yeni Bir Şey Yok*'ta, ölmekte olan bir düşman askerinin yaşadığı korkuyu bu sözlerle tasvir eder. Şiddet ve ölüm, diyordu Remarque, saplantı haline geldikçe sivil hayatta kazanılan refleksleri yok eder. Hayatta kalmak için mücadele eden insanların dayanışma duygusu aşınmış görünüyor: "Birimizin hayali, ötekimizin kaygılı bakışlarına çarptıkça birbirimizi tanımıyoruz adeta." Askerler, "hiçbir şey hissetmeyen; bir savaş hilesi ve tehlikeli bir büyü ile hâlâ koşabilen ve öldürebilen ölüler"den fazlası değildir.[3]

Gecenin Sonuna Yolculuk kitabının kahramanı Ferdinand Bardamu, gönüllü olarak katıldığı savaşın, sahih bir "kıyamete giden haçlı seferi" olduğunun farkına vararak "İnsan şehvet bakiri olabildiği gibi dehşet bakiri de olabilir" der.[4] Ernst Jünger, *Çelik Fırtınalarında* (1920) başlıklı eserinde askerin siperde yaşadığı korkuyu "tuhaf bir soğukluk, tamamen ruhsal bir soğukluk" olarak tanımlar. Jünger, askerlerin tehlike karşısında ürperdiğine dikkat çektikten sonra "Şayet dikenli telleri aşıp tarafsız bölgeye ulaşırsanız, dişlerinizi takırdatan hafif bir titreme duyarsınız"[5] der. Devasa bir ta-

---

2 Erich Maria Remarque, *À l'ouest rien de nouveau*, Paris: Le Livre de Poche, 2000/1928: s. 165-166 (Erich Maria Remarque, *Garp Cephesinde Yeni Bir Şey Yok*, çev: Behçet Necatigil, Varlık Yayınları, 1965).

3 *A.g.e.*, s.90.

4 Louis-Ferdinand Céline, *Voyage au bout de la nuit*, 1972: s. 14.

5 Ernst Jünger, *Orages d'acier. Journal de guerre*, Paris: Le Livre de Poche, 1970/1920: s. 60.

nıklık literatürü, Birinci Dünya Savaşı'nın askerlerinin paylaştığı deneyimin önemli bir özelliğine dikkat çeker: ölümün günlük yaşamlarındaki varlığının korkunç ve kahredici hissi. Madunların Birinci Dünya Savaşı'ndaki deneyimlerini kaleme aldığı önemli çalışmasında Antonio Gibelli, İtalyan bir askerin 1916 Karnavalı günü ailesine yazdığı mektubu aktarır; bu geleneksel festivalde edilen dansları hatırlasa da şimdi ölümle dans ettiğini hissetmektedir: "Burada ölümün kıyısındayım; ölüm hep yanı başımda."[6]

Dört bir yandan aynı anda saldırıyorlardı. Her siperde bir subay geri sayım yapıyor, sıfıra gelindiğinde askerler *tarafsız bölge*ye çıkıyordu. Düşman kuvvetlerin mitralyözleri, birkaç saat içinde binlerce insanı öldürebilirdi. Saldırı emrini bekleyen askerler korkunç dakikalar yaşıyordu; kan beyinlerinden yükselirken askerlerin yürekleri giderek daralıyor, elleri titriyor, dizleri bükülüyor ve dişleri takırdıyordu. İnzibatlar, korkudan felç olan, "siperden çıkacak" takati kalmayanlar askerlere gözdağı veriyor, genellikle de öldürüyordu: Bu, otoriteye saygı göstermenin yanı sıra olası isyanları önlemek adına da gerekli bir cezaydı. Bir İngiliz askerinin ifadesine göre kelimenin tam anlamıyla korkmuşlardı: "Bazıları öksürüyor, bazıları kusuyor, bazıları şarkılar söylüyor bazıları da çığlık atıyordu. Korkunçtu." Siperdeki herkes, mitralyözlerin açtığı dehşet verici yaraların farkındaydı. Teknolojik katliam, tanınmaz hale gelen binlerce cesede, topyekûn savaşın sembolü olacak "meçhul askerler"e neden oldu.

---

6 Aktaran Antonio Gibelli, *L'officina della guerra. La Grande Guerra e le trasformazioni del mondo mentale*, Torino: Bollati Boringhieri, 1990: s. 197.

Bir nesil, askerlerin siperlerdeki ve savaş meydanlarındaki deneyimlerine ortak olmuştu lâkin böylesi bir travmatik deneyim aktarılamayacağı gibi nesilleri birbirine bağlayan ve ortak bir kültür duygusunu pekiştiren tarihsel süreklilîğe de dâhil edilemezdi. Walter Benjamin, modern toplumlarda anlatıcının gerilemesi üzerine düşünürken, bu tekil yaşantıyı (*Erlebnis*) başlangıç noktası yapmıştı. Benjamin'e göre anlatıcının anlatısı, tam olarak aktarılabilir bir deneyimi (*Erfahrung*), bugünün varoluşunun dokusunu ören unsurları geçmişte bulabilen bir ortaklık geleneğinin kurucu deneyimini varsayar. Modern savaşın şiddetli, sanayileşmiş ve adsız ölümü; doğal bir olgu olarak görüldüğü ve yaşayanların gözünde "yüksek bir emsal değer"e sahip olabileceği arkaik toplumlarda doğal bir olay olarak ölüm deneyimiyle tezatlık oluşturmaktadır. Benjamin, dönemin ölüm algısının, hikâye anlatıcısının otoritesinin kaynağı olduğu göstermek için "ölüm döşeğinin bir tahta dönüştüğü, halkın ölü evinin ardına kadar açık kapılarından bu tahta akın ettikleri"[7] Orta Çağ resimlerindeki ölüm tasvirlerini hatırlatır.

> Hâlbuki insanın yalnızca bilgisi ya da bilgeliği değil, hepsinden önemlisi bütün yaşamı –ki hikâyelerin malzemesi budur– ancak ölüm ânında aktarılabilir bir biçim kazanır. Hayatı sona ermekte olan bir insanın içinde nasıl bir dizi imge harekete geçerse –ki bunlar onun kendi kişiliğinin görüntüleridir, o bunlar arasında farkında olmadan kendi-

7 Walter Benjamin, "Le conteur. Réflexions sur l'oeuvre de Nicolas Leskov, *Œuvre III*, Paris: Gallimard, 2000: s. 129-130 (Walter Benjamin, "Hikâye Anlatıcısı: Nikolay Leskov'un Eserleri Üzerine Düşünceler", *Son Bakışta Aşk*, derleyen: Nurdan Gürbilek, çev: Nurdan Gürbilek, Sabir Yücesoy, Metis Yayınları, 1993).

> siyle karşılaşır– yüz ifadesinde ve bakışlarında da aniden unutulmaz olan belirir, onunla ilgili olan her şeyi, ölmek üzere olan yoksul bir dilencinin bile etrafındaki insanlar için taşıdığı yetkiyle donatır, işte hikâyeyi besleyen kaynak, bu yetkidir.[8]

Benjamin, Birinci Dünya Savaşı'nı "maddi savaş"ta bedensel ölüm deneyiminin artık anlatı tarafından yeniden inşa edilemediği veya epik bir biçimde çağrıştırılamadığı bir kırılma anı olarak nitelendirip tanıklarını kaderlerine terk ederek analizini sürdürür: "Bir zamanlar okula atlı tramvayla giden bir kuşak, artık bulutlardan başka her şeyin değiştiği topraklarda, çıplak gökyüzünün altında buluverdi kendini. Ve bulutların altında, şiddetli patlamaların, akıntıların ortasında kalakaldı küçük, korumasız insan bedeni."[9]

Birinci Dünya Savaşı'na adanan tabloyu inceleyen pek çok sanat tarihçisinin vurguladığı gibi modern savaşta cebrî ölüm deneyiminin aktarılması imkânsız olduğu gibi tasvir edilmesi de kabil değildi. Philippe Dagen, cephe hattında seferber olmuş ressamların çoğu durumda kaba ama son derece gerçekçi tanıklıkları ile yaşanan deneyimin dehşetini temsil etmekten neredeyse aciz olan eserleri arasındaki derin boşluğa dikkat çeker. Bu ressamların tabloları; teknolojinin, makinelerin ve çeliğin egemen olduğu bir "kübist savaş"ın konturlarını çizmekte ya da kapsamlı katliamın şiddetini dışa vurmaktan uzak pasifist bir mesaj vermek için harabe manzarası gösteriyor. Bu nedenle Birinci Dünya Savaşı, "çağdaş tarih ile resim arasındaki kopuşu ifade

8 *A.g.e.*, s. 130.

9 *A.g.e.*, s. 116.

ediyor."[10] Otto Dix'in savaş yıllarında siperlerinde ölen askerleri gösteren sulu boya tabloları ve bazı tuvalleri, nadir görülen istisnalar arasındadır. Bu tablolar, Dix'in 1920'lerin sonunda tamamladığı *Savaş Poliptiği* gibi geleneksel ve epik seriden çok daha etkileyicidir.

Savaş yıllarının fotoğrafçılığı ile savaş sineması da bu kuralın ötesine geçememiş; bu kez genel kurmayın sansüründen geçmesine rağmen bu kural, askerler tarafından genellikle eserlerin itibarını korumak adına bir dürüstlük ve mütevazılık görevi olarak içselleştirilmişti. Marc Bloch'un 1915 yılında Argonne'da çektiği fotoğraflarda ne ölü ne de yaralı görüyoruz; gördüğümüz şey siperlerdeki yaşam ve öbüslerin tahrip ettiği doğa.[11] Sessiz filmlerin melodramlarında, savaşa adanmış filmlerde olduğundan daha fazla kan vardı. İtalyan eleştirmen Pier Antonio Giarazzo, 1919 yılında, şiddetin beyazperdede gizlenmesinin altını çizmişti; ona göre daima metaforlarla, imalarla ya da yumuşatılıp ulvileştirilerek hissettirilen şiddetin saf gerçekliği hiçbir zaman sergilenmemişti: "Kahraman askerlerimizin siperlerden atladıklarını görüyoruz, süngü saldırılarını görüyoruz... [Ancak] Her yerde havaya karışan yaygın, berbat ve aman vermez ceset kokusunun küfleşmiş yemek artıklarının yaydığı kokuyla karışmasından oluşan pis kokuyu hiç duymuyoruz."[12] Yine, diyordu soğuk ve sert bir mizah anlayışıyla, vatansever retoriğin onur alanında "şanıyla gazi

10 Bakınız Philippe Dagen, *Le Silence des peintres*, s. 313.

11 Bakınız Annette Becker'in yazdığı ön söz; Marc Bloch, *L'Histoire, la Guerre, la Résistance*, 2006: s. xx.

12 Aktaran Gian Piero Brunetta, "Cinema e prima guerra mondiale", edit: Gian Piero Brunetta, *Storia del cinema mondiale*, Torino: Einaudi, 1999: Cilt I, s. 269.

olma"ya değil "güzel ölüm"e methiyeler düzmesi gibi filmler de askerlerin fiziksel ve psikolojik acılarını görsel olarak yansıtmak konusunda oldukça ihtiyatlı davranıyordu: "Sıradan bir insanı (...) toprak altındaki bir sığınakta, kayadaki bir delikte ya da namlunun ucunda ölümü bekleyerek yaşamaya zorlayan korkunç acıyı asla ekranda göremeyeceğiz."[13] Hükûmetlerin hemen bir propaganda silahı olarak kullandığı sinema, bir ordunun ve gösterim sırasında günlük hayatın kaygılarından kurtulmak isteyen sivil halkın ayrıcalıklı sığınağı haline gelecektir. Gian Piero Brunetta'ya göre sinema salonları, insanların "ölümü kovma"ya çalıştıkları yerdi.[14]

Birinci Dünya Savaşı sona erdiğinde, ölüm artık onu doğa tarihinin kesintisiz akışına yerleştiren hikâyelerle anlatılmayacak ya da yas tasvirleri ile temsil edilmeyecekti. Burada da Birinci Dünya Savaşı, hayata dair tecrübenin sürekliliğini bozan ve Avrupa toplumlarının zihinsel durumunu dönüştüren tarihi bir kırılma anına işaret etmektedir. Belirtiler muğlâklaşmaya, gelenek yıkılmaya yüz tutmaya başlar ve eski düzen çöker. Savaşın şiddeti askerler açısından birçok bakımdan benzersiz bir hayat tecrübesi olsa da böylesi bir tecrübenin yarattığı ölüm korkusu, savaşın sonrasında da dünyayı istila ediyor gibidir. Bu, tam da George L. Mosse'un söylediği gibi Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı travmaya maruz kalan Avrupa toplumlarının *acımasızlaşması*nın belirtilerinden biridir.[15] Bu anlamda siyasal mücadelede ve dilde yaşanan şiddet patlamasına eşlik

13 Aktaran Antonio Gibelli, *L'officina della guerra*, s. 48.

14 Gian Piero Brunetta, "Cinema e prima guerra mondiale", s. 274.

15 George L. Mosse, *Fallen Soldiers. Reshaping the Memory of the World Wars*, New York: Oxford University Press, 1990)

eden duygu ve izlenimlerin bıraktığı izleri ele alan çok az araştırma olması ilginçtir. Topyekûn savaşların, endüstriyel katliamların ve bombalanan şehirlerin yirminci yüzyılda yarattığı korku, henüz tarihçilerin ilgisini çekmemiştir. Bu alanda Jean Delumeau'nun –Şeytan korkusunun, mahşer günü korkusunun ve din savaşları korkusunun insan hayatına yön verdiği– Hristiyanların "kuşatılmış şehir" korkusuyla ilgili çalışmasıyla kıyaslanabilecek bir çalışma yoktur.[16] Joanna Bourke, bu boşluğu doldurmak amacıyla (Yunanca *aestetiz* kelimesinden hareketle) "aestetioloji"ye dönmemiz gerektiğini salık verir: Aestetioloji, hisleri etkisiz hale getirmeyi amaçlayan "anestezik" tedavilere ayrıcalık tanıyan sekülerleşmiş bir dünyanın duygu ve izlenimlerini inceler. Bu nedenle savaş sonrası toplumların kültürünü, "dış dünyaya yönelen duygusal ve bedensel tepkilerin tarihi"ni yeniden inşa ederek analiz etmek zorundayız.[17] Bu, her şeyden önce 1920'lerde ve 1930'larda Avrupa'yı derinden etkileyen ölüm korkusu, daha doğrusu zor ölüm korkusunu anlamak için gereklidir. Bu analiz, bazı yönlerden toplumsal pratiklerin rasyonalizasyonuna olduğu kadar bireysel dürtülerin otokontrolüne de neden olan uygarlaşma sürecinin çelişkilerini ortaya çıkarır: Bir yandan yıkıcı teknolojilerin ve kitlesel orduların modern rasyonalitesine sahibiz, bir yandan da şiddetin biçimsizleştirdiği toplumsal dünyanın gizli duygularını yaşıyoruz.

---

16 Jean Delumeau, *La Peur en Occident XIVe-XVIIIe siècles. Une cité assiégée*, Paris: Fayard, 1978.

17 Joanna Bourke, "Fear and Anxiety: Writing about Emotion in Modern History", *History Workshop Journal*, no 55, 2003: s. 113. Yine bakınız Joanna Bourke, *Fear: A Cultural History*, Londra: Virago Press, 2006: s. 353-6.

Bu korku duygusu her zaman açık bir şekilde görülmez; çoğu durumda yüzeye çıkmadan insanların zihnini, etkili ve derin bir kaygı şeklinde etkiler. Nezaket görüntüsünü koruyan ve Lucien Febvre'in 1941 yılında kaleme aldığı bir çalışmada ortaya koyduğu gibi tarihi, "duygusal faaliyetin entelektüel faaliyet tarafından kademeli olarak bastırılması"nın tarihi olan bir dünyada gizil kalır.[18] Büyük başkentlerdeki görkemli sunaklarından köy meydanındaki küçük heykel ve hatıra plaketlerine kadar kıtanın dört bir yanında yükselen sayısız savaş anıtının gizli yüzüdür: Yenilenlerin fedakârlıklarına minnettar olan bir halkın hafızasının sembolleridir. Reinhart Koselleck'in haklı olarak belirttiği gibi bu savaş anıtlarının ortak özelliği, bu anıtların, bulundukları ülkelerin tamamında, "somut ölüm olgusunu kasten savuşturma"-yı amaçlamasıdır.[19] Ahlaki değerleri aktarmanın yanı sıra vatanı kutlayıp muhariplerin kahramanlıklarına methiyeler düzerler. Käthe Kollwitz'in Belçika'nın Vladslo köyündeki Alman savaş mezarlığı için yaptığı anıtta olduğu gibi zaman zaman oğullarının mezarı başında ağlayan aileleri göstererek yas tutmayı temsil ediyordu. Bari yakınlarındaki İtalyan köyü Casamassima'daki anıtta olduğu gibi çok nadir olarak da tacı olan bir meleğin üzerine indiği cesedi –kanatlı *mater dolorosa*– göstererek bariz bir şekilde ölümü çağrıştırırlar. Öte yandan muharipler tarafından evrensel olarak paylaşılan bir deneyim olarak şiddetle ölüm, görünmez kalır. Bu, kahramanca savaş imgesiyle sürekli olarak kovulan ve yü-

18 Lucien Febvre, "Comment reconstituer la vie affective? La sensibilité et l'histoire", *Combats pour l'histoire*, Paris: Armand Colin, 1992: s. 225.

19 Reinhart Koselleck, "Les monuments aux morts, lieux de fondation de l'identité des vivants", *L'Expérience de l'histoire*, Paris: Seuil/Gallimard, 1997: s. 149.

celtilen bir tabudur. En antimilitarist filmlerde bile ölüm, Abel Gance'ın *J'accuse!* filminin –ölen askerlerin, savaş sırasında yaptıkları beyhude fedakârlıkların sorumlularını ifşa etmek için mezarlarından çıktıkları– son sahnesinde olduğu gibi metaforlar ve aşkın imgelerle çağrıştırılır.

Tarih yazımı çalışmaları –özellikle Philippe Ariès'in çalışması–, modern toplumlarda ölümün özelleştirilmesine yönelik eğilimin altını çizmiştir. Ölüm artık varoluşun kaçınılmaz ve doğal bir yönü olarak kabul edilmiyor; daha açık bir ifadeyle bir topluluğun hayat ritmini durduran belirgin bir an olarak ölüme, kamusal alanın dışında bırakılıp bireysel alana çekilerek artık telafisi olmayan bir kayıp, acının ve yas tutmanın kaynağı olarak korkuyla bakılıyordu.[20] Ölümün bu özelleştirilmesinin önemli sonuçlarından biri, yalıtımında yatmaktadır: Ölüm evvela aile uzamında tıbbileştirilir, ardından bugün çitlerle çevrili ve şehir merkezinin dışındaki mezarlıklara gönderilir. Dolayısıyla yas tutmak, bireysel pratiğe dönüşür. Gelgelelim Birinci Dünya Savaşı'nın, on dokuzuncu yüzyıl boyunca derinleşen bu eğilime meydan okuyan tarihsel bir dönüm noktası olduğu açıktır. Ölüme karşı modern tahammülsüzlüğün yerini, hemen kamusal benimseme almış; bu da ulusal topluluğu, yenilmiş askerlerinin etrafında birleştiren ritüelleştirilmiş anma törenleri biçiminde ortaya çıkmıştı. Yas tutmaya ilişkin kolektif pratikler, George Mosse'un çok iyi tanımladığı "kitlelerin ulusallaşması" ve milliyetçiliğin sekülerleşmiş bir dünyanın *sivil dini*ne dönüşmesi sürecinin bir parçasıdır. Böylece Birinci Dünya Savaşı'ndaki milyonlarca ölü, bir "holokost"un vatana armağan edilen kurbanları olarak görünmüştü. Öte

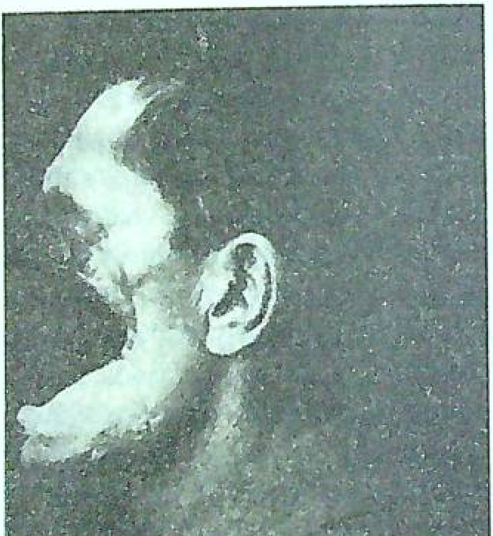
20 Philippe Ariès, *L'Homme devant la mort, 2. La mort ensauvagée*, Paris: Seuil, 1977.

yandan ölümün kolektif olarak bu yeniden benimsenmesi, ölümün özel koşullarının, kiplerinin ve fenomenolojisinin saflaştırılmasını varsayar. Savaşta ölümü, eski resimlerin bir insanı ölüm döşeğinde sunmasında olduğu gibi göstermek imkânsızdır.

Bununla birlikte savaş sonrası toplumlarında şiddetin izleri çok net bir şekilde görülüyordu. Weimar döneminin Alman sanatçıları, yıkıma uğramış, biçimsizleşmiş, vahşileşmiş bir dünya imgesini yeniden canlandırıyordu. Max Beckmann, Ludwig Meidner, Otto Dix ve George Grosz'un resimlerindeki cinayet sahneleri, insan atıklarıyla dolu şehirler, hastalıkların tükettiği bedenler, sokak köşelerinde sakat bırakılmış insanlar, *Gueules cassées* fotoğraflarını anımsatır (Görsel 1). Günther Anders, Grosz'u derinlemesine ele aldığı bir makalesinde, Grosz'un savaştan sonra –Anders'in "katledilmiş hayat" adını verdiği– yeni resim türü yaratarak "natürmort"u yeniden yorumlamadaki dehasını kabul etmişti. Ona göre resmi tarihi boyunca daima "insan hayatının dokusu"ndan çıkarılan cansız ve donuk nesneleri tasvir eden "natürmort", Grosz'un çizimleri ve resimleri söz konusu olduğunda ölümün asla doğal olmadığı, dehşetin hüküm sürdüğü "katledilmiş hayatı" yansıtıyordu. Anders, buradan hareketle belki de Hobbesçu anlamda "doğal" sıfatını kullanmamız gerektiğini ifade ederek, "öldürülme"nin (*Getötet-sein*), "varoluşun en doğal ve en geçerli kipi"[21] haline geldiği bir dünyada ölümü de tanımlamamız gerektiğinin altını çizmişti.

21 Günther Anders, "George Grosz", *Mensch ohne Welt. Schriften zur Kunst und Literatur*, Münih: C. H. Beck, 1983: s. 221.

Görsel 1. Ernst Friedrich, *Gueules cassées*, Birinci Dünya Savaşı'nın "kırık kupaları".

Birinci Dünya Savaşı'nın neden olduğu değişimi anlamak için, biri 1914 yılından önce diğeri sonra olmak üzere her biri Almanya'da yaratılan ve ölümü temsil eden iki ünlü tabloyu karşılaştırmak elzemdir. Bu resimlerden ilki, 1893 yılında Berlin'de Edward Munch tarafından resmedilen, sessizliğin hâkim olduğu *Hasta Odasında Ölüm* (*Der Tod im Krankenzimmer*) tablosudur (Görsel 2). Tabloda tasvir edilen karakterler, yatağına uzanmış hasta bir kadının etrafında toplanan bir ailenin çektiği acıyı ve yaşadığı ıstırabı göstermektedir. Karakterlerin bazılarını dua ederken görürüz. Bu birlikteliğin uyandırdığı duygu, on dokuzuncu yüzyılın burjuva ailesine özgü ciddi, katı bir ağırbaşlılık, onur ve saygınlık ortamında teslimiyet ve içselleştirilmiş acı duygusudur. Burada ölüm, bu topluluğu sarsmak bir yana topluluğun birliğini güçlendiriyor ve değerlerini yüceltiyor gibidir.[22] Resimlerden ikincisi Max Beckmann tarafından 1918-1919 yılları arasında yapılan *Gece* (*Die Nacht*) isimli tablosudur ve bu tabloyu, Munch'un *Hasta Odasında Ölüm* tablosuyla kıyasladığımızda aradaki fark ve tezatlık hemen karşımıza çıkar (Görsel 3). *Gece*, tavan arasında yaşanan bir cinayetin temsilidir. Üç suçlu, işkence aletini andıran masada oturan bir adamı boğmaya çalışmaktadır. Katillerden biri adamın boynuna düğüm atarken diğeri adamı dizginlemeye çalışır. Adamın yanında yarı çıplak duran karısı, tecavüze uğramış gibi bacakları birbirinden ayrık bir şekilde kollarından asılmıştır. Dehşet içindeki bir kız çocuğu, muhtemelen katillerin suç ortağı olan kırmızı elbiseli başka bir kadınla birlikte bu şiddet gösterisini izlemektedir. Zemindeki nes-

---

22 Munch'un ölümü konu alan resimleriyle ilgili bir değerlendirme için bakınız Arthur E. Imhof, *Ars moriendi. Die Kunst des Sterbens einst und heute*, Viyana: Böhlau, 1991: s. 123-159.

neler karman çorman bir şekilde etrafa saçılmıştır. Burada ölüm artık doğal ve sessiz değil, kaos ve şiddet bağlamına uygudur. Bu dışavurumcu tablo, aynı dönemde yapılan pek çok tablo gibi, 1918 yenilgisinin ardından Reich'ın çöküşünün ve Spartakist ayaklanmanın kanlı bir şekilde bastırılmasının ardından Almanya'da hâkim olan iklimi yeniden yaratmaktadır. Bu tabloyu, bir *Freikorps* çetesi tarafından öldürüldükten sonra bedeni bir Berlin kanalına atılan Karl Liebknecht ve Rosa Luxemburg'un katledilişinin alegorisi olarak görebilirsiniz. Yine bu tabloyu, ruhsal çöküşünün ardında Batı Cephesi'nde bir yıldan az bir süre savaştıktan sonra 1915 yılında terhis edilen ressamın savaş hatıralarının bir tecellisi olarak da görebilirsiniz.

Şiddetin ve ölümün karşısına alegorik bir biçimde sunulan korku ve dehşet, yirminci yüzyıl kültürünün bir simgesi olan *Guernica* tablosunun bileşenleridir. Franco ile Müttefik Alman uçaklarının, aynı adı taşıyan küçük Bask kasabasını bombalayıp harabeye dönüştürmesinden esinlenen Picasso'nun tablosu, 1937 yılında Paris'te gerçekleşen Exposition universelle'de İspanya Cumhuriyeti pavyonunda sergilenmişti. İspanya İç Savaşı'nın bu alegorisinde şiddet kullanarak ölüm, insanlara, hayvanlara ve nesnelere hükmeder; bir bütün olarak dönemin özünü yakalamak için bu kompozisyonun çeşitli unsurlarını aşan trajik ve lirik bir boyut kazanır.

Şiddet kullanarak ölümün yarattığı korku, Birinci Dünya Savaşı yıllarından itibaren, askerleri kedere boğan travmatik nevrozları ele alan yeni bir tıp ve psikoloji dalının nesnesi haline gelir. Psikanaliz, çatışmanın ilk yıllarından itibaren Sándor Ferenczi, Karl Abraham ve Sigmund

Görsel 2. Edvard Munch, *Hasta Odasında Ölüm* (*Der Tod im Krankenzimmer*), 1893.

Görsel 3. Max Beckmann, *Gece*, 1918–19

Freud'un önemli çalışmalara imza attıkları bu savaş travmalarıyla ilgileniyordu.[23] Bu süre zarfında bilimsel sözlük; travmatik şok, savaş histerisi, nevrasteni, savaş yorgunluğu, *shell-shock* sendromu (...) gibi yeni kavramlarla tanışmıştı. Bu savaş travmalarını ilk analiz edenlerden Fransız psikolog André Léri, bu fenomeni tam olarak şöyle tanımlamıştı: "Sarsıntılardan ya da fiziksel yaralanmalardan bağımsız olarak güçlü bir travma yaşayan en cesur asker bile korkak olur. Bir savaşçı olarak cesaretini kaybeder: Top sesi onu korkutur, vücudunu bir titreme alır; artık gerginliğinin üstesinden gelemediği gibi onu gizleyemez de."[24] Britanya Savaş Bakanlığı'nın 1921 yılında *shell-shock*'u incelemek için oluşturduğu komisyona gözlemlerini sunan Subay J. F. C. Fuller, savaşın şiddetine uzun süre maruz kalan askerin "korkuya takıntılı" hale geldiğini, kavramın geleneksel anlamında fiziksel bir korkudan çok bir tür "zihinsel terör"e benzeyen "sinirlilik" yaşadığını aktarmıştı.[25] Moskova Psikiyati Hastanesi Müdürü A. İ. Özerekovski, bu sendromla ilgili daha detaylı bilgi veren bir tanığın sözlerini aktarmıştı: "Çatışmanın ardından (...) uykusuzluk çekmeye başladım. Son derece hassastım ve en ufak bir sesten irkiliyordum; sürekli silah sesi duyuyormuşum gibi geliyordu; savaş korkusu, kan görmek, yaralı askerlerin ağıtları sinirlerimi altüst

---

23 Bu psikanalitik yaklaşıma ilişkin bir değerlendirme için bakınız Louis Crocq, *Les Traumatismes psychiques de guerre*, Paris, Odile Jacob, 1999.

24 Aktaran Eric J. Leed, *No Man's Land*, New York: Cambridge University Press, 1979: Bölüm 5.

25 Aktaran Eric J. Leed, "Fateful Memories: Industrialized War and Traumatic Neurosis", *Journal of Contemporary History*, l. 35, n. 1, 2000: s. 95.

etmişti."[26] Alman askesi psikolog F. Pick, travma geçirmiş pek çok asker arasında gözlemlenen cinsel iktidarsızlığın, "bastırılmış ölüm korkusu"ndan[27] kaynaklanabileceğini düşünüyordu (ki bu da psikanalist Karl Abraham'ın teşhisiyle örtüşüyordu).[28]

Sosyal tarihçi Frédéric Rousseau, Birinci Dünya Savaşı'nı sosyal tarih bağlamında ele almış ve bu "sansürlenmiş" korkunun detaylı bir fenomenolojisini çıkarmıştı: "Zayıf dizler, yorgun bacaklar, titreyen eller, solgunluk, kalp ritminde hızlanma, belli belirsiz tikler, karın ağrısı, kulaklarda uğultu (...)"[29] Tarihçi Eric Leed, savaş nevrozuyla bağlantılı muhtelif patolojileri gözden geçirdikten sonra aynı temel teşhisi paylaştıklarını gözlemlemişti: "Korkaklık, *shell-shock*, savaş yorgunluğu, anksiyete, depresyon, terör, travma, nevrasteni, kimlik bunalımı, korkuyu içsel, görünmez ve gizli bir zihin durumu olarak varsayan kavramlardır."[30] Korku, bedeni etkisi altına alır almaz zihne nüfuz eder ve içsel beni, dış dünyadan gelen tehditlerden koruyan duvarı yıkar. Hastanede travma geçiren askerler, kendilerini düşman ateşinden korumak için siperlerde aldıkları pozisyonun aynısını almışlardı (cenin pozisyonunda kıvrılmış, kolları karınlarının üzerinde çaprazlanmış yatıyorlardı). Bazıları sessiz kalmış, bazılarıysa aniden korkunç çığlıklar atmıştı. Birçoğu ya felç

26 Aktaran Antonio Gibelli, *L'officina della guerra*, s. 29.

27 *A.g.e.*, s. 96.

28 Karl Abraham, "Contribution à la psychanalyse des névroses de guerre", *Œuvre complètes*, Paris: Payot, 1965: Cilt II, s. 57.

29 Frédéric Rousseau, *La Guerre censurée. Une histoire des combattants de 14-18*, Paris: Seuil, 1999: s. 157.

30 Eric J. Leed, "Fateful Memories: Industrialized War and Traumatic Neurosis", s. 98.

olmuştu ya da kontrol edilemeyen titreme krizleri geçirmiş, hafıza kaybı yaşamış, kekelemeye başlamış ve kaçma arzusuyla dolup taşmıştı.[31]

Dönemin tıp ve antropoloji bilimlerinde tüm bu semptomları, tarihsel kopuş olarak Birinci Dünya Savaşı'ndan çok önce analiz edilmiş olan benzersiz bir modern hastalığa indirgeme eğilimi vardı: *histeri*.[32] Savaş nevrozlarının tüm göstergeleri, on dokuzuncu yüzyılda Paris'te Salpêtrière Hastanesi'de tespit edilen histerinin özellikleriyle örtüşüyor gibidir. Bu fenomenoloji, bilahare *dışarıdakiler*in olumsuz görünümü bağlamında sistemleştirildi; *dışarıdakiler*, ekseriyetle Yahudi ve homoseksüel, on dokuzuncu yüzyıldan itibaren modern dünyada meydana gelen *yozlaşmanın* ideal tip olarak somutlaşmasıyla özdeşleştirilmişti. Kadınsı, gergin, ödlek, yüreksiz, psişik açıdan dengesiz, fiziksel açıdan olduğu kadar karakter açısından da zayıf, eylem yerine entelektüelizme meyilli olan "dışarıdakiler", *shell-shock* kurbanı askerin patolojilerini öngörmüştü. O andan itibaren savaş, önceden var olan yozlaşmanın nedeni değil yalnızca ifşasıydı ve erdemi de toplumu fazlalıklarından kurtararak temizlemekti. George L. Mosse, bu görüşü şu sözlerle özetlemişti: "Savaş, en büyük erkeklik sınavıydı

31 Bakınız Bruna Bianchi, "Delirio, smemoratezza e fuga. Il soldato e la patologia della paura", edit: Diego Leoni, Camillo Zadra, *La Grande Guerra. Esperienza, memoria, immagini*, Bolonya: Il Mulino, 1986: s. 73-104.

32 Fransa'da histerinin keşfedilmesiyle ilgili bir çalışma için bakınız Georges Didi-Huberman, *Invention de l'hystérie. Charcot et l'iconographie photographique de la Salpêtrière*, Paris: Macula, 1999; Almanya'da histeri kavramının tanıtımı ve yaygınlaştırılması üzerine bakız Joachim Radkau, *Das Zeitalter der Nervosität. Deutschland zwischen Bismarck und Hitler*, Münih: Carl Hanser, 1998.

ve *shell-shock*'un kurbanları, bu sınavı geçememişti."[33] Bu milliyetçi damgalamaya şiddetle karşı çıkan pasifistler açısından savaşın çılgınlığı, çoğu kez bir şefkat nesnesiydi; hatta anarşizm ile komünizmin ilgisini çeken sanatçı ruha sahip avangardlar için ilham kaynağı haline gelmişti. Mesela Dada hareketinin kurucularından –"savaş delisi" diyebileceğimiz– Jean Arp, delilik taklidi yaparak askerlik görevinden muaf tutulmuştu. Birinci Dünya Savaşı sırasında bir askeri hastanede hekim olarak göreb yapan André Breton, travma geçirmiş askerlerin hikâyelerini hayranlıkla dinleyerek sürrealist otomatik yazı ilkesini icat etmişti.[34]

Bu zayıf ve "yoz" klişelerin hemen karşısında siperlerde dövülen kahraman muhariplerin hikâyeleri vardı. Travma geçiren askerin tamamen zıddı olan bu kahraman muharip için çatışma, erkekliğini ve gücünü ifade etmek için bir fırsattı. Ernst Jünger, *Der Kampf als innere Erlebnis* (1922) başlıklı çalışmasında, savaşı özgün ve katartik bir deneyim olarak tanımlar: "Bizi döven, katılaştıran ve bugün olduğumuz şeye dönüştüren odur. Bu savaş (...) bizi mücadele etmek için biçimlendirdi ve mücadele ettiğimiz müddetçe muharip olarak kalacağız."[35]

---

33 George L. Mosse, "Shell-Shock as a Social Disease", *Journal of Contemporary History*, Sayı 35, no 1, 2000: s. 104. O dönem histeri ve yozlaşma arasında kurulan ilişki ile bunun politik kullanımları üzerine bir değerlendirme için özellikle bakınız Paul Lerner, *Hysterical Men: War, Psychiatry and the Politics of Trauma in Germany, 1890-1930*, Ithaca, Cornell University Press, 2003.

34 Bakınız Annette Becker, "The Avant-Garde, Madness and the Great War", *Journal of Contemporary History*, Sayı 35, no 1, 2000: s. 71-84.

35 Ernst Jünger, *La Guerre comme expérience intérieure*, Paris, Christian Bourgois, 1997: s.. 32.

İtalyan Ordusu'nun 1917 yılında en tehlikeli askeri operasyonları gerçekleştirmek ve düşmanı terörize etmek için yarattığı saldırı birliklerinden *Arditi*, korkunun nefrete başkalaştığının kanıtıdır. *Arditi*, başlangıçta ideolojik bağdan çok macera ruhuyla birleşmiş gönüllülerden oluşuyordu. Onları Nietzscheci üstinsanın vücut bulmuş hali olarak gören şair Gabriele D'Annunzio tarafından hemen idealleştirilen *Arditi*, bedensel cesaretin yüceltilmesine ve ölümü küçümsemeye dayanan yarı mistik bir savaş kültü etrafında örgütlenmişti. D'Annunzio, onları mücadeleden hoşlanan ve kendilerini en saldırgan içgüdülerini tatmin etmeye adamış bir "cesaret aristokrasisi" olarak sunmuştu. Gençliğe methiyeler düzen marşları (*Giovinezza, giovinezza*), savaşta ölümü hem varoluşsal bir amaç hem de vatansever bir fedakârlık olarak idealleştirmişti: "Gencim ve güçlüyüm/İçim ürpermiyor/Gülümseyerek karşılıyorum ölümü/Şerefsizliğini tatmak yerine" ("Son giovane et son forte/non mi trema il petto in cuore/ sorridendo vo' alla morte/prima di andare al disonor").[36] Savaştan sonra silahlarını bırakmayan *Arditi*, sivil hayata uyum sağlamakta epey zorlanmıştı. 1919 ile 1925 yılları arasında İtalya'yı sarsan iç savaş boyunca, Torino'daki fabrikaların işgalinden faşist rejimin iktidara çıkışına kadar iç savaşın önemli aktörlerinden biri oldular. Arditi'nin dirimselci ve saldırgan milliyetçiliği, yeşermeye başlayan faşizmin (*squadrismo*) üslubunu ve pratiğini biçimlendirmiş, bu da onları faşizmin kurucu mitlerinden biri haline getirmişti. Faşist milislerin; sendikaların ve sol partilerin bürolarına "Avusturya siperlerine saldırır gibi" baskın düzenleyecek kabiliyete sahip "her zaman ölmeye hazır sa-

---

36 Aktaran Emilio Gentile, *Le Origini dell'ideologia fascista 1918-1925*, Bolonya: Il Mulino, 1996: s. 166.

vaşçı bir sınıf" olarak vizyonu, faşist retoriğin klişelerinden biri olacaktır. Milliyetçi muhariplerin özelliklerini somutlaştırdıktan sonra *ardito*, faşist "yeni insan"ın öncüsü, savaşta yetişmiş üstün bir türün modeli ve Duce'nin inşa etmek istediği yeni uygarlığın mayası olarak kutlanacaktı.[37] Faşizm, Bolşevik tehdidi mitini, Birinci Dünya Savaşı'ndan itibaren Avrupa toplumlarında yaygın olan kaygı ve güvensizlik duygusuyla değiştirdi. Psikanalizin genel bir korku duygusu ve bir nesneye odaklanamama olarak tanımladığı *kaygıyı* somut bir düşman –komünizm ve devrim– korkusuna dönüştürdü.[38] Ne var ki faşizmin hırsı dur durak bilmemişti çünkü bu korkuyu nefrete dönüştürmek ve kalabalıkları düşmana karşı seferber etmek zorundaydı. Carl Schmitt'e göre politikanın gizli cevheri buydu.[39] Franz Neumann'ın daha sonra işaret edeceği gibi faşizm iktidara gelir gelmez bu nefreti propaganda ve terör yoluyla "kurumsallaştırmıştı".[40]

Böylece topyekûn savaştan doğan kaygı, 1917 Ekim Devrimi'nin ardından Avrupa yönetici sınıfında korkunç bir ürperme duygusu uyandırmışçasına titreten korkuyla birleşmişti. Bu korku, gerilimleri artıran ve şiddeti körükleyen –ihanet, sırtından vurma ve komplo gibi– söylentilerden beslenebilir. Böyle bir ortamda Bolşeviklere teslim edilen

37 Aktaran Simonetta Falaschi-Zamponi, *Fascist Spectacle. The Aesthetics of Power in Mussolini's Italy*, Berkeley: University of California Press, 1997: s. 88.

38 Bu sorunun tarihsel boyutuna yönelik bir değerlendirme için bakınız Joanna Bourke, *Fear: A Cultural History*, Londra: Virage, 2005: s. 189-192.

39 Bakınız Carl Schmitt, "La notion de politique", *La Notion de politique/Théorie du partisan*, 1992.

40 Franz Neumann, "Angst und Politik", *Demokratischer und autoritärer Staat*, s. 284.

"Alman altınları" ya da birçok basın organının itibar ettiği anlaşılan –*Siyon Liderlerinin Protokolleri* metninin aktardığı– dünyaya egemen olmak için bir Yahudi komplosu gibi mitler, çok geniş bir yankı uyandırabilir.[41] Bu mitlerin ve söylentilerin yayılma tekniği, Georges Lefebvre'in[42] analiz ettiği "büyük korku"nun yayılma tekniğiyle benzerlik gösterse de bu kez ortaya çıkan şiddet dalgası, "aristokratik bir komplo"ya değil, devrime yönelmişti. Başka bir deyişle bu şiddet dalgası, şatoları yakmak yerine Berlin'de, Münih'te ve Budapeşte'de "kızıllar"ı avlamıştı.

Peki, siperlerde hayatta kalanları yiyip bitiren kaygı, bir bütün olarak topluma hangi yolla aksettirildi? Bu kendiliğinden ortaya çıkan bir soruydu çünkü eski muhariplerin neslini etkileyen savaşın travmatik deneyimiyle bağlantılı nevrozlar, –muhariplerle sivilleri birbirinden ayıran ve sivil toplumu hemen ardında olduğu savaş meydanından ayıran sınır çizgisini bulanıklaştıran– topyekûn bir savaşın ardından Avrupa'nın sosyal ve zihinsel alanını işgal etmek için bu belleklerden taşan bir korkunun yalnızca görünen yüzüydü. Başka bir deyişle korku, kolektif bilinçdışını saran genel bir duygu haline gelmişti.

Almanca yazan Çek romancı Ernst Weiss, *Görgü Tanığı* (1938) adlı romanında, Batı Cephesi'ne yapılan bir gaz saldırısı dolayısıyla "histerik körlük"ten muzdarip olan ve sonrasında Yahudi bir pratisyen hekimin hipnoz yöntemiyle tedavi ettiği Avustralyalı askerin, Hitler'in hayalî hikâyesini anlatır. Hitler bu terapötik yöntemin olağanüstü gücünü

41 Bakınız Norman Cohn, *Histoire d'un mythe. La "conspiration" juive et les protocoles des sages de Sion*, Paris: Gallimard, 1966.

42 Georges Lefebvre, *La Grande Peur de 1789*, Paris: Armand Colin, 1988.

fark ettiğinde, kendisine kör bir inanç bulur ve bu inancı fanatik ve antisemitist bir milliyetçinin iradesine teslim ederek bütün bir ulusu "hipnotize etmeyi" başarır.[43] Savaş, *shell-shock*, delilik, histeri, milliyetçilik ve antisemitizm, faşizmin savaşın yarattığı kaygıyı (Yahudi, Bolşevik, Alman karşıtı) düşman nefretine dönüştürme eğilimini gösteren bu romanın bileşenleri olarak karşımıza çıkar.

Siegfried Kracauer, *Caligari'den Hitler'e* başlıklı klasik eserinde, bu korkunun izlerini 1920'lerin Alman sinemasında, diğer bir deyişle "insanların içsel eğilimlerinin" beyazperdede ifadesini bulduğu ayrıcalıklı bir kitle kültürü aleminde tespit etmişti zira ona göre filmler, analiz edilebilir "görünür hiyeroglifler"di.[44] Estetik tartışmaları bir kenara bırakalım (bir film, asla kolektif bilinçdışının basit bir yansıması değildir) ve insanların yasını tuttuğu savaş anıtlarında bu denli titizlikle sansürlenen şiddetle ölüm korkusunun, beyazperdede ifade edilip edilmediğine bakalım.

Carlo Ginzburg, birkaç yıl önce Ernst Lubitsch'in unutulmuş filmi *Broken Lullaby*'e dikkat çekmişti; bu film, savaş sonrasında Fransa ile Almanya arasında yaşanan ve savaşın dehşetinin derinden hissedildiği uzlaşma döneminde geçen bir aşk hikâyesidir. 11 Kasım'da, ateşkesin yıldönümüde Paris'teyiz. Halkın da katıldığı bir festivalde bando takımı, aralarında kaldırım kenarında duran pek çok harp malulunun da olduğu eski muhariplerin hazır bulunduğu askeri töreni

43 Ernst Weiss, *Le Témoin oculaire*, Paris, Gallimard, 1988/1938 (Ernst Weiss, *Görgü Tanığı*, çev: Sibel Arslan Yeşilay, Can Yayınları, 2000). Ayrıca bakınız Annette Becker, "The Avant-Garde, Madness and the Great War", s. 83.

44 Siegfried Kracauer, *De Caligari à Hitler. Une histoire psychologique du cinéma allemand*, Paris: Flammarion, 1987/1947, p. 8.

başlatır. Harp malullerinin tahta bacaklarının yakın çekimle gösterilmesi, savaşın bir nesil boyunca yarattığı tahribatı gözler önüne sermenin yanı sıra bu neşeli görüntünün ardındaki acılar hakkında da fikir verir. Kortej, bir süre sonra kapısındaki tabelasında ziyaretçileri sessiz olmaya davet eden bir tablonun bulunduğu bir hastenin önünden geçer. Bu sırada kamera hastanenin koğuşlarına girer; bu sahnede, yatağa hapsolmuş savaşzedelerin acılarını, dehşet içindeki yüz ifadelerini görüyor ve sessiz çığlıklarını duyuyoruz. Duvar saatinin aniden çalmasının tetiklediği bir çığlık, cephe hattından dönen sayısız "deli"den birinin bastığı çığlık, sessizliği bozar. Ginzburg'un haklı olarak işaret ettiği gibi bu sahne, savaş karşıtı herhangi bir anlaşmadan daha değerlidir.[45]

Fritz Lang, klasik arasında yer alan filmi *M - Bir Şehir Katilini Arıyor*'da (1931) kolektif korku temasını işler. Film, bir çocuk katilinin yakıp yıktığı bir kasabaya sirayet eden korkuyu tasvir eder. Bu korku, kontrol edilemeyen bir öldürme dürtüsünün kurbanı olan katilin kendisini de sarar. Katil, şizofrendir ve yakalandıktan sonra itiraf ettiği gibi işlediği suçların farkına vardıkça yaşadığı dehşet bir kat daha artar (Almanya'nın savaş sonrasında içine düştüğü kargaşanın altını çizen bir rol değişimiyle suçlu, polisin destek talebi sonrasında harekete geçen şehrin ayaktakımı arasındaki suç örgütleri tarafından yakalanır). Kracauer, Peter Lorre'nin canlandırdığı kahraman *M*'yi, toplumu koruyucu otorite olarak nasyonal sosyalist düzene boyun eğmeye yönlendiren savaşın yarattığı kolektif psikolojinin sembo-

45 Carlo Ginzburg'un 2001 yılı Şubat ayında Fransa Milli Kütüphanesi'nde düzenlediği konferans; aktaran Philippe Lançon, *Libération*, 2 Şubat 2001.

lü olan "gerici bir asi" olarak sunar. Ona göre film, "anarşi ve otorite nosyonu arasında" sürekli gidip gelmektedir.[46] *M*'nin travmatik savaş deneyimi ile kurduğu bağ, filmin ilk bölümünde, katilin kurban aramak için şehirde dolaşırken görüldüğü sahnede anlatılıyor. G. W. Pabst'ın, Lang'ın Nero filmini (Görsel. 4) üreten şirketin ürettiği *Westfront 1918* filminin afişi bir duvarda görülür. Bu kısa süreli atıf, basit bir reklamdan fazlasıdır zira filmi yorumlamanın anahtarını da verir.[47] Masum hayatları alan şiddet ile şiddetin etrafını saran korku, savaşın mirasıdır. Katil aslında kasabadadır ama görünmezdir; tıpkı savaş sırasında siperinde gizlenen bir düşman askerin yakında ama görünmez olması gibi.

Lang, karakterinin ölümcül dürtüsünün kökenini göstermek için filme bir savaş sahnesi ile başlamayı düşünmüştü: Böylece "duruşması" sırasında cephede yaşadığı travmayı çağrıştırarak kendini savunacaktı. Sonunda katilin tasvirine pişman olduğu hissi uyandıran bir üslup katma korkusuyla bu açık referansı bırakmıştı.[48] Bununla birlikte filmin başından sonuna kadar savaş sonrası Almanya'ya özgü bir korku ve terör iklimi hissedilir. Katili arayan kasaba sakinlerinin seferberliği, savaş yıllarının "topyekûn seferberliği"ni anımsatırken (Ernst Jünger'in aynı başlıklı bir makalesi, 1930 yılında yayımlandı) suç çetesinin lideri, gerek giydiği kıyafeti gerekse sesi ile Goebbels'i çağrıştırmaktadır.

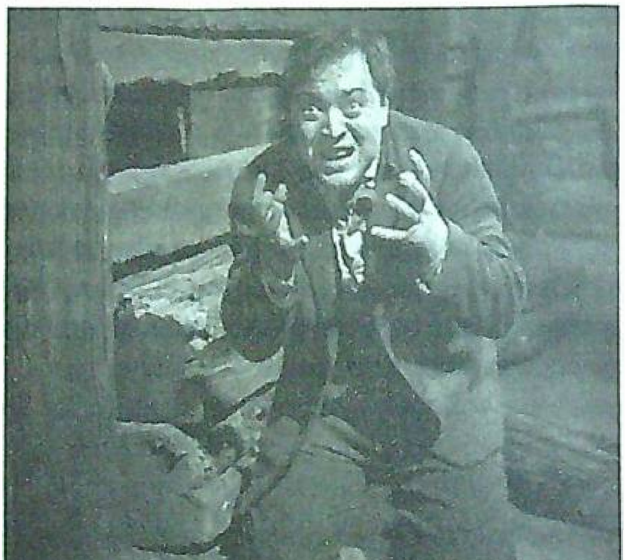
46 Siegfried Kracauer, *De Caligari à Hitler*, s. 249.

47 Anton Kaes, *M*, Londra: British Film Institute Publishing, 2000: s. 42.

48 *A.g.e.*, s. 44-46

Görsel 4. Fritz Lang'ın *M - Bir Şehir Katilini Arıyor* filminden bir kare, 1931.

Görsel 5. Peter Lorre, Fritz Lang'ın *M - Bir Şehir Katilini Arıyor* filminden bir kare, 1931.

Korku ve şiddetle ölüm, Lang'ın ilk Amerikan filmi *Fury*'nin (1937) merkezi temasıdır. Filmde, Spencer Tracy'nin canlandırdığı dürüst vatandaş Strand'ın, işlemediği bir suçtan dolayı mahkûm edildiği küçük bir kasabada yaşadığı linçi izliyoruz. Strand'ın tutuklandığına dair söylentiler çıkmaya dolaşmaya başlayınca kalabalık toplanır ve masum vatandaşın tutulduğu hapishaneyi ateşe vermeye karar verir. Elias Canetti'nin *Kitle ve İktidar* kitabında incelediği "güruh"un gerçek bir sinematografik aktarımı olan bu histerik yığın, kontrol edilemez bir hale gelerek canice davranmaya başlar. Bu filmin mesajı, *M*'nin ima ettiği teşhisi derinleştirir: Uygarlaşma süreci geri döndürülemez değildir; şiddet yasasının egemen olduğu, tam anlamıyla Hobbesçu bir ilkel doğa durumuna dönüş daima olasılık dâhilindedir. Lang'ın biyografisinin yazarı Lotte Eisner'in ifade ettiği gibi, şayet *M*, bize "her birimizin bir katile dönüşebileceğini"[49] gösteriyorsa, *Fury*, kaçınılmaz sonucu gözler önüne seriyor: Her birimiz öldürebiliriz. Birinci Dünya Savaşı, *Fury*'nin arka planını oluştururken, Amerika Birleşik Devletleri'nin güneyinde siyahların linç edilmesi, 1933 yılının Mart ayında Almanya'da kitap yakma olayları muhtemelen daha ilham vericidir. 1937 yılında vizyona giren film, ertesi yıl gerçekleşecek olan Kristal Gece'nin pogramlarının habercisi olmuştur.

1920'lerin ve 1930'ların fotoğrafları, savaşta ölümü de yansıtıyordu. Dönemin resimli dergilerindeki imgeler, yirminci yüzyılın romantik ikonlarına dönüşecekti; bunun en güzel örneği, 1937 yılında, İspanya İç Savaşı sırasında Robert Capa tarafından fotoğraflanan cumhuriyetçi bir milisin (gerçek ya da mizansen) ölümü idi. Ölüm her yere sirayet etmiştir; *Krieg dem Kriege* (1924) kitabının yazarı Ernst

49 Lotte Eisner, *Fritz Lang*, Paris: Cahiers du cinéma, 1984: s. 136.

Friedrich gibi bir antimilitaristin Birinci Dünya Savaşı'na adadığı fotoğraf çalışmalarında da ölümü görürüz, *Das Antlitz des Weltkrieges* (1930) kitabına önsöz yazan pasifizmin ve soyut hümanizmin sert eleştirmeni Ernst Jünger gibi milliyetçi bir yazarda da.[50] Bununla birlikte ölüm korkusu, aynı dönemin fotoğraflarında hiçbir zaman gerçekten "temsil" edilmemişti. İma edilmiş ya da dolaylı olarak görürseniz, bu imgelerin somutlaştırdığı değerlere odaklanan bir ikonografik okuma tespit etmek, her zaman mümkün değildir. Bunu ancak ikonolojik bir okumayla tespit edebiliriz; başka bir deyişle "auraları"ndan yoksun bırakılan ve kendi bağlamlarında analiz edilen imgelere odanlanıp onların "içsel anlamı"nı ortaya çıkarabiliriz.[51] Bu nedenle izlerini, "indeks paradigması" yardımıyla tanımlamak gerekir.[52] Böyle bir yöntemin pek çok sürprizi vardır: Bu nedenle Kracauer, daha 1927 yılında fotoğrafik belgelerin yalnızca birer sanat eseri olarak değil gerçekliğin "tanımlayıcı izleri"[53] olarak

---

50 Ernst Friedrich, *Krieg dem Kriege*, Münih: DVA, 2004/1924; Ernst Jünger, "Das große Bild des Krieges" (1930), *Politische Publizistik. 1919 bis 1933*, s. 605-612.

51 İkonoloji kavramı ile ilgili detaylı bir değerlendirme için bakınız Erwin Panofsky, *Essais d'iconologie*, Paris: Gallimard, 1967/1939: s. 16-17 (Erwin Panofsky, *İkonoloji Araştırmaları Rönesans Sanatında İnsancıl Temalar*, çev: Orhan Düz, Pinhan Yayıncılık, 2018). İkonolojinin tarihteki kullanımına ilişkin bakınız Peter Burke, *Eyewitnessing. The Uses of Images as Historical Evidence*, Ithaca: Cornell University Press, 2001: Bölüm 2.

52 Bakınız Carlo Ginzburg, "Traces, racines d'un paradigme indiciaire", *Mythes, emblèmes, traces. Morphologie et histoire*, Paris: Flammarion, 1989.

53 Bakınız Myriam Hansen, "Decentric Perspectives: Kracauer's Early Writings in Film and Mass Culture", *New German Critique*, no 54, 1991: s. 55.

da analiz edilmesini salık vermişti. Amerikalı tarihçi Susan Buck-Morss, ünlü bir Hitler kartpostalı serisini, o dönemde korkunun aldığı biçimin görsel tanıkları olarak yorumlamıştı. 1928 yılında Hitler'in kişisel fotoğrafçısı Heinrich Hoffmann'ın çektiği bu fotoğraflar, Nazi Almanya'sının dört bir yanına dağıtılmıştı (Görsel 6). Nazizmin göklere çıkardığı politikanın estetikleştirilmesinin simgesel tezahürü olan bu fotoğraflarda Hitler'i söylev çekerken görürüz. Adeta mistik bir gücün etkisi altında olduğu izlenimi uyandıran duruşu, siyah fona karşı onu öne çıkarıyor. Resmin altına yapılan açıklamalardan mesajını anladığımız sözlerindeki pathosu tahmin edebiliyoruz. Jestlerinin çeşitliliği –kolunu gökyüzüne doğru uzatması, içtenliğin bir göstergesi olarak ellerini göğüs hizasında tutması, odaklanmış bakışları, faltaşı gibi açık gözleri, söylevinin coşkusuna göre değişen ağız açıklığı– sarsılmaz bir güç duygusunu ifade ediyor. Söylevinin başlıkları, milliyetçi fanatizminin yanı sıra intikam arzusunu da ortaya koyuyor. Almanya'nın tüm enerjisi, kurtarıcı eyleme yönlendirilmelidir. Bu, Nazi propagandasının Führer'in karizmatik imajına yüklediği ve halkın mesih beklentisini yansıtmaya çalıştığı auradır. 1930'larda Nazi lider kültünün dayandığı tüm unsurları içeren bu seküler ikon, bugün sembolizmi ve negatif "cazibesi"yle totalitarizmin şeytani imajını temsil etmektedir.[54] Gelgelelim bu sembolik boyutu ortadan kaldırdığımızda bu imgeler, geçmişin başka bir yönünü yansıtan belgeler olarak da ortaya çıkıyor. Bu fotoğrafların bir Nazi mitinginde değil Hoffmann'ın Münih stüdyosunda çekildiğini biliyoruz.[55] Ayrıca pek çok tanığın

---

54 Susan Sontag, "Fascinating Fascism", *Under the Sign of Saturn*, New York: Vintage Books, 1976: s. 73-105.

55 Éric Michaud, *Un art de l'éternité. L'image et le temps du national-socialisme*, Paris: Gallimard, 1996: s. 72.

aktardığına göre opera sanatçısı Paul Devrient'in tavsiyesi üzerine Hitler'in, aynanın karşısında poz verirken kullandığı jest ve mimiklerini büyük bir titizlilikle geliştirdiğini biliyoruz.[56] Bu fotoğraflarda *dışavurumcu* değil *düşünümsel* bir etki olduğunu düşünen Susan Buck-Morss, bu *düşünümsel* etkiyi görebilmek için fotoğraflara ilişkin geleneksel yorumu tersine çevirmemiz gerektiğini düşünmektedir. Bu açıdan bakıldığında Hitler, bir duyguyu sembol kullanarak ya da mitsel başkalaşım yoluyla canlandırmak yerine kalabalıklara kendi imgelerini ve duygularını geri veriyordu.[57] Dahası bu tür bir okuma, 1936 yılında bu imgelerin gerçek dışı karakterini açığa çıkararak onlarda "Hitler malzemesine ilişkin nesnel görünümler"i görmeyi öneren eleştirmen Konrad Heiden gibi dönemin bazı gözlemcileri tarafından da desteklenmişti.[58] Aslında söylenen şuydu, yapay "auraları"ndan kurtulan bu Hitler fotoğrafları, güç ve saldırganlık değil, yalnızca *korku* duygusunu uyandırmaktadır. Bu fotoğraflar, on dokuzuncu yüzyılın bilim insanlarının detaylandırdığı korku semptomları tipolojisine tam uyarlar. Örneğin 1862 yılında yayınlanan *The Mechanism of Human Facial Expression* başlıklı bilimsel eserin yazarlarından Dr. Duchenne, burada "tutkuların elektro-fizyolojik analizi"ni[59] ilerletmiş ve on yıl sonra Darwin, Fransız meslektaşının çalışmasında yer alan birkaç fotoğrafın yardımıyla korku üzerine çalışmaya başlamıştı (Görsel 7). Korku diyordu Darwin

56 *A.g.e.*, s. 72.

57 Susan Buck-Morss, "Aesthetics and Anaesthetics: Walter Benjamin's Artwork Essay Reconsidered", *October*, no 62, 1992: s. 39.

58 Aktaran Rudolf Herz, *Hoffmann & Hitler: Fotografie als Medium des Führer Mythos*, Münih: Klinkhardt & Biermann, 1994: s. 102.

59 G. B. Duchenne, *The Mechanism of Human Facial Expression*, New York: Cambridge University Press, 1990/1862.

büyür ve terör halini alırsa, burun delikleri genişler, dudaklar titremeye başlar, gözler korku nesnesine sabitlenir, kaslar sertleşir, kollar bir tehdide işaret ediyormuşcasına gerilir ve eller, kendiliğinden koruyucu bir hareketle yüzü kapatır.[60] Hitlerin fotoğraflarını algılamamız konusunda bize rehberlik eden geleneksel faktörleri (görünüşünü ve hikâyesini bildiğimiz için) göz ardı edersek, başka bir deyişle bu faktörlerin ikonografik boyutunu dikkate almayıp çizdikleri tarihsel figürü unutursak, yani onu yalnızca bir insan olarak görürsek, bu geleneksel faktörler, terörün bir temsili ya da histerik bir bireyin delilik krizi olarak görünürler. Bu faktörler, literatürde savaş nevrozlarıyla ilgili bazı belirtileri tanımlamak için kullanılmanın yanı sıra dönemin toplumunu saran korkunun da işaretleridirler; tıpkı Peter Lorre'nin canlandırdığı *M*'nin, ona sahip olan cani şeytanları harete geçirdiğinde olduğu gibi (Görsel 5). Hitler imgelerinin bu şekilde yorumlanması, fotoğrafları tarihsel belgeye dönüştürmüştü; dolayısıyla Nürnberg Duruşmaları'nda gösterilen fotoğraflar ve filmler gibi "asıl ve maddi delil" statüsünde ulaşamamış, kelimenin tarihsel anlamıyla kaynak olmanın ötesine geçememişti (geçmiş; "gerçekte nasıl olduysa, öyle"). Bu belgeler, kendilerine rağmen bir dönemin ruhunu ortaya koymaktadır. Susan Buck-Morss, 1930'larda kendisiyle aynı sezgilere sahip sanatçılara atıfta bulunabilirdi. Alman komünist grafik tasarımcısı John Heartfield'ın, Nazi propagandasının gerçeklerini açığa çıkarmak için haftalık *Arbeiter Illustrierte Zeitung* dergisinde yayımladığı fotomon-

60 Charles Darwin, *The Expression of the Emotions in Man and Animals*, New York: Oxford University Press, 2002/1872: s. 291 (Charles Darwin, *İnsan ve Hayvanlarda Beden Dili*, çev: Orhan Tuncay,Gün Yayıncılık, 2001). Daha farklı bir yorum için bakınız Susan Buck-Morss, "Aesthetics and Anaesthetics", s. 39 ve Joanna Bourke, *Fear*, s. 11-19.

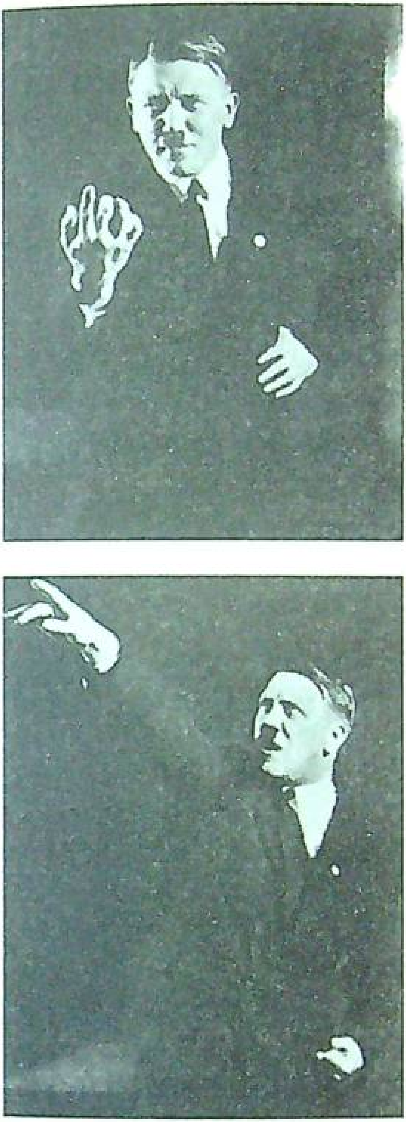
tajlar da (Günther Gras, bunlara "karşımontajlar"[61] demeyi tercih ediyordu) aynı ilkeye dayanıyordu. Heartfield, derginin 1933 yılı Eylül ayındaki Reichstag yangını duruşmasına ayrılan özel sayısında Göring'i "Üçüncü Reich Celladı" olarak tasvir etmişti (Görsel 8). Goering'in tıknaz figürü, arkasında yanan Reichstag ile birlikte tüm kapağı doldurur. Elinde balta bulunan Göring'in üniforması kana bulanmıştır. Ağzı tamamen açıktır, gözleri kan çanağına dönmüştür, haykırmaktadır ve nefret dolu bir sureti vardır (lâkin bu kapak, Göring'in yüzünün göz ardı edilmesi halinde terörün dışavurumu olarak da görülebilir). Korku ve şiddet, bu imgenin temel unsurlarıdır ve Nazi propagandasının yaptığının aksine yeni bir ikonografik boyut ortaya koyar.

Son olarak Walter Benjamin'in *Angelus Novus* tezlerinden de bahsetmemiz gerekir. Şüphesiz Yahudi Alman filozofun 1940 yılındaki tezlerinde tarih alegorisine dönüştürdüğü Klee'nin tablosunda korku açıkça görünmüyor. Yine de Benjamin'in meşhur dokuzuncu tezinde yer alan melek portresinde korkuyu hissediyoruz. Cennetten esen ve kanatlarını kapatmasını, önünde duran tarihin kalıntılarını yeniden düzenlemesini engelleyen bir fırtınayla uzaklaşan bu melek, korku dolu bir ifadeyle bakışlarını geçmişe çevirir. Görünüşü, Birinci Dünya Savaşı'nın travma geçirmiş askerlerinde ya da dışavurumcu tabloların karakterlerinde ve Weimar dönemi filmlerinin kahramanlarında gördüklerimizden çok da farklı değil. "Gözleri, ağzı ve kanatları açılmıştır. Tarihin meleği de böyle gözükmelidir."[62] Benjamin,

---

61 Günther Anders, "Über Heartfield", *Mensch ohne Welt*, s. 179.

62 Walter Benjamin, "Sur le concept d'histoire", *Œuvre III*, s. 434 (Walter Benjamin, "Tarih Kavramı Üzerine", *Pasajlar*, çev: Ahmet Cemal, YKY, 1993).

Görsel 6. Heinrich Hoffmann'nın çektiği ve Hitler'in 1927 yılında yaptığı söylev provaları; bu provalar, Nazi Partisi'nin kartpostal olarak dağıtması için fotoğraflaştırılmıştı.

Görsel 7. *Terör*, Dr. Guillaume-Benjamin Duchenne de Boulogne, duygular üzerine yaptığı fotografik çalışması için yüz elektriksel kas uyarımı deneyleri yapıyor, 1862.

Görsel 8. John Heartfield, "Göring: Üçüncü Reich Celladı", Arbeiter Illustrierte Zeitung dergisinin kapağı, 14 Eylül 1933.

ilerleme olarak adlandırılan ancak kesintisiz bir felaketler zinciri olan bir moloz manzarası tasarlar. Faşizm durdurulmazsa, unutulmakla tehdit edilen tarihin yenilgiye uğramasından korkmaktadır. ("Düşman galip geldiğinde, ölüler bile kendilerini bu düşmandan kurtaramayacaktır.")[63] Bu nedenle korku, tarihin anlaşılmasıyla yakında ilişkili bir duygudur zira "tehlike anında kendisini tarihsel özneye ansızın gözüktüğü biçimiyle sunan geçmişin imgesi"nden ayrılamaz. Mağlup olanların düşmanlarıyla empati kurma olasılığını ortadan kaldıran bu korku, "geçmişin de üzerinde hak iddia ettiği zayıf bir Mesih gücünün",[64] yani tarihin yıkıcı seyrinin devrimci bir müdahaleyle kesintiye uğraması umudunun doğal bir sonucudur.

Behemot

Hannah Arendt, yazar Hermann Broch'a adadığı 1955 tarihli bir makalesinde, "ölüm deneyimi"ni Birinci Dünya Savaşı'nı özellikle Almanya'da yaşayan entelektüel neslin kaygılarının merkezine yerleştirmişti. Bu neslin, Hobbes'tan beri kaybettiği "felsefi itibarı", bu temaya geri verdiğinin altını çizmişti. Arendt'e göre savaş sonrası filozoflar, "kaçınılmaz ölüm" ile karşı karşıya kalan insanın "kaygı" üzerinde düşünmesi için "şiddetli ölüm korkusu"nun hâkim olduğu çatışma deneyiminden ilham almışlardı.[65] Bu genel yorumun ötesine geçmeye çalıştığımızda Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı ölümle kurulan bu yeni ilişkinin, Romain

63 *A.g.e.*, s. 431.

64 *A.g.e.*, s. 429.

65 Hannah Arendt, "Hermann Broch 1886-1951", *Vies politiques*, Paris: Gallimard, 1974: s. 158-159.

Rolland ve Erich Maria Remarque'ın pasifist hümanizminden fütüristlerin mekanik şiddetinin estetik yüceltilmesine, ölümün faşist tahkirinden savaşı bir ulusun canlandırıcı fedakârlığı olarak kutlayan Ernst Jünger'in mistik nihilizmine kadar farklı biçimler alabileceğini görürüz. Varoluşçu ölüm yaklaşımı, en derin ifadesini, *Varlık ve Zaman* (1929) kitabının yazarı Heidegger'de bulur. Filozofun başyapıtı *Varlık ve Zaman*, savaşın damgasını vurduğu tarihsel kesitin ışığında daha iyi yorumlanabilir. Heidegger, kitabının bir bölümünü adadığı ölüm korkusunu şöyle tarih eder: "Ölüme yönelik varlık [*Sein zum Tode*], özsel korkudur [*Angst*]."[66] Heidegger, ölümden, yaşam döngüsünün tamamlanması, dolayısıyla fizyolojik ve doğal bir olgudan bahsetmediğini ve nihayetinde bu korkunun ölüme yöneltilen tesadüfi bir tepki olarak yorumlanmaması gerektiğini titizlikle vurgular. *Varlık ve Zaman* adlı çalışmasında ölüm, kalıcı bir varoluşsal durum, insana her an hükmeden ve onu kahreden bir olasılık olarak tanımlanır. Başka bir deyişle ölüm, nihai olarak "ölüme yönelik varlık" haline gelecek olan dünyaya "atılma"nın (*geworfen*) doğal modalitesidir. Heidegger'e göre bu ölüm olasılığının ontolojik bir durum olarak kavranmasından kaynaklanan korku, varoluşun en otantik biçimi olan *Eigentlichkeit* aşamasını oluşturur.[67]

Heidegger, Freiburg Üniversitesi'ne atandığı 1933 yılında, varoluşçuluğuna politik bir boyut katmaya çalışmış ve bu anlamda Leo Schlageter'i, "otantik varoluş" örneği olarak göstermişti. Bu genç *Freikorps* militanı, Ruhr'u işgal

---

66 Martin Heidegger, *Être et Temps*, Paris: Gallimard, 1986: s. 321 (Martin Heidegger, *Varlık ve Zaman*, çev: Kaan H. Ökten, Agora Kitaplığı, 2008).

67 *A.g.e.*

eden Fransız kuvvetlerine yönelik saldırı düzenlediği için 1923 yılında idam edilmiş ve o tarihten itibaren her yıl Nazilerin davaları uğruna kaybettiklerini andıkları törenlerde şehit olarak onurlandırılmıştı. Heidegger, Freiburg'daki anma konuşmasında Schlageter'i, hayatını feda etmeyi kabul eden ulusal bir kahraman olarak göklere çıkarmıştı çünkü "en zor ve en büyük ölüm olan kaderinden, kararlı bir irade ve temiz bir yürekle kaçamazdı."[68] Schlageter'in fedakârlığı boşa gitmemiş ve anlamını Almanya'nın yeniden doğuşu mücadelesinde bulmuştu. Bundan böyle otantiklik, artık yalızca ölümün otantik bir koşul olarak kavranmasında değil, her şeyden önce gerek ulusal savaş gerekse iç savaş sırasında politik bir angajmanın sonuçlarının kabul edilmesinde yatıyordu.

Öte yandan ölüm korkusu, Heidegger'in varoluşçuluğunun etkisinin ötesine geçerek iki savaş arası dönemin siyaset felsefesine nüfuz etmiş, bilhassa Hobbes'un yeniden okunmasını tetiklemişti. On yedinci yüzyılın İngiliz filozofu için doğa durumu bir *bellum omnium contra omnes*, yani insanlar arasındaki doğal eşitliğin iki etkisi olarak anarşi ve şiddetin egemen olduğu kalıcı bir savaş durumudur. Öte yandan devlet; düzeni dayatabilen ve koruma –barış ve güvenliğe karşı itaat– karşılığında insanları kendi egemenliğine tabi tutabilen mutlak otoritedir. *Leviathan*'da ölüm korkusu, "doğal hak" (çatışmalı eşitlik) ile "doğal hukuk" (rasyonal çağrışım) kuramlarında gizil olarak var olan temel motivas-

68 Martin Heidegger, "Allocution prononcée le vendredi 26 mai 1933 à la mémoire d'Albert Leo Schlageter", *Écrits politiques 1933-1966*, Paris: Gallimard, 1995/1933: s. 115. Yine bakınız Rüdiger Safranski, *Heidegger et son temps. Biographie*, Paris: Grasset, 1996: s. 256.

yondur.[69] Hobbes'un felsefesini değerlendiren Carl Schmitt, şiddetle ölüm korkusuna yanıt olarak *Leviathan*'ın yazarının, politik olana dair görüşlerini öne çıkarmak için, yazarı liberalizmin öncüsü haline getirebilecek –sözleşme kuramı gibi– her şeyi göz ardı ettiğini vurgulamıştı. Hobbesçu bakış açısını radikal bir şekilde tersine çeviren Schmitt, artık şiddeti *politika öncesi* doğa durumu ile tanımlamak yerine onu politik olanın özüne dönüştürür. Hobbes'un ana teması olan koruma ve itaat, topyekûn savaş çağında total devlet paradigması haline gelir. Bu anlamda Hobbes'un düşüncesinin çağcıllığı, Cromwell İngilteresi ile yirminci yüzyıl Avrupası arasındaki temel ilişkide yatmaktadır. Schmitt'e göre Hobbes, devlet görüşünü tasasız ve güvenli dönemlerinde politik gerçeklik konusunda kendilerini inandırdıkları, meşruluk fikrine ya da normativizme dayanan tüm yanılsamalardan kurtuldukları "iç savaşın en kötü zamanları"nda geliştirmişti.[70] Bu nedenle "herkesin herkese karşı savaşı" fikri, ne "korkunç ve hasta bir fantazinin ürünü" ne de (Ferdinand Tönnies'in ve son zamanlarda C. B. Macpherson'ın dediği gibi) yükselen piyasa ekonomisinin yarattığı rekabet ruhunun tanımı olarak görülmeli; "herkesin herkese karşı savaşı", daha ziyade "özgül bir politik düşünce sistemi"nin temeli olarak düşünülmelidir.[71] Schmitt, sözlerini varoluşçu bir tonda sürdürerek Hobbes'un düşüncesinin, "somut insan grupları"nın diğer "somut insan grupları"yla şiddetle

---

69 Thomas Hobbes, *Léviathan*. Korku ile ilgili felfefi düşünüşün tarihine yönelik bir değerlendmr için bakınız Corey Robin, *Fear: The History of a Political Idea*, New York: Oxford University Press, 2004 (Hobbes konusu için s. 30-50).

70 Carl Schmitt, "La notion de politique", *La Notion de politique/ Théorie du politique*, s. 94.

71 *A.g.e.*, s. 110.

çatıştığı bir iç savaşın ortasında doğduğunun altını çizmişti.[72] Schmitt, kendi siyasal tanımını, *dost* ve *düşman* arasında yaşanan ve daima fiziksel ölüm olasılığını barındıran bir çatışma alanı olarak bu temelde inşa eder. Onun gözünde savaş, sayasetin "amacı" değil, ontolojik durumdur; işte Schmitt'in düşüncesinin varoluşsal özü buradadır.

Genç Leo Strauss, Hobbes'un felsefesine ilişkin bu yorumu prensip olarak kabul etmişti. 1932 yılında Amerikan muhafazakârlığının önde gelen isimlerinden biri haline gelmeden çok önce, *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik* dergisinde yayımladığı makalelerinde, Schmitt'in *Siyasal Kavramı* kitabına ilişkin eleştirel değerlendirmelerde bulunmuştu. Strauss, Schmitt'in Hobbesçu doğa durumu nosyonunu politik alana aktarma niyetini çok iyi kavramıştı: "Hobbes, liberal olmayan bir dünyada liberalizmin temellerini atarken Schmitt, liberal dünyada liberalizmin eleştirisini üstlenir."[73] Strauss, siyasetin temel görevinin çatışmaları "saklamak" değil bir sonuca ulaştırmak olduğu mevcut bağlamda bu yaklaşımı kabul etmişti. "Siyasal olanın olumlanması," demişti Strauss "doğa durumunun da olumlanmasıdır. Schmitt, doğa durumunun olumlanmasını, Hobbesçu doğa durumunun olumsuzlanmasıyla kıyaslar. Doğa durumu, basitçe *status belli*'dir."[74]

72 *A.g.e.*, s. 112.

73 Leo Strauss, "Commentaire de La Notion de politique de Carl Schmitt" (1932), Heinrich Meier, *Carl Schmitt, Leo Strauss et la notion de politique*, Paris: Julliard, 1990: s. 141. Bu diyaloğa ilişkin daha detaylı bir değerlendirme için ayrıca bakınız John McCormick, "Fear, Technology, and the State. Carl Schmitt, Leo Strauss, and the Revival of Hobbes in Weimar and National Socialist Germany", *Political Theory*, Sayı 22, no 4, 1994: s. 619-652.

74 Leo Strauss, "Commentaire de La Notion de politique de Carl

Strauss, birkaç yıl sonra Amerika Birleşik Devletleri'nde sürgündeyken, ilk kitabı *The Political Philosophy of Hobbes*'u yayımladı (1936). Kitabında Schmitt'le kesintiye uğrayan diyaloğunu bazı açılardan yeniden ele alan Strauss, ölüm korkusunun Hobbes'un siyaset kuramınının bel kemiğini oluşturduğunu bir kez daha doğrulamıştı. Strauss, ("hayatın korunması" yerine "ölüm korkusu" ifadesini kullanan) Hobbes'un bu semantik tercihini derinlemesine ele aldıktan sonra *Leviathan*'ın yazarının bu tercihinin "şiddetle ölüm"e atıfta bulunduğu sonucunu çıkarmıştı. Devletin rasyonel olarak inşası, kökenini öldürülme korkusunda bulur. Bu nedenle Hobbes'un siyaset felsefesi, bir bütün olarak ahlaki bir varsayıma dayanır: "Ölüm, kötülüklerin ilki, en büyüğü ve en yücesi, insan yaşamının tek ve mutlak ölçüsü, gerçek dünyann tüm bilgilerinin başlangıcı, [insan] aslında yalnızca *şiddetle* ölüm olarak [bilir]." Bu korku, düşmanca bir dünyada kendini korumaya yönelik bu temel güdü, *Leviathan*'ın yazarının siyaset felsefesinin antropolojik temelini oluşturur, der Strauss ama dikkate değer bir mühür basmayı da ihmal etmez: "[Korku] *Telos*'un yerini alır."[75]

Schmitt, 1938 yılında Hobbes üzerine bir çalışma yayımladı.[76] Burada, devlete ve ayaklanmaya ilişkin iki Hobbesçu alegori olarak Leviathan ve Behemot arasındaki karşıtlığa odaklanmıştı. Başka bir ifadeyle Schmitt, şiddetle ölüm nosyonunu, artık en politik biçimde, iç savaş biçiminde ortaya

---

Schmitt", s. 155.

75 Leo Strauss, *Droit naturel et histoire*, Paris: Flammarion, 1986/ 1951: s. 165.

76 Carl Schmitt, *Le Léviathan dans la doctrine de l'État de Thomas Hobbes*, Paris, Seuil, 2002 (Carl Schmitt, *Der Leviathan in der Staatslehre des Thomas Hobbes*, Hanseatische Verlagsanstalt, 1938. ç.n.).

koyar. Devletin antropomorfik bir suret –aynı zamanda bir "ölümlü tanrı", yapay bir beden ve canlı bir mekanizma, dolayısıyla insan– olarak tasvir edildiği *Leviathan*'da iç savaş, bir hastalığa benzetilir.[77] Hobbes, daha sonra kaleme aldığı ve İngiliz İç Savaşı'nı analiz ettiği *Behemoth* kitabında iç savaş, toplumsal ve politik nedenleri göz ardı edilerek cahil ve vahşi bir güruhun yaptığı basit bir ayaklanma eylemine indirgenmişti. Hobbes, iç savaşın itaatsizlikten kaynaklandığını belirttikten sonra –daha detaya girmeyerek– derhal uygulanacak bir baskının, iktidarı yok edecek düzeye gelmeden önce isyanı sona erdirebileceğini de ekler.[78] Hobbes, Eyüp Kitabı'ndaki iki canavarı, toprağın efendisi Behemot ile suların efendisi Leviathan'ı filolojik bir titizlikle ele almaz.[79] Onun açısından bunlar, anarşi ve düzenin, itaatsiz-

77 Thomas Hobbes, *Léviathan*, s. 485 (Thomas Hobbes, *Leviathan*, çev: Semih Lim, YKY, 1993).

78 Thomas Hobbes, *Béhémoth ou le long Parlement*, Paris: Vrin, 1990: s. 134 (Thomas Hobbes, *Behemoth ya da İngiltere İç Savaşının İçyüzü*, çev: Abdullah Yılmaz, Vakıfbank Kültür Yayınları, 2020) ve Arnold A. Rogow, *Thomas Hobbes*, Paris: Presses Universitaires de France, 1990: s. 258. İç savaşa yönelik Hobbesçu bir değerlendirme için ayrıca bakınız Ninon Grange, "L'état de nature: miroir et modèle de la guerre civile", *Astérion*, no 2, 2004: s. 157-178 (Thomas Hobbes'un *The Long Parliament* ismiyle de bilinen ve 1668 yılında kaleme alınan çalışmasının tam başlığı *Behemoth: the history of the causes of the civil wars of England, and of the counsels and artifices by which they were carried on from the year 1640 to the year 1660* olup, çalışma kralın emriyle basılmamıştır. Çalışmanın ilk baskısı 1679 yılında el altından yapılmıştır.)

79 Bakınız Patricia Springborg, "Hobbes's Biblical Beasts: Leviathan and Behemoth", *Political Theory*, Sayı 23, no 2, 1995: s. 353-375 ve Paulette Carrive, "Béhémoth et Léviathan", *Cahiers de philosophie politique de l'Université de Caen*, no 3, 1983: s. 11-48. Leviathan'ın muhtelif metaforik imgelerine dair bir değerlendirme için

liğin ve egemen otoritenin, iç savaşın ve devletin politik metaforlarından başka bir şey değildir. Schmitt, Behemot'u demokrasiyle Leviathan'ı da diktatörlükle özdeşleştirerek bu ikilemi yeniden ele almıştı. *Bellum omnium contra omnes*, iç savaşa, anarşiye ve komünizme karşılık geliyordu. Öte yandan liberalizm, devleti sivil toplumdan ayırarak çatışmaları "etkisizleştirmeye" çalışmıştı lâkin bunu yaparak elde ettiği tek sonuç, devleti zayıflatarak ve çoğulculuğu ile çatışmalı bir eşitliği meşrulaşturarak kaosa dönüşü teşvik etmek olmuştu. Devlet ise tersine "kurtlar"ı "yurttaşlar"a dönüştürmüş ve iktidarına tabi kılarak güvenliklerini sağlamıştı. Devletin varlığı, "sükûnetin, güvenliğin ve düzenin" teminatıdır. Schmitt, Weimar Cumhuriyeti döneminde demokrasinin tehlikeli bir Behemot gibi davrandığı Nazizmin ise 1933 yılından sonra Leviathan'ı yeniden inşa ettiği sonucuna ulaşmıştı. "Modern devlet ve modern polis" diyordu Schmitt, "birlikte doğdu. Evet, uzatmadan söylemeliyiz ki bu güvenlik devletinin en temel kurumu polistir."[80] Böylesi bir faşist okumada, liberalizm eleştirisinin güçlü bir antisemitizm tınısı kazandığını görmemek mümkün değil. Devleti "etkisizleştirici" bir mekanizma olarak liberalizmin soy ağacını çıkaran Schmitt, liberal geleneğin başlangıcı olarak Spinoza'nın *Tanrıbilimsel Politik İnceleme*'sini gösterdikten sonra Friedrich J. Stahl'ın anayasalcılığını, liberalizmin doruk noktası olarak tespit eder. Schmitt'e göre kaynağı Yahudilik olan bu yasal pozitivizm, Weimar Cumhuriyeti döneminde

---

özellikle ebakınız Horst Bredekamp, *Stratégies visuelles de Thomas Hobbes. Le Léviathan, archétype de l'État moderne. Illustrations des oeuvres et portraits*, Paris: Éditions de la Maison des sciences de l'homme, 2003.

80 Carl Schmitt, *Le Léviathan dans la doctrine de l'État de Thomas Hobbes*, s. 93.

görünürlük kazanan bir sonuca, yalnızca ve yalnızca "hayatla dolup taşan bir Leviatha'ı katletmeye" yol açabilirdi.[81]

Behemot metaforu, İkinci Dünya Savaşı sırasında sürgündeki Frankfurt Okulu'na bağlı –Schmitt'in de öğrencisi olan– siyaset bilimci Franz Neumann tarafından da karşıt bir anlamda, hatta dolaylı olarak Schmitt'le polemik olacak şekilde kullanılmıştı. Neumann, 1942 yılında yayımladığı *Behemoth: The Structure and Practice of National Socialism* başlıklı kitabında, bu dinsel canavarın, nasyonal sosyalizm olduğunu söylemişti. Üçüncü Reich'ın mutlak, monolitik ve merkezileştirilmiş iktidarını, daha açık bir deyişle itaatkâr tebaalardan oluşan bir ulusa hükmeden bir tür her şeye kadir Leviathan'ı olarak görünmesine rağmen Neumann, Hitler Almanya'sını, modern Behemot olarak sunmuştu. Totaliter, ırkçı ve emperyalist bir devletten bahsedildiğine şüphe yok tabii ama bu devletin üstesinden gelemeyeceği iç çelişkilerle boğuştuğu da açıktı. Temel araç olarak devletin kendisinden vazgeçmeyen karizmatik bir iktidarın üzerine yükselen bir rejimin en temel iç çelişkisi, bir yanda devletin (şiddet tekeline sahip olmak gibi) ayrıcalıklarından yararlanan diğer yandan da (saf karizmatik tahakkümle bağdaşmayan bir dizi bürokratik ve "rasyonel" aygıtın biraradalığından kaynaklanan) kısıtlamalarında musdarip bir iktidar biçimiydi. Bu anlamda Neumann, Hitler'i bir diktatörden çok bir arabulucu olarak görüyordu. Hitler sisteminin *polikratik* yapısı, ordu, ekonomik elitler, Nazi Partisi ve bürokratik elitler arasındaki iktidar mücadelesini yansıtıyordu. Bunların hepsi rejimden kazanç sağlasa da son kertede hukuk, ekonomi, ordu ve bürokrasinin kendisi için bir ırksal tahakküm projesinin basit araçları olduğu karizmarik ikti-

81 *A.g.e.*, s. 131.

darla çelişen çıkarları savunarak kendi amaçlarının peşinde gitmişti. Bu çelişkiler, savaş sırasında "devlet dışılığın, kaosun, kanunsuzluğun ve anarşinin hükümdarı" Nazi Behemot'un ortaya çıkmasına neden olmuştu.[82]

Neumann'ın bu teşhisi, sanatsal imgelemin ürünüydü. John Heartfield, 1933 yılında sambolist ressam Franz von Stuck'un, omzunda mızrağı olan genç bir savaşçının, at üstünde cesetlerin arasından yavaşça geçişini resmeden ünlü *Savaş* (*Der Krieg*, 1894) tablosunu yeniden yaratmıştı. Heartfield'ın tasarımında Hitler, elinde kırbacıyla savaşçının arkasında oturmaktadır. Kahramanca savaş koca bir yalandır; bu ölüm manzarasında Behemot, acıma duygusu uyandıran yorgun bir beygirden başka bir şey değildir. Alman ressam Magnus Zeller, 1939 yılında Behemot'un, bir köle yığınının çektiği bir yük arabasının üzerindeki tahta oturan devasa ve korkunç bir tanrı şeklini aldığı *Hitler Devleti* (*Der Hitlerstaat*) tablosunu resmetmişti. Bu tabloda çokluk, Hobbesçu Leviathan alegorisinde olduğu gibi artık egemen figürü oluşturmuyor. Hobbesçu Leviathan alegorisinde Behemot, tebaasını ezen ve aşağılayan gudubet bir puta dönüşür.

Schmitt, Strauss ve Neumann, Leviathan ve Behemot'u modernliğin iki temel figürü olarak görmekte haksız değillerdi zira karşıt doğaları, bu iki figürün bir arada var olmasına engel değildi. İki savaş arası dönem, totalitarizmin yükselişine kadar Avrupa'nın genelinde devletlerin güçlendiğine şahit olmuştu. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra farklı Leviathanların ortaya çıkışı, farklı ulusal bağlamlarda, genellikle kanlı karşı devrimlerin ve diktatörlüklerin kurulma-

---

82 Franz Neumann, *Béhémoth. Théorie et pratique du national-socialisme*, Paris: Payot, 1987(1942): s. 9.

sı pahasına düzeni yeniden sağlamıştı lâkin bu, kıtanın öncekinden daha yıkıcı yeni bir savaşa doğru sürüklenmesine mani olmamıştı. Ezcümle Eski Dünya, 1914 ile 1945 yılları arasında devasa bir Behemot, bir kaos ve iç savaş dönemi için gereken şartları oluşturmuştu. Bu dönemin antropolojik alameti, ölümün, Hobbesçu anlamını yeniden keşfettiği bir dönemde insanların zihnindeki şiddet ve korku patlamasıydı: kalıcı ölüm olasılığı.

Genç Erkekler

Avrupa İç Savaşı'nın aktörleri, çoğunlukla genç erkeklerden oluşuyordu ve kendi dönemlerinde oluşturdukları temsiller, *cinsiyet* ayrımı ile güçlü bir şekilde işaretlenmişti. Bu nedenle yaş ve cinsiyet üzerinde biraz durmakta yarar görüyorum. Gençliğin ilgi odağı haline gelmesi, her şeyden önce demografik değişimle bağlantılıydı. On dokuzuncu yüzyılın başında bir milyar olan dünya nüfusu, 1930 yılına gelindiğinde neredeyse ikiye katlanmıştı.[83] Avrupa'nın pek çok ülkesinde dikkate değer bir demografik büyüme yaşanmıştı. 1880 ile 1914 yılları arasında Almanya'nın nüfusu 45 milyondan 68 milyona, Rusya İmparatorluğu'nun nüfusu 98 milyondan 161 milyona, ciddi bir göç almasına rağmen İtalya'nın nüfusu 25,5 milyondan 36 milyona ve Habsburg İmparatorluğu'nun nüfusu da 37,6 milyondan 51 milyona çıkmıştı.[84] Gençlik, değişim arzusunu, eylem ihtiyacını, dinamizmini, hatta çoğu zaman geleneği reddettiğini ileri

83 Marcello Flores, *Il secolo mondo. Storia del Novecento*, Bolonya: Il Mulino, 2002: s. 29.

84 Bakınız Eric J. Hobsbawm, *L'Ère des empires 1875-1914*, Paris: Pluriel-Hachette, 1997: ekler.

sürerek kendisini tarihsel bir özne olarak öne çıkarıyordu. Gençlik, eskimiş ve yıpranmış bir hanedan düzeninde donmuş olan Avrupa toplumlarını yeniden canlandırabilecek kurtarıcı bir güç olarak idealleştirilmiş, başlı başına bir değer olarak selamlanmıştı.[85] Parlak üniformaları ve hükümdarlarıyla sembolleştirilen bu düzenin 1914 yılında çöküşü, tasarlanması gereken bir geleceğin, açıkça gençlerin inşa etmeye çağrıldığı bir geleceğin kapılarını da açmıştı.

İki savaş arası dönemde gençliğe yönelik yeni bir sosyolojik bakış açısı geliştirildi. 1928 yılında Karl Mannheim, sosyal bilimlerde bir dönüm noktasına olan *kuşak* kavramı üzerinde durdu. Bir kuşağın, nüfusun doğal yenilenmesiyle oluşan bir yaş sınıfına indirgenemeyeceğini düşünüyordu. Ona göre kuşak, aynı toplumsal ve kültürel uzamda, sınırları yeni sorunların ve yeni siyasi bölünmelerin ortaya çıktığı kurucu bir olayla çizilmiş, belirli bir kimliğe sahip bir gruptu. Bu grubun üyeleri benzer deneyimleri paylaşır ve toplumsal aidiyetlerine, kültürlerine ve politik tercihlerine göre gruplara –"kuşak birimleri"– ayrılırlar.[86]

Avrupa İç Savaşı'nın kahramanları, her şeyden önce Birinci Dünya Savaşı'nın siperlerinden doğan –Fransa'da "ateş kuşağı" olarak da bilinen– "cephe kuşağı"na aitti. Marcel Mauss, 1936 yılında Élie Halévy'ye yazdığı mektubunda, savaştan doğan "etkin azınlıklar"ın; bilhassa her ikisi de genç erkeklerden oluşan, "gizli hizipler" biçiminde teşkilatlanmış, aktivizme ve şiddete yönelik tutkularını diri tu-

85 George L. Mosse, *Fallen Soldiers*, s. 63.

86 Karl Mannheim, *Le Problème des générations*, Paris: Nathan, 1990/1928. Ayrıca bakınız Nia Perivolaropoulou, "Temps socio-historique et générations chez Mannheim", *L'Homme et la société*, no 11-112, 1994: s. 23-34.

tan Rusya'da Bolşeviklerin ve Almanya'da Nazilerin çarpıcı özelliklerine dikkat çekmişti.[87] Net bir "aksiyolojik tarafsızlık" sergilemese de, bu yargının Avrupa politik bağlamının önemli bir yönünü kavradığına şüphe yoktu.

Ekim 1917'de Rusya'da iktidarı ele geçiren Bolşevik Partisi, genç militanlardan –iç savaş sırasında daha düşük bir yaş ortalamasına sahip militanlardan– oluşuyordu. Partinin kurucusu ve lideri olan Lenin, Sovyet hükümetinin başına geçtiğinde, hareketin en yaşlı figürü olarak kırk yedi yaşındaydı. Devrimci liderler arasında en popüler olanı Troçki daha kırkına gelmemişti; Zinovyev otuz beş, Kamenev otuz dört, Bukharin yirmi dokuz yaşındayken Kızıl Ordu'da Troçki'nin komutası altında savaşan iki komutanı Frunze yirmi dokuz ve Tuhaçevski yirmi bir yaşındaydı. 1919 yılında Bolşevik militanların %50'si otuz yaşın altındayken yalnızca %10'u kırk yaşın üzerindeydi.[88] Yeni Sovyet rejiminin, eski ataerkil ve "burjuva" aileyi yok etmeye çalışırken yaşadığı coşku, şüphesiz hayatta kalma mücadelesi verilen ve ancak toplumun topyekûn dönüşümü pahasına hayatta kalınabilecek bir çatışmada her şeyi altüst etmeye hazır aktivistlerin bu yaş kompozisyonuyla ilişkili bir durumdu. İç savaş sırasında partinin sloganlarından biri –"Kahrolsun ebeveynlerin kapitalist zorbalığı!"–[89] bu ruh halini yansıtıyordu.

---

87 Élie Halévy, *L'Ère des tyrannies*, Paris: Tel-Gallimard, 1990/1936: s. 230-231. "Cephe kuşağı" ile ilgili en iyi çalışma, hâlâ aynı kitaptır; bakınız Robert Wohl, *The Generation of 1914*, Cambridge: Harvard University Press, 1979.

88 Pierre Broué, *Le Parti bolchevique. Histoire du Parti communiste de l'URSS*, Paris: Éditions de Minuit, 1971: s. 131.

89 Bakınız Sheila Fitzpatrick, *The Russian Revolution*, 1994: s. 86.

Benzer düşünceler, 1919 yılından itibaren Avrupa'da ortaya çıkan komünist partiler için de geçerlidir. Budapeşte'de İşçi Konseyleri Cumhuriyeti Başkanı Béla Kun, Kültür ve Eğitim Halk Komiseri Yardımcısı Georg Lukács ile birlikte 1885 yılında doğarken Komünist Parti Sekreteri Mátyás Rákosi 1892 yılında doğmuştu. İtalya'da komünist Parti'nin ilk sekreteri Amadeo Bordiga, 1921 yılında Livorno'da Sosyalist Parti'deki hizipleşmenin başını çektiğinde yalnızca otuz iki yaşındaydı; 1926 yılında partinin yeraltı örgütlenmesinin liderliğini alan Antonio Gramsci 1891 ve Palmiro Togliatti de 1893 yılında doğmuştu. Almanya'da yükselen Spartakist devrime, her ikisi de Lenin ile aynı yaştaki Karl Liebknecht ve Rosa Luxemburg önderlik etmişti; ne var ki 1919 yılının Ocak ayındaki suikasttan sonra KPD'nin liderliğini devralanlar çok daha gençti: Paul Levi, 1893; Ruth Fischer, 1895 ve Arkadi Maslow 1891 yılında doğmuştu. 1881 doğumlu Eugen Leviné veya 1893 doğumlu oyun yazarı Ernst Toller gibi Bavyera İşçi Konseyi Cumhuriyeti liderleri için de aynı şey söylenebilir. 1930'larda KPD'nin önde gelen şahsiyetlerinden Ernst Thälmann 1896'da doğmuştu. 1926'da KPD'nin daimi personelinin %80'i daha kırkına varmamıştı. Parti kadrolarının yarısı ile militanlarının %70'i, *Kaiserreich*'ın çöküşünden sonra siyaseti keşfetmişti; Spartaküs Birliği'nin eski üyeleri artık küçük bir azınlığı oluşturuyordu ve savaştan önce SPD'ye katılanlar hakkında tek kelime etmiyorlardı.[90] KPD, Weimar Cumhuriyeti döneminde genç işçilerin partisiydi; bir süre sonra, 1886 doğumlu Karl Korsch ve Werner Scholem gibi küçük ama oldukça dikkat çekici bir

90 Eric J. Hobsbawın, *Revolutionaries*, Londra: Weidenfeld & Nicolson, 1974: Bölüm 6 (Eric J. Hobsbawm, *Devrimciler*, çev: Hatice Pınar Şenoğuz, Agora Kitaplığı, 2006).

genç entelektüel çekirdeğe eklendi ve 1930 iktisadi kriziyle birlikte genç işsizlerin partisine dönüştü.

Faşist hareketler, gençliğin bu politik radikalleşmesi için çekim merkezi olabilecek bir diğer ana akımdı. Bu durum, faşist hareketlerin "devrimci" retoriklerinin yanı sıra dünyayı yeniden canlandırmak ve artık 1914 öncesi milliyetçilik ve muhafazakâr ideolojilerle ortak yanı olmayan yeni bir düzen kurma arzularını da açıklar. Hitler'den (1889) Hermann Goering'e (1893), Alfred Rosenberg'den (1893) Josef Goebbels'e (1897) Nazizmin kurucularının tamamı *cephe kuşağı*na aitti. 1894 yılında doğan ve 1923 yılında Fransızların Ruhr'u işgaline karşı savaşırken ölen milliyetçi militan Leo Schlageter, faşist hareketin şehidi ve simgesiydi. NSDAP, savaşa katılamayacak kadar genç bir kuşağın katılımıyla birlikte 1930'lardan itibaren büyümüş ancak yenilgi ve iktisadi krizin yarattığı terör ortamından ve Weimar Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında hâkim olan iç savaş ikliminden de derinden etkilenmişti. İşsizliğin artışı ve SPD'nin önderliğindeki büyük koalisyonun felce uğramasıyla birlikte ülkenin bir kez daha içine düştüğü iktisadi kriz, çıkış noktasını Nazi ulusal kurtuluş mitolojisinde, bin yıllık Reich'ın inşasında ve Alman toplumunun ırk temelinde yeniden şekillenmesinde gören bu gençleri (toplumsal, politik ve hatta *kuşaksal*) bir isyana itmişti. Öğrenci birlikleri, 1920'lerin ortalarından itibaren NSDAP'nin kontrolündeydi. Parti 1933 yılında iktidara geldiğinde Naziler, o dönem "kayıp kuşak" olarak adlandırılan ve Detlev Peukert'in "gereksiz kuşak"[91]

91 Detlev Peukert, *Die Weimarer Republik*, s. 26-30, 234-235. Ayrıca bakınız Michael Kater, "Generationskonflikt als Entwicklungsfaktor in der NS-Bewegung vor 1933", *Geschichte und Gesellschaft*, Sayı 11, 1985: s. 229-234 ve farklı bakış açısı geliştiren başka de-

(*überflüssige Generation*) dediği, güçlü bir iktidarsızlık duygusuyla sarsılan ve nihilizmin baştan çıkardığı bu varoş gençlerin desteğini kazanmıştı. Bu gençlerin arasında, Heinrich Himmler ve Hans Frank (1900), Reinhard Heydrich (1904), d'Albert Speer (1905) ve Adolf Eichmann (1906) gibi birkaç Nazi lideri de vardı. Nazi hareketinin kuşaksal boyutunu vurgulayan tarihçi Götz Aly, Hitler rejimini bir tür "gençlik diktatörlüğü" (*Jugenddiktatur*) olarak görüyordu. Bana sorarsanız Aly yanılıyordu zira rejim, aslında kendisini bir diktatörlük olarak değil, doğayı idealleştirmesi, topluluk ruhu ve macera arzusuyla yanıp tutuşan gençlik hareketinin bir uzantısı olarak sunmuştu.[92]

Bu çerçevede gerçek bir gençlik miti geliştirerek genç kuşaklar arasında derin bir şekilde kök salan politik hareket, İtalyan faşizmiydi. İtalyan ulusunu yeniden canlandırmayı amaçlayan faşist "devrim", siperlerde (*trincerocrazia*) gösterdiği cesaret ve mücadele ruhuyla ölüme meydan okuyarak yetişkinliğe ulaşan aristokrasinin eseri olarak sunulmuştu. İtalyan faşizminde, en azından ilk dönemlerinde tamamen ırk (ve şüphesiz komünist ideolojinin merkezinde yer alan sınıf) merkezli bir dünya görüşüne sahip olmadığından gençlik miti daha güçlüydü.[93] Hareketin lideri Mussolini, 1914 yılında milliyetçi müdahalecilerin saflarına katılmak için Sosyalist Parti'den ayrıldığında otuz bir ve hü-

ğerlendirmeler için bakınız Mark Roseman (ed.), *Generations in Conflict. Youth Revolt and Generation Formation in Germany 1770-1968*, New York: Cambridge University Press, 1995.

92 Götz Aly, *Hitlers Volkstaat. Raub, Rassenkrieg und nationaler Sozialismus*, Frankfurt-sur-le-Main: Fischer, 2005: s. 14.

93 Bruno Wanrooij, "The Rise and Fall of Italian Fascism as a Generational Revolt", *Journal of Contemporary History*, Sayı 22, no 3, 1987: s. 401.

kümet başkanı olarak atandığında da otuz dokuz yaşındaydı. Faşizm, savaş sonrası dönemde devrimci sendikalizmden fütürizme kadar tüm heterojen milliyetçi akımları kaynaştırmayı başarmıştı lâkin hareketin çekirdeğini, Achille Starace (1889), Roberto Farinacci (1892), Dino Grandi ya da Giuseppe Bottai (1895) gibi "cephe kuşağı" militanları oluşturmuştu. Faşist rejim, yirmi yıl boyunca üyelerini rejimin öncü kuvveti oldukları yanılsamasının peşinden sürüklemek için spor ve öğrenci örgütlenmeleri ağı aracılığıyla bu gençlik mitini sürdürmüştü. Faşist ikonografi, (misal *Opera Nazionale Balilla* ile) gençliği daima ön plana çıkarmış ve onların yaşama sevincini, günlük yaşamın ritmini vurgulayan şarkılarla yüceltmişti: *Giovinezza, giovinezza, primavera di bellezza (...)* "Son savaşta fşist liderlerin çoğunluğu gençti," demişti Togliatti 1943 yılında, "toplumsal bir devrim ve ulusal yaşamın yenilenmesi umuduyla" faşizme katılmışlardı. Öte yandan yanılsamaları yok oldukça bir kısmı burjuvalaştı, bir kısmıda bürokrat oldu. Rejimin bürokratikleşmesi ve lider grubunun görece yaşlanması, 1930'ların ortalarından itibaren propagandaya daha az duyarlı, hatta alenen eleştirel olan yeni bir kuşağın oluşumunu kolaylaştırmıştı; 1943 yılından sonra Direniş hareketinin eğitim yuvası olacak olan bu kuşak, baskı ile parçalanan ya da sürgünle içi boşaltılan antifaşist örgütleri yeniden inşa edecekti. "Bir kez daha," diyordu Togliatti, "tarihçilerin kuşaksal dönüm noktası olarak adlandırdığı dönüm noktalarından birine ulaştık."[94]

Bu kuşak, Avrupa İç Savaşı'nın son aşamasını; savaşçı-

94 Palmiro Togliatti, "Generazioni vecchie e giovani nel Partito fascista" (1942), *Opere*, Roma: Editori Riuniti, Sayı V, t. 2, 1979: s. 244. Aktaran Bruno Wanrooij, "The Rise and Fall of Italian Fascism as a Generational Revolt", s. 413.

nın milliyetçi ve faşist hayalinin tüm unsurlarının tam anlamıyla patlak verdiği bir çatışma ile sürdürmüştü. Faşist Parti Sekreteri Giuseppe Bottai, 1918 yılından sonra şekillenen bu hayali günlüğünde şöyle tanımlamıştı: "Benim için savaşmak ile büyümek aynı şeydi. Dahası savaşmak için ne güç istencine ne ciddi kararlar almaya ne de normları yıkmaya ihtiyacımız vardı. Delikanlılıktan kaçamazsınız. Savaş bizim delikanlılığımızdı."[95] Ernst Jünger, 1920'lerin ortalarındaki totaliter retoriğin tınısını yücelttiği yazılarında bu faşist kuşağın ethosunu şu sözlerle tanımlamıştı: "İnsanları ve çağları ne iseler o yapan savaştır. Daha önce bizimkine benzer bir ırk, kendi aralarındaki kavgayı sonlandırmak ve yüzyılın efendisini ilan etmek için yeryüzüne inmemişti. Çünkü henüz bir kuşak, bu savaşın kanıtladığı gibi görkemli olduğu kadar karanlık da olan bir geçitten geçmemişti."[96]

Bununla birlikte 1939 ile 1945 yılları arasında yetişkinliğe ulaşanlar, bu mitolojinin çiçek açmasından ziyade krizini ve çöküşünü yaşamıştı. Bir kuşağın kendini feda ettiği siperlerden doğan "yeni dünya" çöküyordu. Yeni bir hayat kurma ve yeni bir toplum inşa etme arzusu, başka bir istikamete döndü. Direniş hareketi, kendisini idealleştiren, mitolojikleştiren ve onu yanılsamalarla kucaklayan rejimlere artık inanmayan bir gençlik hareketiydi. Milliyetçilik, Nazilerin Avrupa'daki tahakkümü karşısında kendi özgürleştirici boyutunu –ezilen anavatanın kurtuluşunu– yeniden keşfetmiş ve genellikle evrensel değerlere dayanan bir politik angajmanla eklemlenmişti. Kısacası Avrupa İç Savaşı'nı başlatan1914 kuşağının hayali, onu sona erdiren 1945 kuşağının hayalinden çok farklıydı.

95 Giuseppe Bottai, *Diario 1935-1944*, Milano: Rizzoli, 1982: s. 217.

96 Ernst Jünger, *La Guerre comme expérience intérieure* (1923), s. 32.

Kadın Alegorileri

Birinci Dünya Savaşı'nın yeni bir kuşağı sahnenin önüne taşıdığını söylemek yeterli değildir. Bunu –önce asker, sonra milliyetçi ve devrimci militan, sonra yine asker, milis ve direnişçi olarak– farklı şekillerde somutlaştıran kahraman, cinsiyetini gururla ilan etmişti: Erkekti. George Mosse, Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı erkeklik tipinin, daha eski bir gelenekten geldiğini hatırlatıyor bize. Winckelmann, on sekizinci yüzyılın sonlarında itibaren Antik Yunan sanatına atıfta bulunarak bu sanatın kodlarını oluşturmuştu: bedensel uyum, cesaret ve tinsel saflıkla özdeşleşmiş bir tür fiziksel, estetik ve ahlaki ideal. On dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru Alman gençlik hareketi –bilinen adıyla "göçmen kuşlar" (*Wandervogeln*)–, bu ideali geliştirerek ona, eril kardeşlik (*Männerbund*) mitiyle özetlenebilecek yeni bir içerik vermişlerdi. Bu estetik ve ahlaki ideal, 1914 yılından itibaren milliyetçi karakterini güçlü bir şekilde vurgulamış ve kendisini asker imgesiyle özdeşleştirmişti. Savaş, bu eril arketipin gerçekleşme arenasına dönüşmüş ve bu eril arketip, saldırgan yiğitliğe dönüşmüştü. Erkeklik, güç, cesaret, yiğitlik, kuvvet, eyleme geçme iradesi ve sinirlerin sağlamlığıyla olduğu kadar ahlaki dürüstlük, cömertlik, güzellik, asil ruh ve idealizm ile de eş anlamlı hale gelmişti. Bu şekilde özetlendiğinde eril ideal, mutlak ve indirgenemez bir çatışkı olarak "dekadans"ın –zayıflık, korkaklık, ahlak dışılık, biçimsizlik, canavarlık gibi– tüm belirtilerine zorunlu olarak karşıydı.[97] Bu kötü ve aşağılık işaretler, daha önce gördüğümüz gibi Yahudi ve homoseksüel *dışarıdakiler* arasında yoğunlaşmıştı. Dizginlenemez cinsellik, fiziksel aktivite pahasına aşırı

97 Bakınız George L. Mosse, *L'Image de l'homme. L'invention de la virilité moderne*, Paris: Éditions Abbeville, 1997: Bölüm 4.

gerginlik ve entelektüalizm gibi efemine özellikler, ulusun bedenini zayıflatan ve onu amansız bir çöküşe mahkûm eden "norm dışı" bireylerin özellikleriydi. Siperlerde doğan yeni insanlık, onları küçümsemiş ve onlardan tiksinmişti; inşa etmeye hazırlandıkları dünyada onların yaşama şansı olmayacaktı. Jünger'in tarif ettiği "işçi", çelik gibi kaslara ve sinirlere sahipti; tıpkı savaş sırasında doğayla bütünleşerek elementlerin karanlık büyüsünü yeniden keşfetmek için *Zivilization*'un çıkarcı ve gizli kayıtsızlığından kurtulan bir teknik imgesi gibi. *Çelik Fırtınalarında* kitabının yazarı için savaş, ilkel doğaya dönüşün eril bir deneyimiyken Robert Brasillach, Pierre Drieu la Rochelle, Ezra Pound ve Julius Evola için ise, parazitliğin ve burjuva dekadansının sonunu müjdeliyordu. En radikal örneği olan Alman milliyetçiliğinde bu anlayış, aşırı bir kadın düşmanlığına neden olmuştu. Klaus Theweleit'in *Männerphantasien* kitabında belirttiği gibi "kadın sevgisi ile ülke sevgisi, birbirini dışlar."[98] Tezini ispatlamak için aktardığı alıntılar, anlamlı bir okuma sağlıyor. Jünger'den Ernst von Salomon'a kadar savaştan alınan zevkin sevişmekten alınan zevkten daha yüce olduğundan kimsenin şüphesi yoktur. Misal 1919 yılının *Freikorps*'unu anımsatan Solomon'un şu sözleri dikkat çekicidir: "Yüzbaşı Flotow harbiyelileri, harbiyeliler de onu seviyordu." Yüzbaşı Freiherr von Steinaecker, Kızıl Ordu ile savaşmak için Baltık bölgesine gitme kararını nasıl aldıklarını anılarında şöyle aktarıyordu: "Bolşeviklerin dişlerini sökmek için karımı ve çocuklarımı terk etmekte bir an bile tereddüt etmedim."[99] Bu ağız diyordu Theweleit, "hiçbir kadının veremeyeceği zevkleri veriyor gibidir."

---

98 Klaus Theweleit, *Männerphantasien*, Münih: Piper, Bd. I, 2000: s. 40.

99 *A.g.e.*, s. 39.

Daha önce bahsettiğimiz gibi Jünger için Birinci Dünya Savaşı, "ani duygu patlamaları"ndan oluşuyordu ve savaşın şiddeti, cinsiyetler arası ilişkilerde bir değişime yol açan "azmış bir eril kültü" yaratmıştı.[100] Bu değişim askerler tarafından deneyimlenmişti, diye ekliyordu Jünger, "geceler boyu, zaptedilemeyen bir Eros'un bakışları altında" şehvetli bir deneyim olarak.[101] Düşmanla yüzleşme, "vecdin", yani orgazmın kaynağı; "sınır tanımayan ve yalnızca doğanın güçleriyle kıyaslanabilen bir çılgınlıktı. Demek ki erkek, kükreyen bir fırtına, azgın bir deniz, korkutucu bir gök gürültüsü gibiydi."[102]

Mizojini ve teknolojinin bir yıkım aracı olarak erotikleştirilmesi, Marinetti'nin fütüristik romanı *L'alcova d'acciaio*'nun bileşenleriydi: Marinetti romanında, arkasına bir "mahmuz" gibi yerleştirdiği bir mitralyözle donatılmış A-74 zırhlı aracıyla yaşadığı Birinci Dünya Savaşı maceralarını anlatır. Marinetti'nin aracıyla kurduğu ilişki, makineye ilişkin fütürist bir coşkuyla kutlanan estetik ve duygusal zevklerin kaynağı olan aşk ilişkisiydi. Şehre girmek ve savaş, "çılgın çiftleşmeler"e dönmüştü.[103] Bunu okuyunca milliyetçi militanın "sevdiği" şeyden şüphe duyulması imkânsızdır: Militan, halkını, vatanını, memleketini, üniformasını, dostlarını, savaşını, savaşçı topluluğunu, silahlarını ve zırhlı

---

100 Ernst Jünger, *La Guerre comme expérience intérieure*, s. 68.

101 *A.g.e.*, s. 72.

102 *A.g.e.*, s. 95.

103 Filippo Tommaso Marinetti, *L'alcova d'acciaio. Romanzo vissuto*, Milano: Serra e Riva, 1985: s. 23. Bu konuya ilişkin başka bir değerlendirme için bakınız Timothy Campbell, "'Infinite Remoteness': Marinetti, Bontempelli, and the Emergence of Modern Italian Visual Culture", *MLN*, no 120, 2005: s. 116-121.

arabasını seviyor. Kısacası aşk objelerinin listesi zengin ve çeşitlidir ama burada kadınlara yer yoktur.[104] Kadınlar, askerin eril dünyasından tamamen dışlanmıştır.

Topyekûn savaş, mücadelenin gerçekleştiği cephe hattıyla hattın gerisindeki sivil toplum arasındaki geleneksel bölünmeyi hiçe saymıştı. Sivil toplum, gerek (maddi ve sembolik) askeri üretim alanı gerekse düşman silahlarının hedefi olarak çatışmaya her zamankinden daha fazla dâhil olmuştu. Kadınlar, gönüllü olarak orduya katılmış erkeklerin yerini almak ya da kendilerini hemşire veya destek kuvvet olarak kaydettirmek için toplu üretime girmişti. Öte yandan seferberlik haline ciddi oranda iştirak edilmesi, hem savaş propagandası sürecinde hem de savaşın kolektif temsillerinde katı bir cinsiyet ayrımının yeniden kurulması ihtiyacını yaratmıştı. Birinci ve İkinci dünya savaşlarının afişlerinin kadın vizyonu, çarpıcı bir süreklilik arz ediyordu. Kadınlar, erkeklerin silah kullanma tekeline sahip olması gibi hâkim oldukları sivil cepheye tam anlamıyla sürgün edilmişlerdi. Anaç ve doğurgan kadın bedeni, bazen ulusun bazen de kurbanın sembolü haline gelmişti.[105] Kadınlar, kucağında çocuklarıyla kocalarını cepheye gidişini izli-

104 Klaus Theweleit, *Männerphantasien*, s. 70.

105 Susan R. Grayzel, *Women's Identities at War. Gender, Motherhood, and Politics in Britain and France During the First World War*, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1999: s. 11; Joanna Bourke, *An Intimate History of Killing. Face-to-Face Killing in Twentieth Century Warfare*, s. 338-339. Kurbanın dişileştirilmesiyle ilgili bir değerlendirme için bakınız Marianne Hirsch, "Nazi Photographs in Post-Holocaust Art. Gender as an Idiom of Memorialization", edit: Omer Bartov, Atina Grosmann ve Mary Nolan, *Crimes of War. Guilt and Denial in the Twentieth Century*, New York: The New Press, 2000: s. 103.

yor ("Britanyalı Kadınlar Git Diyor!");[106] yurttaşlarını savaş borçlanmasına katılmaya ya da tıpkı oğlu kucağında Nazi süngüsüyle tehdit edilen bir anneyi gösteren 1942 tarihli bir Sovyet afişinde olduğu gibi muharipleri kendilerini kurtarmaya çağırıyorlar. Muharipler her zaman erkek olsa da, saldırganların zorba hatta vahşi hayvan gibi davransa da kurbanlar, savunmasız kadınlar ve çocuklardı. Askerlerin vaftiz anneleri, savaşan ulusa manevi destek sağlamıştı. Pek çok afiş ve kartpostal, vaftiz annelerini genellikle yaralı askerleri rahatlatmakla ve tıbbi bakım yapmakla uğraşan hemşireler olarak göstermiştir. Birinci Dünya Savaşı'ndan kalma bir afiş, kurtarma kanatları olan bir laboratuvar önlüğü giymiş melek görünümlü bir hemşireyi göstermektedir. Aynı dönemin bir Amerikan afişinde –*The Greatest Mother in the World*– bir hemşire, sedyede yatan yaralı bir askeri, çocuk gibi kollarında tutmaktadır (Görsel 9).[107] Daha az heyecan yaratan başka bir örnekte İtalyan bir resimli derginin kapağı, güven verici gülümsemesiyle varlıklı bir anneyi, bir sürü bebeği emzirirken görüyoruz; annenin sütü bebekleri, ülkelerine hizmet etmeye hazır küçük askerlere dönüştürür.[108]

Kadınları, büyük olayların yaşandığı sırada on dokuzuncu yüzyıldan miras kalan ulusal imgeyi somutlaştırır. 1944 yılında Fransa'da Kurtuluş imgesi, Fransız bayrağının renk-

106 Afiş için bakınız Peter Paret, Beth Irwin Lewis ve Paul Paret (ed.), *Persuasive Images. Posters of War and Revolution from the Hoover Institution Archives*, Princeton: Princeton University Press, 1992: s. 52.

107 *A.g.e.*, s. 60. Ayrıca bakınız Susan R. Grayzel, *Women's Identities at War*, s. 51-53.

108 Bakınız Antonio Gibelli, *Il popolo bambino. Infanzia e nazione dalla Grande Guerra a Salò*, Torino: Einaudi, 2005: s. 158.

Görsel 9. Earl Alonzo Foringer, "The Greatest Mother in the World", Kızıl Haç Noel Yoklaması, 1918.

leriyle kaplanmış elbisesiyle parlak bir kadının çehresini yansıtıyordu. Öte yandan bu alegoriler, ülkenin mutlu anlarını olduğu kadar yaşadığı trajedileri de aktardığı için her zaman neşeli değildir. Kadın bedeni ulusal birliğin sembolü olduğu için kadının tecavüze uğraması, yaralı ve tehdit altındaki bir ulusu anıştıran bir metafora dönüşür. 1917 yılına ait meşhur bir afiş, ağzı açık, aç ve tehditkâr bir şekilde büyük adımlarla yürüyen bir görülü gösteriyor. Goril, üzerinde "militarizm" yazanbir Prusya miğferi takıyor. Sağ eli, üzerinde başka bir Alman propaganda sloganı olan *Kultur*'un yazdığı bir kılıç tutarken, sol eli dehşete kapılmış göğsü açık genç bir kızı kavrıyor; genç kız ise beyhude bir çaba

harcayarak bu suçlu kucaklamadan kurtulmaya çalışıyor.[109] Öte yandan bu afiş, 1914 ile 1945 yılları arasında, iç savaş mantığının bir gereği olarak büyük bir değişikliğe uğradı. İkinci Dünya Savaşı sırasında kadın bedeni, artık yalnızca ırzına geçilen bir vatanın değil; ihanet, düşmanla anlaşma ve ulusal aşağılamanın da sembolü haline gelmiştir. 1944-1945 yıllarında ırzına geçilen kadına dair eski temsile, yeni bir temsil eklendi: "yatay işbirlikçi". Dünyevi bir mabetten çıkan kadın bedeni, bir günah ve ulusal utanç kaynağına dönüşmüştü; cezası kaçınılmaz olarak hem ahlaki damgalanmayı hem de fiziksel aşağılanmayı gerektiriyordu: popüler bir gösteri olarak kafa traş etme.[110]

Eril estetiği ve kadını üretken anneyi ırkın yeniden üreticisi ve "gönül meleği" olarak gören faşizm, geleneksel toplumsal cinsiyet ayrımlarını miras almakla kalmamış, bu mirasın sınırlarını da zorlamıştı. Komünizm, başlangıçta bu klişeyi paramparça ediyor gibidir. Kadınların özgürleştiğini ve burjuva ailesinin dağıldığını ilan eden komünizm, cinsiyetler arası eşitliği resmileştirerek kürtajı yasallaştırmıştı. Nikahsız birlikte yaşamayı kuramlaştıran Aleksandra Kollontay, kaderinin metresi ve bağımsız yeni bir kadının gelmekte olduğunu vurgulamıştı. 1920'lere ait resimler, Kızıl Ordu'ya katılan pek çok kadını (yetmiş dört bin muharip ve iki bin kurban), Petrograd'ı savunmak için erkeklerle birlikte silahlı geçit töreni yaparken gösteriyor. Ne var ki son kertede bu, geçici bir parantezden başka bir şey değildi çünkü bu tür ağır ve ölümcül tarihsel ataleti barındıran komünist kültür, bir kez daha cinsiyet ayrımı yapmak zorun-

---

109 Afiş için bakınız Peter Paret, Beth Irwin Lewis ve Paul Paret (ed.), *Persuasive Images*, s. 24.

110 Bakınız Alain Brossat, *Les Tondues. Un carnaval moche.*

da kalmıştı. Eric J. Hobsbawm, yirminci yüzyılın devrimci ikonografisinde kadınların yerinde bir düşüş olduğunu bile işaret etmişti. On dokuzuncu ve yirminci yüzyıllar arasında devrimci öznenin bilinen imgesi, eril karakterine vurgu yapıyordu. Delacroix'nın *Halka Yol Gösteren Özgürlük* imgesi, Bolşevik estetiğinin güçlü proleterlerine boyun eğmişti.[111] 1920'lerden itibaren birkaç dilde yayımlanan Komintern dergisi, çıplak kolları ve gövdesi ile, devasa bir çekici gezegeni bağlayan kapitalist baskı zincirini kırmaya yeltenen kaslı bir demirciyi derginin kapağına taşımıştı. Devrim de savaş gibi cinsiyet ayrımını anıştırır. "Başta Alman Komünist Partisi olmak üzere bazı komünist partilerin kavgası, hatta paramiliter ethosu" diyor Brigitte Studer, "Bolşevik kimliğin sergilenme ve üsluplaştırma biçimlerinin erkekleşmesine yol açmıştı."[112] Devrimci hareketin eylemi, güçsüz ve ezilen kadınlar için kurtarıcı olsa da bu kadınlar nadiren tarihsel özne olarak görülmüşlerdi. "Burjuva" feminizminin savunduğu erdişi örneğine çok uzak olan kadın bedeninin komünist temsili, katı bir proleter bağlamda yeniden formüle edilmesine rağmen anne olarak kadın klişesini yeniden üretir ve kadını eve gönderir. Kısacası savaş zamanında "vaftiz annesi" ve hemşire örneğinde olduğu gibi kadın da dünyayı dönüştürme girişiminde erkek proletere destek olmalıdır. Michael Rohrwasser ve George L. Mosse, 1929 yılında KPD'nin "tek işaretli kızıl romanlar" serisinde yayımlanan

111 Eric J. Hobsbawm, "Men and Women: Images on the Left", *Uncommon People*, Londra: Abacus, 1998: s. 130 ve George L. Mosse, *Nationalism and Sexuality. Middle-Class Morality and Sexual Norms in Modern Europe*, Madison: University of Wisconsin Press, 1982: Bölüm 5.

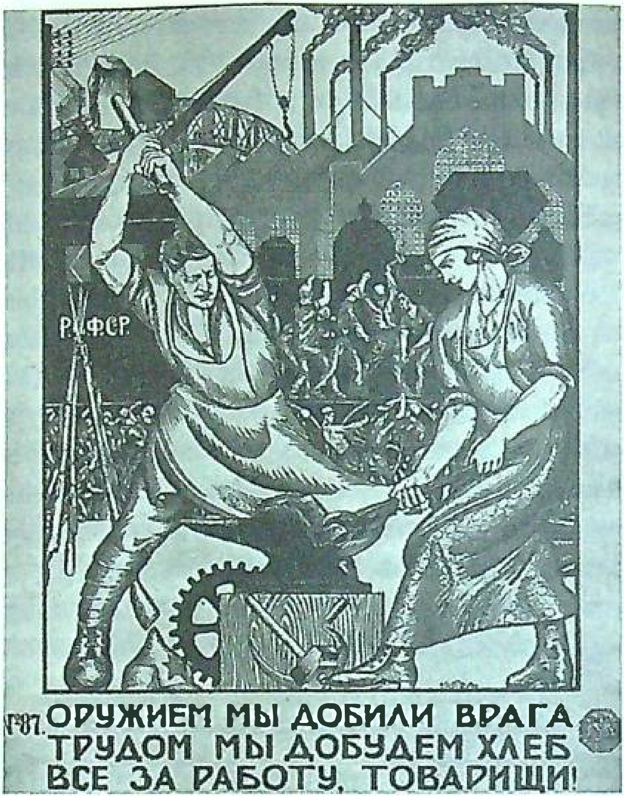
112 Brigitte Studer, "La femme nouvelle", edit: Michel Dreyfus ve Bruno Groppo, *Le Siècle des communismes*, s. 379.

ve bu proleter güç ile erillik kültünü sembolik bir biçimde aktaran Karl Grünberg'in *Brennende Ruhr* başlıklı romanına dikkat çekmişti. Romanda bir tür olumsuz arketip olarak sunulan, zarif ama fingirdek ve yoz burjuva kadınlarının yanında şu sloganla birlikte kocalarının zafer kazanmışçasına sürdürdükleri greve destek veren, sağlıklı ve yapıcı değerlere sahip proleter kadınlar da vurgulanmış: "Güçlü kollarınız kontrol ederse tüm çarklar durur."[113] 1920 tarihli bir Sovyet afişi, komünist kültüre egemen olan "cinsiyetlendirilmiş" tarih görüşünü çok iyi özetliyor (Görsel 10). Görselin arka planında fabrikaları ve şantiyeyi görüyoruz. Ön planda yine kaslı bir demirci figürü örs üzerine vuruyor. Demircinin yanında, demircinin şekillendirmeyi sürdürdüğü akkor halindeki metal parçasını iki büyük kıskaç kullanarak tutan bir kadın var.[114] Buradaki alegori açıktır: Sosyalizm tarihin hedefiyse, onu inşa etme görevi erkek proletaryanındır; kadın yalnızca onun yardımcısıdır, yardımcı rolle sonorlandırılmıştır."

1917 yılında Rusya'da olduğu gibi Avrupa İç Savaşı'nın temsillerine hâkim olan cinsel bölünme, İspanya'da da ciddi bir teste tabi tutulmuştu. George Orwell, davranışların, sosyallik biçimlerinin ve hatta kıyafet kurallarının ani bir değişikliğe uğradığı *levantamiento*yu izleyen ilk aylarda, Barcelona sokaklarını anlatırken meseleye dair bakış açısını da ortaya koymuştu. Bu bağlamda yeni bir figür ortaya çıkmıştı: üniforma giyme ve silah kuşanma, cesaret ve savaşa katılma gibi geleneksel erkeklik özelliklerini devralan

113 Aktaran George L. Mosse, *L'Image de l'homme*, s. 133.

114 Afiş ve afişle ilgili bir değerlendirme için bakınız Victoria Bonnell, *Iconography of Power. Soviet Posters under Lenin and Stalin*, Berkeley: University of California Press, 1997: s. 47.

Görsel 10. Nikolai Kogout, "We Smashed the Enemy by Force, We Shall Earn Bread by Toil. To Work, Comrades All!", 1920.

milis. Bu, Francocu propagandanın güçlü bir şekilde ilettiği "evin meleği" kadın Katolik görüşünü altüst etmişti. Bunun-la birlikte cumhuriyetçi afişlerde geniş çapta temsil edilen bu figürün etrafında inşa edilen mite rağmen *milis*, bir istis-na olarak kalmaya devam eder. Kadınlar, sivil direnişe yön vermiş ancak cephe hatlarından yavaş yavaş kaybolmuştu. 1937 yılından itibaren "Erkekler cepheye, kadınlar geri-

ye"[115] ("los hombres al frente, las mujeres a la retaguardia") geleneksel sloganının su yüzüne çıktığı cumhuriyetçi kampta, katı bir cinsel ayrımcılık da uygulanmıştı. Cumhuriyet propagandası, kadınları yas tutan annelere ve acı çeken kadınlara dönüştürmüştü. Dolorès Ibàrruri, la Pasionaria, kışkırtıcı söylevlerinde tüm dünyayı "annelerimizin ve eşlerimizin acı dolu çığlığını" duymaya çağırmıştı.[116] Savaşçının hayali, 1936 yılında gönüllü kadın taburlarını örgütleyen aşırı sol parti POUM'da bile kendini dayatmaya başlamıştı. Bu militanların, savaş erkek işidir göüşünü tasdik eden bir pankartın altında geçit töreni yaparken gösteren bir fotoğraf, tüm meseleyi özetliyor: "Bir kahramanın dul eşi, bir korkağın karısı olmaktan yeğdir!"[117]

Silah kuşanmış kadınlar, Direniş fotoğraflarında, İkinci Dünya Savaşı'nın Sovyet afişlerinde, onları üretici, hemşire ve vaftiz annesi olarak gösteren geleneksel ikonografinin yanında yeniden ortaya çıkar. Bu örnek, 1914-1945 yıllarının hayal gücünü aşan gerilimleri, geleneksel kuralları tersine çevirmeden gösterir. Tarihçi Claudio Pavone, Direniş hareketinin Fransa'da kadınlara "francs tireurs ve partizanların vaftiz anneleri" rolünü atfederken İtalya'da onları "özgürlük savaşçılarına destek için" bir örgütte topladığını hatırlatır. Torino'da Kurtuluş gününde (komünist) Garibaldi tugaylarının emriyle kadın savaşçılar, "fahişe" muamelesi görme ihtimaline karşın geçit törenine alınmadılar.[118]

---

115 Bakınız Mary Nash, Rojas. *Las Mujeres republicanas en la Guerra Civil*, Madrid: Taurus, 1999: s. 98.

116 *A.g.e.*, s. 103.

117 *A.g.e.*, görsel s. 15.

118 Bakınız Claudio Pavone, *Una guerra civile*, s. 444-445.

Bana sorarsanız gerek SSCB'de gerekse faşist rejimlerde bu dönemi karalterize eden "yeni insan" mitini oluşturmamız gereken bağlam budur. Yeni sosyalist adam ve faşist mevkidaşı arasında, emek kahramanı Aleksey Stahanov ile Arno Breker'in oyduğu Aryan atlet arasında ortak bir özellik varsa, cinsiyetlerinden başka bir şey değildir.

7

Silahların Eleştirisi

Muhariplerin İlham Perileri

Paul Valéry, 1919 yılında kaleme aldığı bir makalesinde, Spengler'i anımsatan bir üslupla uygarlıkların "ölümcül" karakterine ilişkin teşhisini koymuştu. "Avrupa'nın iliklerine nüfuz eden" bu "olağanüstü heyecan" üzerine derin bir analiz yapan Valéry, Avrupa kültürünü ele geçiren kıyamet duygusunu tasvir etmişti. Gelgelelim makalesi, yalnızca kendini göstermekte olan çağın *Stimmung*'unu kavramaya çalışmıyor; yanı sıra entelektüellerin karşı karşıya kaldığı ikilemlere de işaret ediyordu. Valéry kendisini yeni bir Hamlet gibi, Elsinore'un terasından "milyonlarca hayaletin" yaşadığı ve Basel'den Köln'e, Somme'dan Alsas'a uzanan muazzam bir harabe manzarasına bakarken hayal etmişti. Bu yaralı kıtanın uzamını çizen "düzen ve düzensizlik" sınırı vardı: savaşın kargaşasını imleyen "düzensizlik" ve bugün tanımladığımız şekliyle totalitarist "düzen". Valéry'ye göre bu modern Hamlet'in aklından çıkaramadığı soru şudur: "Avrupalı bir entelektüel olarak bana ne olacak?"[1] İki savaş arası dönemin kültürel tarihinin izini sürmek isteyenler, bu

1 Paul Valéry, "La crise de l'esprit", *Œuvre I*, Paris: La Pléiade-Gallimard, 1957: s. 993.

kaygı uyandırıcı soruyu yanıtlamaya yönelik farklı ve bir o kadar çatışkılı girişimlere bakmalıdır. Avrupa kültürü, 19. yüzyılın sonu ile Birinci Dünya Savaşı arasındaki dönemde edebiyatta (Proust, Mann, Kafka, Conrad, Joyce) olduğu kadar müzikte (Ravel, Debussy, Schönberg, Berg) ve mimaride (Gropius) olduğu kadar resimde (Braque, Picasso, Kandinsky, Klee) de fark edilir bir *estetik/aestetik* dönüş yaşadı.[2] 1918 yılından sonra yaşanan politik dönüş, Eski Dünya'nın sanatını ve edebiyatını derinden etkiledi.

George Orwell'ın son makalelerinden "Yazarlar ve Leviathan", 1930'lu yıllarda Avrupa'da entelektüeller ile siyaset arasında şekillen ilişkiyi ele almıştı. Orwell, büyük ölçüde otobiyografik bir tefekkürden yola çıkarak siyasetin kültürü baskı altına almasının kaçınılmaz doğasının altını çizmişti. "Siyasi bir çağ"a sürüklenen yazarlar, açıkça isimlendirmeyip genellikle edebi metaforlardan yararlansalar bile, "savaş, faşizm, toplama kampları, cop, atom bombaları" gibi temalardan artık kaçamazlardı. Artık dünyayı parçalayan çatışmalardan uzak durarak kendilerini sırça köşke kapatıp estetik değerler dünyasına dalamazlardı: "Artık" diyordu Orwell, "hiç kimse kendini edebiyata Joyce veya Henry James kadar sadakatle adayamaz."[3]

Yazar André Breton, ressam Diego Rivera ve Lev Troçki'nin 1938 yılında Meksika'da kaleme aldıkları "Bağımsız Bir Devrimci Sanat İçin" manifestosundan okuyacağınız sa-

---

2 Bakınız George Lichtheim, *Europe in the Twentieth Century*, 1972: s. 82-95.

3 George Orwell, "Writers and Leviathan", *Collected Essays*, Cilt IV, Londra: Penguin Books, 1986: s. 409 (George Orwell, "Yazarlar ve Leviathan", *Faşizm Kehanetleri*, çev: Aylin Onacak, Sel Yayıncılık, 2017.).

tırlar, meselenin ne kadar elzem olduğunu ortaya koyuyor: "Yaşadığımız dönemde sanatın en büyük görevinin, devrimin hazırlanmasına etkin ve bilinçli olarak katılmak olduğuna inanıyoruz."[4] Benzer bir değerlendirmeyi Walter Benjamin zaten iki yıl önce yapmıştı. Fransa'dan sürgün edilen Alman eleştirmen, sanatın ve kültürün siyasallaşmasını –dolayısıyla sanatçıların ve entelektüellerin adanmışlığını–, faşizmin uyguladığı siyasetin estetikleşmesiyle karşılaştırmıştı:

> *Fiat ars, pereat mundus*, der faşizm ve, Marinetti'nin net bir şekilde ortaya koyduğu gibi, savaştan, teknolojinin değiştirmiş olduğu algı duyusunun sanatsal yolla karşılanmasının sağlanmasını bekler. Bunu en açık biçimiyle *sanat için sanat* düşüncesinin hayata geçirilmesinde görebiliriz. Homeros devrinde Olimpos tanrılarının gözünde seyirlik bir şey olan insanlık, artık kendisi için bir seyir malzemesidir. İnsanlık o denli kendisine yabancılaşmıştır ki, kendi yıkımını dahi birinci sınıf bir estetik haz olarak yaşayabilecektir. Faşizmin siyaseti estetize etmesinin bizi getireceği yer burasıdır. Komünizm ise buna sanatı siyasallaştırarak karşılık vermektedir.[5]

Başka bir deyişle entelektüel, kendisini çağdışı ve işe yaramaz, kendi zamanının dışında yaşayan bir "edebiyat insanı" olarak bulmak istemiyorsa şimdinin zorluklarıyla yüzleşmeli, kendi yolunun "militanı" olmalıdır.

---

4 André Breton, Diego Rivera ve Léon Trotski, "Pour un art révolutionnaire indépendant", içinde Léon Trotski, *Littérature et révolution*, Paris: 10/18, 1977: s. 497.

5 Walter Benjamin, "L'oeuvre d'art à l'ère de sa reproductibilité technique", *Œuvre III*, 2000: s. 113 (Walter Benjamin, *Fotoğrafın Kısa Tarihi: Teknik Araçlarla Yeniden-Üretim (Çoğaltma) Çağında Sanat Eseri*, çev: Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, 2013).

Dreyfus Olayı ile Batı sözcük dağarcığına net bir giriş yapan "entelektüel" kavramı, edebiyat ile siyaset arasında cereyan eden ve yirminci yüzyıl tarihini derinden etkileyecek olan bu karşılıklı müdahaleyi tanımlar. Şüphesiz entelektüel figürü, Aydınlanma filozoflarından pek çok edebiyatçının katıldığı 1848 devrimlerine kadar emsal teşkil eden örneklerin izini taşır. Gelgelelim bu garip kişilik, iki savaş arası dönem boyunca Avrupa ve Batı kültürünün temel bir çehresi haline gelene kadar yeni boyutlar kazandığı yüzyılın dönümünden itibaren görünür hale geldi. Julien Benda, *Aydınların İhaneti* başlıklı eserinde işte bu imajı, diğer bir deyişle kendisini adalet ve akıl gibi evrensel değerlerin objektif olarak savunulmasına adamış bir figürün portresini yapmakla meşgul bu edebiyat insanı imajını yakalamaya çalışmıştı.[6] Yine de yakından incelendiğinde entelektüellerin siyasete dâhil olmalarının her zaman bu değerlere bağlı olmadığı görülecektir. Dreyfus Olayı da zaten entelektüeller arasında bir tartışmaydı: Maurice Barrès, Émile Zola'ya; Édouard Drumont da Bernard Lazare'ye karşı bir polemiğe girmişti. Başka bir deyişle Dreyfus Olayı, evrenselciliğe karşı milliyetçiliğin, eşitliğe karşı antisemitizmin ve cumhuriyete karşı militarizmin mücadelesiydi. Bu çatışmalar, 1920'ler ve 1930'lar boyunca daha da keskinleşecekti: Entelektüellerin bazıları demokrasiyi savunmak için seferber olurken, bazıları da onu yok etmek için çalışıyordu. Savaş, Avrupa toplumlarının *acımasızlaşmasıyla* birlikte karşıt akımlar arasındaki entelektüel alanı kutuplaştırmıştı. Dreyfus Olayı'nın açığa çıkardığı Aydınlanma ile Aydınlan-

---

6 Julien Benda, *La Trahison des clercs*, Paris: Grasset, 1975 (Julien Benda, *Aydınların İhaneti*, çev: Cem Soydemir, Doğu Batı Yayınları, 2017).

ma karşıtlığı arasındaki bölünme, artık, özellikle mağlup ülkelerde daha radikal, hatta karanlık bir boyuta ulaşmıştı. Devrim ile karşıdevrim arasındaki çatışma, Bolşevizm ile faşizm arasındaki çatışmayla örtüşmüştü. Artık güç ve şiddet kullanımını ahlaki bir ikilem olarak görmeyen, bilakis bunu neredeyse sıradan bir olgu olarak, tarih boyunca doğası gereği bir tür antropolojik yasa olarak kaydedilen bir gerçek olarak değerlendiren yeni bir nesil sahnedeydi.[7] Bu "ateş nesli", kendileri de savaşla radikalleşen, peygamberleri ve ideologları oldukları dekadans mitini ulusal yenilenmeye yönelik bir çağrıya dönüştüren eski entelektüellerden ilham alıyordu. İtalyan "asker" şair Gabriele D'Annunzio, bu anlamda çok simgesel bir örnektir. D'Annunzio'nun –"seçimle gelen gudubet" dediği– demokrasiye yönelik dinmek bilmeyen yergileri, savaş sırasında Mussolini üzerinde hatırı sayılır bir etkiye sahip olan yeni bir politik tarzın keşfiyle kendisini gösteren son derece yıkıcı bir milliyetçi aktivizme dönüşmüştü. Uzatılan kol selamı (*salute romano*), siyah gömlek ve milliyetçilerin mitingleri sırasında oluşan savaş çığlıkları (*Eia, eia, eria, alalà!*) gibi belirli faşizm sembolleri olduğu kadar propoganda broşürlerinin Viyana semalarına bırakılması gibi cüretkâr eylemleri icat eden de Gabriele D'Annunzio'ydu. 1919 yılında geçici cumhuriyet ilan ettiği Fiume'nin işgali sırasında yaşanan askeri deneyim; sanat ile yaşamın, estetik ile siyasetin, doğanın romantik bir şekilde yüceltilmesi ile tekniğin irrasyonalist idealleştirilmesinin birbirinden ayrılamayacağını kabul eden ve milliyetçi bağlılığın tutarlı bir şekilde eyleme dönüştürüldüğünü savunan bir entelektüel örneği ortaya koymuştu. George L. Mosse,

---

7 Hans Kohn, *Revolutions and Dictatorships: Essays in Contemporary History*, Cambridge: Harvard University Press, 1939: s. 61-62.

Gabriele D'Annunzio'nun meselinin İtalyan faşizminin yeniden ele alıp ileriye taşıyacağı yeni bir siyasi ayinin bileşenlerini içerdiğini düşünmekte haklıdır.[8]

Almanya, Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda dekadans mitinin yeniden canlandırıcı şiddet kültüne dönüştüğü bir diğer ülkeydi. Bu dönüşümü detaylandıran yazarlar arasında en popüler olanı Ernst Jünger'di. Jünger, savaş sonrası yazılarında savaşı coşku ve erkekliğin bir araya gelmesiyle oluşan bir "iç deneyim" olarak yücelttikten sonra 1932 yılında yeni bir çağı doğuşunu ilan etmişti. Bu çerçevede Jünger ırkı, teknolojiyi ve güç istencini bir potada eritip totaliter bir diktatörlüğü tanımlamak için kullandığı metaforla "işçi" çağını selamlamıştı.[9] Uygarlıkların biyolojik organizmalarla paylaştığı yaşam döngüsünün sonunda yok olmaya mahkûm olduğunu iddia ederek 1918 yılında Batı'nın çöküşünü ilan eden Oswald Spengler,[10] Weimar Cumhuriyeti döneminde milliyetçiliğin canlandırıcı gücünü yeniden keşfetmişti. Spengler, bir süre sonra Nietzscheci dekadans pathosundan vazgeçerek, sosyal darwinizmden ödünç aldığı ırklar arası mücadele fikrini benimsedi. Batı medeniyetini tehdit eden iki devrim –"sınıf mücadelesi ve ırk mücadelesi"[11]– üzerine düşünürken Avrupa'yı kurtara-

---

8 George L. Mosse, "The Poet and the Exercise of Political Power: Gabriele D'Annunzio", *Masses and Man. Nationalist and Fascist Perceptions of Reality*, New York: Howard Fertig, 1980: Bölüm 4. D'Annunzio ile ilgili ayrıca bakınız Renzo De Felice, *D'Annunzio politico (1918-1928)*, Bari-Rome: Laterza, 1978.

9 Ernst Jünger, *Le Travailleur*, Paris: Christian Bourgois, 1989 (Ernst Jünger, *Der Arbeiter: Herrschaft und Gestalt*, Stuttgart: Klett-Cotta, 1982 [1932]).

10 Oswald Spengler, *Le Déclin de l'Occident*, 1948

11 Oswald Spengler, *Jahre der Entscheidung. Deutschland und die*

bilecek gücü bulmuştu. Almanlar, diyordu Spengler 1933 yılında, "dünya tarihinin kaderini yaşayacak, bu kaderi şekillendirecek ve hatta *belirleyecek* kadar gençken, diğer uluslar basit bir savunmadan fazlasını yapamayacak kadar yaşlı ve serttir."[12]

Avrupa kültürü, iki savaş arası dönemde 1789 geleneğine aykırı değerlere bağlı kalmıştı. İtalya'da, Fransa'da, Almanya'da ve hatta İngiltere gibi gelenek liberalizmin yurdunda bile pek çok entelektüel, milliyetçiliğin, antisemitizmin, "muhafazakâr devrim"in, antidemokratik elitizmin ve faşizmin cazibesine kapılmıştı.[13] Maurras ve Drieu la Rochelle, 1930'lu yıllarda Fransa'da Malraux ve Gide kadar etkiliyken Weimar Cumhuriyeti döneminde Ernst Jünger, Erich Maria Remarque kadar ünlüydü ve Oswald Spengler de Walter Benjamin ya da Ernst Bloch'tan daha çok okunuyordu.

Thomas Mann, 1920'lerin başlarında yayımlanan *Büyülü Dağ* adlı eserinde, bu demokratik, rasyonalist ve ilerlemeci entelektüel ile moderniteye başkaldıran romantik ve apokaliptik nihilist arasındaki çatışmanın bir alegorisini çizmişti. Romanın iki kahramanı Settembrini ve Naphta, Birinci Dünya Savaşı sonrasında *Betrachtungen eines Unpolitischen* başlıklı bir "muhafazakâr devrim" manifestosu yayımlayan yazarının iki ruhu olarak yorumlanmıştı. (Öte yandan Mann çok sonraları, Amerika Birleşik Devletleri'nde sürgünken, BBC için hazırladığı programlarda Nazizmin

---

weltgeschichtliche Entwicklung, Münih: J. C. Beck, 1933: s. 147.

12 *A.g.e.*, s. XII.

13 Bakınız Alastair Hamilton, *The Appeal of Fascism. A Study of Intellectuals and Fascism 1919-1945*, New York: MacMillan, 1971.

suçlarını ifşa ederek ülkesinin demokratik vicdanını temsil edecekti.) Diğerleri bu romanda Thomas Mann'ın, felsefesi Settembrini'nin hümanist pozitivizmini anımsatan kardeşi Heinrich ile kurduğu diyaloğun edebi bir başkalaşımını görmüştü. Daha yakın bir dönemde ise yazarın Birinci Dünya Savaşı'nın arefesinde İsviçre Alpleri'nin kalbine yerleştirdiği bu romanvari çatışma, 1929 yılında Davos'ta gerçekleşecek olan ünlü bir felsefi tartışmanın habercisi olarak anılmıştı. Söz konusu tartışma, Alman Aydınlanması'nın son temsilcisi Ernst Cassirer ile *Varlık ve Zaman* başlıklı eserin genç yazarı ve birkaç yıl sonra Nazi rejimine katılmasına neden olacak politik ontolojinin yeni bir biçiminin kurucusu Martin Heidegger arasında yaşanmıştı.[14]

Avrupa entelijansiyasının iki savaş arası dönemdeki yönelimi, karşıt olsalar da zaman zaman birbirlerine müdahale eden bu iki felsefi ve politik kutup arasında gidip geliyordu. Hatta bazı eleştirmenler, Thomas Mann'ın nihilist Naphta tasvirinin, 1911 yılında yayımlanan *Die Seele und die Formen* adlı eserin o dönem komünizme mesafeli yazarı genç Georg Lukács ile 1919 yılında Béla Kun önderliğinde kurulan kısa süreli Macaristan Sovyet Cumhuriyeti'nde Kültür ve Eğitim Halk Komiseri Yardımcısı olarak atanan Georg Lukács'tan ilham aldığını ileri sürdüler.[15] Dolayı-

---

14 Rüdiger Safranski, *Heidegger et son temps. Biographie*, Paris: Grasset, 1996: s. 197-202.

15 Judith Marcus, kitabının ikinci bölümünün temel tezini bu hipoteze dayandırmıştır; bakınız *Georg Lukács and Thomas Mann. A Study in the Sociology of Literature*, Amherst: The University of Massachusetts Press, 1987: s. 53vd. Romantizmin çoklu yüzüyle ilgili olarak bakınız Michael Löwy ve Robert Sayre, *Révolte et mélancolie. Le romantisme à contre-courant de la modernité*, Paris: Payot, 1992.

sıyla romantik olarak Naphta'nın, biri muhafazakâr diğeri devrimci olmak üzere iki yüzü olan bir tür Ianus figürüdür. Bu içsel çelişki bize, savaş sonrası siyaset felsefesinin yenilenmesinde dikkate değer bir rol oynayan –çoğu durumda Yahudi ve antifaşist– birçok entelektüelin, hem eleştiriyi hem de sahiplenmeyi içeren bir diyaloğa girdikleri muhafazakâr düşüncenin figürleri ve akımlarıyla yollarını kesiştiğini anımsatır. Sadece Hannah Arendt ve Hans Jonas değil, Herbert Marcuse ve Günther Anders gibi Marksistler de Heidegger'in öğrencileriydi.[16] Gerçek şu ki Naphta, 1930'lu yıllarda bir seçim yapmak zorunda kalacaktı: *Zivilisation*u reddetmesi, nasyonal sosyalizmin Cermen mitolojilerine, hatta kanının ve toprağının gizemini kabul edebileceği gibi faşizmin somutlaştırdığı moderniteye yönelik radikal eleştirisine de aynı derecede sığınabilir.

Bu tarihsel konjonktürde komünizm ile faşizm, çözüm sunabilecek yegane güç olarak kendisini göstermişti. Troçki'nin *Terörizm ve Komünizm* (1920) kitabı ile Jünger'in *Der Arbeiter* (1932) kitapları arasındaki çarpıcı simetrinin bir benzeri Gramsci'nin *Hapishane Defterleri* (1939-1935) ile Schmitt'in *Siyasal Kavramı* (1932) kitapları arasında da vardı. Burada söz konusu olanın siyasal bir yakınlık ya da içerik benzerliği olmadığı açıktır: Neticede Troçki ile Gramsci proletaryanın özgürleşmesini kuramsallaştırırken Jünger ve Schmitt de "tartışma" çağının sona erip total devletin doğuşunu müjdeliyorlardı. Bir taraf devrime hazırlanırken diğer

16 Heidegger'in Yahudi ve genellikle solcu entelektüelşe üzerindeki etkisi, çoğu kez tek bir bakış açısıyla ele alınsa da pek çokları tarafından analiz edilmiştir: Nisal bakınız Richard Wolin, *Heidegger's Children. Hannah Arendt, Karl Löwith, Hans Jonas, and Herbert Marcuse*, Princeton: Princeton University Press, 2001.

taraf karşıdevrimin kurumsallaşması için dil döküyordu. Şayet bu yazarların aralarında bir simetriden söz edeceksek, bunun amansız bir çatışma içinde oldukları iç savaş topraklarındaki ortak köklerine dayandığını belirtmek gerek. İşçi sınıfının kendini özgürleştirmesinin kuramcısı, 1917 yılından sonra Sovyet iktidarının savunulmasının zorunlu olduğunu kabul edip bir de proleterya diktatörlüğünü askerileşmiş bir Komünist Parti'nin iktidarıyla özdeşleştirince Kızıl Ordu'yu kurdu. Gramsci ise Batı'da devrimi terimin askeri anlamıyla bir strateji olarak tasarlamıştı; Gramsci'ye göre –tıpkı safları siperlerle sağlamlaştırmadan kati surette taarruz edilmediği Birinci Dünya Savaşı'nda olduğu gibi– "mevzi savaşı" (siyasi hegemonyanın sivil toplumu fethi), "manevra savaşı"ndan (ayaklanma) önce gelmelidir.[17] Jünger, "işçi" (*Der Arbeiter*) profilini savaş deneyiminin şekillendirdiği yeni bir insanlığın ifadesi olarak çizerken[18] Schmitt "total devlet"in ortaya çıkışını, bu çatışmanın doğal bir sonucu olarak tanımlamıştı.[19] Ortaya çıkan yeni devrimci öznenin –başka bir deyişle toplumu yeniden örgütleyecek bir güç olarak proletaryanın– yaratıcı ontolojisi, gerek Troçki gerekse Gramsci açısından, askeri bir çatışma olarak devrim vizyonuna dönüşür; tıpkı Jünger ve Schmitt için olduğu gibi liberalizmin artık modası geçmiş erdemlerinin yerini savaşçı bir devletin erdemleri almıştır. Marksistler, gerek reformizmi gerekse devrimci kendiliğindenliği, münhasıran güç ve baskı soru-

---

17 Bakınız Antonio Gramsci, *Quaderni del carcere*, Torino: Einaudi, 1975: Cilt III, s. 1566-1567. Ayrıca bakınız Perry Anderson, Sur Gramsci, Paris, Maspero, 1978 (Antonio Gramsci, *Hapishane Defterleri*, Cilt III, çev: Barış Baysal, Kalkedon Yayınları, 2012).

18 Jünger, *Der Arbeiter*.

19 Carl Schmitt, "La notion de politique", *La Notion de politique/ Théorie du partisan*, s. 57-63.

nuna odaklanan bir düşünce lehine reddettiler. Sosyalizm, devrimci ikonografide, Pellizza da Volpedo'nun 1901 yılında tamamladığı başyapıtı *Dördüncü Kuvvet*'te resmedildiği gibi artık emekçi halkın barışçıl ve kendinden emin ilerleyişini temsil etmiyordu (Görsel 11).[20]Sosyalizm, Aleksandr Deyneka'nın *Petrograd Savunması* (1927) adlı eserinde ya da İspanya İç Savaşı'nın cumhuriyetçi propaganda fotoğraflarında olduğu gibi artık disiplinli ve silahlı bir işçi ordusuyla somutlaşıyordu (Görsel 12). Devrim ve karşıdevrim, komünizm ve faşizm, ölümcül bir mücadele içine girseler de barış, liberalizm, parlamentarizm ve ilerleme çağına son veren silahlı bir yüzyıla, bir savaş yüzyılına ait olma bilincini paylaşırlar. Her iki düşünce de siyaseti silahlı bir çatışma, devleti de bir savaş aracı olarak görüyordu; liberal demokrasi, artık geçmişte kalmış bir çağın hatırası gibidir. Lenin, 1918 yılında "dönek Kautsky"nin[21] reformist ve parlamenter sosyalizmine karşı savaş açmıştı; Schmitt de birkaç yıl sonra "karar veren"[22] bir egemen talep eden bir çağda "tartışan sınıf"ın arkaik bir ifadesi olan liberalizmin ölümünü ilan etti. Bolşevik sosyal demokrasi eleştirisi ile faşist liberalizm eleştirisi, geri dönüşü olmayan bir kopuşa ilişkin aynı farkında-

---

20 Michele Nani, "'Dalle viscere del popolo'. Pellizza, il 'Quarto Stato' e il socialismo", Michele Nani, Liliana Ellena ve Marco Scavino, *Il Quarto Stato di Pellizza da Volpedo tra cultura e politica*, Torino: Istituto di Studi storici Gaetano Salvemini, 2002: s. 13-54.

21 Lénine, *La Révolution prolétarienne et le renégat Kautsky*, Paris: Éditions sociales, 1971 (Vladimir İlyiç Lenin, *Proleter Devrimi ve Dönek Kautsky*, çev: Ferit Burak Aydar, Agora Kitaplığı, 2011).

22 Carl Schmitt, 1922 yılında "diktatörlüğün güncelliği"ni vurgulayarak bunu "tartışmanın tersi" olarak değerlendirdi; bakınız Théologie politique, s. 71 (Carl Schmitt, *Siyasi İlahiyat: Egemenlik Kuramı Üzerine Dört Bölüm*, çev: A. Emre Zeybekoğlu, Dost Kitabevi, 2016)

lığı paylaşıyorlardı. İnandıkları değerler radikal bir şekilde farklı olsa da ikisi de savaş ve devrimin yarattığı yeni bir toplum tasavvur ediyordu.

Görsel 11. Giuseppe Pellizza da Volpedo, "Il Quarto Stato" (Dördüncü Kuvvet), 1901

Görsel 12. Gönüllü Cumhuriyetçi Milisler, Barcelona, Temmuz 1936

Yasallık ve Meşruiyet

Hukuk devletinin ve parlamentarizmin derin kriziyle karşı karşıya kalan savaş sonrası devrimlerin ve karşıdevrimlerin aktörleri, "yasal egemenliği" modern iktidar biçimi olarak gören Weberyen teşhise artık inanmıyorlardı. Bu nedenle Carl Schmitt'in Weimar Cumhuriyeti'nin gerileme döneminde, 1932 yılında bizzat kuramsallaştırdığı yasallık ve meşruiyet arasındaki karşıtlığın öncülleri olarak Lenin ve Lukács'tan bahsetmesi şaşırtıcı değildir.[23] Schmitt, tam da burada iki Marksistin, Ekim Devrimi'ni müteakip Orta Avrupa'yı sarsan devrimci dalganın bilançosunu çıkardığı, 1920 yılında yayımlanan iki metnine atıfta bulunmuştu. Carl Schmitt'in atıfta bulunduğu ilk metin, Lenin'in Komintern'deki sol akımlara karşı kaleme aldığı ve yasal olan-yasadışı olan, parlamenter-isyancı mücadele biçimlerini somut koşullara göre birleştirmenin bir zorunluluk olduğunu iddia ettiği *'Sol' Komünizm, Bir Çocukluk Hastalığı* idi.[24] İkinci metin ise Béla Khun Cumhuriyeti'nin işçi sınıfı konseylerinin ezilmesinden sonra Viyana'ya sığının Macar filozofun kaleme aldığı ve daha sonra *Tarih ve Sınıf Bilinci* (1923) kitabına dâhil ettiği "Yasallık ve Yasadışılık" makalesidir. Bu metinde Lukács, yasallığa uyum sağlamanın yanı sıra onu

---

23 Carl Schmitt'in Lenin ve Lukács değerlendirmesine ilişkin referans için bakınız Carl Schmitt, "Das Problem der Legalität" (1950), *Verfassungsrechtliche Aufsätze aus den Jahren 1924-1954. Materialen zu einer Verfassungslehre*, Berlin: Duncker & Humblot, 1958: s. 450. Ayrıca bakınız Carl Schmitt, *Glossarium. Aufzeichnungen der Jahre 1947-1951*, s. 50.

24 Lénine, *L'Extrémisme, maladie infantile du communisme*, Paris: Éditions sociales, 1979: s. 36-37 (Vladimir İlyiç Lenin, *'Sol' Komünizm, Bir Çocukluk Hastalığı*, çev: Ferit Burak Aydar, Agora Kitaplığı, 2010).

terk etmeyi reddeden "oportunizm"in simetrik tuzaklarına karşı uyarılarda bulunur; bu anlamda politik mücadeleyi parlamentarizmle ve yeraltına inmeyi idealleştirerek ilkesel olarak yasal bağlamdaki herhangi bir eylemi reddeden "romantizm"le özdeşleştirir. Schmitt, bu iki tutumun da yanlış olduğuna kanaat getir zira ona göre yasallık ile yasadışılık arasındaki tercih tamamen taktikseldir ve komünist hareketin işlemesi gereken somut koşullardan doğmaktadır. Devrim kendisini dayatmak için eski devlet aygıtını, yine devletin yasal mekanizmasıyla yıkması gereken yeni bir meşruiyetin taşıyıcısıdır.[25] Yasallık ile yasadışılık arasındaki bu diyalektik, devleti sınıfların ve sınıf çatışmasının üzerinde bir oluşum olarak gören liberal vizyonun eleştirisi üzerine kuruludur. Bolşevikler bu kanaati temel alarak 1917 yılının Aralık ayında (sol sosyalist devrimcilerin partisiyle çoğunluk oluşturdukları) Kurucu Meclis'i, başka bir deyişle onların gözünde tarihsel olarak eskimiş bir yasallığın sembolü olan ve bu bağlamda Sovyet iktidarının meşruiyetiyle çelişen Kurucu Meclis'i feshetmeye karar vermişlerdi. Bu nedenle Lenin, 1919 yılında yayınlanan ve Karl Kautsky'e karşı yazılan buroşüründe, "devrimin çıkarlarının Kurucu Meclis'in resmi haklarının önüne geçmesinin doğal olduğunun" altını çizmişti.[26]

Schmitt ise kendi namına hukuk devletinin iç savaş çağına uygun düşmediğine ve giderek "total devlet" ile yer

25 György Lukács, *Histoire et conscience de classe*, Paris: Éditions de Minuit, 1960: s. 308 (Georg Lukács, *Tarih ve Sınıf Bilinci*, çev: Yılmaz Öner, Belge Yayınları, 2006)

26 Lénine, *La Révolution prolétarienne et le renégat Kautsky*, s. 148 (V. İ. Lenin, "Kurucu Meclis ve Sovyet Cumhuriyeti", *Seçme Eserler*, Cilt 7, çev: Süheyla Kaya, İnter Yayınları, 1996: s. 165-175).

değiştirdiğine inanıyordu. Weimar Cumhuriyeti'nin yaşadığı krizin doruk noktasına ulaştığı 1932 yılında yayınladığı "Yasallık ve Meşruiyet" makalesinde Schmitt, bu iki nosyon arasındaki aşılmaz çelişkiyi analiz etmişti.[27] Schmitt'e göre yasallık içerikten yoksundu ve farklı parlamento çoğunluklarına uyum sağlayan ve nihai ifadesini 19. yüzyıl liberalizminde bulan muğlâk bir prosedürden başka bir şey değildi. Yasallık nosyonunun temeli, iktidarın yasal rasyonelleşmesi süreciydi ve bu sürecin nihai sonucunu da, Weber çok açık bir şekilde ortaya koyuyordu: modern bürokratik devlet. Devlet iktidarı, giderek daha fazla kişilik dışılaştı zira onu somutlaştıranlar, onları tutsak eden yasayı uygulamakla sınırlanmışlardı. Bununla birlikte Avrupa'da Birinci Dünya Savaşı ile, daha da özelde Almanya'da 1930 yılında sonra başlayan krize benzer bir toplumsal ve siyasal kriz çağında liberalizmin de çare olmadığı ortaya çıktı. Böyle bir çağda devlet iktidarı, artık normların uygulanmasıyla sınırlı kalamayacağı gibi kaçınılmaz olarak daha yüksek bir otoriteden alınacak bağlayıcı kararları gerektirecekti: İşte Schmitt'e göre meşruiyetin kaynağı buydu. Bu da eski tahakküm biçimlerini (mutlakiyetçilik) modern eş değerleri (karizmatik tahakküm) ile onararak iktidarı kişiselleştirmek anlamına gelir. Başka bir deyişle yasa *ethosu*nun yerini, eylem *pathosu* almalıydı.

Bu argüman, Schmitt'in cumhurbaşkanının niteliğine yönelik görüşüne ilham kaynağı olmuştu; Buna göre cumhurbaşkanı, anayasanın ruhunu korumak için, yasal biçiminin üzerinde kabul edilen bir iktidarın meşruiyeti

---

27 Carl Schmitt, *Legalität und Legitimität,* Berlin: Duncker & Humblot, 1998 (Carl Schmitt, *Kanunilik ve Meşruiyet*, çev: Mehmet Cemil Ozansü, İthaki Yayınları, 2018).

adına anayasanın normlarını askıya alma hakkının kendisinde olduğunu iddia eden bir "anayasa koruyucusu"ydu. Schmitt, Cumhurbaşkanı Hindenburg'un, Sosyal Demokrat Parti liderliğindeki Prusya hükümetini, hükümeti (kendisinin de danışmanlarından biri olduğu) Şansölye Franz von Papen'in otoritesine tabi kılarak feshetmesi sürecindeki *zor kullanımını* (*coup de force*) onaylamıştı. Schmitt bununla da yetinmemiş ve aynı ruhla, cumhurbaşkanının yasayı askıya almak, yıkıcı partileri (KPD ve NSDAP) yasaklamak ve bir diktatörlük kurmak için Weimar Anayasası'nın 48. Maddesi'ni kullanmasını istemişti. Devlet, kendisini yok etmek için yasallığı kullanmak isteyen güçler karşısında kendisini yasal yollarla tamamen savunamaz. Bu nedenle kurumlarının yasallığını göz ardı edip eyleme geçebilecek egemen bir otoriteye tam yetki vermelidir. 1928 yılında başlayan Schmitt'in *kararcılığını* Kelsen'in *normativizmiyle* kıyaslayan polemik, bu doğrultuda sürdürülmüştü.[28] Bu otoriter çözümün Weimar Cumhuriyeti'ni "kurtarma"yı değil, demokrasiyi yıkmayı ve onu (cumhurbaşkanı tarafından dayatılan, hatta gerekirse bir referandum müeyyidesi olarak) egemen bir diktatörlükle değiştirmeyi hedeflediğini söylemeye gerek yok sanırım.[29] Schmitt'in önerisinin altında yatan anlamın bu olduğu, Hitler'in 1933 yılında iktidara gelmesinin hemen ardından Schmitt'in Nazizme olan bağlılığı göz önüne alınacak olursa, netleşecektir.

---

28 Bakınız Dan Diner ve Michael Stolleis (ed.), *Hans Kelsen and Karl Schmitt. A Juxtaposition*, Gerlingen: Bleicher Verlag, 1999.

29 Bakınız Olivier Beaud, *Les Derniers Jours de Weimar. Carl Schmitt face à l'avènement du nazisme*, Paris: Descartes & Cie, 1997 ve Gopal Balakrishnan, *The Enemy. An Intellectual Portrait of Carl Schmitt*, Londra: Verso, 2000: Bölüm 12 ve 13.

Lenin ve Schmitt'in önerilerinin antidemokratik karakteri, solun eleştiri oklarına maruz kalmıştı. Rosa Luxemburg, Freikorps tarafından katledilmesinden kısa bir süre önce kaleme aldığı son makalesinde, Bolşeviklere ısrarla şunu hatırlatıyordu: "Proletaryanın tarihsel görevi, bir kez iktidara geldiğinde, burjuva demokrasisinin yerine sosyalist demokrasiyi yaratmaktır, her türlü demokrasiyi yok etmek değil."[30] Amerika Birleşik Devletleri'nde sürgündeyken parlak bir akademik kariyere sahip olan sol görüşlü genç siyaset bilimci Otto Kirchheimer, 1933 yılında yayımladığı makalesinde, öğrencisi de olduğu Schmitt'in tezlerine yönelik eleştirel bir tavır takınmıştı. Kirchheimer, en yüksek devlet otoritesinin demokratik bir seçimle elde edilmesi durumunda bile bu otoritenin "referandumdan gelen tekil meşruiyeti"nin parlamentonun yerini alması durumunda bu meşruiyetin artık "demokratik" olarak tanımlanamayacağının altını çizmiş; bu çerçevede aktörlerinin özgürlüğü, eşitliği ve çoğulculuğu olmadan ve katılım ve müzakere hakları sağlanmadan demokrasiden bahsedilemeyeceğini vurgulamıştır.[31]

Savaş sonrası çalkantılı dönem entelektüel alanı kutuplaştırmış, sonuç alınamayacağı baştan belli olan hayret verici diyaloglara girişen paradoksal devrimci ve muhafazakâr figürler yaratmıştı. Burada söz konusu olan mütemadiyen "kızıl faşizm" ve "kahverengi Bolşevizm" belirtileri keşfet-

---

30 Rosa Luxemburg, "La tragédie russe", *Œuvres II (Écrits politiques 1917-1918)*, Paris: Maspero, 1969: s. 88.

31 Bakınız Otto Kirchheimer, "Remarks on Carl Schmitt's Legality and Legitimacy", Franz L. Neumann, Otto Kirchheimer, *The Rule of the Law Under Siege*, Berkeley: University of California Press, 1996: s. 64-98.

meye hazır ve de nazır olan totalitarizmin liberal eleştirmenlerinin iddia ettiği gibi *coincidentia oppositorum* (*karşıtların birliği*) değildi; Bu uçlar bir araya gelmiyordu. Weimar Cumhuriyeti döneminin "nasyonal Bolşevizm" kuramcılarından Ernst Niekisch gibi az sayıdaki yalıtık ve paradoksal figür, sağ ve sol devrimleri arasındaki yakınsama rotasının çıkmaz bir yol olduğunu kanıtlamaya çalışmıştı.[32] Bazılarının bunu dönemin baskın eğilimi olarak gördüğüne şüphe yok. Misal Curzio Malaparte, *Coup d'état: The technique of revolution* (1931) adlı eserinde, *catilinara*'ların (komünistler ve faşistler)[33] egemen olduğu bir çağın gelişini kuramsallaştırmaya çalışmıştı; bu minvalde Malaparte'a göre iktidarı zorla ele geçirme konusunda aynı iradeyi göstermenin yanı sıra parlamentarizmin yöntemlerine karşı da aynı güvensizliği duyan komünistler ve faşistler, Avrupa'da ciddi bir yankı uyandırmıştı. Öte yandan Malaparte'nin şaşaalı düz yazısı, gerçekliğe teğet geçmiş ve Troçki'yi "sağın *catilinara*'ları" (faşistler ve "devletin putperestleri"[34]) ile birlikte "modern darbe tekniğinin yaratıcılarından biri" olarak düşünme ça-

---

32 "Nasyonal Bolşevizm" ile Rus Devrimi'nin cazibesine kapılan Alman nasyonalist sağ akımlarıyla ilgili bir değerlendirme için bakınız Louis Dupeux (ed.), *La "Révolution conservatrice" dans l'Allemagne de Weimar*, Paris: Kimé, 1992: s. 361-376; Ernst Otto Schüddekopf, Linke Leute von Rechts. *Die nationalrevolutionären Minderheiten und der Kommunismus in der Weimarer Republik*, Stuttgart: Kohlhammer, 1960 ve Stefan Breuer, *Anatomie de la Révolution conservatrice*, Paris: Éditions de la Maison des sciences de l'homme, 1996. Filolojik açıdan titizlikle hazırlanmış daha az bağlamsal bir analiz için ise ayrıca bakınız Jean-Pierre Faye, *Langages totalitaires*, Paris: Hermann, 1972: s. 79vdd.

33 Curzio Malaparte, "Tecnica del colpo di Stato" (1931), *Opere scelte*, Milan: Mondadori, 1997: s. 132.

34 *A.g.e.*, s. 132, 139, 198.

bası, kitapçığını liberalizmin kriz çağının başkaldırı rehberlerinden biri yapmak yerine basit bir "hatalar rehberi"ne[35] dönüştürmüştü.

Bu hatalar rehberi, 1923 yılında, Fransızların Ruhr'u işgal etmesinin ardından Almanya'yı sarsan milliyetçi dalga sırasında kısa bir süre için değer buldu. Berlin'deki Komintern temsilcisi Karl Radek, Versay Anlaşması'nı ülkeyi bir koloni mertebesine indirgeme girişimi olarak analiz etmiş ve devrimci mücadelenin tam da bu nedenden ötürü "ulusu ön plana çıkarmak" zorunda olduğunun altını çizmişti.[36] Bu teşhisi temel alan Radek, Almanya'nın sosyalist kurtuluş mücadelesi adına aşırı sağın bu genç militanına bağlılığını ortaya koyan "Schlageter çizgisi"ni geliştirmişti. Komünist Enternasyonal'in yürütme kurulu toplantısında şöyle demişti: "Alman nasyonalizminin bu şehidinin kaderi unutumamalı ya da yalnızca üç beş kelamla onurlandırılmamalı. Çünkü bize ve Alman halkına öğreteceği çok şeyi var."[37] İşçi sınıfının komünist davayı çoktan kazandığına inanan Radek, nasyonalizmin cazibesine kapılan yoksullaşmış küçük burjuvaziyi fethetmenin bir yolunu bulmaya çalışıyordu. Nasyonalizm, Schlageter'i "hiçliğin gezgini" haline getirir-

35 Sonia Blatmann, "*La Technique du coup d'État*: un manuel de l'équivoque", *Chroniques italiennes*, no 4, 1995. Malaparte ile ilgili bakınız Luigi Martellini, "Malaparte saggista politico: le 'rivoluzioni europee'", edit: Gianni Grana, *Malaparte scrittore d'Europa*, Prato: Marzorati, 1991: s. 95vdd. Troçki, kitabının son sayfalarında Malaparte'a yanıt vermişti: *Histoire de la révolution russe*, Cilt II, s. 672-673 (Lev Troçki, *Rus Devriminin Tarihi: Ekim Devrimi: Başarısız Karşı Devrim Girişimi*, çev: Bülent Tanatar, Yazın Yayıncılık, 1998).

36 Pierre Broué, *Révolution en Allemagne, 1917-1923*, s. 690.

37 *A.g.e.*, s. 692.

ken komünizm onu "tüm insanlık için daha iyi bir geleceğin gezgini"ne dönüştürmeliydi.[38] Bu Komünist Parti ile Nazilerin temaslarını, yaptıkları bazı ortak mitingleri ve hatta –Naziler komünistlerin lehine dönen bir girişimi yarıda kesse de– Radek ve Paul Frölich'in imzalarının, Ernst Graf Reventlow ve Arthur Moeller van den Bruck'ın imzalarıyla yan yana durduğu bir broşürü açıklıyor.[39]

Bu kısa epizot, sağ ve sol devrimciler arasında bir diyaloğun imkânsızlığını göstermenin yanı sıra bir felaket durumunda aşırılığa varan çözümlere yönelik güçlü bir dürtüye de neden olmuştu. Geçmişle köprüleri yakabilme iradesi, milliyetçi akımların Sovyet deneyimine gösterdikleri ilgiyi açıkladığı gibi bu akımların devrimci jargonlarını da aydınlatmaktadır. Mussolini ve Hitler yasal yollarla iktidara gelmişti. Mussolini 1923 yılının Ekim ayında Kral III. Vittorio Emanuele tarafından yeni hükümeti kurmakla görevlendirilirken Hitler de 1933 yılının Ocak ayında Cumhurbaşkanı tarafından Almanya Şansölyesi olarak atandı. İtalya'da bir yıl içinde gerçekleşen siyasal dönüşüm, Almanya'da daha yoğun ve travmatik bir biçim aldı. Bununla birlikte gerek İtalyan Faşizmi gerekse Alman Nazizmi, bu dönüm noktalarını gerçek devrimler olarak gördü. Mussolini'nin iktidara gelmesi, kendisi açısından "isyan ve devrim" demekti.[40] Faşist rejim, yeni bir çağ açan silahlı bir ayaklanma olarak Roma'ya Yürüyüş efsanesini bir adım öteye taşımıştı. Tıpkı Fransız Devrimi'nde olduğu gibi faşist rejim de yeni bir tak-

---

38 *A.g.e.*, s. 693.

39 *A.g.e.*, s. 694.

40 Benito Mussolini, *Scritti e discorsi*, Milano: Hoepli, 1939: Cilt IV, s. 293. Ayrıca bakınız Simonetta Falaschi-Zamponi, *Fascist Spectacle. The Aesthetics of Power in Mussolini's Italy*, s. 2.

vim hazırlamakla işe başlamıştı. 29 Ekim 1922 tarihi, "faşist dönem"in birinci yılıydı ve 29 Ekim, rejim çökene kadar ulusal bayram olarak kabul edilmişti.[41] "Faşist devrim"in onuncu yıldönümü, 1932 yılında görkemli bir şekilde kutlanmıştı.

Alman nasyonalizmi de benzer bir dili benimsemişti. Ernst Jünger, *Standorte* gazetesi için yazdığı pek çok makalede, nasyonalistleri "gericiler" olarak göstermenin yaratacağı yanlış anlamaları gidermeye çalışmıştı. Jünger, siperlerin terk edilmesinin ardından Spartakistlere, daha açık ifadeyle onları "can düşmanları" olarak karşılayan komünist devrimcilere karşı sivil cephede savaşılması gerektiğini ikrar etmişti.[42] Gelgelelim Bolşevizme karşı bu muhalefet, nasyonalistleri gerici yapmamıştı zira muhafazakâr kültürün temel akımlarının aynı derecede sahiplendiği kadim bir geleneğe ait olsalar da siyasal mücadelenin "savaşın başka yollarla devam ettiği" anlamına geldiği bağlamda, "devrimci yöntemleri"[43] benimseme gerekliliğini kabul etmişlerdi.[44] "Bizim için önemli olan" diyordu Jünger, "devletin biçiminde bir devrim değil, daha ziyade kaosun ortasındayken bile derinlerden yükselen yeni biçimler yaratabilen bir ruh devrimidir."[45] Başka bir deyişle bu devrim, savaşın neden olduğu derin dönüşümlerin tamamlanmasından başka bir şey değildi. Propaganda Bakanı Josef Goebbels, 1933 yılının

41 Bakınız Emilio Gentile, *Il culto del Littorio. La sacralizzazione della politica nell'Italia fascista*, Bari-Rome: Laterza, 1993: s. 90-98.

42 Ernst Jünger, "Die Methode der Revolution", *Politische Publizistik, 1919 bis 1933*, s. 116.

43 Ernst Jünger, "Die Reaktion", *a.g.e.*, s. 119-125.

44 Ernst Jünger, "Unserer Politiker", *a.g.e.*, s. 64.

45 *A.g.e.*, s. 18.

Kasım ayında Reich Kulturkammer'ın açılışında yaptığı konuşmasında, Hitler'in iktidara yükselişini "topyekûn devrim" olarak tanımlamıştı. Bu, Goebbels'in gözünde "Alman ulusunu tek bir halk (*Volk*) haline getirmeye" başlayan "aşağıdan bir devrim"di. Bu devrim de her gerçek devrim gibi "kültürel hayatımızda ve ruhsal yaratımımızda radikal bir dönüşümü arzular."[46]

1930'larda faşizmden komünizme geçen bir akademisyen ve entelektüel olarak sıra dışı bir şahsiyet olan Delio Cantimori, faşizmin "devrimci" doğasını güçlü bir şekilde vurgulamıştı. 1931 yılında yayımladığı "Fascismo, rivoluzione e non reazione europea" başlıklı makalesinde bu formülün ne anlama geldiğini netleştirmeye çalışmıştı. Cantimori'ye göre ortada *yeni* bir hareket vardı ve bu hareket *Eski* Dünya'yı, yeniden inşa edilmesi gereken Eski Avrupa'yı fethetmek için yarıştığı komünizm kadar yeni bir hareketti. Mussolini'nin, otoriter ve muhafazakâr bir asker olan Primo de Rivera gibi bir diktatör olmadığını vurguladıktan sonra Rönesans ve *Risorgimento* sürecini tamamlayan "büyük bir ulusal devrimin lideri" olduğunun altını çiziyordu. Öte yandan yıkıcı karakterinin, mirasçılarını daha ziyade Marksizmde ve komünizmde bulan Jakoben geleneğiyle pek de bir ilgisi yoktur. Faşist ve komünist devrimler birbirlerine karşı bir mücadele içindeler. Kanımca Cantimori'nin faşizmi, "aşırı devrim ile aşırı gericiliğin temsil ettiği taleplerin diyalektik bir sentezi" olarak görmesinin nedeni de budur.[47]

---

46 Joseph Goebbels, "Die deutsche Kultur vor neuen Aufgaben. Rede zur Eröffnung der Reichskulturkammer in Berlin", Reden 1932-1945, Gondrom: Bindlach, 1991, p. 131-132.

47 Delio Cantimori, "Fascismo, rivoluzione e non reazione europea", *Politica e storia contemporanea. Scritti 1917-1942*, Torino: Einaudi,

Mussolini de aynı şekilde faşizmi bir tür "devrime karşı devrim" olarak tanımlamıştı. George L. Mosse, Emilio Gentile ve Zeev Sternhell gibi tarihçiler için faşizm, aynı anda hem bir devrim hem bir ideoloji hem bir dünya görüşü hem de bir kültürdü. Devrimdi çünkü yeni bir toplum inşa etmeye çalışıyordu. İdeolojiydi çünkü Marksizmi reddettikten sonra hem muhafazakârlığa hem de liberalizme eşit mesafede durarak alternatif bir yol arayan bir perspektifle nasyonalizmi yeniden formüle etmişti. Bir dünya görüşüydü zira tarihsel bir bakış açısının ürünü olan politik projesiyle "yeni bir insan" yaratmak istemiş ve bu bağlamda kendisini ulusun tanrısal kaderi olarak sunmuştu. Nihayet bir kültürdü çünkü kolektif imgelemi dönüştürmek, yaşam tarzlarını değiştirmek, özel ve kamusal hayat arasındaki her türlü çelişkiyi ortadan kaldırmak arzusundaydı. Bu açıkça "sağın devrimi"ydi[48] evet, toplumsal dinamiği orta sınıftan yükselen ve yeni bir uygarlık inşa etme hırsıyla devlete, ulusa ve sınıfa odaklanan "sağın devrimi".[49] Başka bir deyişle hem antiliberal hem antiMarksist, "spiritüel" ve "komüniteryan" bir devrim.[50] Bu devrim, kendisini komünist devrimin karşıt ucunda konumlandırmanın yanı sıra bir ideolojinin, bir

1991: s. 117-118. Bu metinle ilgili daha geniş bri değerlendirme için ayrıca bakınız Giovanni Miccoli, *Delio Cantimori. La ricerca di una nuova critica storiografica*, Torino: Einaudi, 1970: s. 30.

48 Emilio Gentile, *Qu'est-ce que le fascisme? Histoire et interprétation*, s. 152.

49 George L. Mosse, "Vers une théorie générale du fascisme", *La Révolution fasciste*, Paris: Seuil, 2003: s. 19-74; Zeev Sternhell, "Introduction. Le concept de fascisme", Zeev Sternhell, Mario Sznajder ve Maia Ashéri, *Naissance de l'idéologie fasciste*, Paris: Gallimard, 1994: s. 23-24.

50 Zeev Sternhell, *Ni droite ni gauche. L'idéologie fasciste en France*, Paris: Seuil, 1983: s. 273-274.

dünya kültürünün ve bir kültürün taşıyıcısı oldu. Faşizmin tüm çeşitleri, mülkiyet biçimlerini kökten değiştiren komünist devrimlerden farklı olarak eski iktisadi, idari ve askerî elitleri, kendi iktidar sistemleriyle bütünleştirmişti. Faşist rejimlerin doğuşu, bir dereceye kadar totalitarizm ve muhafazakârlıkla "osmoz" anlamına gelir. Hiçbir faşist hareket, tutkulu ya da boyun eğmiş olsun geleneksel elitlerin desteğini almadan iktidara gelmemiştir.[51] Kısacası, faşist bir "devrim"den söz ederken, faşizmin retoriğini ve estetiğini onaylamak istemiyorsak, daima tırnak işareti kullanmalıyız. Philippe Burrin, faşizmi "devrimcilerin olmadığı bir devrim" olarak tanımlamakta haklıdır.[52] Takdir edersiniz ki faşizm ile komünizmin yaratmak istediği "Yeni İnsan", aynı değildir lâkin harap olmuş bir Avrupa'yı aşan değişim arzusu, iki sembolik kutbu Roma ve Moskova olan manyetik bir alanın çizgilerini takip etmişti.

Tehlikeli İlişkiler

Aşırı uçların bir araya geldiği görülmemiştir ancak onlara karşı direniş, aynı tespitten –mesela Avrupa krizi, siyasal düzenin nihai çöküşü ve gelecek için radikal bir çözüm bulma ihtiyacından– yola çıkabilir. Anayasalcılık ve müzakere çağı sona ermiş gibi görünüyor; yegane ayırt edici niteliği *nihilizm* olan bir yıkım dalgasıyla ortadan kalktı. Walter Benjamin ile Carl Schmitt arasında gerçekleşem ve peşinen uzlaşılmış olan "diyalog"un bağlamı budur. Naphta, artık

51 Robert O. Paxton, *Le Fascisme en action*, Paris: Seuil, 2004: s. 246-247.

52 Philippe Burrin, "Fascisme: la révolution sans révolutionnaires", *Le Débat*, no 38, 1986: s. 164-176.

siyasi bir seçimden kaçamazdı. *Büyülü Dağ* kitabının kahramanı Berlinli Yahudi eleştirmen ile Rhinelandlı Katolik avukatın özelliklerini kendinde toplamış gibidir. Thomas Mann, kahramanımızı aynı anda devrimci ve gerici bir kıyamet filozofu, Katolikliğe geçmiş ve Cizvitlerden eğitim almış bir Ortodoks Yahudi, romantik bir sosyalist ve reformasyon karşıtı, ilerleme düşmanı ve felaket peygamberi olarak tanımlıyordu; bu çerçevede kahramanımız için devrim ve muhafaza, "tüm dünyevi düzenlerin çözülmesinde ve toplumun, ideal ve komünistvari Tanrı Krallığı modeline göre yeniden örgütlenmesi"nde bir buluşma noktasıdır.[53]

Walter Benjamin, 1930 yılının Aralık ayında Alman barok tiyatrosuyla ilgili kitabını göndereceğini söylediği bir mektupla Carl Schmitt ile temasa geçmek istemişti. Benjamin'in bu gerici ve Katolik hukuk filozofuna olan ilgisi, Ludwig Klages'den Stefan George ve Marcel Jouhandeau'ya kadar daima sağcı düşünceye azami dikkat göstermiş bir entelektüel için şaşırtıcı değildir. Benjamin ile Münih'te kurduğu dostluğu Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru geleceğin Nazi filozofu Hans Heyse sayesinde hatırlayan Gershom Scholem'e göre Benjamin, "en gerici yazarlar arasında bile devrimin gürültüsünü nasıl algılayacağını biliyordu" ve "gerici kuram ile devrimci pratik arasındaki garip müdahaleler" dediği şeye karşı büyük bir duyarlılık göstermişti.[54] Kısa bir süre sonra Adorno ile evlenecek olan Gretel Karplus'a 1934 yılı Haziran ayında yazdığı mektubunda, ar-

53 Thomas Mann, *La Montagne magique*, Paris: Fayard, 1961: s. 634.

54 Gershom Scholem, "Walter Benjamin", *Fidélité et Utopie. Essais sur le judaïsme contemporain*, Paris: Calmann-Lévy, 1978: s. 134. Benjamin ile dostluklarının Hans Heyse için ne anlama geldiğiyle ilgili olarak bakınız Gershom Scholem, *Walter Benjamin. Histoire d'une amitié*, Paris: Calmann-Lévy, 1981: s. 99.

kadaşlarının "tehlikeli ilişkiler" (*gefährliche Beziehungen*)[55] olarak gördüğü bu çelişkili bakış açılarının yan yana gelmesinin hayatında ve düşüncesinde "aşırılıklar"a neden olduğunu itiraf etmişti.

Benjamin'in, Schmitt'e yazdığı mektubunda bahsettiği *Trauerspiel* kitabı, Renanyalı hukukçunun yazılarına –özellikle *Siyasal İlahiyat* (1921) ve *Die Diktatur* (1922) kitaplarına– çok şey borçluydu; yine Benjamin'in kendi sanat tarihi çalışmaları da Schmitt'in "devlet felsefesi"nin altında yatan aksiyomları doğrulamıştı.[56] Schmitt, Benjamin'in mektubuna yanıt vermemiş lâkin mektubu saklamış ve yıllar sonra yazdığı ve Benjamin'in *Trauerspielbuch* adlı çalışmasına atıf yaptığı Shakespeare ile ilgili bir makalesinde bu mektuptan bahsetmişti.[57] Birbirinden bu denli farklı iki yazar arasındaki bu yakınlık ne anlama geliyor? Uzun süre ortaya çıkmayan bu mektupla ilgili ilk yorum yapanlardan Jacob Taubers (Adorno ve Scholem bu mektubu arkadaşlarının yazışmalarının yer aldığı kitabın ilk baskısına dâhil etmemeye karar vermişti), "Weimar Cumhuriyeti'nin en umut verici takımyıldızlarından" birini tespit ettiğine inanmıştı.[58] Gelin biz de bu "tehlikeli ilişkiyi" keşfetmeye çalışalım.

55 Walter Benjamin, *Gesammelte Briefe*, Suhrkamp: Frankfurt-sur-le-Main, Bd. IV, 1998: s. 441. Bu iki filozof arasındaki ilişkiyi detaylı bir şekilde inceleyen bir çalışma için bakınız Susanne Heil, *Gefährliche Beziehungen. Walter Benjamin und Carl Schmitt*, Stuttgart: Metzler, 1996.

56 Walter Benjamin, *Gesammelte Briefe*, Bd. III, s. 558.

57 Bakınız Carl Schmitt, *Hamlet oder Hekuba. Der Einbruch der Zeit in das Spiel*, Stuttgart: Klett-Cotta, 1985 (Carl Schmitt, *Hamlet ya da Hekuba:* Zamanın Oyuna Baskını, çev: Cana Bostan, Vakıfbank Kültür Yayınları, 2020).

58 Jacob Taubes, *En divergent accord. À propos de Carl Schmitt*, Paris: Payot & Rivages, 2003: s. 51.

Schmitt, 1920'lerin erken dönemlerindeki yazılarında diktatörlüğü, "istisna hali"ni (*ausnahmezustand*) de içine alan anomik bir rejim olarak kuramsallaştırmıştı. Bireysel özgürlüklerin kısıtlanması ve bazı temel hakların tartışılır hale gelmesiyle birlikte hukukun üstünlüğünün askıya alınması, devleti korumak ve hukuku eski haline getirmek ya da modern diktatörlüklerin kurucu iktidarı söz konusu olduğunda yeni bir hukuk düzeni tesis etmek için geçici bir çözüm olabilir.[59] Siyasal İlahiyat adlı kitabında Schmitt, istisna halini, egemenliğin nihali temelini oluşturduğunu düşündüğü "karar" gücü (*Entscheidung*) ile ilgilidir. Schmitt, kitabına çok net bir tanımla başlar: "Egemen, istisna haline karar verendir."[60] Yasayla sınırlandırılmış, yalnızca yetkilendirilmiş ve geçici bir iktidara sahip olan geleneksel diktatörün aksine egemen, Schmitt'in tanımladığı şekliyle mutlak, özerk ve sınırsız bir iktidara sahiptir. Schmitt, egemenlik kavramının soyağacını çıkarırken, kökeninin mutlakiyetçilikte olduğunu fark eder; bu anlamda mutlakiyetçilik, siyasal ilahiyatın Tanrı'yı egemenle değiştirerek sekülerleşmesinin ilk ifadesidir. Bu süreçte ilk adımlar Bodin tarafından atılsa da Schmitt'e göre devleti hem yasa koyucu hem de (Weberyan terimlerle söylersek *Herrschaft* ve *Macht*) gücün sahibi olan ve tebaalarının tam sadakatini gerektiren bir Leviathan olarak kuramsallaştırarak teolojiden modern egemenlik kavramına geçişi tamamlayan Hobbes'tu.

Schmitt'in tasvir ettiği egemen iktidar, meşruiyetini yerleşik kurallardan ziyade inananların itikadına dayandıran ve yalnızca yasanın uygulanması yerine her şeye kadir Tanrı'dan esinlenerek hareket eden kiliseden sonra, kendi

59 Carl Schmitt, *La Dictature*, s. 135-154.

60 Carl Schmitt, *Théologie politique*, s. 15.

meşruiyetinin kaynaklarına kendi içinde sahip olduğundan herhangi bir yüksek otoriteye tabi değildir. Weimar Cumhuriyeti ve özellikle 1930'dan sonra yaşadığı can çekişme bağlamında egemene ve geri alınamaz karara yönelik bu övgü, Schmitt'in Alman Anayasası'nın 48. Maddesi'nin uygulanarak kurulmasını talep ettiği diktatörlük çağrısı gibidir. Schmitt'e göre parlamenter kurumların yasallığına hapsolmuş ve iç çatışmalarla parçalanmış, istikrarlı bir yürütme ortaya koyamayan iktidarsızlığa mahkûm bir demokrasinin içinde bulunduğu felç durumunu ortadan kaldıracak tek güç budur. Bu nedenle karar, o dönem Kelsen'in tanımladığı şekliyle –ve sonra Schmitt'in güçlü antisemitist imalarla altını çizerek Yahudi köklerini (Spinoza'dan Mendelson ve Stahl'a) vurgulamaya devam ettiği– liberal geleneğin iki kurucu niteliği olan norm ve kamusal tartışmaya karşıydı.[61] Parlamentarizme karşı yapılan bu çağrı, belirli bir antiliberal geleneğin, daha açık bir ifadeyle 1789 ve 1848 yıllarında öne sürülen temel alternatifi –katolisizm ya da ateizm, mutlakiyetçilik veya sosyalizm– anlayan karşıdevrimin Katolik filozofları Joseph de Maistre ve Donoso Cortés'in antiliberal felsefesinin bir parçasıdır.[62] Liberalizm, artık başka bir kararlı seçim talep eden bir çağa uygun değildi: devrim ya da karşıdevrim, sosyalizm veya total devlet. Schmitt, daha önce bahsettiğimiz gibi 1920'lerdeki yazılarında, daha o dönemde, ileride yükselecek nasyonal sosyalizmi destekleyici kuramsal önermelerini ortaya koyuyordu.

Walter Benjamin, *Trauerspiel* (1925) adlı çalışmasında

---

61 Schmitt'in antisemitizmi ile ilgili bir değerlendirme için özellikle bakınız Raphael Gross, *Carl Schmitt und die Juden*, Frankfurt-sur-le-Main: Suhrkamp, 2000.

62 Carl Schmitt, *Théologie politique*, s. 62-75.

barok alegorisinin doğuşunu, aşılmaz ikilemlerle parçalanmış melankolik egemenlerin imgeleriyle bir kriz çağının estetik yansıması olarak yorumlamıştı. Bilim ve sanatın yükselişine elverişli şartlarla uyumlu bir idealin egemen olduğu kültürel ve sanatsal bolluk çağı olan Rönesansın aksine Barok çağına kriz hâkimdi. Kahramanları, bir "çağlayan"a itilmişler gibi yaklaşan felaket duygusuyla doluydu.[63] Bu kahramanları harekete geçiren içsel fırtına, ikilemlerini aşılmaz hale getiren bir savaş çağından kaynaklanıyordu. *Trauerspiel*'in kahramanı, Hobbes'un Leviathan'ı gibi gerçekten de "tarihin gidişatını bir asa gibi elinde tutan"[64] prenstir lâkin dramı, artık içerikten yoksun bir egemenliğin somutlaştırmasından ileri gelir. Kahramanımız, prens olarak "olağanüstü hali"[65] kararı almasına imkân tanıyan "üstün bir yürütme gücü"ne sahiptir lâkin içinde bulunduğu durum, artık böyle bir karar alma kudretine sahip olmadığını kanıtlar.[66]

Walter Benjamin, kategorilerini (egemenlik, karar, istisna hali) Schmitt'ten ödünç alsa da perspektifi tersine çevirir. Benjamin, aslında barok çağının bir portresini çizer; artık merkezde duran Hobbes'un her şeye gücü yeten Leviathan'ı değil, Hamlet gibi ikilemlerinin tutsağı olan ve bu nedenle rol yapamayan bir grup tragedya figürüdür. Acımasız bir kader, onları sevilen birer prens olmaya değil, tiran ya da şehit olmaya mahkûm eder. Schmitt'e göre belirsizlik ve edilgen tartışmanın antitezi olarak istisna hali, egemenin nihai ve zolayıcı kararının ürünüyken, Benjamin'e göre tersine kalıcı

---

63 Walter Benjamin, *Origine du drame baroque allemand*, Paris: Flammarion, 1985: s. 66.

64 *A.g.e.*, s. 65.

65 *A.g.e.*

66 *A.g.e.*, s. 71.

bir kriz durumunu ifade eder gibidir. Giorgio Agamben, egemenlik ve istisnayı birleştiren onarıcı "mucize" olarak karar kavramı ile *yıkım*[67] olarak istisna hali kavramı arasındaki bu derin ayrımı doğru bir şekilde kaydeder. Öte yandan Benjamin'in bu yıkımı, Yahudi Mesihçiliği perspektifinden yorumlayıp ona kurtuluşçu bir kıyamet özelliği atfettiğinde, söz konusu ayrımın, geri dönülmez bir şekilde derinleştiğini de eklemeliyiz. Barok dünya görüşüne göre, diyordu Walter Benjamin, "dünyevi olan her şey harabeye dönüşür". Gelgelelim bu düşüş, bir "diriliş alegorisi"ni[68] de temsil eder. Ölümün barok dönüşümü sayesinde cehennem diyalektik olarak bir "ilahi dünya"ya dönüşür; bu dönüş, Lohenstein'ın bir şiirinde kullandığı ifadeyle söylersek, nihayet bir "kurukafa"ya (*Totenkopf*) bir "meleğin"[69] çehresini kazandıracak olan kurtuluşun öncüllerini taşır.

Benjamin'in Mesihçi nihilizmi, burada Schmitt'in kararcılığına tekabül eder. "Critique of Violence" (1921) başlıklı makalesinde, Marksizm ile faşizmin ortasında bulunan başka bir sınır figür olan Sorel'den ilham alarak, artık düzeni ve yasayı düzeltmeyen ancak "ilahi" (*göttliche Gewalt*), "yasayı yok eden" ve herhangi bir dış sınırlamaya indirgenemeyen bir şiddeti kuramsallaştımaya çalışmıştı.[70] Bu "sınırsız", dolayısıyla anomik şiddette, "insanlar arasındaki saf şiddetin en yüksek tezahürü olan (...) devrimci" boyutu tespit etmişti.[71] Benjamin, makalesinde şiddetin teolojik ve

67 Giorgio Agamben, *Stato di eccezione*, s. 73 (Giorgio Agamben, *İstisna Hali*, çev: Kemal Atakay, Otonom Yayınları, 2006).

68 Walter Benjamin, *Origine du drame baroque allemand*, s. 251.

69 *A.g.e.*

70 Walter Benjamin, "Critique de la violence", *Œuvre I*, s. 238.

71 *A.g.e.*, s. 242.

politik olarak ikili yüzünü ortaya koyuyordu: Sürekliliğini, kurtarıcı bir kıyamet misali kırarak tarih sahnesine çıktığı için teolojik olan şiddet, burjuva düzenini yıkarak yeni bir proleter düzen yaratan Sorel'in "genel grevi" ile karşılaştırılabilir devrimci doğası gereği politiktir. Muhtemelen aynı dönemde yazdığı en muğlak ve esrarengiz metinlerinden biri olan "Fragment théologico-politique"te Benjamin, hem ilahi hem devrimci olan bu şiddete "nihilizm"in özelliklerini de eklemişti.[72]

Bu bağlamda Benjamin'in kuramı, Schmitt'in kuramının tam tersidir. Katolik hukukçunun istisna hali çağrısı, bu kurtarıcı şiddetin kesin olarak karşısındadır. Schmitt, 1930'lardan itibaren Hristiyan imparatorluğunu "sınırlayıcı" bir güç olarak tanımlayan –Pavlus'un– Katolik *katekhon* kavramını yeniden kullanıma sokmuştu; *katekhon*, Deccal'in gelişini engelleyen ve böylelikle Kötülüğün gücünden koparıldığı bu dönemde Tarihin ortaya çıkmasına izin veren güçtür. Schmitt'e göre bu güç, Hristiyan Orta Çağı ile yirminci yüzyıl arasında birkaç enkarnasyon yaşamıştı. Deccal, sekülerleşmiş Batı uygarlığı biçiminde ya da ateist komünizmin aşırı formu biçiminde ortaya çıktığında *katekhon* da kaçınılmaz olarak yeniden dirilecekti. "Dünyanın sonunu engelleyen [*Aufhalter*] bir güce duyulan inanç, tüm insan varoluşunun eskatolojik felci nosyonu ile Cermen krallarının Hristiyan imparatorluğunun eskatolojik felci nosyonu gibi muazzam bir tarihsel blok arasındaki tek köprüyü sağlar."[73]

---

72 Walter Benjamin, "Fragment théologico-politique", *Œuvre I*, s. 265.

73 Carl Schmitt, *Le Nomos de la terre dans le droit des gens du jus publicum europaeum*, s. 64. Schmitt'in katekhon kavramı ile ilgili olarak bakınız Christian Meier, *The Lesson of Carl Schmitt. Four*

Deccal figürü, Benjamin'in başta 1940 tarihli tezi, "Tarih Kavramı Üzerine" makalesi olmak üzere birçok yazısında görülebilir. Yahudi Mesihçiliğinin baştan sona nüfuz ettiği bir tartışmada bu Hristiyan imgesine başvurmak, bu metindeki pek çok sürprizden biridir lâkin bu metafor, oldukça muğlaktır. Benjamin, "tehlike anında" yeniden ortaya çıkan geçmişin imgelerine atıfta bulunduğu altıncı tezinde, "egemen sınıflar" mağlupların geleneğini ve belleğini yok ederek kesin bir zafere ulaşmakla tehdit ettiğinde, Mesih'i yalnızca "kurtarıcı" olarak değil Deccal'in "galibi" olarak gösterir.[74] Bu teze yönelik bir soykütük çalışması, Deccal'e yapılan göndermenin, Benjamin'in dostane ilişkiler kurduğu ve verimli bir entelektüel alışveriş içinde olduğu sosyalist eğlimli İsveçli Protestan teolog Fritz Lieb'den ödünç alındığını gösteriyor. Lieb, 1934 yılında Nazizmi, Deccal'in modern ve seküler bir versiyonu olarak sunmuş, antifaşist mücadeleye güçlü bir dinî karakter kazandırmıştı. Walter Benjamin'e göre proletarya, Nazizme karşı mücadelenin tarihsel öznesi olarak bu kıyametvari yüzleşmenin teolojik kapsamını anlamak zorundadır çünkü düşman III. Reich, kendisini yeni binyılın krallığında bir kurtuluş vaadi olarak sunmaktan çekinmemektedir.[75]

Chapters in the Distinction Between Political Theology and Political Philosophy, Chicago: The University of Chicago Press, 1998: s. 160-167; Raphael Gross, *Carl Schmitt und die Juden*, s. 284-301 ve Horst Bredekamp, "From Walter Benjamin to Carl Schmitt, via Thomas Hobbes", *Critical Inquiry*, Cilt 25, no 2, 1999: s. 252-254.

74 Walter Benjamin, "Sur le concept d'histoire", *Œuvres III*, s. 431.

75 Benjamin'in Deccal imgesini benimsemesinde Lieb'in etkisine ilişkin bir çalışma için bakınız Chryssoula Kambas, "Actualité politique. Le concept d'histoire chez Benjamin et l'échec du Front populaire", edit: Heinz Wismann, *Walter Benjamin et Paris*, Paris: Éditions du Cerf, 1986: s. 277-284 ve Michael Löwy, *Walter Benja-*

Ezcümle Benjamin ile Schmitt, iki siyasal teoloji ortaya koyar: biri Yahudi diğeri Hristiyan ve Katolik, biri devrimci ve mesihvari diğeri muhafazakâr ve ultramontan. Her ikisi için de Deccal düşmanı temsil ediyor ama Benjamin için Deccal Nazizm biçimini alırken Schmitt için ateist Bolşevizmdir. Biri proleter devrimin başlattığı tarihsel sürekliliğin kırılması olarak Mesih'in gelişini selamlarken diğeri kararcı bir mutlak iktidarın güçlendirdiği *katekhon*a çağrı yapar. Biri devrimi kıyametin somut biçimi, başka bir deyişle şimdiki tarihsel zamandan geleceğin Mesih zamanına geçişi olarak görürken[76] diğeri *katekhon*u, Hristiyan eskatolojisi ile Katolosizmin seküler bir dünyadaki yaşamı arasındaki zorunlu bağ olarak görür.[77] Bu iki siyasal teoloji, bugünün krizine yönelik ortak bir teşhis ve ondan kaçmak için bir karar alma ihtiyacı temelinde karşı karşıya geldi; üstelik aynı analitik kategorilere dayanılarak formüle edildi ancak karşıt siyasal tedavilere neden oldu: devrim ve karşıdevrim.[78]

Walter Benjamin'in 1930 yılının Aralık ayında Schmitt'e yazdığı mektubun devamı gelmedi. O dönem aralarındaki

---

min: avertissement d'incendie. Une lecture des thèses "Sur le concept d'histoire", Paris: Presses Universitaires de France, 2001: s.53-54.

76 Kıyametin tanımına ilişkin bir öneri için bakınız Gershom Scholem, "Pour comprendre le messianisme juif", *Le Messianisme juif. Essais sur la spiritualité du judaïsme*, Paris: Calmann-Lévy, 1974: s.. 31.

77 Schmitt günlüğüne bir Hristiyan olarak "tarihi anlamanın ve onda bir mana bulmanın tek olasılığı"nı gördüğü *katekhon*a olan inancını yazmıştı (*Glossarium. Aufzeichnungen der Jahre 1947-1951*, s. 63).

78 Bakınız Ricardo Forster, "El estado de excepción: Benjamin y Schmitt como pensadores del riesgo", edit: Jorge Dotti, Julio Pinto, *Carl Schmitt. Su época y su pensamiento*, Buenos Aires: Eudeba, 2002: s. 131.

diyalogun devam etme olasılığı olsa da Hitler'in üç yıl sonra iktidara gelmesi, aralarında aşılmaz bir uçurumun açılmasına neden olmuştu. Benjamin'in 1920'lerin başındaki yazılarında ana hatlarını çizdiği nihilizm, Marksizm –kesinlikle sınıflandırılamayan, yoğun bir Mesihçilik kokusu olan ve kararlı bir antipozitivist ama yine de tutarlı bir siyasi profile sahip Marksizm– biçimini almıştı. Schmitt'in siyasal teolojisi, siyasal meskenini nasyonal sosyalizmde bulacaktı.

Benjamin, 1940 yılında kaleme aldığı sekizinci tezinde "istisna hali"nin (bunu tırnak içine alır) artık "kural" haline geldiğini öğreten "ezilenlerin geleneğini" hatırlatarak Schmitt'e son bir göndermede bulunur. Benjamin, galiplerin kesintisiz bir zafer alayı olarak ortaya çıkan bir tarihin yıkıcı sürekliliğine son vermek için "faşizme karşı mücadele"yi gerektiği gibi verebilecek tek kurum olan "gerçek istisna hali"ni, başka bir deyişle dünyanın gidişatının devrimci kesintiye uğratılmasını önermektedir.[79] Benjamin, altını çizdiği gibi artık bunu "onları özümseyip kendi karşıtlarına dönüştürdüğü"nün bilincine vararak yapıyordu.[80] Benjamin ile Schmitt arasındaki ilişki, *coincidentia oppositorum* örneği olmaktan çok, Avrupa İç Savaşı'nın iki savaş arası dönemde entelektüel alanda uyguladığı kutuplaşmayı göstermektedir.

1933 yılı, Alman siyasal kültürü içinde bir dönüm noktası oluşturmuştu. Bu yıl, Heidegger ile Herbert Marcuse'dan Günther Anders'e kadar tüm solcu öğrencileri arasındaki kopuşun yanı sıra Schmitt ile Franz Neumann ve Otto

79 Walter Benjamin, "Sur le concept d'histoire", *Œuvres III*, s. 433.

80 Jacob Taubes, *En divergent accord*, s. 53. Ayrıca bakınız Susanne Heil, *Gefährliche Beziehungen*, s. 156.

Kirchheimer gibi solcu –ve Yahudi– öğrencilerin arasındaki kopuşu da işaret ediyordu. Franz Neumann ve Otto Kirchheimer, "tarafsız" bir birim olarak devletin liberal vizyonunun Marksist eleştirisinin, yasallığı ve meşruiyeti toplumdan ayrılarak sınıf mücadelesi üzerinde konumlanmış bir siyasal iktidarda tanımlayan bir yakınsamayı kavradıklarına inanıyorlardı. Frankfurt Okulu'nun yayın organı Zeitschrift für Sozialforschung, tam da bu perspektiften yola çıkarak Schmitt'in yazılarına övgüler yağdırmış, bilhassa siyaseti bir çatışma alanı olarak görmesini öne çıkarmıştı.[81] Öte yandan bu yanlış anlama kısa bir süre içinde çözülmüştü. Marcuse, 1934 yılında aynı dergide yayımladığı makalesinde, temel anlatımını Heidegger'in rektörlük konuşmasında ve Schmitt'in total devlet tezlerinde gördüğü Alman siyasal varoluşçuluğunun derin yıkımını ele almıştı.[82] Kirchheimer'e gelince, Schmitt'in liberalizm eleştirisinin demokrasiyi savunmaya değil de plebisiter diktatörlüğü yüceltmeye yol

---

81 Bakınız özellikle Karl Korsch, "Carl Schmitt, Der Hüter der Verfassung", *Zeitschrift für Sozialforschung*, 1932, Cilt I, s. 204-205. Schmitt'in düşüncesinin Frankfurt Okulu'nun belirli üyeleri üzerindeki etkisi üzerine bakınız Ellen Kennedy, "Carl Schmitt and the Frankfurt School", *Telos*, no 71, 1987: s. 37-66 ve Alfons Söllner, "Disciples de gauche de la Révolution conservatrice. La théorie politique d'Otto Kirchheimer et de Herbert Marcuse dans les dernières années de la république de Weimar", edit: Gérard Raulet, *Weimar ou l'explosion de la modernité*, Paris: Anthropos, 1984: s. 113-128.

82 Herbert Marcuse, "La lutte contre le libéralisme dans la conception totalitaire de l'État", *Culture et Société*, Paris: Éditions de Minuit, 1970: s. 61-102. Bu makalenin, Frankfurt Okulu ile Schmitt arasındaki ilişkide yarattığı dönüm noktası etkisi için bakınız Ellen Kennedy, "Carl Schmitt and the Frankfurt School", s. 54.

açtığını vurgulayarak Schmitt'ten uzaklaşmıştı.[83] Hepsinin Schmitt'in çalışmalarıyla yüzleşmesi zorunlu bir adımdı. Bu açıdan bakıldığında Mario Tronti, "yirmi birinci yüzyılda Marx'ın Schmitt'i bünyesinde barındırdığı"nı ileri sürdüğünde şüphesiz haksız değildi.[84]

Etik İkilemler

Avrupa kültürü, Birinci Dünya Savaşı sonunda kuvvetli akımların geçtiği manyetik bir alandı. Devrim ve karşıdevrim arasındaki çatışma, ahlaki bir düzenin ikilemlerini ortaya çıkarmış –şiddetin meşruiyeti, değerler etiği ile sorumluluk etiği arasındaki ebedi çatışma– ama aktörleri, bunları tartışmak için nadiren ortak bir kamusal uzamı paylaşmıştı. Yalıtılmış olmasına ve başarısızlığa mahkûm edilmesine rağmen bunu yapmaya yönelik bazı girişimlerin hatırlanmayı hak ettiğini de söylemem lazım. Simone Weil'in 1938 yılında Georges Bernanos'a yazdığı ve filozofun *Les Grands Cimetières sous la Lune*'ün (1938) yazarına olan hayranlığını ve dayanışma duygularını ifade ettiği meşhur bir mektubu vardır.[85] Her ikisi de, biri Cumhuriyetçi tarafta savaşma arzusuyla, diğeri ise Katolik inancı ve muhafazakâr içgüdüsüyle, 1936 yılında İspanya İç Savaşı'na katılmıştı. Her ikisi de dizginlenmemiş şiddet gösterisinden ve Hristiyan ahlakının (Yahudi kökenine rağmen Weil'in koşulsuz bir şekilde

83 Otto Kirchheimer, "Remarks on Carl Schmitt's Legality and Legitimacy". Schmitt'in bu eleştirisi, klasik liberalizmi yeniden keşfetmesini sağlayarak Kirchheimer'ın siyasal evrimini başlatmıştı.

84 Mario Tronti, *La politica al tramonto*, Torino: Einaudi, 1998: s. 155.

85 Georges Bernanos, *Les Grands Cimetières sous la Lune*, Paris, Seuil, 1997.

paylaştığı ahlakın) değerleriyle çatıştığını gördükleri ahlak dışılığın zaferinden tiksinerek dönmüştü. Yaşadıkları bu hayal kırıklığı, ikisi için de politik anlamda bir dönüm noktası olmuştu. Bernanos, Frankocuların Mayorka'da yaptıkları toplu kıyımı gördükten sonra, bu Falanjist katliamları destekleyen Maurras ile ilişkisini kesti ve amansız suçlamaların yer aldığı kişisel tanıklığına dayanan bir kitap yazdı. Simone Weil 1936 yılının Ağustos ayında Barcelona'ya gitmiş ve bir anarşist örgütün milis gücüne katılmıştı: "Kim olursa olsun herkesin kabul edildiği ve sonradan ahlak dışılığın, kinizmin, fanatizmin, zulmün, sevgiyle, kardeşlik ruhuyla ve özellikle aşağılanmış erkekler arasında önemli olan onur talebiyle yan yana geldiği olağanüstü bir karışım."[86] Bununla birlikte Falanjist birlikleriyle girdikleri çatışmalar sırasında yakalanan rahiplerin ve gençlerin ilk infazlarından sonra, Weil'in umutları suya düşmüş, büyük bir hayal kırıklığı yaşamıştı. Simone Weil, Bernanos'un kitabında –bizzat kendisinin de deneyimlediği– "bu iş savaşın, kanın ve terörün kokusunu" hemen almıştı. Hiçbir şeyin meşru gösteremeyeceği bu koku, artık dayanılmaz bir hal almıştı. İspanya'dan dönüşünde Action Française'dan ayrılan Katolik yazar Simone Weil de anarşistlerle arasına mesafe koymuştu. Orijinal idealler, sıranda savaşlardan farklı olarak düşmanın hiçe sayıldığı acımasız ve vahşi bir savaşa yol açmıştı. "Neredeyse hiç kimse", diyordu mektubunda, "bu iç savaşın acımasız şiddetine karşı gelememiş ve insanlık ilkelerini koruyamamıştı." Tabii ki istisnalar vardı; bunların arasında her şeye rağmen Aragon'un eski anarşist yoldaşlarından, "ama sevdiğim yoldaşlarından" demişti,[87] daha

86 Simone Weil, "Lettre à Georges Bernanos 1938", s. 406.

87 *A.g.e.*, s. 409.

yakın hissettiği "monarşist ve Drumont hayranı" Bernanos vardı.

Bu temalar, entelektüel sahnenin kenarında, gerek komünizmin gerekse liberalizmin *dışarısındakiler* arasında ortaya çıkan daha kapsamlı bir etik-politik tartışmanın merkezinde yer almaktadır. Bir yanda Troçki gibi tarihsel bir figürü, diğer yanda Victor Serge ve John Dewey gibi iktidarın uzağında daima sağduyulu bir rol oynamış bir yazar ve filozofu içerir. Bu Rus devrimci, uluslararası durumu analiz ettiği ve yeni bir savaş yaklaşırken SSCB'nin sert savunma çağrısına rağmen Stalinizme karşı savaşmaya devam ettiği Meksika'ya sürgün edilmişti. Rus Devrimi'ne ve iç savaşa katıldıktan sonra Stalin tarafından bir Sibirya gulagına sürgün edilen Serge, uluslararası bir kampanyanın ardından serbest bırakılıp Brüksel'e yerleşti. Dewey ise yetmiş sekiz yaşındayken Moskova Duruşmaları ile iligli bir soruşturma komisyonuna başkanlık etmeyi kabul etmiş; iftira atan davacıların gerçek yüzünü göstererek Troçki'nin masumiyetini kanıtlamıştı.[88]

Amerikan etik-pragmatizminin öncüsü olan liberal filozof, bu "karşı yargılama"nın sonuçlarını kamuoyuna açıklarken, –Vışinski'nin Moskova'daki kötü yönetimi ile ilgili görüşlerinin de çerçevesini oluşturan– Marksizmin krizi ve iflası hakkındaki kişisel değerlendirmelerini de ekleme fırsatı bulmuştu. Bu tavır, hemen Troçki'nin tepkisini çekmişti; Troçki, tepkisini sert bir polemik üslubuyla kaleme aldığı

88 Bakınız soruşturma komisyonu (ed), *The Case of Leon Trotsky: Reports of the Hearings on the Charges Made against Him in the Moscow Trials*, New York: Merit Publishers, 1969. Bu komisyonun oluşumu ve işleyişi hakkında bakınız Alan B. Spitzer, "John Dewey, the 'Trial' of Leon Trotsky and the Search for Historical Truth", *History and Theory*, Cilt 29, no 1, 1990: s. 16-37.

ve 1938 yılında New York'ta yayımlanan *Onların Ahlakı Bizim Ahlakımız* başlıklı bir broşür biçiminde dışavurmuştu. Troçki açıkça Dewey'den bahsetmemiş olsa da gerçek hedefin Dewey olduğuna şüphe yoktu.[89] Kızıl Ordu'nun eski komutanı, Dewey'le Marksizmin ve sosyalist devrimin ahlaki temelleri üzerine bir polemiğe girmişti. Amerikalı filozofun tezleri, metnin Fransızca baskısında bulunan anonim –muhtemelen metnin çevirmeni Victor Serge'in yazdığı– ön sözünde destek bulmuştu. Troçki bu kez de Rus Devrimi'nin liberter eleştirmenlerini hedef alan başka bir yanıt yazmıştı. Bu polemiklerdeki metinler, "İkinci Otuz Yıl Savaşları" çağını kuşatan ahlaki-politik ikilemlere yönelik olağanüstü bir ayna tutar. Gerçekte ise bu tartışmanın merkezinde, ahlaki bir sorun olarak iç savaş yatmaktadır.

Bu tartışmanın arka planında, henüz yalnızca küçük bir azınlığa canavarca bir sahtekârlık olarak görünen Moskova Duruşmaları ile şiddeti İkinci Dünya Savaşı'nın dehşetine delalet eden İspanyol İç Savaşı vardı. Öte yandan Troçki'nin savaşlar ve devrimler çağında kaleme aldığı bu olaylar, kaçınılmaz olarak Sovyet deneyimine ama özellikle 1918-1921 İç Savaşı sırasında yaptığı siyasal tercihlere atıfta bulunur. Bu denemesinde, liberal, sosyal demokrat ve anarşist eleştirmenlerinin yakınmalarını kabul etmeyerek kendi yolunun tavizsiz bir savunusunu yapar. Gericiliğin zafer kazandığı zamanlarda, diyor Troçki hararetle, "nasıl ki insanlar korktuklarında daha fazla terliyorsa ilericiliğin zafer kazandığı dönemlerde de kazananlar her zamankinden iki kat ahlak salgılama eğilimindedir.[90] Sürgündeki devrim-

89 Bakınız Pierre Broué, *Trotski*, Paris: Fayard, 1988: s. 865.

90 Léon Trotski, *Leur morale et la nôtre*, Paris: Jean Jacques Pauvert, 1966: s. 17.

ci, "ahlaki havayı" koklayabilen ama komünizm ile faşizm, Bolşevizm ile Stalinizm, Stalinizm ile Torçkizim arasındaki farkı göremeyen "entelektüel küçük burjuvazi" için çok değerli olan biçimsel simetrileri çürütür. Troçki, mizahtan yoksun olmayan keskin bir kalemle, savaş silahlarını seçerken ne kadar seçici olduklarını hatırlayarak, "amaç, araçları meşrulaştırır" aforizmasının atfedildiği Cizvitleri savunur. Böylelikle Luther'in izinden giden isyancı Alman köylülerin katledilmesi çağrısında bulunan Protestan düşmanlarının kullandığı araçların son derece şüpheli karakterinin altını çizer. Genellikle "az gelişmiş" olarak tanımlanan Kaffirlerin ahlakını savunmaya devam eden Troçki, Avrupalı sömürgecilerinkinden çok daha insani olan adalet ilkelerini tespit eder. Sonra da Stalinizme yönelik yorumunu teyit ederek argümanını sonuçlandırır: Bu anlamda Troçki'ye göre Stalinizmin suçu, "Bolşevik ahlakdışıcılığın" ya da atesit komünizmin bir sonucu değil, toplumsal olarak gerilemiş bir ülkede emperyalizm tarafından bastırılmış ve yalıtılmış bir devrimin tarihsel ürünü olmasından kaynaklanıyordu.

Troçki, Bolşevizmi Stalinizmden, daha açık bir ifadeyle devrimci şiddeti, ona göre devrimi gasp eden Thermidorcu bir iktidar şiddetinden ayırdıktan sonra kılavuz ışık olarak tanımladığı Bolşevizmi yüceltirken insanın kurtuluşunu amaçlayan sosyalist ahlak namı hesabına Stalinizmi kınar. Devrimin savunulması, iç savaş sırasında Bolşeviklerin aldığı tüm askeri ve siyasi önlemlerin kayıtsız şartsız onaylanması anlamına geliyordu. Ahlak, sınıfsal bir karaktere sahip olduğundan boşlukta asılı duran ve toplumsal çatışmalardan bağımsız soyut bir tanımını yapmak imkânsızdır. Sonuç olarak "sınıf mücadelesinin en yüksek biçimi olan iç savaş, düşman sınıflar arasındaki tüm ahlaki bağları şiddetle or-

tadan kaldırır."[91] Troçki, herhangi bir iç savaşa kaçınılmaz olarak eşlik eden "aşırılıkları" hatırlattıktan sonra Çeka'nın aceleyle infaz edilmesini, sansür uygulamasını, Bolşevik rejime karşı çıkan partilerin yasa dışı ilan edilmesini, rehin almaları ve hatta (çarın çocukları gibi) aile üyelerinin infaz edilmesini meşrulaştırmıştı.

Yine de hakkını yememek adına Aydınlanma'nın iyi bir öğrencisi olarak Troçki'nin, "bütün bir insanlık gelişiminin oluşturduğu sağlam ve toplumsal yaşam için gerekli temel ahlak ilkeleri"ni reddetmediğinin altını çizmek gerek.[92] Bununla birlikte Kantçı reçeteye göre bunların sınıf mücadelesinin kayalıklarına çarpmaya mahkûm olan koşulsuz bir buyruğa dönüştürülebileceği fikrini de naif bir yanılsama olarak reddeder. Evrensel insan ahlakı, ancak ve ancak sınıflara ayrılmış bir toplumun somut gerçekliğinde varolabilir ve her çatışmada, mücadele halindeki sınıflardan biri tarafından somutlaştırılabilir. Evrensel bir ahlak ülküsü, "liberal ve ilerici kapitalizm" çağında yayılabildi –Troçki, İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'nin devrimci kökenlerini unutur– lâkin dünya yeni bir savaşlar ve devrimler çağına girdiğinde –başka bir deyişle iç savaş çağı başladığında–, bu dönemin çatışmaları yalnızca bu herkes için geçerli ahlak ile "kesin olarak ve geri dönülmez bir şekilde" yok edebilir. Öte yandan herkes için geçerli ahlakın yerine iki karşıt ahlak anlayışı ortaya çıkmıştı; bir yanda faşizmin ahlakı, diğer yanda "proleter devrimin ahlakı". [93] Başka bir deyişle Avrupa İç Savaşı çağında evrensel ahlak, Bolşevizm tarafından somutlaştırılmıştı.

91 *A.g.e.*, s. 35.

92 *A.g.e.*

93 *A.g.e.*, s. 42.

"Amaç araçları meşrulaştırır" formülüyle özetlenen Makyavelist ahlakçılığı savunmakla suçlanan Troçki, Marksizmin araç ve amaçlar arasında herhangi bir düalizme yer bırakmadığını, ikisinin de teknik ya da tamamen işlevsel olmayan ancak fazlasıyla diyalektik olan bir bağla birleştirildiğini söylemişti. Bu formülün, yeni bir soruyu gündeme getirdiğini de ekler: Amacı ne meşrulaştırır? Dahası şayet bu amaç, insanın özgürleşmesi ise, ya da insanın insana zulmünün üstesinden gelmekse, bu, ona ulaşmak için her yolun mübah olduğu anlamına gelmez. Hedeflenen amaç ile bağdaşmayan araçlar hariç tutulmalıdır, çünkü "araçlar da, amaca organik olarak bağlıdır."[94] Bu temel açıklamadan sonra Troçki'nin, örneğin özgürleştirici bir devrimi savunmak için savaşanlar açısından hangi araçların kabul edilemez olduğunu söyleyerek, gerekli ayrımları yapmaya devam etmesi beklenir. Troçki böyle yapmaz; bilakis herhangi bir iç savaşın kaçınılmaz sonucu olarak terör için özür diler. Kendisinin de belirttiği gibi iç savaş, mücadele eden taraflardan birinin sahip olduğu daha yüksek bir ahlak adına ahlaki kuralların askıya alındığı veya ihlal edildiği anomik bir uzamdır.

> İç savaş koşullarında ezenlerden bazılarının öldürülmesi, bireysel terörizm olarak görülemez. Bir devrimci General Franco'yu ve onun kurmay heyetini havaya uçurursa, bu eylemin, demokrasinin haremağalarında bile, ahlaki öfke yaratacağı şüphelidir. Böylesi bir eylem, iç savaş sırasında siyaseten yararlı olacaktır. Nitekim en ciddi sorun olarak insan öldürmekte bile mutlak ahlak kuralları tümüyle etkisizdir. Ahlaki yargının koşulları, siyasi yargı ile birlikte çatışmanın kendi içindeki zorunluluklarıyla belirlenir.[95]

94 *A.g.e.*, s. 98.

95 *A.g.e.*, s. 100.

Troçki'nin muhatapları, verdikleri yanıtta, Troçki'nin argümanındaki çelişkilere dikkat çekiyordu. Sıkı bir analitik filozof olan Dewey, kısa ama sert bir metinde verdiği cevapta, Rus devrimcisinin mantığına saldırmak için tarihin doğasına ilişkin tüm düşünceleri özetler. Troçki, araçların ahlaken yerleşik bir amaca –insanlığın kurtuluşuna– tabi olduğunu şart koştuktan sonra bu amacı kendi araçlarıyla –sınıf mücadelesiyle– karıştırır. Ardından sınıf mücadelesini mutlak bir norm kabul ederek kendi özgün konumunu tersine çevirir ve böylece amacı araçlara tabi kılar. Bu mantıksal tersine çevirme, araçları daha yüksek bir amaçtan muaf tutmasına neden olur. Şayet sınıf mücadelesi bir tür "mutlak yasa" ise bu, aracın kendi amacına dönüştüğü anlamına gelir; artık daha yüksek bir meşruiyete ihtiyacı kalmamıştır zira "her türlü eleştirel değerlendirme gerekliliğinden otomatik olarak sıyrılmıştır."[96]

Ciddi anlamda işkence görmüş Victor Serge'in eleştirisi, metinlerin mantıksal olarak deşifre edilmesinden ziyade yaşanmış deneyimlerin ürünüdür. Serge'in, Moskova engizitörlerine karşı siper olduğu Troçki'den farkı, artık Stalinizmin filizlendiğini gördüğü Sovyet iktidarının ilk yıllarının eleştirel bir yeniden okumasından kaynaklanmaktadır. Çeka'nın gizli oturumlara katılma ve düşmanlarının ortadan kaldırılmasına istediği gibi karar verme hakkını elde etmesinin ardından Bolşevizmin yozlaşmaya başladığına inana Serge'in devrim savunusu, özeleştirel bir ton kazanmıştı.

96 John Dewey, "Means and Ends", *içinde* Leon Trotsky, John Dewey ve George Novack, *Their Morals and Ours*, New York: Pathfinder Press, 1973: s. 70-71 (John Dewey, "Amaçlar ve Araçlar", *içinde* Leon Troçki, *Onların Ahlakı Bizim Ahlakımız*, çev: Sertaç Canpolat, Özne Yayınları, 2. Baskı, 2000: s. 54-59).

Serge, Onların Ahlakı Bizim Ahlakımız kitabının Fransızca baskısına yazdığı önsözde, Kızıl Ordu komutanının rehine sistemine yetki verme kararını hatırlatarak Troçki için, "rehinelerin öldürülmesi, bu emrin Stalin, Troçki veya burjuvazi tarafından verilmesine bağlı olarak farklı anlam taşır" sonucuna ulaşmıştı. Kısaca Serge'e göre Machiavelli'nin iyi bir öğrencisi olarak Troçki, "kurnazlık ile şiddeti", erdeme dönüştürmüştü. "Haklı bir amacın hizmetine" verildiğinde bu erdemler, son tahlilde "iyi"nin kaynaklarına dönüşen tamamen meşru araçlardır.[97]

Serge'in, Bolşeviklerin iç savaş sırasında benimsediği yöntemlerle ilgili ciddi şüpheleri vardı. Çeka'nın uyguladığı hukuk dışı şiddet, demokrasinin bastırılması ve muhaliflerin sindirilmesi, Stalinizmin yükselişini ve Sovyet rejiminin totaliter bir diktatörlüğe dönüşmesini önlemekten çok desteklemiyor muydu? Bunlar, insani ve toplumsal özgürleşme hedefine ulaşmak için politik ve etik açıdan gayrimeşru araçlar değil miydi? Daha sonra kaleme aldığı anılarında da belirttiği üzere Serge, 1933 yılında bir Sibirya kampında yazdığı mektubunda bu sorulara yanıt vermişti. Bu, liberter bir komünist etik için tutkulu bir savunmaydı: "*İnsanı savun. İnsana saygı duy.* İnsana kendi hakları verilmeli, güvenliği sağlanmalı ve insanın değeri bilinmelidir. Bunlar olmadan sosyalizm olmaz. Bunlar olmadan her şey yanlış, her şey yoksun ve her şey kusurludur. İnsan, kim olursa olsun, son insan bile olsa. 'Sınıf düşmanı', burjuvanın oğlu ya da torunu umrumda değil, bir insanın insan olduğunu asla unutmamalıyız. Her gün gözlerimin önünde her yerde

97 Victor Serge, "Texte de 'prière d'insérer' des Éditions du Sagittaire", içinde Léon Trotski, *Leur morale et la nôtre*, s. 107-108.

unutuluyor. Bu var olan ne tiksindirici, en sosyalist karşıtı durum."[98]

Troçki bu eleştirilere iğneleyici bir ironi ile yanıt vermişti. Serge ve arkadaşlarını, "iç savaşın ahlaki düsturunu hazırlamak"la suçlanan bir komisyonun başına atamayı teklif etmişti.[99] Bu sayede dümanlıklar başlar başlamaz geçersiz bir yasa olarak kalmaya mahkûm –açık yargılama, basın özgürlüğü, bombardıman yasağı, rehin alma, ağır toplar, hatta neden olmasın insanlar ve demokrasi üzerinde kötü etki yaratan "ateşli silahlar" hakkında– ahlaki açıdan tartışılmaz bir dizi norm belirlemeye vakti olacaktı. Bu, ezilenlerin davasını düşman sınıfın ahlakından kaçmadan savunarak kendini "iki kamp arasında kafa karışıklığı içinde dolaşmaya" mahkûm etmenin bir yoluydu.[100] Troçki'nin saldırısına uğrayan Serge'in, önsözün yazarı olduğunu reddetmesinin de açık bir şekilde gösterdiği gibi Serge, bu durumdan rahatsızdır. Serge, bir önceki yıl Kronstadt üzerine yazdığı bir makalesinde hâlihazırda hoşnutsuzluğunu dile getirmişti. "Korkunç bir katliam"la acımasızca bastırılan isyancı denizcilerin karşıdevrimci olmadıklarını kabul etmiş lâkin bu isyancı denizcilerin kazandıkları zaferin, kaçınılmaz olarak karşıdevrime bir gedik açacağını da sözlerine eklemişti.[101]

98 Victor Serge, *Mémoires d'un révolutionnaire*, s. 274.

99 Léon Trotski, "Moralistes et sycophantes contre le marxisme" (1939), *Leur morale et la nôtre*, s. 114 (Leon Troçki, "Marksizm Karşıtı Ahlakçılar ve Dalkavuklar", *Onların Ahlakı Bizim Ahlakımız*, çev: Sertaç Canpolat, Özne Yayınları, 2. Baskı, 2000: s. 42-53).

100 *A.g.e.*, s. 115.

101 Victor Serge, "Kronstadt" (1937), içinde Léon Trotski, Victor Serge, *La Lutte contre le stalinisme en URSS*, Paris: Maspero, 1977: s. 177-181.

Kısaca Kronstadt'ın sindirilmesini, siyaseten gerekli ama ahlaken nefret uyandıran önlenemez bir trajedi olarak kınayarak onayladı.

Serge'in, yenilginin ağırlığıyla yüklü hüzünlü ama bir o kadar da parlak tefekkürü, devrim, iç savaş ve gulag deneyiminden esinlenmişti. Troçki, Birinci Dünya Savaşı'nın siperlerine düşmüş ve yeni bir gerilim ve çatışma çağının defnettiği hümanizmin kalıntılarını burada aramıştı. Bugün onu, antitotaliter bir ruhun delili olarak görüyoruz. Yine de mahcup karakterlerinin ötesinde –Troçki kendi siyasal güzergâhını savunuyor– bu tezler, ahlaki ilkeleri ve aşırılıklarıyla iç savaşın ruhunu en iyi şekilde yansıtan Kızıl Ordu'nun eski komutanının tezleridir. Sonuç olarak Troçki'nin Serge'in ne istediğini sormasında abes bir durum yoktur: "İç savaşlarda rehine alma uygulamasını mı ortadan kaldırmalı yoksa insanlık tarihinden iç savaşları mı ortadan kaldırmalı?"[102] Tarihçilerin zaman zaman "kötülüğün havarisi" zaman zaman da sivil cumhuriyetçiliğin ve onun 1793 yılında Fransız atalarının bir temsilcisi olarak gördükleri Machiavelli gibi Troçki de hem boyun eğmez bir diktatör hem de zulme uğramış bir devrimci misali esrarengiz bir figür olmaya devam ediyor. Troçki'nin makalesi, demir ve ateş çağının nefesinin izlerini taşıyor.

102 Léon Trotski, "Moralistes et sycophantes contre le marxisme", içinde *Leur morale et la nôtre*, s. 112.

8

Antifaşizmin Çatışkıları

Aydınlanma ve Karşı Aydınlanma

Sartre'ın birkaç yıl sonrasında yapacağı tanıma göre "adanmış" entelektüel "durum", altın çağını 1930'larda yaşamıştı. Entelektüellerin siyasallaşmasının miladı, sanıldığı gibi Rus Devrimi'nin yaşandığı 1917 yılı değil, Hitler'in Almanya'da iktidara geldiği 1933 yılıydı. Bu adanmışlık, entelektüelleri ekseriyetle komünizmin manyetik alanda konumlandırıyordu lâkin bu durum, radikalleşmelerinin başlangıç noktası değil yalnızca sonucuydu. Rus Sovyetlerinin "dünyayı sarstığı"[1] 1917 yılında Rusya'ya gelerek Bolşevikleri destekleyen John Reed, bir istisnadır. Öte yandan Heinrich Mann, Nazi karşıtı kitapçığı *Der Haß*'ı[2] yayımladığı 1934 yılında, faal olarak sürecin içindeydi. 1924'te, Fransız komünizminin gelecekteki resmi şairi Louis Aragon, Ekim Devrimi'ni sıradan bir "bakanlık krizi"[3] olarak gördü. Hiç kimse Naziz-

1 John Reed, *Dix jours qui ébranlèrent le monde*, Paris: Seuil, 1996 (John Reed, *Dünyayı Sarsan On Gün*, çev: Erdoğan Gürkan, Oda Yayınları, 2000).

2 Heinrich Mann, *Der Haß*, Frankfurt-sur-le-Main: Fischer, 1987.

3 Louis Aragon, "Communisme et révolution", içinde Maurice Nadeau, *Histoire du surréalisme, suivi de Documents surréalistes*, Paris:

me aynı ciddiyetsizlikle cevap veremezdi. Entelektüellerin antifaşist adanmışlığı, 1933 yılından itibaren giderek artan bir seyir izlemişti. Savaşın sona erdiği 1945 yılında Avrupa kültürünün hegemonik akımı antifaşizmdi.

Antifaşist seferberlik, 1935 ile 1937 yılları arasında yapılan ve dönemin kültür hayatının belirleyici şahsiyetlerinin birçoğunun katılımıyla (ilki Paris'te ikincisi de cumhuriyetçi İspanya'nın Valencia şehrinde) gerçekleşen iki uluslararası kongre ile kendini göstermişti.[4] İspanya İç Savaşı sırasında, cumhuriyetin savunusunun Avrupa kültürünün savunusuyla özdeşleştiği zaman doruk noktasına ulaşmıştı. George Orwell ve Ernest Hemingway, André Malraux ve Arthur Koestler, W. H. Auden ve Stephen Spender, Benjamin Péret ve Octavio Paz gibi birçok yazar Uluslararası Tugaylara üye olmuş ya da cumhuriyeti desteklemek için İspanya'ya gitmişti. Dönemin edebiyatının bize pek çok tanıklık bıraktığı bir seçim olarak bu adanmışlığı açıklayan şey, bu durumun dramatik karakteriydi. Orwell, Katalonya'ya Selam adlı kitabında bu durumu çok güzel özetler: "İspanya'ya gazete makaleleri yazma fikriyle gelmiştim. Fakat, aniden milise

Seuil, 1964: s. 204. Avrupa entelijansiyasının Ekim Devrimi üzerindeki etkisiyle ilgili bir değerlendirme için bakınız Marcello Flores, *L'immagine dell'URSS. L'Occidente e la Russia di Stalin (1927-1956)*, Milano: Il Saggiatore, 1990: Bölüm 1 ve 2.

4 1935 yılında Paris'te gerçekleşen kongre için bakınız Sandra Teroni (ed.), *Pour la défense de la culture. Les textes du Congrès international des écrivains, Paris, juin 1935*, Dijon: Presses universitaires de Dijon, 2005. Yine bakınız Michel Winock, *Le Siècle des intellectuels*, Bölüm 27 ve Herbert Lottman, *La Rive gauche. Du Front populaire à la guerre froide*, Paris: Seuil, 1981: II, Bölüm 6; Valencia'daki kongre için bakınız Andrés Trapiello, *Las armas y las letras. Literatura y guerra civil (1936-1939)*, Barcelone: Planeta, 1994: Bölüm 10.

katıldım. Çünkü o sırada ve o atmosferde, yapılabilecek tek makul iş buymuş gibi gelmişti."[5] Malraux'nun *Umut* (1937) kitabının kahramanı Manuel ile Hemingway'in *Çanlar Kimin için Çalıyor* (1940) kitabının kahramanı Robert Jordan, savaş uğruna sanatı feda eden entelektüellerdir. Bu dönem, siyasetin ipleri elinde tuttuğu bir dönemdi. Simone Weil, savaştan da şiddetten de nefret ediyordu etmesine ama onu derinden etkileyen bir çatışma karşısında da kayıtsız kalamamıştı. "Tüm çabalarıma rağmen bu savaşa ahlaki olarak katılmayı reddedemeyeceğimi" demişti Weil, "yani her gün, her saat, bazılarının zaferini bazılarınınsa mağlubiyetini dilediğimi anladığımda, kendi kendime Paris'i arkamda bırakmam gerektiğini söyleyip ve milislere katılmak için Barcelona'ya giden ilk trene bindim."[6] Eric J. Hobsbawm, İspanya İç Savaşı'nın kendi neslinin siyasi kimliğinin şekillenmesinde oynadığı kurucu rolü oldukça sarih bir biçimde göstermiştir. O sıralarda kaleme aldığı *Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991: Aşırılıklar Çağı* başlıklı kitabında İspanya'nın faşizmle savaşmak isteyen herkes için "mücadele merkezî cephesi" olduğunu yazmıştı.[7] İspanya, kusursuz bir simetriye sahip olduğundan faşizm davasını savunmak isteyenler için de "merkezî cephe"ydi. Robert Brasillach açısından yaşanan, "faşizme ve antifaşizme" karşı çıkan "Avrupa'nın en soylu topraklarından birinde" patlak veren "korkunç bir mücadele" idi. Burada bir ulusun kaderinden çok daha fazlası söz konusuydu: "İspanya," diyordu Brasillach, "modern dünya-

---

5 George Orwell, *Homage to Catalonia*, Londra, Penguin Books, 1989: s. 2 (George Orwell, *Katalonya'ya Selam*, çev: Jülide Ergüder, Alan Yayıncılık, 1985).

6 Simone Weil, "Lettre à Georges Bernanos, 1938", s. 404.

7 Eric J. Hobsbawm, *L'Âge des extrêmes*, s. 217.

da filizlenen bu sağduyulu direnişi, hem maddi ve manevi bir savaşa hem de bir haçlı seferine dönüştürmüştü."[8]

İspanya İç Savaşı da yeni sınırlar çizerek ve pozisyonları netleştirerek belirleyici bir sembolik boyut kazanmıştı. Liberalizm, komünizm ve faşizm arasında Birinci Dünya Savaşı'nın sonundan beri varolan üçgen, bu üçgenden ileri gelen ittifaklar ve entelijansiyanın önemli bir kısmı için kendilerini tarafsız bir gözlemci pozisyonuna hapsetme olasılığı ile birlikte artık faşizmle antifaşizm arasındaki eşsiz çatışmaya indirgenmişti. Artık kaçınılmaz olarak bir tarafı seçmek gerekiyordu. Dahası İspanya'da cephenin her iki tarafında da birçok Avrupalı yazarın bulunması, entelektüel alanın kutuplaşmasını çok net bir şekilde ortaya koyuyordu. Avrupa İç Savaşı, siyasetin militarizasyonundan geçiyor ve kültür dünyasında derin bir başkalaşıma neden oluyor; *entelektüeller*, *muharip* saflara katılıyordu. Dreyfus Olayı, "entelektüel" kavramına henüz tanımlanmamış bir anlam da katarak zenginleştirmişti zira "entelektüel"in statüsü, artık yalnızca kalem ve konuşma ile değil sembolik de olsa silah ile de belirleniyordu. Bu açıdan Birinci Dünya Savaşı'nın eşsiz bir emsal teşkil ettiği su götürmez bir gerçektir. Gelgelelim şimdi mesele, yurtsever bir çağrıya cevap verme ya da bir kişinin yeteneğini ulusal bir davanın hizmetine sunma meselesi değildi. Şimdi mesele silah tercihini meşrulaştırmak ve bazen de temel iddiası İspanya'nın geleceğinin çok ötesinde Avrupa'nın geleceğini belirlemek olan uluslarüstü bir davayı savunmak için silahlanmaktı.

8 Robert Brasillach, *Les Sept Couleurs*, Paris: Godefoy de Bouillon, 1995: s. 156.

Yazarlar ve şairler cumhuriyetçi ve Frankocu üniformalarla mücadele ediyordu. Henri Massis ve Paul Claudel, Franco'nun ihtişamına övgüler düzen odlar yazmıştı. Massis İspanya'nın "kızıllar"dan "yeniden fethi"ni, "kan ve ölümün fiiliyle iç içe geçmiş bir yaratılış ateşi" olarak görürken Claudel, "ıslah olmuş" bir İspanya'nın müjdecisi olan Hristiyan itikadının mücahitlerine hürmet ediyordu.[9] Brasillach (*Les Sept Couleurs*) ve Drieu la Rochelle (*Gilles*), İspanya İç Savaşı'na birer roman adamıştı. Bu romanların kahramanları, burjuva dekadansından kaçmak ve faşist "yeni insanı" yaratan mücadeleye katılmak için Pirene Dağları'nı aşıyordu. Ramiro Ledesma ya da García Serrano gibi Falanjist yazarlar, ismini hak eden erkeklerin tüfek taşıdığı ve hayatları pahasına da olsa düşmanla yüzleşmekten korkmadıkları bir çatışmada, Jüngeryen savaşta ölüm mitini bizzat deneyimlemişlerdi.[10]

Cumhuriyetçi şairler, bu savaş estetiğine sanatlarını –zorunlu olarak antifaşist şiddet içerecek şekilde– siyasallaştırarak yanıt vermişlerdi. İki şiir bu anlamda simgesel örnek niteliğindedir.

İlki W. H. Auden tarafından yazılan ve mücadeleye alan açmak için aşkı ertelediği "İspanya 1937" adlı şiiridir.

9 Christopher G. Flood, "Crusade or Genocide? French Catholic Discourse on the Spanish Civil War", edit: Janet Pérez ve Wendell Aycock, *The Spanish Civil War in Literature*, Lubbock: Texas Tech University Press, 1990: s. 60-62.

10 Gareth Thomas, *The Novel of the Spanish Civil War (1936-1975)*, New York: Cambridge University Press, 1990: Bölüm 4.

Yarın romantik aşkın yeniden bulunması [...]
Yaz akşamlarında bisiklet yarışları
Dış mahallelerde: Ama bugün çatışma.
Kaçınılmaz artışı ölüm şanslarının bugün;
Suçluluğu üstlenmek öldürme olayında.[11]

Şilili şair Pablo Neruda'nın "Yürekteki İspanya" ise, muharip cumhuriyetçi İspanya'ya adanmış bir methiyedir:

Generales
traidores:
mirad mi casa muerta,
mirad España rota:
pero de cada casa muerta sale metal ardiendo
en vez de flores,
pero de cada hueco de España
sale España,
pero de cada niño muerto sale un fusil con ojos,
pero de cada crimen nacen balas
que os hallarán un día el sitio
del corazón.

---

11 W. H. Auden, "Spain 1937", *The English Auden. Poems, Essays and Dramatic Writings 1927-1939*, Londra: Faber & Faber, 1977: s. 424-425 (W. H. Auden, "İspanya 1937", der: Can Alkor, *Bulunmuş Çeviriler*, Norgunk Yayınları, 2012: s. 15-18). Şiirin 1937 yılının Nisan ayında yazılan ilk hali budur; biraz değiştirilmiş bir versiyonu, aynı metnin 212. sayfasındadır. Daha sonra yazarı tarafından sorgulanan şiir, Fransızcaya çevrilmemiştir.

Hain
Generaller:
Gelin de,
Yıkılmış evimi görün.
Görün,
Yaralı İspanya'yı.
Her göçük evden,
Bir ateş metal çıkar ama,
Çiçek yerine.
Her yarasından,
İspanya'nın;
Doğar İspanya.
Her ölmüş bebekten,
Çıkar, bir mavzer:
Gözleri de var, gözleri.
Mermiler doğar,
Her cürümden;
Mermiler ki gün ola
Kalbinizde yeri.[12]

Adanmışlığın çok önemli hale geldiği böylesi bir atmosfer, düşüncelerini şimdiki zamanda sabitlemeye çalışsalar

12 Pablo Neruda, *L'Espagne au coeur. Hymne à la gloire du peuple en guerre*, Paris: Denoël, 1938 (Özgün metin "España en el corazón. Himno a las glorias del pueblo en guerra (1936-1937)", *Obras completas, I. 1923-1954*, Barcelone: Galaxia Gutenberg, 1999: s. 371; Pablo Neruda, *Yürekte İspanya*, çev: Enver Gökçe, Evrensel Basım Yayın, 2. Baskı, 2012).

da faşizm ile antifaşizm arasındaki uçuruma kapılmayı reddeden entelektüel çevrelerin yalıtılmışlığını da açıklar. Georges Bataille ve Collège de Sociologie'nin durumu buydu: Nazizmin seferber ettiği mitleri ve sembolleri, kutsal olana ilişkin antropolojik ilgilerine dayanarak oldukça zekice bir eleştirel analize tabi tutmuş ancak ardında yeni bir iktidar biçimini gizleyen bir ideoloji olarak antifaşizme şüpheyle yaklaşmışlardı.[13] Dönem düşünüldüğünde böylesi bir konumun siyasal ifadesini bulması oldukça zordu. Kararsız ve mesafeli gözlemcilerin "gri bölgesi" ile olduğu kadar bir sınırlama eğilimiyle de karıştırılma riski taşıyordu. Kültür, faşizm ve antifaşizm arasında kutuplaşmıştı. Barikatın diğer tarafında Drieu la Rochelle, Brasillach, Céline, Papini, Jünger, Godfried Benn, Wyndham Lewis ve Knut Hamsun yalnız değildi. Artık kayıtsızlığın savunulacak bir yanı kalmamıştı. *Bulantı* (1938) romanının kahramanı Roquentin'i saran felç, boşluk ve iktidarsızlık duygusu, Sartre'ın *Özgürlük Yolları*'nda dramatize ettiği ve *Les Temps Modernes*'in ilk sayısında yazarın "kendi zamanında mevzide" olması gerektiğinin altını çizerek ilan ettiği angajmanın etik ve politik zorunluluğuna dönüşmeliydi.[14] 1945 yılına gelindiğinde Avrupa kültürü, antifaşizmin görüş alanına girmişti.

Entelektüellerin siyaseten dönüşlerinin temelinde birkaç temel unsur vardır.[15] Her şeyden önce Hitler'in Alman-

---

13 Bataille'nin antifaşizm karşısındaki suskunluğuna yönelik bir değerlendirme için bakınız Denis Hollier, "Desperanto", *New German Critique*, no 67, 1996: s. 22-26.

14 Bakınız Annie Cohen-Solal, *Sartre 1905-1980*, Gallimard: Paris, 1985: s. 438.

15 Eric J. Hobsbawm, "Gli intellettuali e l'antifascismo", *Storia del marxismo*, Cilt 3, t. II, Torino: Einaudi, 1981: s.. 441-490.

ya'da iktidara gelmesi –ardından Dollfuß'un Avusturya'da faşist-dinci darbeyle, sonra da Franco'nun İspanya'da *pronunciamiento* ile iktidarı ele geçirmesi– gerçek bir travma yaratmıştı. Şayet İtalyan faşizmi, –D'Annunzio'dan Gentile'ye ve hatta avangardının (fütüristlerin) bir bölümüne kadar İtalyan kültürünün önemli bir kesiminin desteklediği– yalıtılmış, az bilinen ve çok az anlaşılmış bir ulusal fenomen olarak kalsaydı, Almanya'da nasyonal sosyalizmin ortaya çıkışı, faşizme bir Avrupa boyutu kazandıracaktı. Birdenbire, yalnızca işçi hareketi için değil, daha genel olarak demokrasi ve kültür için kıta çapında korkunç bir tehdit olarak ortaya çıkmıştı. Öyle bir tehdit ki, siyasal alanın ötesine geçmiş ve uygarlığın kendisine meydan okumuştu. Aydınlanma mirasının tehlikede olduğunu anlamak için Nazi liderlerinin açıklamalarına bakmak yeterlidir: Goebbels, "1789 tarihten silinecek" demişti. Bu nedenle tehdit altındaki bir kültürel mirasın korunması elzemdi: Ernst Cassirer'nın Weimar Cumhuriyeti'nin alaca karanlığında kaleme aldığı *Die Philosophie der Aufklärung* (1933), sürgündeki Alman hümanizminin manifestosuna dönüşmüştü.[16]

Aslında İspanya İç Savaşı, Avrupa İç Savaşı'na hiç kimsenin yok sayamayacağı somut bir anlam katmıştı. İspanya'da değerlerin, ideolojilerin, dünya görüşlerinin ve kültür anlayışlarının birbirlerine meydan okudukları siyasal bir çatışma yaşanmıştı. Entelektüelleri önce antifaşist harekete, sonra Direniş hareketine katılmaya iten dolaysız güdüler, duruma bağlı olarak etik, politik ve sınıfsal bir seçimin ağır basması nedeniyle çeşitlilik gösterebilir belki ama bu güdüler, savaşın zorunlu olduğunda birleşmişti. Antifaşizmin 1930'lu yıllar boyunca yayılması, bir ideolojinin baştan çıkarıcı iktidarı

16 Ernst Cassirer, *La Philosophie des Lumières*, Paris: Fayard, 1990.

ya da bir propaganda makinesinin karşı konulamaz gücü ile değil, kendisini Mussolini, Hitler ve Franco'nun diktatörlükleriyle mücadele etmek isteyen herkes için kolektif bir *ethos* olarak dayatma kudreti ile açıklanabilir.[17] Piero Gobetti, 1924 gibi erken bir tarihte kendi dergisi *La rivoluzione liberale*'de yayımladığı makalesinde, antifaşizmi bir ideoloji biçimini almadan önce "etik" ve "varoluşsal" bir seçim, bir içgüdü olarak sunmuştu.[18] George Mosse, yazmış olduğu otobiyografisinde antifaşizmin, insanın derin bir duygusal borca yatırım yaparak kendini adayabileceği "siyasi olduğu kadar kültürel bir hareket" olduğunu vurgulamıştı.[19] Öte yandan hiçbir zaman komünist olmayan yazar Albert Camus, 1944 yılında Direniş hareketini siyasetin etik anlamda yeniden keşfi olarak tanımladığında bu adanmışlığın ahlaki kaynağı açık ve sarih bir şekilde ortaya konmuş oldu: "Etik olmayan bir siyaset istemiyoruz zira yalnızca etiğin meşrulaştırdığı siyaseti tanıyoruz."[20] Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı'nın imzalanmasını protesto etmek için 1939 yılında Almanya Komünist Partisi'nden ayrılan Komintern'in antifaşist propagandasının beyni Willi Münzenberg'in kaderi,

17 Anson Rabinbach, "Legacies of Antifascism", *New German Critique*, no 67, 1996: s. 7.

18 Piero Gobetti, *La rivoluzione liberale. Saggio sulla lotta politica in Italia*, Torino, Einaudi, 1964: s. 178. Gobetti'nin antifaşizm düşüncesiyle ilgili bir değerlendirme için bakınız Aurelio Lepre, *L'anticomunismo e l'antifascismo in Italia*, Bolonya, Il Mulino, 1997: s. 50-54.

19 George L. Mosse, *Confronting History. A Memoir*, Madison: The University of Wisconsin Press, 2000: s. 104.

20 Albert Camus, "Au service de l'Homme", *Essais*, Paris: Gallimard, 1965. Bu pasaj için ayrıca bakınız, aktaran James D. Wilkinson, *The Intellectual Resistence in Europe*, Cambridge: Harvard University Press, 1981: s. 71.

Moskova aygıtının, böyle bir ethos olmaksızın kendi memurlarını bile kontrol edemeyeceğini gösteriyor.[21]

Antifaşizmin doğrudan komünizme asimilasyonu, bağlamsal bir analiz temelinde formüle edilmiş bir yargıdan çok, antikomünist tarih yazımının geriye dönük bir izdüşümüdür. Antifaşizmin doğuşuna yönelik basit bir kronoloji çıkarıldığında, antifaşizmin komünizmden türediği tezi çürür. Mussolini yönetiminin faşist bir rejime dönüşümünü tamamlayan "özel yasalar"ın ilan edildiği 1925 tarihinden beri İtalyan antifaşizmi, Fransa'da ve Birleşik Devletler'de göçmen topluluklarda örgütlenmeye başladı. İtalyan liberalizminin önde gelen ismi Benedetto Croce'nin, 1 Mayıs 1925 tarihinde *Il Mondo* dergisinde yayımladığı makalesi, antifaşist entelektüeller için adeta bir "manifesto" niteliğindeydi. İki yıl sonra sürgündeki Concentrazione d'azione antifascista, Sosyalist Parti'den Cumhuriyetçi Parti'ye kadar Mussolini tarafından yasaklanan demokratik partilerin önemli bir kısmını, Komintern'in siyasi yönelimini belirleyen mezhepçiliğin esirleri haline gelmiş komünistleri dışlayarak birleştirdi.[22] 1935 yılında Halk Cephesi politikasını benimseyen komünist hareket, solda olduğu kadar Almanya'da Nazizmin iktidara gelişinin şokunu yaşayan entelektüel dünyada da iki yıl önce başlamış olan dönüşe uyum sağlamaktan başka bir şey yapmadı. Fransa'da faşizme karşı ilk birleşik eylem çağrısı, 6 Şubat 1934 tarihindeki ayaklanmalardan

21 Babette Gross, *Willy Münzenberg. Eine politische Biographie*, Stuttgart, Klett-Cotta, 1966.

22 "Manifeste des intellectuels antifascistes", Concentrazione d'azione antifascista manifestosu olarak da bilinir, edit: Enzo Collotti, *L'antifascismo in Italia e in Europa*, Torino: Loescher, 1975: s. 34-37, 75-76.

birkaç gün sonra yapıldı. Bu çağrı, dönemin (André Breton, René Crevel and Paul Éluard gibi) önde gelen sürrealistlerinin yanı sıra Jean-Richard Bloch ya da André Malraux gibi komünizme ilgi duyan yazarlar tarafından da imzalanmıştı. Birkaç gün sonra filozof Alain ile etnologlar Paul Rivet ve Paul Langevin, Comité de vigilance des intellectuels antifascistes'i kurdu.[23] Almanya'da, bağımsız sosyalist Carl von Ossietzky'nin editörlüğünü yaptığı haftalık sol gazete *Die Weltbühne*, Nazilerin ilk seçim atılımına cevap olarak, daha 1930 yılında Hitler tehdidine karşı birleşik bir sol cephe için bir kampanya başlatmıştı. O dönem Komünist Parti "sosyal faşizmi" kınamakta ısrar ederken Alman Sosyal Demokratları, tüm umutlarını Hindenburg'a bağlamıştı.[24] Kısacası entelektüellerin antifaşizmi, komünist partilerin halk cephesinin politikasını benimsemesinin kötü bir taklidi olmanın ötesinde ondan önce gelir.

Antifaşizm, Birinci Dünya Savaşı'nın yaralarının henüz sarılmadığı ve siyasi dengelerin her zamankinden daha kırılgan olduğu bir kıtadaki barış mücadelesiyle de özdeşleştirilmişti. İtalya'nın Etiyopya üzerindeki saldırgan siyaseti, Renanya'nın yeniden militarizayonu, İspanya'daki savaş, Çin-Japonya Savaşı, ardından Münih, Çekoslovakya'nın işgali ve nihayet yeni bir dünya savaşı; bu gerginlik, endişelerin giderek yükselmekte olduğu Avrupa'nın sanat ve kül-

---

23 Bakınız Nicole Racine, "Le Comité de vigilance des intellectuels antifascistes (1934-1939)", *Le Mouvement social*, no 101, 1977: s. 87-113. Ayrıca bakınız Pascal Ory ve Jean-François Sirinelli, *Les Intellectuels en France, de l'affaire Dreyfus à nos jours*, Paris: Armand Colin, 1986: s. 98-99; Herbert R. Lottman, *La Rive gauche*, s. 148-158.

24 Bakınız István Deák, *Weimar Germany's Left Wing Intellectuals*, Berkeley: University of California Press, 1968.

tür dünyasında da etkisini göstermişti. Goebbels'in 1 Mayıs 1933 tarihli *otodafe*sinde gösterdiği ve zorla sürgün edilen binlerce yazarın, gazetecinin, bilim insanının, akademisyenin ve sanatçının kanıtladığı gibi faşizmin, entelektüelleri ayrıcalıklı hedeflerinden biri haline getirdiğini aklımızdan çıkarmamalıyız. Dahası antifaşist kültür, ülkeden ülkeye, kıtadan kıtaya dolaşan paryaların, yok olmakla tehdit edilen hümanist Avrupa'nın büyükelçilerinin taşıdığı bir sürgün kültürüydü. Paris, Londra, Prag, Zürih, Amsterdam, Moskova, New York ve Meksika'da sürgün edilmişlerin yayımladığı Almanca, İtalyanca ve İspanyolca dergilerde antifaşizmle ilgili metinler yer aldı. Tarihçi Peter Gay'in sözleriyle söylersek Weimar ruhu "gerçek yuvası"nı burada bulmuştu.[25]

Antifaşizmin (Marksist, Hristiyan, liberal, cumhuriyetçi gibi) çok sayıda akımı içerdiği ve üniter bir profil sunmadığı itiraz kabul etmez bir gerçek olsa da bu farklı bileşenlerin her birinin Aydınlanma mirasına sahip çıktığı da doğrudur. Bu değerlerin temeli, Batı dünyasının demokrasi savunusunu Rusya'da Sovyet rejiminin yeniden inşasıyla uzlaştırmak isteyen komünistler tarafından da evrensel kabul ediliyordu. Son tahlilde faşizm, düşmanlarının kurduğu bu birliği pekiştirmişti. Antifaşizm, pasifizmini ve kozmopolit ruhu, nasyonalist ve savaşçı mistisizmin karşısında konumlandırmıştı. Eşitlik, demokrasi, özgürlük ve yurttaşlık ilkelerini, otorite, hiyerarşi ve ırk gibi gerici değerlerle karşılaştırmıştı. Totaliter bir düzenin savunucularının dirimselci ve antihümanist irrasyonalizmine karşı Aydınlanma geleneğine, evrensel insanlık anlayışına, rasyonalizme ve ilerleme fikrine güçlü bir şekilde sarıldı. Faşist liberalizme, onun lider ve

---

25 Peter Gay, *Le Suicide d'une république. Weimar 1918-1933*, Paris: Calmann-Lévy, 1993: s. 180.

kitle kültüne karşı, çoğulcuğu ve bireysel özgürlükleri temel şiar edinen hukuk devletini koymuştu. Ezcümle antifaşizm, ideolojik ve politik bölünmelerin ötesinde tehdit altındaki uygarlığı savunmak gibi müşterek bir hedefe sahipti. Faşizm ile antifaşizm, her biri kendi değerlerini, kuruluş mitlerini, anma törenlerini, bayraklarını, marşlarını ve ritüellerini seferber ederek karşı karşıya gelmişti. Faşist güce ilişkin *politik dine* karşı antifaşizm, insanlığın, demokrasinin ve sosyalizmin *sivil din*ini çıkarmıştı.[26] Hristiyanları ve ateist komünistleri, liberalleri ve kolektivistleri istisnai ve zorunlu olarak geçici bir tarihsel bağlamda bir arada tutmayı mümkün kılan ortak ethos buydu. Bu yakınsaklık, minimal ama asli bir temele dayanıyordu. Başka koşullarda uzlaşmaz olacak olan kavramları ikinci plana itmişti.

Öte yandan yirminci yüzyılın ortalarında yaşanan Aydınlanma'ya ve 1789 değerlerine yönelik bu dönüş; kültürel, etik ve politik sınırlarla tanımlanan Avrupa kamusal alanının ana hatlarını çizerek yeni bir boyut kazanmıştı. Antifaşizm, kavramın en geleneksel anlamıyla bir "kamusal alan"ın tüm kurucu unsurlarını içeriyordu: edebiyat, bilim, sanat ve basın. Antifaşist dava pek çok entelektüel tarafından benimsenmiş, başta Nobel ödüllü Albert Einstein ve Enrico Fermi gibi bilim insanları ile Picasso ve John Heartfield gibi sanatçılar olmak üzere Fransa'nın ve Almanya'nın önde gelen yazarları tarafından da sahiplenilmişti. Yüksek tirajlı basın organlarında, kimi zaman Chaplin'in *Büyük Diktatör* (1940), Fritz Lang'ın *Hangmen Also Die* (1943) ve Sam Wood'un *Çanlar Kimin için Çalıyor* (1943) gibi filmlerle sinema

26 "Sivil dinler" ile "politik dinler" arasındaki ayrıma ilişkin bir değerlendirme için bakınız Emilio Gentile, *Les Religions de la politique. Entre démocratie et totalitarismes*, Paris: Seuil, 2005.

dünyasında olduğu kadar dergilerde ve bültenlerde de kendini ifade edebilmişti. Bu kamusal alan, çok net bir şekilde farklı ulusal bağlamların bir parçasıydı lâkin uluslarüstü bir bağlam da kazanmıştı. Faşizm tehdidi, birbirine ıraksak akımların tek bir hareket içinde istisnai bir şekilde birarada var olmasını sağlayan çimentoyken antifaşizm, bu tehdit ortadan kalktığında kaçınılmaz olarak çatışmaya mahkûm olan seçeneklerin kesiştiği kamusal alandır. Jürgen Habermas'ın ortaya koyduğu gibi şayet bu kamusal alan, on sekizinci yüzyılda sivil toplumun kendisini farklılaştırabileceği ve zaman içinde mutlakiyetçiliğe karşı muhalefetini ifade edebileceği bir tartışma ağı ve eleştirel akıl pratiği olarak doğsaydı,[27] antifaşizm, yirminci yüzyılın demokratik toplumlarının modern diktatörlüklerin ortaya çıkışına karşı direnişin dili olmanın yanı sıra bu direnişi de örgütlerdi. Antifaşizm, işçi hareketi ile demokratik bir kamuoyunun protestosuna ses olmaya çalışan bir entelijansiyanın –geçici ama gerçek– bir birlik oluşturmasında etkili oldu. Antifaşist entelektüellerin çoğu kez kendilerini yirminci yüzyılın *filozofları*, daha net bir ifadeyle temel işlevleri aklın kamu yararına kullanımı için yol göstermek olan *filozoflar* olarak görmeleri tesadüf değildir.

Stalinizm

Faşizm ile komünizm arasındaki karmaşık (ve bozuk) diyalektik, çok sayıda entelektüelin Stalinizmin suçlarına karşı kabahatli sessizliğinin temelini oluşturuyordu. Önce

27 Bakınız Jürgen Habermas, *L'Espace public*, Paris, Payot, 1990 (Jürgen Habermas, *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*, çev: Tanıl Bora, Mithat Sancar, İletişim Yayınları, 1997).

faşizm tehdidi, ardından SSCB'nin İkinci Dünya Savaşı sırasında kazandığı muazzam prestij ve tarihsel meşruiyet, entelektüellerin önemli bir kısmının Sovyet totatitarizmini görmezden gelmesine, hafife almasına, mazur görmesine ya da meşrulaştırmasına yol açmıştı. Pek çok eleştirmen, yüce gönüllü olduğu kadar burnunun ucundan ötesini göremeyen antifaşist adanmışlığın sınırlarının altını çizmişti. Tabii yalnızca "organik" entelektüellerin ve komünizmin yoldaşlarının Stalinizmin zorba tarafına gözlerini kapamadığı malum. Arada istisnalar da vardı; bilhassa 1936 ile 1940 yılları arasında yayımlanan André Gide'in *Retour de l'U.R.S.S.*, George Orwell'ın *Katalonya'ya Selam*, Victor Serge'in *Midnight in the Century* ve Arthur Koestler'in *Gün Ortasında Karanık* kitapları, ya yayımlandıkları zaman fark edilmemişti ya da –Gide'in kitabı gibi– kısa süreli bir etkiden sonra hızla unutulmuştu. Genel olarak antifaşizm, Sovyet rejimine yersiz bir gönül rahatlığıyla, hatta zaman zaman körü körüne bir hayranlıkla bakıyordu. Magdeline Paz ve Henri Poulaille, 1935 yılında Paris'te düzenlenen kongrede, Sibirya'ya sürülen Victor Serge adına yapılan bir çağrıyı okumakta büyük zorluk yaşamıştı.[28] Sovyetler Birliği'ne yönelik hâkim tavır, Gide'in ya da Orwell'ın değil, daha ziyade Fabian sosyalistleri Sidney ve Beatrice Webb'in tavrıydı; her iki entelektüel de geleneksel olarak, kültürel bakımdan ve mizaçları açısından temelde komünizme uzak olmalarına rağmen 1935 yılında *Soviet Communism: A New Civilisation?* başlıklı bir kitap yayımlamışlardı. Yine Moskova Duruşmaları'na katılan ve *Moskau 1937: ein Reisebericht für meine Freunde* adlı yapıtında bu duruşmalarda yargılananları coşkuyla alkışlayan Alman yazar Lion Feuchtwanger'in tavrı da Fabian sos-

---

28 Herbert Lottman, *La Rive gauche*, s. 178-184.

yalistlerinin tavrını aratmıyordu. Bununla birlikte 1930'lu yıllarda SSCB'yi savunmak için Stalin kültüne kurban vermek zorunda değildiniz.

"Tamamen olumsuz 'antifaşizm' fikrini", komünist totalitarizmin kendisini demokrasi müdafii[29] olarak gizleyerek etkisini artırabileceği bir hile olarak gören François Furet'nin tezi, tarihsel gerçekliği en az iki nedenle basitleştirir. Öncelikle çok farklı bireylerin bir şekilde dirsek teması kurduğu antifaşist kültürde var olan Stalinist olmayan, hatta Stalinist karşıtı eğilimleri unutur. Jacques Maritain, Luigi Sturzo ve Paul Tillich gibi Hristiyan entelektüeller, Carlo Rosselli ve Raymond Aron gibi sol liberaller, Léon Blum, Rudolf Hilferding ve Pietro Nenni gibi sosyalistler, Pierre Naville gibi Troçkistler ve André Breton ve Benjamin Péret gibi sürrealist yazarlar bir araya toplanmıştı. Üstelik bu tez, Batı Avrupa'da komünistlerin ve Sovyetler Birliği'nin katkısı olmadan faşizmle savaşılamayacağı gerçeğini görmezden geliyor gibidir. Bu tez, Avrupa kültürünün bir parçası ile komünizm arasındaki ittifakın faşizmin ürünü olduğunu unutuyor. Stalinizmin baskısı, en az faşizm tehdidi kadar derindi. Malraux gibi Léon Blum da SSCB'ye yönelik eleştirilerini 1938 yılına kadar saklamayı seçerken pasifist Romain Rolland ile İnsan Hakları Ligi Başkanı Victor Basch, Moskova Duruşmaları'nı onaylamaya karar vermişti. *Retour de l'U.R.S.S.* (1936) kitabını yayımladıktan sonra komünist basının saldırısına uğrayan Gide bile Sovyetlerle ittifakın zaruretini kabul etmişti.[30] Amerikalı yazar Upton Sinclair,

29 François Furet, *Le Passé d'une illusion. Essai sur l'idée communiste au XXe siècle*, s. 193.

30 Nicole Racine, "Une cause. L'antifascisme des intellectuels dans les années trente", *Politix*, no 17, 1992: s. 79-85.

Moskova Duruşmaları'nı ele aldığı bir makalesinde kuşatılmış şehir metaforunu kullanarak bu tür tutumların psikolojik kökenlerine inmeyi denemişti: "Kuşatılmış şehirlerin insanları, tehdit altındaki şehri savunan rejime karşı komplo kurmayı ya da o rejimi eleştirmeyi göze alamazlar."[31]

Avrupa'da çok az antifaşist Stalin'in suçlarını kınamaya hazırdı. Onlara göre komünistler faşizme karşı mücadelede vazgeçilmez müttefikler olsaydı, bu Stalinist diktatörlük konusundaki sessizliği meşrulaştırmazdı; ayrıca yine onlara göre Sovyet despotizminin, yargılamaları, yargısız infazları, sürgünleri ve kampları –o dönem en acı antikomünist edebiyatın da bahsetmediği zoraki kolektivizasyondan bahsetmiyorum bile– onaylanması halinde antifaşist mücadelenin kendisi meşruiyetini kaybetme riskiyle karşı karşıya kalacaktı. Bunların arasında 1936 yılındaki Moskova Duruşmaları'nı "menfus bir polisiye mizansen" olarak kınayan Sürrealistlerin yanı sıra Troçki'nin çok güçlü bir etkiye sahip olduğu New York merkezli *Partisan Review* dergisi etrafında toplanan entelektüel çevreler vardı. Bunlara –Giustizia e Libertà hareketiyle somutlaşan İtalyan liberal sosyalizminin yanı sıra– Paul Nizan ve Manès Sperber, Arthur Koestler ve Willi Münzenberg gibi Stalinizmden kopan komünist entelektüelleri de ekleyebiliriz. 1935 yılında yapılan Kültürün Özgürlüğü Kongresi'nde, o dönem Amerika Birleşik Devletleri'nde sürgünde olan Gaetano Salvemini, konuyla ilgili çekincelerini dile getirmişti: "Şayet bir Sovyet siyasi polisi olduğunu unutursam," demişti "Gestapo'ya ve faşist Ovra'ya karşı protesto etme hakkım olmayacaktı. Almanya'da

31 Upton Sinclair ve Eugene Lyons, *Terror in Russia? Two Views*, New York: R. R. Smith, 1938: s. 57. Ayrıca bakınız Marcello Flores, *L'immagine dell'URSS*, s. 279.

toplama kampları var, İtalya'da alıkonulma yerlerine dönüştürülmüş adalar ve Sovyet Rusya'da da Sibirya var."[32] Carlo Rosselli, komünist ortodoksinin temsilcisi Palmiro Togliatti'ye verdiği yanıtta, antifaşizminin, özyönetim ve "liberter" komünizmin saflarında yer aldığını, "devlet kültü"nün (*statolatria*) yeni bir biçimi olmadığını vurgulamıştı.[33] Bu örnekler, aynı anda hem antifaşist hem de antiStalinist olunabileceğini kanıtladığı gibi Stalinizmin antifaşist entelijansiya üzerindeki cazibesinin o denli karşı konulamaz olmadığını da ortaya koyuyor. Yine de söz konusu olan SSCB'ye genellikle olumlu ve müsamahakâr bir gözle bakılan bir bağlam olduğundan istisna konumundadırlar.

Nihayetinde bu bağlam; Stalin Rusyası ile Hitler Almanyası'nı yeni bir mutlakiyetçiliğin ikiz biçimleri olarak sunan totalitarizm kuramının ilk formüllerini memnuniyetle karşılayan entelektüel dünyanın derin suskunluğunu da açıklıyor. Bu kuramlar, (Franz Borkenau gibi) eski komünist deneme yazarlarının, (Friedrich Hayek gibi) liberallerin ya da (Eric Voegelin ve Waldemar Gurian gibi) muhafazakâr yönelimli Katoliklerin yazılarında, etkili ve anlaşılır bir adanmışlık yerine şüpheci bir pasifliğin ve aciz bir karamsarlığın ifadesi olarak ortaya çıkmıştı. Totalitarizmin kuramcılarının Stalin rejiminin despotik doğasını kavradıklarına şüphe yok elbet lâkin argümanlarının zımni sonucu –SSCB ile ittifakın imkânsızlığı–, özellikle 1941 yılından sonra, gerçek dışıydı.

---

32 Gaetano Salvemini, "Pour la liberté de l'esprit", edit: Enzo Traverso, *Le Totalitarisme. Le XXe siècle en débat*, Paris: Seuil, 1991: s. 248. Ayrıca bakınız Marcello Flores, *L'immagine dell'URSS*, s. 214.

33 Bakınız Carlo Rosselli, *Scritti d'esilio, vol. II (1934-1937)*, Torino: Einaudi, 1992: s. 426. Bağlamsallaştırma ile ilgili olarak bakınız Aurelio Lepre, *L'anticomunismo e l'antifascismo in Italia*, s. 68-70.

1939 yılında imzalanan Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı'yla derinden sarsılan antifaşist entelijansiya ile komünizm ittifakı, 1941 yılında yeniden sağlanmış ve Direniş hareketiyle de güçlenmişti. Başta Raymond Aron olmak üzere totalitarizm kuramcılarının önemli bir kısmı, bir süre sonra Nazizme karşı mücadelede SSCB ile yaşanacak bir uzlaşmanın temel karakterini kabul etmişti.

François Furet gibi tarihsel olarak masum ve politik açıdan ileri görüşlü liberalizmin hayırsever erdemlerine, totalitarizmin gerçek antitezi olan 1930'ların entelektüellerinin antifaşizmine karşı çıkanların yaklaşımına belirli bir anakronizm hâkimdir. Geriye dönük bir konformizmden esinlenen ve herhangi bir tarihselleştirmeden yoksun olan bu vizyon, tamamen "yanıltıcı"dır. Uluslararası iktisadi buhran ve faşizmin yükselişi bağlamında düşünüldüğünde entelektüellerin komünizme bağlı kalmasının nedenlerinden biri, Birinci Dünya Savaşı'nın sarsıp soluğunu kestiği, milliyetçi dürtülerin zayıflattığı ve artık faşizme karşı çıkamaz duruma gelen liberal kurumların derin krizinde yatıyordu. Şayet faşizm, eski liberal düzenin çöküşüyle ortaya çıkmışsa, aynı liberal düzen, nasıl olur da faşizmle mücadelenin zemini olabilir? Üstelik faşizm gerçekten liberal demokrasiyi yok ederken geleneksel elitlere dokunmadığından böylesi bir özdeşlik daha da sorunlu hale gelmişti. Misal İtalya'da, *Risorgimento*'nun ürünü olan liberalizmin ana sütunları – monarşi, burjuvazi ve hatta (Giovanni Gentile gibi) kültür dünyasının göz ardı edilemez bir bölümü–, faşizme bağlı kalmıştı. Liberalizmin anavatanı Büyük Britanya'da Winston Churchill, İtalyan faşizminin "Leninizmin hayvani tutkuları"na karşı muzaffer mücadelesini saygıyla selamlamış-

tı.[34] 1930 ile 1933 yılları arasında Almanya'da elitler, liberal gömleklerini çıkarıp Hitler'in gelişine hazırlık olarak Weimar demokrasisini ortadan kaldırdılar. Friedrich Naumann ve Max Weber'in ölümlerinden, Carl Friedrich ve Hans Kelsen'in Amerika Birleşik Devletleri'ne göçünden sonra Bolşevizm ile Nazizm arasındaki çatışmada, Alman kültüründe artık liberalizmin önde gelen entelektüeli kalmamıştı.[35] 1929 Büyük Buhranı'ndan sonra Keynes, kapitalizmin bir geleceği olduğuna artık inanmıyordu; terapi niteliğindeki tezleriyle, aslında kapitalizmin hayatta kalma süresini uzatmaya çalışıyordu. SSCB, bu bağlamda Batı Avrupa'da faşizme giden yolu kesmeye, kokuşmuş liberalizmin geleneksel güçlerine kıyasla daha hazır görünüyordu.[36] İspanya'da Ortega y Gasset, modern "hiper demokrasi" çağında kitlelerin ayaklanmasının kaçınılmaz bir sonucu olarak gördüğü İspanya İç Savaşı sırasında tavır almayı reddetmişti. Frankoculuğu ehvenişer olarak görmeye tahammül edemeyen Gasset, 1936 yılında Madrid'den ayrıldı ve İkinci Dünya Savaşı sona erene kadar da dönmedi.[37] Salamanca Üniversi-

---

34 Bakınız Renzo De Felice, *Mussolini il Duce. Gli anni del consenso 1929-1936*, Torino: Einaudi, 1996: s. 330, 553.

35 Bakınız Karl D. Bracher, *Zeit der Ideologien*, Stuttgart: DVA, 1982: II, Bölüm 6.

36 İtalyan Giustizia e Libertà hareketi gibi faşizme karşı savaşan liberaller, komünistlerle iş birliği yapmayı seçmişti. Bu hareketin örgütleyicilerinden Norberto Bobbio'nun konuyla ilgili tanıklığını ve düşüncelerini aktardığı kitabına bakınız *Dal fascismo alla democrazia*, Torino, Baldini & Castoldi, 1997.

37 Ortega'nın Frankoculuk ile kurduğu muğlak ilişkiyle ilgili bir değerlendirme için bakınız Antonio Elorza, *La razón y la sombra. Una lectura politica de Ortega y Gasset*, Barcelona: Anagrama, 1984. Maria Zambrano, yazmış olduğu makalesinde, 1937 yılından itibaren İspanyol liberal entelektüellerin İç Savaş sırasındaki çekimser-

tesi Rektörü Miguel de Unamuno darbeyi onaylamış ancak ordu tarafından anında kınanmıştı. Unamuno'nun *pronunciamiento*'dan sonra ölümü, İspanya'nın liberal elitlerinin yenilgisinin sembolüydü.[38] Liberalizm şimdi, Bolşevizm ile faşizm arasında bölünmüş bir kıtada derin bir kriz yaşayan ve kaçınılmaz bir düşüşe mahkûm olan geçmişe dair bir olgu olarak ortaya çıkmıştı. 1936 yılında İngiliz İşçi Partisi'nin entelektül simalarından Harold J. Laski, Reformasyon ve Fransız Devrimi gibi tarihsel bir kırılma anı olarak gördüğü Birinci Dünya Savaşı'nın, liberalizmi sahneden attığını söylemişti. Liberalizmin görkemli bir geçmişi vardı ama bir geleceği yoktu: "Bir sistem hayatta kalmak için savaşırken, toplumun artık müzakere etmek için zamanı yoktur. Çalışma hırsı mantığı bastırır."[39] Piero Gobetti'nin 1924 yılında yazdığı manifestosu *La rivoluzione liberale*'de ilan ettiği gibi entelektüellerin politik adanmışlığı, artık yalnızca antifaşist hareket içinde bir çıkış yolu bulabilirdi.[40]

Elbette SSCB mitini devam ettiren entelektüelleri, kendilerini kandırdıkları, antifaşist hareketi aldatmaya katkıda bulundukları, antifaşist hareketin eleştirel vicdanı olmak yerine totaliter bir rejimin propagandacısına dönüştükleri için eleştirmek mümkün. Öte yandan Avrupa'da –Amerika Birleşik Devletleri'nde *New Deal*, özel bir durumdu– Nazi

---

liklerine yönelik ciddi eleştiriler getirmişti: Maria Zambrano, *Los intelectuales en el drama de España*, Madrid: Trotta, 1998.

38 Bakınız Gabriele Ranzato, *L'Eclissi della democrazia. La Guerra civile spagnola e le sue origini 1931-1939*, Torino: Bollati-Boringhieri, 2004: s. 359-365.

39 Harold Laski, *The Rise of European Liberalism*, Nouveau Brunswick: Transaction Books, 1997.

40 Piero Gobetti, *La rivoluzione liberale.*

tehdidine karşı kitlesel bir seferberliğin, eski liberal elitlerin önderliğinde gerçekleşmeyeceğinden de emin olabilirsiniz. Faşizme karşı mücadelenin, yalnızca Ekim Devrimi'nin ülkesinin sunabileceği bir umuda, özgürleştirici evrensel bir mesaja ihtiyacı vardı. Stalin'inki gibi totaliter bir diktatörlük, milyonlarca erkek ve kadının gözünde bu değerlerin somutlaşmış haline dönüşmüşse –ki bu komünizminin yirminci yüzyıldaki trajedisidir–, bunun nedeni, kökenleri ve doğası faşizminkinden tamamen farklı olmasındandır. İşte, liberal totalitarizm karşıtlığının anlayamadığı şey budur.

Önce Nazizmin iktidara gelişinin, ardından İspanya İç Savaşı'nın etkisi, 1930'ların ortalarında antifaşist birliğin oluşmasına neden olmuş; bu birlik, İkinci Dünya Savaşı boyunca ve Direniş hareketi içinde hâlihazırda dayandığı temelleri genişletip derinleştirmişti. Bu birliğin dağılması Soğuk Savaş'ın patlak vermesiyle başlar; 1949 yılında Almanya'nın bölünmesi ve nihayet 1956 yılında, entelektüel dünyayı derinden sarsan Macaristan'daki Sovyet askeri müdahalesiyle doruk noktasına ulaşır. Geçmişte yaşanan krizlerin tamamı –misal Moskova Duruşmaları ve ardından Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı–, düşmana karşı durmak için gereken birliğin sağlanması namına aşılmıştı. Savaştan sonra bu argümanın artık bir anlamı kalmamıştı. On yıldan uzun bir süredir birlikte yaşayan ideolojik ve politik akımlar, şimdi dünyayı iki düşman bloka ayıran bir çatışmayla bölünmüştü. Komünistler ve liberaller, 1941 ile 1945 yılları arasında sırf Hitler'le savaşmak uğruna farklılıklarını bir kenara bırakmış olsalardı, aralarındaki karşıtlıklar, şimdi gün ışığına çıkacaktı. Aydınlanma değerlerinin faşizme karşı böyle birlikte savunulması, Aydınlanma mirasına dönük iki farklı okumaya neden olmuştu. SSCB ile "özgür dünya" ara-

sında bir seçim yapmayı reddedenler, kendilerini marjinalleştirilmiş buldular. Liberalizm, antitotalitarizm, yani antikomünizm kılığına girerek antifaşizmi terk etti. Böyle olunca antifaşizm, artık paylaşılan bir ethos olmaktan çıkmış ve ideolojik anlamda komünizmle özdeşleştirilmişti.[41] Sovyet bloku ülkelerinde hızla devlet ideolojisine dönüşürken Batı'da komünistler antifaşizm belleğini resmi koruyucusu olmuştu. Cumhuriyetçi kurumların meşruiyetlerini yaklaşık yirmi yıl süren faşist bir geçmişin reddine dayandırmak zorunda kaldıkları İtalya dışında Direniş hareketinin muhafazakâr ve milliyetçi bileşenleri, kendilerini antifaşist olarak tanımlama konusundaki heyecanlarını giderek kaybetmeye başladıklarını göstermişti.

Entelektüel dünyada antifaşist birliğin sona ermesi, kamuoyu üzerinde güçlü bir etkisi olan polemiklerle ve ideolojik kırılmalarla kendini göstermişti. Fransa'da eski bir Troçkist sürgün olan şimdinin de Gaullecüsü David Rousset ile Sovyet toplama kamplarını reddeden Komünist Partisi edebiyat dergisi *Les Lettres françaises* arasında açık bir çatışma yaşanıyordu. Yine *Les Temps modernes* dergisinin yazı işler kadrosunda Sartre ile Merleau-Ponty arasında da bir kopuş gerçekleşmişti. İtalya'da Direniş hareketinin temel yayın organlarından Elio Vittorini'nin editörlüğünü yaptığı *Il Politecnico*, Togliatti'nin İtalyan Komünist Partisi'nin resmi yayın organı *Rinascita*'da yayımladığı eleştirilerine karşı koymak zorunda kalmıştı zira Togliattti, kültürün kendi kampını seçerek Moskova'nın belirlediği estetik ve politik normlara boyun eğmesi gereken bir dönemde *Il Politecni-*

---

41 Bakınız Enzo Traverso, "Le totalitarisme. Jalons pour l'histoire d'un débat", edit: Enzo Traverso, *Le Totalitarisme. Le XXe siècle en débat*, Paris: Seuil, 1991: s. 45-60.

co'nun kültürel özerklik yaklaşımını yerden yere vurmuştu.[42] Almanya'da Nazizmin çöküşüne eşlik eden ve yeni nesil yazarların yanı sıra eski sürgünler arasında da temsilci bulan antifaşist ruh, ülkenin iki devlete bölünmesiyle birlikte yok olmuştu. Antifaşizm Batı Almanya'da tabu haline gelmişken Doğu Almanya'nın resmi ideolojisiyle birleştirildi.[43] Aron, Silone, Koestler, Jaspers, Orwell ve başkaları Kültür Özgürlüğü Kongresi'ne katılırken Sartre, hiç içine sinmese de komünistlerin yol arkadaşı olur. Antifaşizmi artık Avrupa kamusal alanının ufkunu belirlemediği gibi tarihin kamusal kullanımı sürecinde çelişkili bir kutba dönüşmüştü.

Holokost

Antifaşist entelektüellerin Holokost karşısındaki sessizliğini anlamak, daha çetrefil bir meseledir. Avrupalı Yahudilerin soykırımının –başka bir deyişle Avrupalı Yahudilerin topyekûn imha edilmelerinin– öngörülebilir olmadığına şüphe yok tabii. Öte yandan 1933 yılından itibaren Yahudiler üzerinde öyle bir baskı vardı ki, böylesi bir felaket akla gelmese de bu baskının, dikkatleri Yahudilere çevirmesi beklenirdi. Hitler'in iktidara geldiği tarihle savaşın patlak verdiği tarih arasındaki dönemde Orta Avrupa'dan yaklaşık dört yüz bin Yahudi'nin göç etmesi, bu tehdidin ciddiyetini çok net bir şekilde ortaya koymuştu. Yine de antifaşizm, antisemitizmi 1930'lu yıllar boyunca Nazi sisteminin kurucu unsurlarından biri olarak görmemiş, yalnızca demokrasi ile işçi ha-

---

42 Bakınız Nello Ajello, *Intellettuali e PCI (1944-1958)*, Bari-Roma: Laterza, 1997.

43 Bakınız Garet Pritchard, *The Making of the GDR from Antifascism to Stalinism*, Manchester: Manchester University Press, 2000.

reketini düşman olarak tanımlayan bir rejimin propagandasının doğal bir sonucu olarak değerlendirmişti. Çok az entelektüel Hitler'in iktidara gelmesinden üç ay sonra Filistin'den, Fransa'da sürgünde olan Walter Benjamin'e yazdığı mektubunda Nazizmin doğuşunu "dünya tarihi açısından bir felaket" olarak tanımlayan Gershom Scholem'in öngörüsüne sahipti. Sosyalist ve komünist hareketlerin yenilgisinin önemi, korkutucu derecede açıktır" diyen Scholem, sözlerini şöyle sonlandırır, "lâkin Alman Yahudilerinin yenilgisinin önemiyle kesinlikle kıyas kabul etmez."[44] Scholem, Benjamin'e 1940 yılında yazdığı bir başka mektubunda ise, can alıcı soruyu sormuştu: "Yahudilerin ortadan kaldırılmasından sonra Avrupa'ya ne olacak?"[45]

Savaşın hemen ardından "nihai çözüm", diğer çözüm önerileri arasında trajik bir yere sahipti ve entelektüel kültürde ve tartışmada marjinal olmaktan da öteye geçememişti. Bu nedenle sessizlik galip gelmişti. Auschwitz'in, entelektüellerin "sorumlulukları"nı hatırlayarak tepki gösterdikleri Dreyfus Olayı veya İspanya İç Savaşı kadar değerli görülmemişti. Sartre'ın 1946 yılında yayımlanan *Yahudi Sorunu* çalışması, bu "entelektüel körlüğün" açıklayıcı bir örneğidir. *Les Temps modernes*'in editörü, Yahudileri savaşın unutulmuş kurbanları olarak görse de soykırımlarını asla düşüncesinin merkezinde konumlandırmıyordu. Sartre'a göre "Yahudi Sorunu", Nazi imha kampları hesaba katıldığında Dreyfus Olayı'na ve Üçüncü Cumhuriyet'e yönelik Fransız antisemitizminden bağımsız düşünülemezdi. Gaz

---

44 Walter Benjamin ve Gershom Scholem, *Briefwechsel 1933-1940*, Frankfurt-sur-le-Main: Suhrkamp, 1980: s. 55-56.

45 *A.g.e.*, s. 319. Ayrıca bakınız Gershom Scholem, *Walter Benjamin. Histoire d'une amitié*, s. 246.

odalarının neredeyse lafının edilmediği bu ünlü çalışması, Avrupa kültürünün yüzyılın en büyük trajedisine gözlerini kapamasının en önemli işareti olarak yorumlanabilir.[46]

Bu körlüğün, savaşın genel bağlamında olduğu kadar Nazi antisemitizminin doğasına yönelik eski bir kavrayışsızlıktan kaynaklanan nedenleri de vardı. Yahudilerin yaşadığı trajedi, nev-i şahsına münhasır karakterine rağmen neredeyse hiçbir ulusu es geçmeyen muazzam bir katliamın yol açtığı acıdan ayrı tutulmamış ve görünürlüğü, harabeye dönmüş bir kıtanın sınırlarını aşamamıştır. Böylesi bir acıyı yalnızca Yahudilerin yaşamadığına inanılıyor, Nazi antisemitizmi ise obskürantist ve Orta Çağ kalıntısı olarak görülüyordu. Sosyalist kültürün on dokuzuncu yüzyıla ait bir klişesine göre bu, "antisemitizm, aptalların sosyalizmi"dir; başka bir deyişle propaganda silahından başka bir şey değildir. endüstriyel ve bürokratik soykırım, mutlak bir yenilikti ve böylesi bir yeniliğin antifaşist kültüre ilişkin kategorilerin arasında yer almasına imkân yoktu.[47]

Antifaşist kültür, Hitler ve Mussolini rejimlerini yalnızca "gerici karakterleri" bağlamında değerlendirmişti: Her iki rejim de antiliberalizmi, antikomünizmi, antiparlamentarizmi ve irrasyonalizmi bünyesinde barındırıyordu. Bu nedenle faşizm, yalnızca gerici yönüne indirgenmişti. Faşizm, genel anlamda modernliğin gerici değişkeni olarak kabul edildiğinden, köklerini endüstriyel toplumda, kitlesel seferberlikte ve teknoloji kültünde gören çok az kişi vardı.

46 Bakınız Enzo Traverso, *L'Histoire déchirée. Essai sur Auschwitz et les intellectuels*, s. 58-69.

47 Bakınız Dan Diner, "Antifaschistische Weltanschauung. Ein Nachruf", *Kreisläufe. Nationalsozialismus und Gedächtnis*, Berlin: Berlin Verlag, 1995: s. 91.

Aslında ideolojik bir perspektiften bakıldığında faşist hareketler kadar şaşırtıcı başka bir hareket yoktur zira faşist hareketler, muhafazakârlık ve öjenikin, kültürel kötümserlik ve "muhafazakâr devrim"in, spiritüalizm ve antisemitizmin, gerici romantizm ve teknokratik totalitarizmin bir arada var olduğu bir nebuladır. Faşizmin bünyesinde bulunan bu farklı ideolojilerin çelişkili hassasiyetlerin yarattığı kafa karışıklığı, faşizmin "devrimci" doğasını, başka bir deyişle mazide kalmış bir geçmişe dönüşü değil (hiyerarşik, otoriter, eşitsiz, milliyetçi ve ırkçı) yeni bir düzenin kurulmasını amaçlayarak liberal ve demokratik modernliğin reddini gizlemişti. Faşist mistisizm, biyolojik terimlerle tanımlanmış, teknoloji kültü estetikleştirilmişti, demokrasi nefreti kitle mitine dayanıyordu, bireyciliği reddi, savaşın birleştirdiği "halk topluluğu" adına ilan edilmişti.

Faşizmin modernliğini, insanlığın kaçınılmaz zaferine doğru evrimini varsayan bir tarih felsefesi temelinde kavramak, açıkça söylemem gerekirse imkânsızdır. Bununla birlikte antifaşizmin, hem Stalinizme karşı kayıtsızlığı hem de Yahudi soykırımına karşı gönülsüz körlüğünü açıklayan karakteristik özelliği, on dokuzuncu yüzyılın Avrupa kültüründen miras kalan ilerleme fikrine yönelik yüzeysel ama amansız savunusuydu: "Direniş hareketinin erkekleri ve kadınları," diyordu tarihçi James D. Wilkinson, "on sekizinci yüzyılın ruhani atalarını, filozofları hatırlatıyor."[48] 1945 yılında ortaya çıkan veya yeniden canlanan –Fransa'da *Esprit*, *Les Temps Modernes*, *Critique*, Almanya'da *Der Ruf* ve *Der Anfang*, İtalya'da *Il Ponte*, *Belfagor* ve *Nuovo Politecnico* gibi– çok sayıda dergi, Lessing, Voltaire ve Cattaneo tarafından somutlaştırılan bu hümanist rasyonalizmin bir

48 James D. Wilkinson, *The Intellectual Resistence in Europe*, s. 276.

parçası olduklarını hiçbir zaman saklamamıştı. Özgürlüğe ve demokrasiye dönüş, –faşizmi bir parantez, geçici bir gerileme, geçmişin barbarlığına çağdışı ve saçma güven, "tarihin yürüyüşü"nü durdurmaya yönelik boş bir girişim olarak gören– Aydınlanma'nın, aklın ve hukukun yeni bir zaferi olarak deneyimlenir. Tarihin nihayet doğal seyrine dönüş yapmış gibi göründüğü geleceğe yönelik bu güven ortamında, Nazi toplama kampları, trajik bir yoldan çıkmanın sonucundan başka bir şey değildir. Öte yandan Sovyetler Birliği, Nazizmi yenmek için ödediği muazzam bedelin karşılığını almıştı. İlerleme mücadelesi, sosyalist anavatanın savunusuyla örtüşmüştü. Filozof Alexandre Kojève, vaktiyle Hegel'in Jena'da Napolyon'da gördüğü *Weltgeist*'i, kendisinin de Stalin'de gördüğüne inanıyordu.[49]

Öte yandan Theodor Adorno için nasyonal sosyalizm, Hegel'in tarih felsefesinin reddiydi. Adorno, 1944 yılında *Weltgeist*'i gördüğünü ancak ne at sırtındaydı ne de Sovyet tankı biçiminde; onu, Hitler'in V-2 roketlerinde, faşizm gibi "teknik kusursuzluğu mutlak körlükle birleştiren"[50] robot bombalarda gördüğünü söyledi. Adorno'nun felsefi pozisyonu, Yahudi kurucularının hepsinin sürgünde olduğu Frankfurt Okulu'nun felsefesidir; dolayısıyla Nazizmin, yenilgisi-

49 Bakınız Denis Hollier (ed.), *Le Collège de philosophie 1937-1939*, Paris: Folio-Gallimard, 1995: s. 67-68. Dominique Auffret, Alexandre Kojève, *La philosophie, l'État, la fin de l'histoire,* Paris: Le Livre de Poche, 1990: s. 336. Ayrıca bakınız Lutz Niethammer, *Posthistoire. Ist die Geschichte zu Ende?*, Hambourg: Rowohlt, 1989: s. 77.

50 Theodor W. Adorno, *Minima moralia. Réflexions sur la vie mutilée*, Paris: Payot, 1991: s. 53 (Theodor W. Adorno, *Minima Moralia: Sakatlanmış Yaşamdan Yansımalar*, çev: Orhan Koçak, Ahmet Doğukan, Metis Yayınları, 1998).

ne rağmen yüzyılın çehresini ve insan imgesini çoktan değiştirdiğinin farkında olan Adorno, antifaşist kültürü, onun sınırlarında kalarak paylaşır. Frankfurt Okulu'na göre Auschwitz'in, uygarlıkta bir kırılma anı olarak tanınması, ilerleme fikrinin radikal bir şekilde sorgulanmasından bağımsız düşünülemez. Şayet Nazizm, Aydınlanma'nın mirasını yok etmeye çalışmışsa, diyalektik olarak teknik ve araçsal aklının artık özgürleştirici bir amaçtan vazgeçip bir tahakküm projesine indirgenmiş bir uygarlığın ürünü olarak da anlaşılması gerekiyordu. Bu açıdan bakıldığında Auschwitz, ne bir "gerileme" ne de bir paranteze olarak anlaşılabilir, daha ziyade Batı'nın otantik bir ürünü, yıkıcı yanının ortaya çıkmasıdır. Horkheimer ve Adorno açısındansa 1944 yılında Auschwitz, "Aydınlanma'nın kendi kendisini tahrip edişi"-nin sembolüydü.[51] Aydınlanmanın yeni zaferini kutlamaktan çok uzak olan bu izole figürler, İkinci Dünya Savaşı'nı muzaffer bir ilerleme destanı olarak görmeyi reddettiler. Modern teknolojiyi devasa bir yıkıcı güce dönüştüren bir uygarlık görüntüsüyle karşı karşıya kalan tek olası duygu utançtır.

Ancak "Prometheusçu utanç,"[52] diyordu Günter Anders, bir felaketin ağırlığını kaldırabilir.

51 Max Horkheimer ve Theodor W. Adorno, *Dialectique de la raison*, s. 15.

52 Günther Anders, *Die Antiquiertheit des Menschen. I. Über die Seele im Zeitalter der zweiten industriellen Revolution*, Münih: C. H. Beck, 1985/1956: s. 23.

Görsel İzinler

Görsel 1. "Broken faces of the First World War": © Ernst Friedrich, *Krieg dem Kriege*, Berlin, 1924 (yeniden düzenleme: Arnoldo Mondadori Yayınevi AŞ, Milan, 2004).

Görsel 2. Edvard Munch, *Death in the Sickroom* (*Der Tod im Krankenzimmer*), 1893: tuval üzerine yağlı boya, 134 x 160 cm. Munch Müzesi, Oslo.

Görsel 3. "Max Beckmann", *The Night*, 1918–19: © DACS 2015: tuval üzerine yağlı boya, 133 x 153 cm. Kunstsammlung Nordrhein-Westfalen, Düsseldorf.

Görsel 4. Hitler konuşma için hazırlanıyor: © Bavyera Eyalet Kütüphanesi, Görüntü Arşivi.

Görsel 8. "Goering: The Executioner of the Third Reich" © The Heartfield Community of Heirs/VG Bild-Kunst, Bonn and DACS, Londra 2015.

Görsel 9. "The Greatest Mother in the World" © Collection Bibliothèque, çağdaş uluslararsı belgeler.

Görsel 10. "We Smashed the Enemy by Force, We Shall Earn Bread by Toil. To Work, Comrades All!" © David King Koleksiyonu. 1920. Kağıt üzerine litografi.

Görsel 11. Giuseppe Pellizza da Volpedo, "Il Quarto Stato", 1901. Kavak yapı, 293 x 545cm. Museo del Novecento, Milano.

Görsel 12. Gönüllü Cumhuriyetçi Milisler © L'Illustration (Illustration.com).

Görsel 2, 5, 6, 7 ve **11** kamuya açık görsellerdir.

Kaynakça

Abraham, Karl, "Contribution à la psychanalyse des névroses de guerre", *OEuvres complètes*, Cilt II, Paris, Payot, 1965.

Achcar, Gilbert, "Engels, penseur de la guerre, penseur de la révolution", edit: Georges Labica ve Mireille Delbraccio, *Friedrich Engels, savant et révolutionnaire*, Paris, Presses Universitaires de France, 1997.

Agamben, Giorgio, *Stato di eccezione*, Turin, Bollati Boringhieri, 2003.

Aguilar, Paloma, *Memoria y olvido de la Guerra civil española*, Madrid, Alianza, 1996.

Agulhon, Maurice, "Faut-il réviser l'histoire de l'antifascisme?", *Le Monde diplomatique*, Haziran 1994.

Aly, Götz, "*Endlösung*", *Volkerschiebung und der Mord an den europäischen Juden*, Francfortsur-le-Main, Fischer, 1995.

Aly, Götz, *Hitlers Volkstaat. Raub, Rassenkrieg und nationaler Sozialismus*, Francfort-sur-le-Main, Fischer, 2005.

Amendola, Giorgio, *Lettere a Milano. Ricordi e documenti 1939-1945*, Rome, Editori Riuniti, 1973.

Anders, Günther, *Mensch ohne Welt. Schriften zur Kunst und Literatur*, Munich, C. H. Beck, 1983.

Anderson, Perry, *Sur Gramsci*, Paris, Maspero, 1978.

Aragon, Louis, "Communisme et révolution", *içinde* Maurice Nadeau, *Histoire du surréalisme, suivi de Documents surréalistes*, Paris, Seuil, 1964.

Arendt, Hannah, *Les Origines du totalitarisme*, Paris, Quarto-Gallimard, 2002.

Arendt, Hannah, *Eichmann à Jérusalem*, Paris, Gallimard, 1991.

Aron, Raymond, *Mémoires*, Paris, Julliard, 1983.

Auden, W. H., "Spain 1937", *The English Auden. Poems, Essays and Dramatic Writings 1927-1939*, Londres, Faber & Faber, 1977.

Audoin-Rouzeau, Stéphane ve Becker, Annette, *14-18. Retrouver la guerre*, Paris, Gallimard, 2000.

Audoin-Rouzeau, Stéphane, Becker, Annette, Ingrao, Christian ve Rousso, Henry (ed.), *La Violence de guerre, 1914-1945*, Bruxelles, Complexe, 2002.

Audoin-Rouzeau, Stéphane, Rousso, Henry, Dumézil, Anne ve Ingrao, Christian, "Les sociétés, la guerre et la paix (Europe, Russie/URSS, États-Unis, Japon) 1911-1946", *Historiens & Géographes*, no 383, 2003.

Auffret, Dominique, *Alexandre Kojève. La philosophie, l'État, la fin de l'histoire*, Paris, Le Livre de Poche, 1990.

Avritch, Paul, *La Tragédie de Cronstadt*, Paris, Seuil, 1975.

Bainville, Jacques, "Les conséquences politiques de la paix", *içinde* John Maynard Keynes ve Jacques Bainville, *Les Conséquences économiques de la paix/Les conséquences politiques de la paix*, Paris, Gallimard, 2002.

Balakrishnan, Gopal, *The Enemy. An Intellectual Portrait of Carl Schmitt*, Londres, Verso, 2000.

Balibar, Étienne, "Le moment philosophique déterminé par la guerre dans la politique: Lénine 1914-1916", edit: Philippe Soulez, *Les Philosophes et la guerre de 14*, Saint-Denis, Presses universitaires de Vincennes, 1988.

Baldissara, Luca (ed.), *Crimini e memorie di guerra*, Naples, L'Ancora del Mediterraneo, 2004.

Bartov, Omer, *L'Armée de Hitler. La Wehrmacht, les nazis et la guerre*, Paris, Hachette, 1999.

Bartov, Omer, "Fields of Glory", *Mirrors of Destruction. War, Genocide and Modern Identity*, New York, Oxford University Press, 2000.

Bartov, Omer, Grosmann, Atina ve Nolan, Mary (ed.), *Crimes of War. Guilt and Denial in the Twentieth Century*, New York, The New Press, 2000.

Bartov, Omer, *The Eastern Front, 1941-1945. German Troops and the Barbarization of Warfare*, New York, Basingstoke, 2001.

Bartov, Omer, "Savage War. German Warfare and Moral Choice in World War II", *Germany's War and the Holocaust. Disputed Histories*, Ithaca, Cornell University Press, 2003.

Battaglia, Roberto, *Un uomo. Un partigiano*, Bologne, Il Mulino, 2004.

Battini, Michele, *Peccati di memoria. La mancata Norimberga italiana*, Bari-Rome, Laterza, 2003.

Bauman, Zygmunt, *Modernité et Holocauste*, Paris, La fabrique, 2002.

Beaud, Olivier, *Les Derniers Jours de Weimar. Carl Schmitt face à l'avènement du nazisme*, Paris, Descartes & Cie, 1997.

Beaudufe, Christophe, *L'Été 1944. Le sacrifice des Normands*, Paris, Perrin, 1994.

Becker, Annette, "The Avant-Garde, Madness and the Great War", *Journal of Contemporary History*, Cilt 35, no 1, 2000.

Beevor, Antony, *La Chute de Berlin*, Paris, Le Livre de Poche, 2002.

Benedicta. L'evento, la memoria, Gênes, Le Mani, 2004.

Benjamin, Walter, "Le conteur. Réflexions sur l'oeuvre de Nicolas Leskov", "L'oeuvre d'art à l'époque de sa reproductibilité technique", *OEuvres III*, Paris, Folio-Gallimard, 2000.

Bernanos, Georges, *Les Grands Cimetières sous la lune*, Paris, Seuil, 1997.

Bianchi, Bruna, "Delirio, smemoratezza e fuga. Il soldato e la pa-

tologia della paura", edit: Diego Leoni ve Camillo Zadra, *La Grande Guerra. Esperienza, memoria, immagini*, Bologne, Il Mulino, 1986.

Bibo, Istvan, *Misère des petits États de l'Europe de l'Est*, Paris, Albin Michel, 1993.

Blatmann, Sonia, "La *Technique du coup d'État*: un manuel de l'équivoque, *Chroniques italiennes*, no 4, 1995.

Bloch, Marc, *L'Histoire, la Guerre, la Résistance*, edit: Annette Becker, Paris, Quarto-Gallimard, 2006.

Bloxham, Donald, *Genocide on Trial. War Crimes Trials and the Formation of Holocaust History and Memory*, Oxford, Oxford University Press, 2001.

Bobbio, Norberto, "Guerra civile?", *Teoria politica*, VIII, no 2, 1992.

Bobbio, Norberto, *Dal fascismo alla democrazia*, Turin, Baldini & Castoldi, 1997.

Bonnell, Victoria, *Iconography of Power: Soviet Posters under Lenin and Stalin*, Berkeley, University of California Press, 1997.

Bourke, Joanna, *An Intimate History of Killing. Face to Face Killing in Twentieth Century Warfare*, Londres, Basic Books, 1999.

Bourke, Joanna, *The Second World War. A People's History*, New York, Oxford University Press, 2001.

Bourke, Joanna, "Fear and Anxiety: Writing about Emotion in Modern History", *History Workshop Journal*, no 55, 2003.

Bourke, Joanna, *Fear: A Cultural History*, Londres, Virago, 2005.

Bracher, Karl D., *Zeit der Ideologien*, Stuttgart, DVA, 1982.

Bracher, Karl D., *La Dictature allemande. Naissance, structure et conséquences du nationalsocialisme*, Toulouse, Privat, 1986.

Brasillach, Robert, *Les Sept Couleurs*, Paris, Godefoy de Bouillon, 1995.

Bredekamp, Horst, "From Walter Benjamin to Carl Schmitt, via Thomas Hobbes", *Critical Inquiry*, Cilt 25, no 2, 1999.

Breuer, Stefan, *Anatomie de la Révolution conservatrice*, Paris, Éditions de la Maison des sciences de l'homme, 1996.

Brossat, Alain, *Les Tondues. Un carnaval moche*, Paris, Manya, 1993.

Brossat, Alain, *Libération fête folle: mythes et rites ou le grand théâtre des passions populaires*, Paris, Autrement, 1994.

Broué, Pierre, *Révolution en Allemagne*, Paris, Éditions de Minuit, 1971.

Broué, Pierre, *Le Parti bolchevique. Histoire du Parti communiste de l'URSS*, Paris, Éditions de Minuit, 1971.

Broué, Pierre, *Trotski*, Paris, Fayard, 1988.

Brown Scott, James (ed.), *Texts of the Peace Conferences of The Heague, 1899 and 1907*, Boston & Londres, 1908.

Brunetta, Gian Piero, "Cinema e prima guerra mondiale", edit: Gian Piero Brunetta, *Storia del cinema mondiale*, vol. I, Turin, Einaudi, 1999.

Buck-Morss, Susan, "Aesthetics and Anaesthetics: Walter Benjamin's Artwork Essay Reconsidered", *October*, no 62, 1992.

Burke, Peter, *Eyewitnessing. The Uses of Images as Historical Evidence*, Ithaca, Cornell University Press, 2001.

Burrin, Philippe, "Fascisme: la révolution sans révolutionnaires", *Le Débat*, no 38, 1986.

Burrin, Philippe, *La France à l'heure allemande 1940-1944*, Paris, Seuil, 1995.

Caillois, Roger, "Le vertige de la guerre", *Quatre essais de sociologie*, Paris, Perrin, 1951.

Cantimori, Delio, "Fascismo, rivoluzione e non reazione europea", *Politica e storia contemporanea. Scritti 1917-1942*, Turin, Einaudi, 1991.

Carsten, F. L., *Revolution in Central Europe 1918-1919*, Berkeley, University of California Press, 1972.

Casanova, Julián, "Guerras civiles, revoluciones y contrarevoluciones en Finlandia, España y Grecia (1918-1949): un análisis comparado", edit: Julián Casanova, *Guerras civiles en el siglo XX*, Madrid, Editorial Pablo Iglesias, 2001.

Casanova, Julián, "Una dictadura de cuarenta años, edit: Julián Casanova, *Morir, matar, sobrevivir. La violencia en la dictadura de Franco*, Barcelone, Crítica, 2002.

Céline, Louis-Ferdinand, *Voyage au bout de la nuit*, Paris, Gallimard, 1972.

Chase, John L., "Unconditional Surrender Reconsidered", *Political Science Quarterly*, Cilt 70, no 2, 1955.

Chıckerıng, Roger, "Total War. The Use and Abuses of a Concept", edit: Manfred F. Boemecke, Roger Chickering ve Stig Förster, *Anticipating Total War. The German and American Experiences 1871-1914*, New York, Cambridge University Press, 1999.

Churchill, Winston, *The World Crisis 1911-1918*, New York, MacMillan, 1942.

Churchill, Winston, *The Gathering Storm*, Boston, Houghton Mifflin, 1948.

Clausewitz, Carl von, *De la guerre*, Paris, Perrin, 1999.

Cobban, Alfred, *Dictatorship. Its History and Theory*, New York, Haskell House Publishers, 1971.

Collotti, Enzo (ed.), *L'antifascismo in Italia e in Europa*, Turin, Loescher, 1975.

Conan, Éric ve Rousso, Henry, *Vichy, un passé qui ne passe pas*, Paris, Fayard, 1994.

Corbin, Alain, *Le Village des cannibales*, Aubier, Paris, 1990.

Courtois, Stéphane ve Wieviorka, Annette (ed.), *L'État du monde en 1945*, Paris, La Découverte, 1994.

Crocq, Louis, *Les Traumatismes psychiques de guerre*, Paris, Odile Jacob, 1999.

Czerniakow, Adam, *Carnets du ghetto de Varsovie (6 septembre 1939-23 juillet 1942)*, Raul Hilberg ve Stanislaw Staron Ön Sözü, Jean-Charles Szurek Son Sözü, Paris, La Découverte, 1996.

Comitato Interalleato (ed.), *Lo sterminio degli ebrei. Relazioni del comitato d'informazione interalleato in Londra*, Londres, Presso la stamperia reale, s.d. [1942].

Dagen, Philippe, *Le Silence des peintres. Les artistes face à la Grande Guerre*, Paris, Fayard, 1996.

Demandt, Alexander (ed.), *Macht und Recht. Grosse Prozesse in der Geschichte*, Munich, C. H. Beck, 1990.

Deak, Istvan, "Budapest and the Hungarian Revolution", *The Slavonic and East European Review*, Cilt XLVI, no 106, 1968.

Deak, Istvan, Gross, Jan T. ve Judt, Tony (ed.), *The Politics of Retribution in Europe. World War II and its Aftermath*, Princeton, Princeton University Press, 2000.

De Felice, Renzo, *D'Annunzio politico (1918-1928)*, Bari-Rome, Laterza, 1978.

De Felice, Renzo, (ed.), *Futurismo, cultura e politica*, Turin, Fondazione Giovanni Agnelli, 1988.

De Felice, Renzo, *Rosso e Nero*, Milano, Baldini & Castoldi, 1995.

De Felice, Renzo, *Mussolini il Duce. Gli anni del consenso 1929-1936*, Turin, Einaudi, 1996.

Delage, Christian, *La Vérité par l'image. De Nuremberg au procès Milosevic*, Paris, Denoël, 2006.

Desmons, Éric, *Mourir pour la patrie?*, Paris, Presses Universitaires de France, 2001.

Deutscher, Isaac, *Le Prophète armé*, Paris, Julliard, 1965.

Deutscher, Isaac, *Stalin*, Londres, Oxford University Press, 1965.

Deutscher, Isaac, *La Révolution inachevée*, Paris, Robert Laffont, 1967.

Dewey, John, "Means and Ends", *içinde* Leon Trotsky, John Dewey ve George Novack, *Their Morals and Ours*, New York, Pathfinder Press, 1973.

Diner, Dan ve Stolleis, Michael (ed.), *Hans Kelsen and Carl Schmitt. A Juxtaposition*, Gerlingen, Bleicher Verlag, 1999.

Diner, Dan, "Antifaschistische Weltanschauung. Ein Nachruf", *Kreisläufe. Nationalsozialismus und Gedächtnis*, Berlin, Berlin Verlag, 1995.

Diner, Dan, *Das Jahrhundert verstehen. Eine universalhistorische Deutung*, Munich, Luchterhand, 1999.

Djilas, Milovan, *Wartime*, New York, Harcourt Brace Jovanovich, 1977.

Donnedieu De Vabres, Henri, "Le procès de Nuremberg", *Revue de droit pénal et de criminologie*, no 27, 1946.

Dorst, Tankred (ed.), *Die Münchner Räterepublik. Zeugnisse und Kommentar*, Francfort-sur-le-Main, Suhrkamp, 1966.

Dower, John W., *War Without Mercy. Race and Power in the Pacific War*, New York, Pantheon Books, 1986.

Dreyfus, Michel ve Groppo, Bruno (ed.), *Le Siècle des communismes*, Paris, Éditions de l'Atelier, 2000.

Dupeux, Louis (ed.), *La "Révolution conservatrice" dans l'Allemagne de Weimar*, Paris, Kimé, 1992.

Eksteıns, Modris, *Rites of Spring. The Great War and the Birth of the Modern Age*, Londres, Bantam Press, 1989.

Elias, Norbert, *La Dynamique de l'Occident*, Paris, Pocket, 1975.

Elias, Norbert, *The Germans. Power Struggles and the Development of the Habitus in the Nineteenth and Twentieth Century*, Cambridge, Polity Press, 1996.

Engels, Friedrich, "Einleitung [zu Borkheims 'Zur Erinnerung für

die deutschen Mordspatrioten']", *Marx Engels Werke*, Bd. 21, Berlin, Dietz Verlag, 1975.

Falaschi-Zamponi, Simonetta, *Fascist Spectacle. The Aesthetics of Power in Mussolini's Italy*, Berkeley, University of California Press, 1997.

Faye, Jean-Pierre, *Langages totalitaires*, Paris, Hermann, 1972.

Fejtö, François, *Requiem pour un empire défunt. Histoire de la destruction de l'Autriche-Hongrie*, Paris, Seuil, 1988.

Ferro, Marc, *La Grande Guerre 1914-1918*, Paris, Folio-Gallimard, 1990.

Ferro, Marc, "Nazisme et communisme: les limites d'une comparaison, edit: Marc Ferro, *Nazisme et Communisme. Deux régimes dans le siècle*, Paris, Hachette, 1999.

Figes, Orlando, *A People's Tragedy, 1891-1924*, Londres, Penguin Books, 1998.

Fitzpatrick, Sheila, *The Russian Revolution*, New York, Oxford University Press, 1994.

Flechter, Jonathan, *Violence and Civilization. An Introduction to the Work of Norbert Elias*, Cambridge, Polity Press, 1997.

Flasch, Kurt, *Die geistige Mobilmachung. Die deutsche Intellektuellen und der Erste Weltkrieg*, Berlin, Alexander Fest Verlag, 2000.

Flood, Christopher G., "Crusade or Genocide ? French Catholic Discourse on the Spanish Civil War", edit: Janet Pérez ve Wendell Aycock, *The Spanish Civil War in Literature*, Lubbock, Texas Tech University Press, 1990.

Flores, Marcello, *L'immagine dell'URSS. L'Occidente e la Russia di Stalin (1927-1956)*, Milan, Il Saggiatore, 1990.

Flores, Marcello, *L'età del sospetto. I processi politici della guerra fredda*, Bologne, Il Mulino, 1995.

Flores, Marcello (ed.), *Storia, verità, giustizia. I crimini del XXe secolo*, Milan, Bruno Mondadori, 2001.

Flores, Marcello, *Il secolo mondo. Storia del Novecento*, Bologne, Il Mulino, 2002.

Focardi, Filippo, *La guerra della memoria. La Resistenza nel dibattito politico italiano dal 1945 a oggi*, Rome-Bari, Laterza, 2005.

Forster, Ricardo, "El estado de excepción: Benjamin y Schmitt como pensadores del riesgo", edit: Jorge Dotti ve Julio Pinto, *Carl Schmitt. Su época y su pensamiento*, Buenos Aires, Eudeba, 2002.

Fraenkel, Ernst, *The Dual State*, New York, Oxford University Press, 1941.

Franzinelli, Mimmo, *L'amnistia Togliatti. 22 giugno 1946. Colpo di spugna sui crimini fascisti*, Milan, Mondadori, 2006.

Freud, Sigmund, "Considérations actuelles sur la guerre et la mort", *OEuvres complètes*, Cilt XIII, Paris, Presses Universitaires de France, 1988.

Frevert, Ute, *Men of Honour. A Social and Cultural History of the Duel*, Cambridge, Polity Press, 1995.

Friedländer, Saul, *L'Allemagne nazie et les juifs, I. Les années de persécution*, Paris, Seuil, 1997.

Friedländer, Saul, "History, Memory, and the Historian. Dilemmas and Responsibilities", *New German Critique*, no 80, 2000.

Friedrich, Ernst, *Krieg dem Kriege* (1924), Munich, DVA, 2004.

Friedrich, Jörg, *Der Brand. Deutschland im Bombenkrieg 1940-1945*, Berlin, Ullstein, 2002.

Furet, François, *Le Passé d'une illusion. Essai sur l'idée communiste au XXe siècle*, Paris, Robert

Laffont/Calmann-Lévy, 1995.

Gacon, Stéphane, *L'Amnistie. De la Commune à la guerre d'Algérie*, Paris, Seuil, 2002.

Galasso, Giorgio, *Storia d'Europa. III Età contemporanea*, Bari-Rome, Laterza, 1996.

Galimi, Valeria, "Collaborationnisme et épuration judiciaire en Italie et en France", edit: François Guedji ve Valeria Galimi, *Le XXe Siècle des guerres*, Paris, Éditions de l'Atelier, 2004.

Garrett, Stephen, *Ethics and Airpower in World War II. The British Bombing of German Cities*, New York, St Martin Press, 1993.

Gentile, Emilio, *Il culto del Littorio, La sacralizzazione della politica nell'Italia fascista*, Bari-Rome, Laterza, 1993.

Gentile, Emilio, *Le origini dell'ideologia fascista 1918-1925*, Bologne, Il Mulino, 1996.

Gentile, Emilio, *Qu'est-ce que le fascisme? Histoire et interprétation*, Paris, Folio-Gallimard, 2004.

Gentile, Emilio, *Les Religions de la politique. Entre démocratie et totalitarismes*, Paris, Seuil, 2005.

Geras, Norman, *The Contract of Mutual Indifference. Political Philosophy after Auschwitz*, Londres, Verso, 1998.

Getzler, Israel, *Kronstadt 1917-1921. The Fate of a Soviet Democracy*, New York, Cambridge University Press, 2002.

Geyer, Michael, "Urkatastrophe, europäische Bürgerkrieg, Menschenschlachthaus. Wie Historiker den Epochenbruch des Ersten Weltkrieges Sinn geben", edit: Rainer Rother, *Der Weltkrieg 1914-1918. Ereignis und Erinnerung*, Berlin, Minerva, 2004.

Gibelli, Antonio, *L'officina della guerra. La Grande Guerra e le trasformazioni del mondo mentale*, Turin, Bollati Boringhieri, 1990.

Gibelli, Antonio, *Il popolo bambino. Infanzia e nazione dalla Grande Guerra a Salò*, Turin, Einaudi, 2005.

Ginsborg, Paul, *A History of Contemporary Italy. Society and Politics 1943-1988*, Londres, Penguin Books, 1990.

Ginzburg, Carlo, "Uccidere un mandarino cinese. Implicazioni morali della distanza", *Occhiacci di legno. Nove riflessioni sulla distanza*, Milan, Feltrinelli, 1998.

Giordano, Ralph, *Die zweite Schuld oder von der Last Deutscher zu sein*, Munich, Knaur, 1990.

Gitelman, Zvi, *Jewish Nationality and Soviet Politics. The Jewish Sections of the CPSU, 1917-1930*, Princeton, Princeton University Press, 1972.

Glendinning, Miles, "The Conservation Movement: a Cult of the Modern Age", *Royal Historical Society Transactions*, 6/13, 2003.

Glover, Jonathan, *Humanity. A Moral History of the Twentieth Century*, Londres, Jonathan Cape, 1999.

Goebbels, Josef, *Reden 1932-1945*, Gondrom, Bindlach, 1991.

Goldhagen, Daniel J., *Les Bourreaux volontaires de Hitler: Les Allemands ordinaires et l'Holocauste*, Paris, Seuil, 1997.

Goldstein, Joshua S., "Kondratieff Waves as War Cycles", *International Studies Quarterly*, Cilt 29, no 4, 1985.

Gramsci, Antonio, *Quaderni del carcere*, 4 Cilt, Turin, Einaudi, 1975.

Grange, Ninon, "L'état de nature: miroir et modèle de la guerre civile", *Astérion*, no 2, 2004.

Grayzel, Susan R., *Women's Identities at War: Gender, Motherhood, and Politics in Britain and France During the First World War*, Chapel Hill, University of North Carolina Press, 1999.

Gross, Babette, *Willi Münzenberg. Eine politische Biographie*, Stuttgart, Klett-Cotta, 1966.

Gross, Raphael, *Carl Schmitt und die Juden*, Francfort-sur-le-Main, Suhrkamp, 2000.

Grunenberg, Antonia, *Antifaschismus. Ein deutscher Mythos*, Hambourg, Rowohlt, 1993.

Gueniffey, Patrice, *La Politique de la Terreur. Essai sur la violence révolutionnaire 1789-1794*, Paris, Fayard, 2000.

Halévy, Élie, *L'Ère des tyrannies*, Paris, Tel-Gallimard, 1990.

Hamilton, Alastair, *The Appeal of Fascism. A Study of Intellectuals and Fascism 1919-1945*, New York, MacMillan, 1971.

Hanna, Martha, *The Mobilization of the Intellect. French Scholars and Writers During the Great War*, Cambridge, Harvard University Press, 1996.

Haupt, Georges, *L'Historien et le mouvement social*, Paris, Maspero, 1980.

Heer, Hannes ve Naumann, Klaus (ed.), *Vernichtungskrieg. Verbrechen der Wehrmacht 1941 bis 1944*,

Hambourg, Hamburger Edition, 1995.

Heidegger, Martin, "Allocution prononcée le vendredi 26 mai 1933 à la mémoire de Albert Leo Schlageter" (1933), *Écrits politiques 1933-1966*, Paris, Gallimard, 1995.

Heil, Susanne, *Gefährliche Beziehungen. Walter Benjamin und Carl Schmitt*, Stuttgart, Metzler, 1996.

Henke, Klaus-Dietmar ve Woller, Hans (ed.), *Politische Säuberungen in Europa. Die Abrechnung mit Faschismus und Kollaboration*, Munich, DTV, 1991.

Herf, Jeffrey, *Reactionary Modernism. Technology, Culture and Politics in Weimar and the Third Reich*, New York, Cambridge University Press, 1984.

Hermet, Guy, *La Guerre d'Espagne*, Paris, Seuil, 1989.

Hilberg, Raul, *Éxécuteurs, victimes, témoins. La catastrophe juive 1933-1945*, Paris, Gallimard, 1994.

Hillgruber, Andreas, *Zweierlei Untergang. Die Zerschlagung des Deutschen Reich und das Ende des europäischen Judentums*, Berlin, Siedler, 1986.

Hirschfeld, Gerhard, Krumeich, Gerd ve Renz, Irina (ed.), *Keiner fühlt sich hier mehr als Mensch... Erlebnis und Wirkung des Ersten Weltkrieg*, Essen, Klartext, 1993.

Historikerstreit. Die Dokumentation der Kontroverse über die Einzi-

gartigkeit der nationalsozialistischen Judenvernichtung, Munich, Piper, 1987.

Hobbes, Thomas, *Béhémoth ou le long Parlement*, Paris, Vrin, 1990.

Hobbes, Thomas, *Léviathan*, Paris, Gallimard, 2000.

Hobsbawm, Eric J., *Revolutionaries*, Londres, Weidenfeld & Nicolson, 1974.

Hobsbawm, Eric J., "Gli intellettuali e l'antifascismo", *Storia del marxismo*, Cilt 3, t. II, Turin, Einaudi, 1981.

Hobsbawm, Eric J., *L'Âge des extrêmes*, Bruxelles, Complexe, 1999.

Hobsbawm, Eric J., "Men and Women: Images on the Left", *Uncommon People*, Londres, Abacus, 1998.

Hollier, Denis, "Desperanto", *New German Critique*, no 67, 1996.

Horne, John ve Kramer, Alan, *German Atrocities. A History of Denial*, New Haven & Londres, Yale University Press, 2001.

Howard, Michael, "A Thirty Years War? The Two World Wars in Historical Perspective", *Transactions of the Royal Historical Society*, vol. III, 1993.

Ingrao, Christian, *Les Chasseurs noirs. La brigade Dirlewanger*, Paris, Perrin, 2006.

Isnenghi, Mario, *Il mito della Grande Guerra da Marinetti a Malaparte*, Bari-Rome, Laterza, 1970.

Jackson, Gabriel, *The Spanish Republic and the Civil War 1931-1939*, Princeton, Princeton University Press, 1965.

Janssen, Wilhelm, "Krieg", edit: Reinhart Koselleck, *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, Bd. 3, Stuttgart, Klett-Cotta, 1982.

Joınet, Louis, "L'amnistie. Le droit à la mémoire entre pardon et oubli", *Communications*, no 49, 1989.

Jaspers, Karl, *La Culpabilité allemande*, Pierre Vidal-Naquet Ön Sözüyle, Paris, Éditions de Minuit, 1990.

Jeanneney, Jean-Noël, *Le Duel. Une passion française 1789-1914*, Paris, Seuil, 2004.

Joll, James, *The Origins of the First World War*, Londres, Longman, 1984.

Jünger, Ernst, *Orages d'acier. Journal de guerre*, Paris, Le Livre de Poche, 1970.

Jünger, Ernst, *Journaux de guerre*, Paris, Julliard, 1980.

Jünger, Ernst, *Le Travailleur*, Paris, Christian Bourgois, 1989.

Jünger, Ernst, *L'État universel/La mobilisation totale*, Paris, Gallimard, 1990.

Jünger, Ernst, *La Guerre comme expérience intérieure*, Paris, Christian Bourgois, 1997.

Jünger, Ernst, *Guerra, técnica y fotografía*, edit: Nicolás Sánchez Durá, Valence, université de Valence, 2000.

Jünger, Ernst, *Politische Publizistik 1919-1933*, Stuttgart, Klett-Cotta, 2001.

Kantorowicz, Ernst, "Mourir pour la patrie (*pro patria mori*) dans la pensée politique médiévale", *Mourir pour la patrie et autres essais*, Paris, Presses Universitaires de France, 1984.

Kelsen, Hans, "The Legal Status of Germany According to the Declaration of Berlin", *The American Journal of International Law*, Cilt 39, no 3, 1945.

Kelsen, Hans, "Will the Judgment in the Nuremberg Trial Constitute a Precedent in International Law?", *International Law Quarterly*, Cilt 1, no 2, 1947.

Kennedy, Ellen, "Carl Schmitt and the Frankfurt School", *Telos*, no 71, 1987.

Kershaw, Ian, *Hitler. Némésis 1936-1945*, Paris, Flammarion, 2000.

Kershaw, Ian, *Le Mythe Hitler. Image et réalité sous le Troisième Reich*, Paris, Flammarion, 2006.

Kettenacker, Lothar, "'Unconditional Surrender' als Grundlage der angelsächsischen Nachkriegsplanung", edit: Wolfgang Mischalka, *Der Zweite Weltkrieg*, Munich, Piper, 1989.

Kettenacker, Lothar (ed.), *Ein Volk von Opfern? Die neue Debatte um den Bombenkrieg 1940-1945*,

Hambourg, Rowohlt, 2003.

Keynes, John Maynard, *The Economic Consequences of the Peace*, Londres, MacMillan, 1920.

Kiernan, V. G., *The Duel in European History. Honour and the Reign of Aristocracy*, New York, Oxford University Press, 1988.

Kirchheimer, Otto, *Political Justice. The Use of Legal Procedure for Political Ends*, Princeton, Princeton University Press, 1961.

Kirchheimer, Otto, "Remarks on Carl Schmitt's *Legality and Legitimacy*", edit: Franz L. Neumann ve Otto Kirchheimer, *The Rule of the Law Under Siege*, Berkeley, University of California Press, 1996.

Kitchen, Martin, "Ernst Nolte and the Phenomenology of Fascism", *Science & Society*, Cilt 38, no 2, 1974.

Klinkhammer, Lutz, *L'occupazione tedesca in Italia (1943-1945)*, Turin, Bollati Boringhieri, 1993.

Klinkhammer, Lutz, *Le stragi naziste in Italia*, Rome, Donzelli, 2006.

Kohn, Hans, *Revolutions and Dictatorships: Essays in Contemporary History*, Cambridge, Harvard University Press, 1939.

Kochavi, Arieh J., *Prelude to Nuremberg. Allied War Crimes Policy and the Question of Punishment*, Chapel Hill, The University of North Carolina Press, 1998.

Kopf, David ve Markusen, Eric, *The Holocaust and Strategic Bombing. Genocide and Total War in Twentieth Century*, Boulder, Westview Press, 1995.

Korsch, Karl, "Carl Schmitt, *Der Hüter der Verfassung*", *Zeitschrift für Sozialforschung*, Cilt I, 1932.

Koselleck, Reinhart, *Le Règne de la critique*, Paris, Éditions de Minuit, 1979.

Koselleck, Reinhart, "Les monuments aux morts: lieux de fondation de l'identité des survivants", *L'Expérience de l'histoire*, Paris, Seuil/Gallimard, 1997.

Koselleck, Reinhart, *Zur politischen Ikonologie des gewaltsamen Todes*, Bâle, Schwabe, 1998.

Koyré, Alexandre, *La Cinquième Colonne*, Paris, Allia, 1997.

Kracauer, Siegfried, "Vom Erleben des Krieges", *Schriften 5.1*, Francfort-sur-le-Main, Suhrkamp, 1990.

Krapp, Peter, "Amnesty: Between an Ethics of Forgiveness and the Politics of Forgetting", *German Law Journal*, Cilt 6, no 1, 2005.

Kraus, Karl, *Les Derniers Jours de l'humanité*, Marseille, Agone, 2000.

Kraus, Hans Christoph, "L'historiographie philosophique d'Ernst Nolte", *La Pensée politique*, 1994.

Kriegel, Annie, "Sur l'antifascisme", *Commentaire*, no 50, 1990.

Kronenberg, Volker, *Ernst Nolte und das totalitäre Zeitalter. Versuch einer Verständigung*, Bonn, Bouvier Verlag, 1999.

Kulischer, Eugene M., *Europe on the Move. War and Population Changes 1917-1947*, New York, Columbia University Press, 1948.

Ledesma, José Luis, *Los dias de llama de la revolución. Violencia y politica en la retaguardia republicana de Zaragoza durante la guerra civil*, Saragosse, Institución Fernando el Católico, 2003.

Leed, Eric J., *No Man's Land*, New York, Cambridge University Press, 1979.

Leed, Eric J., "Fateful Memories: Industrialized War and Traumatic Neurosis", *Journal of Contemporary History*, 35/1, 2000.

Lefebvre, Georges, *La Grande Peur de 1789*, Paris, Armand Colin, 1988.

Lénine, *La Révolution prolétarienne et le renégat Kautsky*, Paris, Éditions sociales, 1971.

Lénine, *L'Extrémisme, maladie infantile du communisme*, Paris, Éditions sociales, 1979.

Lepre, Aurelio, *L'anticomunismo e l'antifascismo in Italia*, Bologne, Il Mulino, 1997.

Lerner, Paul, *Hysterical Men: War, Psychiatry and the Politics of Trauma in Germany, 1890-1930*, Ithaca, Cornell University Press, 2003.

Levin, Judith ve Uziel, Daniel, "Ordinary Men, Extraordinary Photos", *Yad Vashem Studies*, no 26, 1998.

Lichtheim, George, *Europe in the Twentieth Century*, New York, Praeger Publishers, 1972.

Liucci, Raffaele, *La tentazione della "casa in collina". Il disimpegno degli intellettuali nella guerra civile italiana (1943-1945)*, Milan, Unicopli, 1999.

Lındqvıst, Sven, *Maintenant tu es mort: le siècle des bombes*, Paris, Le Serpent à plumes, 2002.

Loraux, Nicole, *La Cité divisée. L'oubli dans la mémoire d'Athènes*, Paris, Payot/Rivages, 2005.

Löwıth, Karl, "Der europäische Nihilismus. Betrachtung zur geistigen Vorgeschichte des europäischen Krieges", *Sämtliche Schriften*, Bd. 2, Stuttgart, Metzler, 1983.

Löwy, Michael, *Walter Benjamin: avertissement d'incendie. Une lecture des thèses "Sur le concept d'histoire"*, Paris, Presses Universitaires de France, 2001.

Ludendorff, Ernst, *Der totale Krieg*, Munich, Ludendorff Verlag, 1935.

Luxemburg, Rosa, "La tragédie russe", *OEuvres II (Écrits politiques 1917-1918)*, Paris, Maspero, 1969.

Luxemburg, Rosa, "Die Krise der Sozialdemokratie", *Gesammelte Werke*, Bd. 4, Berlin, Dietz Verlag, 1990.

Luzzatto, Sergio, *Il corpo del Duce*, Turin, Einaudi, 1998.

Luzzatto, Sergio, *La crisi dell'antifascismo*, Turin, Einaudi, 2004.

Macdonald, Dwight, "The Bomb", *The Responsability of Peoples and Other Essays in Political Criticism*, Londres, Victor Gollancz, 1957.

Malaparte, Curzio, *Kaputt*, Milan, Mondadori, 1995.

Malaparte, Curzio, "Tecnica del colpo di Stato", *Opere scelte*, Milan, Mondadori, 1997.

Mann, Heinrich, *Der Haß*, Francfort-sur-le-Main, Fischer, 1987.

Mann, Thomas, *Considérations d'un apolitique*, Paris, Grasset, 2002.

Marcuse, Herbert, "La lutte contre le libéralisme dans la conception totalitaire de l'État", *Culture et Société*, Paris, Éditions de Minuit, 1970.

Marie, Jean-Jacques, *La Guerre civile russe, 1917-1922*, Paris, Autrement, 2005.

Marrus, Michael R., *The Unwanted. European Refugees in the Twentieth Century*, New York, Oxford University Press, 1985.

Marrus, Michael R., *The Nuremberg War Crimes Trial 1945-1946. A Documentary History*, Boston-New York, Bedford-St. Martin's, 1997.

Martellini, Luigi, "Malaparte saggista politico: le 'rivoluzioni europee'", edit: Gianni Grana, *Malaparte scrittore d'Europa*, Prato, Marzorati, 1991.

Martin, Jean-Clément (ed.), *La Guerre civile entre histoire et mémoire*, Nantes, Université de Nantes-Ouest Éditions, 1994.

Martin, Jean-Clément, *Violence et Révolution. Essai sur la naissance d'un mythe national*, Paris, Seuil, 2006.

Masson, Philippe (ed.), *Dictionnaire de la Deuxième Guerre mondiale*, Paris, Larousse, 1979, 2 cilt.

Mazower, Mark, *Dans la Grèce d'Hitler, 1941-1944*, Paris, Les Belles Lettres, 2002.

Mazower, Mark, *Le Continent des ténèbres. Une histoire de l'Europe au XXe siècle*, Bruxelles, Complexe, 2005.

Mayer, Arno J., *Politics and Diplomacy of Peacemaking. Containment and Counterrevolution at Versailles, 1918-1919*, Londres, Weidenfeld & Nicolson, 1968.

Mayer, Arno J., *La "Solution finale" dans l'Histoire*, Paris, La Découverte, 1990.

Mayer, Arno J., *Les Furies. Violence, vengeance, terreur au temps de la Révolution française et de la révolution russe*, Paris, Fayard, 2001.

Mccormick, John, "Fear, Technology, and the State. Carl Schmitt, Leo Strauss, and the Revival of Hobbes in Weimar and National Socialist Germany", *Political Theory*, Cilt 22, no 4, 1994.

Meier, Christian, *The Lesson of Carl Schmitt. Four Chapters in the Distinction Between Political Theology and Political Philosophy*, Chicago, The University of Chicago Press, 1998.

Mıchaud, Éric, *Un art de l'éternité. L'image et le temps du national-socialisme*, Paris, Gallimard, 1996.

Mignemi, Adolfo, *Storia fotografica della Resistenza*, Turin, Bollati Boringhieri, 1995.

Mignemi, Adolfo, *La seconda guerra mondiale 1940-1945*, Rome, Editori Riuniti, 2000.

Moradıellos, Enrique, "Ni gesta heroica, ni locura tragica: nuevas perspectivas históricas sobre la guerra civil", *Ayer. Revista de historia contemporanea*, no 50, 2003.

Mosse, George L., "The Poet and the Exercise of Political Power: Gabriele D'Annunzio", *Masses and Man. Nationalist and Fascist Perceptions of Reality*, New York, Howard Fertig, 1980.

Mosse, George L., *Fallen Soldiers. Reshaping the Memory of the World Wars*, New York, Oxford University Press, 1990.

Mosse, George L., *L'Image de l'homme. L'invention de la virilité moderne*, Paris, Éditions Abbeville, 1997.

Mosse, George L., "Shell-Shock as a Social Disease", *Journal of Contemporary History*, Cilt 35, no 1, 2000.

Mosse, George L., "Vers une théorie générale du fascisme", *La Révolution fasciste*, Paris, Seuil,2003.

Naslı, Mary, *Rojas. Las Mujeres republicanas en la Guerra Civil*, Madrid, Taurus, 1999.

Neruda, Pablo, *L'Espagne au coeur. Hymne à la gloire du peuple en guerre*, Paris, Denoël, 1938.

Neumann, Franz, "Angst und Politik"; "Notizen zur Theorie der Diktatur" (1954), *Demokratischer und autoritärer Staat*, Francfort-sur-le-Main, Fischer, 1986.

Neumann, Franz, *Béhémoth. Théorie et pratique du national-socialisme* (1942), Paris, Payot, 1987.

Neumann, Sigmund, *Permanent Revolution. Totalitarianism in the Age of International Civil War* (1942), Londres, Pall Mall Press, 1965.

Nıethammer, Lutz, *Posthistoire. Ist die Geschichte zu Ende?*, Hambourg, Rowohlt, 1989.

Nolte, Ernst, *Der Faschismus in seiner Epoche*, Munich, Piper, 1963.

Nolte, Ernst, *Streitpunkte. Heutige und kunftige Kontroversen um den Nationalsozialismus*, Berlin-Francfort-sur-le-Main, Ullstein-Propyläen, 1993.

Nolte, Ernst, *La Guerre civile européenne 1917-1945. National-socialisme et bolchevisme*, Paris, Syrtes, 2000.

Nolte, Ernst, *Nietzsche. Le champ de bataille*, préface d'Édouard Husson, Paris, Bartillat, 2000.

Norton Cru, Jean, *Du témoignage*, Paris, Allia, 1989.

Novick, Peter, *L'Épuration française*, Paris, Seuil, 1991.

O'brien, Conor Cruse, "Introduction. A Manifesto of a Counter-Revolution", *içinde* Edmund Burke, *Reflections on the Revolution in France*, Londres, Penguin Books, 1986.

Orwell, George, "Writers and Leviathan", *Collected Essays*, Cilt IV, Londres, Penguin Books, 1986.

Orwell, George, *Homage to Catalonia*, Londres, Penguin Books, 1989.

Ory, Pascal ve Sirinelli, Jean-François, *Les Intellectuels en France, de l'affaire Dreyfus à nos jours*, Paris, Armand Colin, 1986.

Papini, Giovanni, "La vita non è sacra", *Lacerba*, I, no 20, 1913.

Paret, Peter, Lewis, Beth Irwin ve Paret, Paul (ed.), *Persuasive Images. Posters of War and Revolution from the Hoover Institution Archives*, Princeton, Princeton University Press, 1992.

Parker, Geoffrey, *La Guerre de Trente Ans*, Paris, Aubier-Montaigne, 1987.

Pavese, Cesare, "La maison sur les collines", *Avant que le coq chante*, Paris, Gallimard, 1953.

Pavone, Claudio, *Una guerra civile. Saggio storico sulla moralità nella Resistenza*, Turin, Bollati

Boringhieri, 1990.

Pavone, Claudio, "La Deuxième Guerre mondiale: Europe et guerre civile européenne", edit: Pietro Causarano, Valeria Galimi ve Frédéric Fredji, *Le XXe Siècle des guerres*, Paris, Éditions de L'Atelier, 2004.

Paxton, Robert O., *Le Fascisme en action*, Paris, Seuil, 2004.

Peli, Santo, *La Resistenza in Italia. Storia e critica*, Turin, Einaudi, 2004.

Peukert, Detlev, *Die Weimarer Republik. Krisenjahre der klassischen Moderne*, Francfort-sur-le-Main, Suhrkamp, 1987.

Pick, Daniel, *War Machine. The Rationalization of Slaughter in the Modern Age*, New Haven, Yale University Press, 1993.

Preston, Paul, *Franco*, Londres, Fontana, 1995.

Preston, Paul, *A Concise History of the Spanish Civil War*, Londres, Fontana, 1996.

Prochasson, Christophe ve Rasmussen, Anne, *Au nom de la patrie. Les intellectuels et la Première Guerre mondiale (1910-1919)*, Paris, La Découverte, 1996.

Prost, Antoine ve Winter, Jay, *Penser la Grande Guerre. Un essai d'historiographie*, Paris, Seuil, 2004.

Quaritsch, Helmut, "Über Bürgerkriegs und Feind-Amnestien", *Der Staat*, Bd. 32, no 3, 1992.

Rabinbach, Anson, "Legacies of Antifascism", *New German Critique*, no 67, 1996.

Rabinbach, Anson, "The German as Pariah: Karl Jaspers' The Question of the German Guilt", *In the*

Shadow of Catastrophe. German Intellectuals Between Apocalypse and Enlightenment, Berkeley, University of California Press, 1997.

Racine, Nicole, "Le Comité de vigilance des intellectuels antifascistes (1934-1939)", *Le Mouvement social*, no 101,1977.

Racine, Nicole, "Une cause. L'antifascisme des intellectuels dans les années trente", *Politix*, no 17, 1992.

Radkau, Joachim, *Das Zeitalter der Nervosität. Deutschland zwischen Bismarck und Hitler*, Munich, Carl Hanser, 1998.

Ranzato, Gabriele (ed.), *Guerre fratricide. Le guerre civili in età contemporanea*, Turin, Bollati Boringhieri, 1994.

Ranzato, Gabriele, *Il linciaggio di Carretta (Roma 1944). Violenza politica e violenza ordinaria*, Milan, Il Saggiatore, 1997.

Ranzato, Gabriele, *L'eclissi della democrazia. La guerra civile spagnola e le sue origini*, Turin, Bollati Boringhieri, 2004.

Reed, John, *Dix jours qui ébranlèrent le monde*, Paris, Seuil, 1996.

Remarque, Erich Maria, *À l'ouest rien de nouveau*, Paris, Le Livre de Poche, 2000.

Reuth, Ralf Georg, *Goebbels*, Munich, Piper, 1995.

Revelli, Marco, *Oltre il Novecento*, Turin, Einaudi, 2001.

Richards, H. Erle, *International Law. Some Problems of War*, Oxford, Clarendon Press, 1915.

Robespierre, *Pour le bonheur et pour la liberté. Discours*, Paris, La fabrique, 2000.

Robin, Corey, *Fear. The History of a Political Idea*, New York, Oxford University Press, 2004.

Rodrigo, Javier, *Vencidos. Violenza e repressione politica nella Spagna di Franco (1936-1948)*, Vérone, Ombre Corte, 2006.

Rohswald, Ariel ve Stites, Richard (ed.), *European Culture in the Great War. The Arts, Entertainment, and Propaganda 1914-1918*, New York, Cambridge University Press, 1999.

Roseman, Mark (ed.), *Generations in Conflict. Youth Revolt and Generation Formation in Germany 1770-1968*, New York, Cambridge University Press, 1995.

Rousso, Henry, "L'épuration en France: une histoire inachevée", *Vichy, l'événement, la mémoire,*

L'histoire, Paris, Gallimard, 2001.

Rusconi, Gian Enrico, *Rischio 1914. Come si decide una guerra*, Bologne, Il Mulino, 1987.

Rusconi, Gian Enrico, "La 'guerra civile europea' e le sue conseguenze per l'idea di nazione e di Europa", *Se cessiamo di essere una nazione*, Bologne, Il Mulino, 1993.

Salomon, Ernst von, *Les Réprouvés*, Paris, Le Livre de Poche, 1969.

Salvemini, Gaetano, "Pour la liberté de l'esprit", edit: Enzo Traverso, *Le Totalitarisme. Le XXe Siècle en débat*, Paris, Seuil, 1991.

Sánchez Durá, Nicolás, "Palabras e imágenes, límites y alcance de los testimonios del dolor de la guerra", edit: Nicolás Sánchez Durá, *La guerra*, Valence, Pre-Textos, 2006.

Sartori, Giovanni, "Dittatura", *Enciclopedia del Diritto*, Cilt 13, Milan, Giuffré, 1964.

Scheler, Max, *Der Genius des Krieges und der Deutsche Krieg*, Leipzig, Weissen Bücher, 1915.

Schivelbusch, Wolfgang, *The Culture of Defeat. On National Trauma, Mourning, and Recovery*, New York, Picador, 2004.

Schmitt, Carl, "Das Problem der Legalität", *Verfassungsrechtliche Aufsätze aus den Jahren 1924-1954. Materialen zu einer Verfassungslehre*, Berlin, Duncker & Humblot, 1958.

Schmitt, Carl, *Théologie politique*, Paris, Gallimard, 1988.

Schmitt, Carl, *Legalität und Legitimität*, Berlin, Duncker & Humblot, 1998.

Schmitt, Carl, *Glossarium. Aufzeichnungen der Jahre 1947-1951*, Berlin, Duncker & Humblot, 1991.

Schmitt, Carl, *La Notion de politique/Théorie du partisan*, Paris, Flammarion, 1992.

Schmitt, Carl, *Das internationalrechtliche Verbrechen des Angriffskrieges und das Grundsatz "Nullum crimen, nulla poena sine lege"*, Berlin, Duncker & Humblot, 1994.

Schmitt, Carl, "Amnestie, Urform des Rechts", *Staat, Grossraum, Nomos*, Berlin, Duncker & Humblot, 1995.

Schmitt, Carl, *La Dictature*, Paris, Seuil, 2000.

Schmitt, Carl, *Le Nomos de la terre dans le droit des gens du jus publicum europaeum*, Paris, Presses Universitaires de France, 2001.

Schmitt, Carl, *Le Léviathan dans la doctrine de l'État de Thomas Hobbes*, Paris, Seuil, 2002.

Schmitt, Carl, *Ex captivitate salus: expèriences des années 1943-1947*, Paris, Vrin, 2003.

Schnur, Roman, "Weltfriedensidee und Weltbürgerkrieg 1791-1792", *Revolution und Weltbürgerkrieg. Studien zur Ouverture nach 1789*, Berlin, Duncker & Humblot, 1983.

Schüddekopf, Ernst Otto, *Linke Leute von Rechts. Die nationalrevolutionären Minderheiten und der Kommunismus in der Weimarer Republik*, Stuttgart, Kohlhammer, 1960.

Schulze, Hagen, *État et nation dans l'histoire de l'Europe*, Paris, Seuil, 1996.

Scurati, Antonio, *Guerra. Nazioni e culture nella tradizione occidentale*, Rome, Donzelli, 2003.

Sebald, W. G., *De la destruction comme élément de l'histoire naturelle*, Arles, Actes Sud, 2004.

Senellart, Michel, "La qualification de l'ennemi chez Emer de Vattel", *Astérion*, no 2, 2004.

Serge, Victor, "Kronstadt" (1937), *içinde* Léon Trotski ve Victor Serge, *La Lutte contre le stalinisme en URSS*, Paris, Maspero, 1977.

Serge, Victor, *Mémoires d'un révolutionnaire et autres écrits politiques*, Paris, Robert Laffont, 2001.

Sinclair, Upton ve Lyons, Eugene, *Terror in Russia? Two Views*, New York, R. R. Smith, 1938.

Sloterdıjk, Peter, *Luftbeben. An den Quellen des Terrors*, Francfort-sur-le-Main, Suhrkamp, 2002.

Söllner, Alfons, "Disciples de gauche de la Révolution conservatrice. La théorie politique d'Otto Kirchheimer et de Herbert Marcuse dans les dernières années de la république de Weimar", edit: Gérard Raulet, *Weimar ou l'explosion de la modernité*, Paris, Anthropos, 1984.

Sofsky, Wolfgang, *Traité de la violence*, Paris, Gallimard, 1998.

Sombart, Werner, *Händler und Helden*, Munich-Leipzig, Duncker & Humblot, 1915.

Sontag, Susan, "Fascinating Fascism", *Under the Sign of Saturn*, New York, Vintage Books, 1976.

Soutou, Georges-Henri, "1914: vers la guerre de Trente Ans? La disparition d'un ordre européen", edit: Pierre Chaunu, *Les Enjeux de la paix. Nous et les autres. XVIIIe-XXIe siècle*, Paris, Presses Universitaires de France, 1995.

Soutou, Georges-Henri, "Le concert européen, de Vienne à Locarno", edit: Georges-Henri Soutou ve Jean Bérenger, *L'Ordre européen du XVIe au XXe siècle*, Paris, Presses universitaires de Paris-Sorbonne, 1998.

Spengler, Oswald, *Jahre der Entscheidung. Deutschland und die weltgeschichtliche Entwicklung*, Munich, J. C. Beck, 1933.

Spengler, Oswald, *Le Déclin de l'Occident*, Paris, Gallimard, 1948, 2 Cilt.

Spitzer, Alan B., "John Dewey, the 'Trial' of Leon Trotsky and the Search for Historical Truth", *History and Theory*, Cilt 29, no 1, 1990.

Springborg, Patricia, "Hobbes's Biblical Beasts: Leviathan and Behemoth", *Political Theory*, Cilt 23, no 2, 1995.

Staline, "Sur la grande guerre de l'Union soviétique pour la défense de la patrie", *içinde* Marx, Engels,

Lénine, Staline, *La Lutte des partisans*, Paris, 10/18, 1975.

Sternhell, Zeev, "Introduction. Le concept de fascisme", *içinde* Zeev Sternhell, Mario Sznajder ve Maia Ashéri, *Naissance de l'idéologie fasciste*, Paris, Gallimard, 1994.

Sternhell, Zeev, *Les Anti-Lumières, du XVIIIe siècle à la guerre froide*, Paris, Fayard, 2006.

Strauss, Leo, "Commentaire de *La Notion de politique* de Carl Schmitt", *içinde* Heinrich Meier, *Carl Schmitt, Leo Strauss et la notion de politique*, Paris, Julliard, 1990.

Strauss, Leo, *La Philosophie politique de Thomas Hobbes*, Paris, Belin, 1991.

Streit, Christian, *Keine Kameraden. Die Wehrmacht und die sowjetischen Kriegsgefangenen 1941-1945*, Bonn, Dietz, 1997.

Stromberg, Roland N., *Redemption by War. The Intellectuals and 1914*, Lawrence, The Regent Press of Kansas, 1982.

Stuart Hughes, Henry, *Contemporary Europe: A History*, Englewood Cliffs, N.J., Prentice Hall, 1961.

Taubes, Jacob, *En divergent accord. À propos de Carl Schmitt*, Paris, Payot & Rivages, 2003.

Taylor, Telford, *Procureur à Nuremberg*, Paris, Seuil, 1995.

Teroni, Sandra (ed.), *Pour la défense de la culture. Les textes du Congrès international des écrivains, Paris, juin 1935*, Dijon, Presses universitaires de Dijon, 2005.

Theweleit, Klaus, *Männerphantasien*, Munich, Piper, 2000.

Thomas, Gareth, *The Novel of the Spanish Civil War (1936-1975)*, New York, Cambridge University Press, 1990.

Thomas, Hugh, *Histoire de la guerre d'Espagne*, Paris, Robert Laffont, 1967, 2 Cilt.

Thucydide, *Histoire de la guerre du Péloponnèse*, Paris, Robert Laffont-Bouquins, 1984.

Todorov, Tzvetan, *Une tragédie française. Été 1944: scènes de guerre civile*, Paris, Seuil, 1994.

Toller, Ernst, *Eine Jugend in Deutschland*, Hambourg, Rowohlt, 1963.

Trapiello, Andrés, *Las armas y las letras. Literatura y guerra civil (1936-1939)*, Barcelone, Planeta, 1994.

Traverso, Enzo, *L'Histoire déchirée. Essai sur Auschwitz et les intellectuels*, Paris, Éditions du Cerf, 1997.

Traverso, Enzo, "Le totalitarisme. Jalons pour l'histoire d'un dé-

bat", edit: Enzo Traverso, *Le Totalitarisme. Le XXe siècle en débat*, Paris, Seuil, 1991.

Traverso, Enzo, *La Violence nazie. Une généalogie européenne*, Paris, La fabrique, 2002.

Tronti, Mario, *La politica al tramonto*, Turin, Einaudi, 1998.

Trotski, Léon, *Leur morale et la nôtre*, Paris, Jean-Jacques Pauvert, 1966.

Trotski, Léon, *Terrorisme et Communisme*, Paris, 10/18, 1974.

Trotsky, Leon, *The First Five Years of the Communist International*, 2 Cilt, Londres, Park Publications, 1973.

Trotski, Léon, *Histoire de la Révolution russe*, Paris, Seuil, 1995, 2 Cilt.

Tuck, Richard, *The Right of War and Peace. Political Thought and the International Order from Grotius to Kant*, New York, Oxford University Press, 1999.

Upton, Anthony F., *The Finnish revolution 1917-1918*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1980.

Vagts, Alfred, "*Unconditional Surrender*: vor und nach 1945", *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, no 7, 1959.

Valéry, Paul, "La crise de l'esprit", *OEuvres I*, Paris, La Pléiade-Gallimard, 1957.

Vidal-Naquet, Pierre, *Le Trait empoisonné. Réflexions sur l'affaire Jean Moulin*, Paris, La Découverte, 1993.

Viola, Paolo, *Il trono vuoto. La transizione della sovranità nella rivoluzione francese*, Turin, Einaudi, 1989.

Vovelle, Michel, *La Mentalité révolutionnaire. Société et mentalité sous la Révolution française*, Paris, Éditions sociales, 1985.

Wanrooij, Bruno, "The Rise and Fall of Italian Fascism as a Generational Revolt", *Journal of Contemporary History*, Cilt 22, no 3, 1987.

Weber, Max, "Considérations intermédiaires" (1915), *Sociologie des religions*, Paris, Gallimard, 1996.

Weber, Max, *Le Savant et le Politique* (1919), Paris, Plon, 1959. Catherine Collot-Thélène Giriş yazısıyla, Paris, La Découverte, 2003.

Wehberg, Hans, *La Guerre civile et le droit international*, Paris, Sirey, 1938.

Wehler, Hans Ulrich, "'Absoluter' und 'totaler' Krieg. Vom Clausewitz zu Ludendorff", *Politische Vierteljahresschrift*, Jg. X, 1969.

Wehler, Hans Ulrich, *Entsorgung der deutschen Vergangenheit? Ein polemischer Essay zum "Historikerstreit"*, Munich, C. H. Beck, 1988.

Weil, Simone, "Lettre à Georges Bernanos, 1938", *OEuvres*, Paris, Quarto-Gallimard, 1999.

Weiss, Ernst, *Le Témoin oculaire* (1938), Paris, Gallimard, 1988.

Werth, Nicolas, "Un État contre son peuple. Violences, répressions, terreur en Union soviétique", edit: Stéphane Courtois, *Le Livre noir du communisme*, Paris, Robert Laffont, 1997.

Wieviorka, Annette, *Le Procès de Nuremberg*, Rennes, Éditions Ouest-France, 1995.

Wieviorka, Annette (ed.), *Les Procès de Nuremberg et de Tokyo*, Bruxelles, Complexe, 1996.

Wieviorka, Olivier, "Guerre civile à la française? Le cas des années sombres (1940-1945)", *Vingtième Siècle*, no 85, 2005.

Wilkinson, James D., *The Intellectual Resistence in Europe*, Cambridge, Harvard University Press,

Winock, Michel, *Le Siècle des intellectuels*, Paris, Seuil, 1997.

Winter, Jay, "Under Cover of War. The Armenian Genocide in the Context of Total War", edit: Robert Gelatelly ve Ben Kiernan, *Genocide. Mass Murder in Historical Perspective*, New York, Cambridge University Press, 2003.

Wohl, Robert, *The Generation of 1914*, Cambridge, Harvard University Press, 1979.

Wolin, Richard, *Heidegger's Children. Hannah Arendt, Karl Löwith, Hans Jonas, and Herbert Marcuse*, Princeton, Princeton University Press, 2001.

Wollenberg, Erich, *The Red Army*, Londres, New Park Publications, 1978.

Woller, Hans, *I conti con il fascismo. L'epurazione in Italia*, Bologne, Il Mulino, 1997.

Zambrano, Maria, *Los intelectuales en el drama de España*, Madrid, Trotta, 1998.

Zayas, Alfred M. de, *Nemesis at Potsdam. The Anglo-Americans and the Expulsion of the Germans*, Londres, Routledge & Kegan Paul, 1977.

Zweig, Stefan, *Le Monde d'hier: Souvenirs d'un Européen*, Paris, Belfond, 1993.

Christopher R. Browning

Sıradan Adamlar

101. Yedek Polis Taburu ve Polonya'da Nihai Çözüm

Türkçe Söyleyenler
Hilal Kara - Ali Açıkgöz

HERETİK

Thomas Kühne

Aidiyet ve Soykırım

Hitler Toplumu 1918-1945

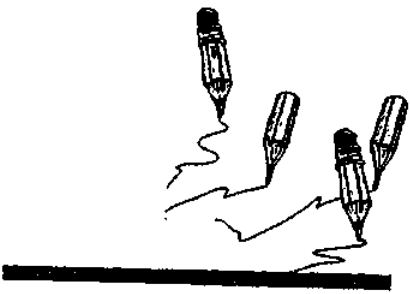
Türkçe Söyleyen: Arlet İncidüzen

HERETİK

Ümit Kurt - Doğan Gürpınar (Der.)

Türkiye'de Tarih ve Tarihçilik
Kavramlar ve Pratikler

Vangelis Kechriotis anısına

HERETİK

Benjamin Lieberman

Korkunç Kader

Modern Avrupa'nın Oluşumunda Etnik Temizlik

Türkçe Söyleyen
Damla Tanla Kurt

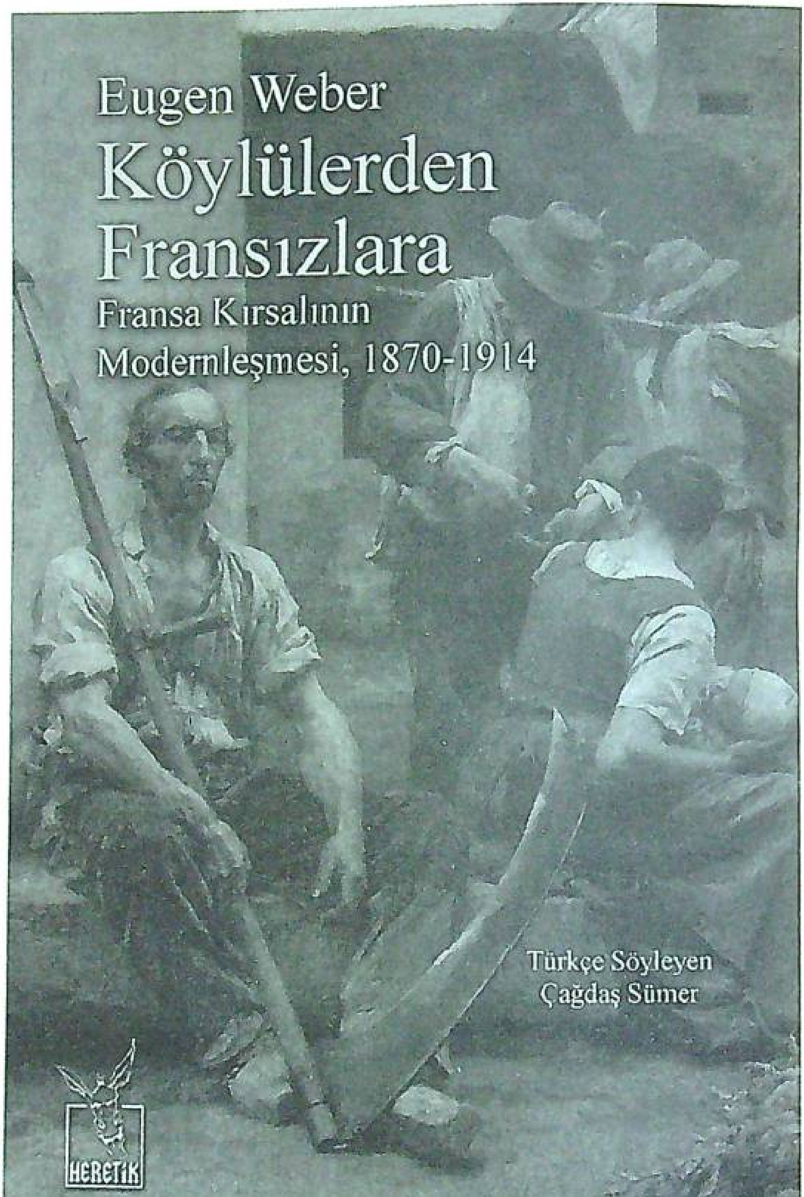

HERETİK

Eugen Weber

Köylülerden Fransızlara

Fransa Kırsalının Modernleşmesi, 1870-1914

Türkçe Söyleyen
Çağdaş Sümer

HERETİK

Enzo Traverso

Ateş ve Kan

1914'ten 1945'e 20.Yy'ın ilk yarısının, tüm Avrupa'yı ateş ve kan gölüne çeviren bir dizi devrim, yıkım ve savaş dönemi olduğu muhakkaktır. Enzo Traverso, "Avrupa İç Savaşı" kavramının; sınır ve hukuk tanımayan topyekûn bir savaşın, soykırımların ve daha yerel düzeydeki iç savaşların bu dehşetengiz bileşimini açıklayabileceği kanısındadır. Sıkı sıkıya örülmüş ve belgelendirilmiş bir çerçeve dâhilinde açıklama modelinin temel hatlarını şu şekilde sıralar: modern teknolojinin, soğuk idari-bürokratik aklın ve ilkel şiddetin düşmanı tamamıyla yok etmek amacıyla bir araya getirilmesi; toplu göç ve sürgüne zorlanan kitlelerin her türden zorbalığa maruz bırakılması; kendi içlerinde parçalanmış toplumlarda birey ve gruplar arasındaki çatışmaların şiddetinin sınır tanımaz bir seviyeye yükselişi (SSCB 1917-1923, İspanya 1936-1939, Fransa -direniş hareketi- 1939-1945); ve elbette insanların zihninde ölüm korkusunun geri döndürülemez biçimde yer edişi.

Traverso, bu çalışmasıyla, tarihin bu dönemine ilişkin yeni bir okuma da önerir. Totaliter rejimlerin vahşetinin sözde eleştirisi üzerinden, faşist ya da anti-faşist olsun, aktörlerin o dönemde yaşanan trajedilerdeki sorumluluğunu ideolojilere yıkan bir tarih okumasını temelli biçimde bertaraf eder.

ISBN 978-6059436595

9 786059 436595

/heretikyayin